

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 05476

OYF DER VOGSHOL

Ephraim Auerbach

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אפרים אויערבאך / אויף דער וואַגשאַל

אפרים אויערבאך

אויף
דער
וואַגשאַל

באַנד איינס

עסיי, ליטעראַטור־קריטיק, קולטור־פּראָבלעמען

פּאָליאָן
י. ל. פּרץ
ישראל

תל-אביב: תש"ה — 1975

EFRAIM AUERBACH
OF DER VOGSHOL
I. L. Peretz Publishing house
Tel Aviv, 31 Alembi St.

אפרים אויערבאך
אויף דער וואַגשול
פאַרלאַג י. ל. פּרעז, תּל־אביב אלנבי 31

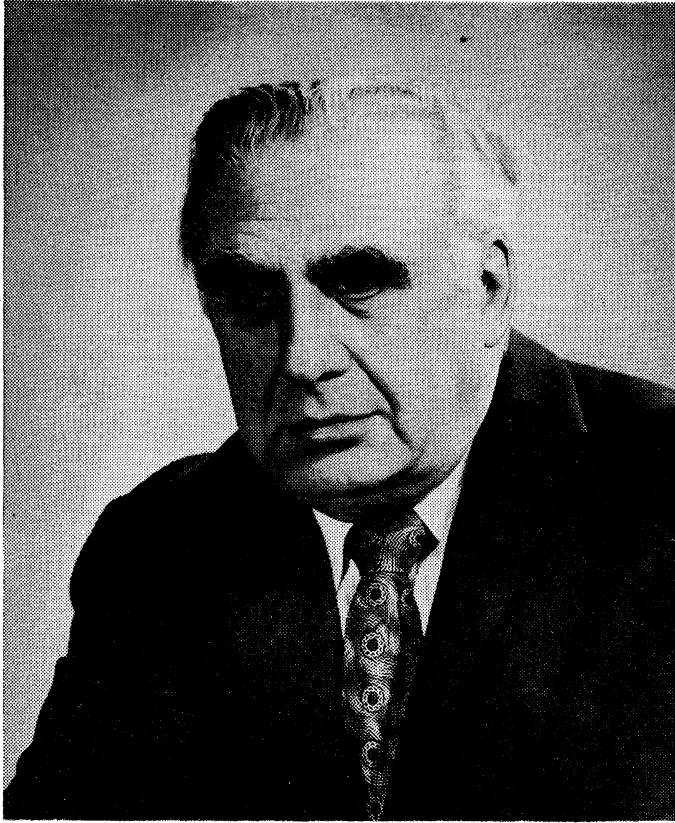
Copyright 1975 by
CHANA AUERBACH

הגבור האלמוני 52
יד אליהו — תל־אביב

Printed in Israel

נדפס בישראל

דפוס „ראש פינה“, רח' ראש פינה 19, תל־אביב

אפרים אויערבאך

1973 — 1892

אַ וואָרט פאַרויס

די צוויי בענד שטעלן מיט זיך פאַר די אָפּגעקליבענע ליטע-
ראַטור עסייען פון אַ דיכטער וואָס איז געווען פאַרליבט אין
ליטעראַטור און האָט געלעבט, מיט אַ טיפער אמונה, אינעם
אומשטערבלעכן כח פון וואָרט.

„אַ, וואָרעם אייגן יידיש וואָרט,
נישטאַ פאַר אונדז קיין אַנדער אַרט
אַ חוץ דער אייביקייט“.

פאַר אפרים אויערבאָך ז"ל איז ליטעראַטור געווען דער
שטראַל וואָס איז בכח צו באַלייכטן דעם מענטשנס איינזאַמען,
אָפּטמאַל פאַרנעפּלטן גאַנג אין דער וועלט. אין זיין אייגענער
דיכטונג האָט ער געוואַלט דערגיין צום גרינטלעכן זין פון זיך
אַליין, פון זיין דור און פונעם יידיש חלום.

„ווי איז די היים? ביים סאַמע ברעג פון די געדאַנקען“.
און געדאַנק, פאַרן דיכטער, איז וואָרט, דער איינציקער שליסל
וואָס קען אויפּעפּענען דעם טויער הינטער וועלכן עס ליגט פאַר-
באַהאַלטן דער סוד, אַדער דער שאַטן פונעם סוד.

„אַ, וואָרט מיינס, דערגראַב זיך צו וואָרצל-געדאַנקען“.
פאַר אים איז דאָס וואָרט געווען זיין עצם מענטשלעכקייט:

„נאָר אַז די ווערטער ווערן ליידיק, הויל,
אַן שאַטן זיין צו וואָרעמען די הויט,

דערשפּירסטו, ווי אַ חיה, — שווער און פויל —
הייבט-אַן זיך וואָרפן, דישיען ביז צום טויט“.

האַט ער זיך מיטן וואָרט געראַנגלט, געשפּילט, געשריבן אַן
אַ שיער לידער צום וואָרט, און תמיד געזוכט דאָס וואָרט וואָס

וועט באַלויכטן די טונקעלע נאַכט. ס'איז אמת אַז אַמאַל, ווי אַלע דיכטער, האָט ער געצווייפלט:

„מיט רייד פול די ביימער, נאַר איך בין אַ שטומער, —
ווי וועל איך דערשרייען דאָס לעצטע געשריי?“

אַבער אין יאוש איז ער קיינמאַל נישט אַריינגעפאַן. דער גרונט-
באַוווּסטזיין פון זיין גאַנצער שאַפונג איז די טיפע איבערצייגונג
אַז מען קען דערגיין צום וואַרצל-געדאַנק; דאָס וואַרט איז בכח
צו פאַרקערפערן דעם חלום, דערטאַפן דעם אמת.

אַזוי ווי ער האָט געשריבן, אַזוי האָט ער געלייענט. ער
פלעגט באַקומען צוגעשיקט יעדן יאָר צענדליקער, אַפילו הונדער-
טער, ביכער. אין יעדן איינעם האָט ער געעפנט מיט אַ ציטערדי-
קער האַפענונג: אפשר דאָ, אין די בלעטער, וועט ער געפינען די
„זילבערנע שפריצעלעך אויפן געדאַנק“ מיט וועלכע ער איז זיין
גאַנץ לעבן געווען שיכור. אַ ניי בוך, אַדער אַן אַלטער ספר, אויס-
געזוכט און איבערגעשטודירט צום וויפלטן מאַל, איז פאַר אים
געווען דער אַריינפיר צו אַ וויזיע, אַ בליץ אויף אַ נייעם
האַריזאָנט, אַ פאַסיקל זונען-שטראַל אינעם גייסט פון אַ
מענטש. דעריבער, האָט ער תמיד אויפגענומען יעדן נייעם בוך,
יעדן יונגן שרייבער, מיט פרייד, געלייענט ערנסט, מיט דרד-ארץ,
תמיד געווען גרייט זיך אַנצושטויסן מיטאַמאַל אויפן פינטעלע
ליכט. ער האָט איינמאַל באַמערקט אַז אַ ליטעראַטור קען נישט
עקזיסטירן בלויז מיט „גרויסע“ שרייבער; אַ געזונטע ליטעראַ-
טור מוז זיין געבויט אויפן יסוד פון גוטע, טאַלאַנטפולע, מי-
נאַרע שרייבער, וואָס יעדער איינער פון זיי לייגט צו ציגל צום
בנין.

די געזאַמלטע עסייען שטעלן מיט זיך פאַר אַן אינטעגראַלן
טייל פון אפרים אויערבאַכס שעפּערישן לעבן. זיי זענען די קרי-
טישע אַפשאַצונגען פון אַ פאַעט וואָס האָט געזוכט אין די ווער-
טער פון אַנדערע דאָס זעלבע וואָס ער האָט געהאַרעוועט צו
דערגרייכן אין זיין אייגן ליד. די צוויי בענד זאַגן עדות וועגן אַ

לעבן געווידמעט צו דינען דער יידישער ליטעראַטור וואָס הייבט זיך אָן מיטן תנך און דערגייט ביז צום היינטיקן טאָג — „די חלומות שטריקערן פון ריינסטן ספרדיקן וואָל“.

אין די לעצטע צוויי יאָר פון זיין לעבן האָט אפּריס אויער-באָך זיך פאַרנומען מיט איבערקוקן און איבערקלייבן די עסיי-ען. כאָטש ער איז שוין געווען שטאַרק קראַנק, האָט ער נאָך באַוויזן צו איבערלייענען און מאַכן אייניקע וויכטיקע ענדערונג-גען. די אַרבעט פון צוזאַמענשטעלן און רעדאַגירן איז אָבער גע-פאַלן אויף אַנדערע. מיר ווילן ביי דער געלעגנהייט, באַדאַנקען די וואָס האָבן פאַרענדיקט די לעצטע אַרבעט זיינע: — שמשון מעלצער, וועלכע האָט לאַנגע שעהן געשניטן און געקלעפט, כדי צוצוגרייטן די עסייען צו שיקן אין פאַרלאַג, און יצחק יאַנאַסאַ-וויטש, וועלכער האָט געמאַכט דעם לעצטן אָפקלייב אַרגאַניזירט דעם סדר, רעדאַגירט, געלייענט די קאַרעקטורן און אַכטונג געגעבן אַז די ביכער זאָלן צוזאַמענגעשטעלט ווערן אינעם פאַסיקן פאַר-מאַט. אָן זייער הילף וואָלטן די צוויי בענד עסייען קיינמאַל נישט געקענט דערשיינען.

ד י מ ש פ ח ה

אפרים אויערבאך, ז"ל,

דער פאָעט, עסיאיסט און ליטעראַטור־קריטיקער

אפרים אויערבאך איז, זינט איך געדענק אים, געווען איינער צווישן די גדולים אין דער יידישער ליריק. אפילו אַז צווישן אַט די גרויסע זען נען געווען אַזעלכע וואָס זייערע נעמען האָבן אין געוויסע צייטן העכער געקלונגען ווי זיינער און וואָס אין זייער, אַזוי גערופענער, פּאָפּולאַרי־טעט ביים ברייטן מאַסן־לייענער האָבן זיי אים אַריבערגעשטיגן, האָבן אָבער די יודעי הן געוואָסט זיין ווערט און באַדייט און ווען זיי האָבן גע־ציילט די וואָס דאַווענען אין דער מזרח־וואַנט פון אונדזער דיכטונג האָבן זיי אים מצרף געווען צו דער חברותא און אים אַריינגערעכנט אין דער סביבה פון די אויסדערוויילטע.

העכער אין די פּערציקער און אין די פּופציקער יאָרן האָט ער אַפילו אין פּרט פון באַקאַנטקייט זיך אויסגעגלייכט מיט די בני הכלא, מיט די פּרינצן פון יידישן ליד און ער איז געווען איינער צווישן זיי ווען זייער צאָל האָט געגרייכט צו מנינים, אַ פּשיטא שוין — ווען זייער צאָל איז פאַרקלענערט געוואָרן און האָט קוים געדעקט די פינגער פון ביידע הענט. און אַזוי איז עס געווען און פאַרבליבן ביז צו זיין אַוועקגיין אין דער באַשערטער רח, ווען ס'איז שוין פאַר אַלעמען געווען קלאַר אַז זיין פּאָע־טישער שיעור קומה האַלט אויס די גרויסקייט־מאַס, וועלכע עס האָט אין משך פון עטלעכע דורות געשאַפן די אַנטוויקלונגס־געשיכטע פון דער נייער יידישער פּאָעזיע.

צו אַט דער הויכער פּאָזיציע האָט ער, אפרים אויערבאך, דערגרייכט מיט זיין טאַלאַנט און מיט זיין פּאָעטישעד פּערזענלעכקייט. טאַלאַנט האָט ער מאַניפעסטירט באַלד מיט זיין ערשטן לידער־בוך „קאַראַוואַנען“ וואָס

איז דערשינען אין יאָר 1918. זיין פּאָעטישע פּערזענלעכקייט האָט ער געפּאָרעמט און געשטאַלטיקט אין לויף פון זיין גאַנץ שעפּעריש לעבן. פון יאָר צו יאָר און פון בוך צו בוך איז אָט די פּערזענלעכקייט זיינע גע-וואַקסן און בולטער געוואָרן ביז מיר האָבן זי דערזען אין איר גאַנצער פּאַרשיידנאַרטיקער פּולווערטיקייט און פּאָעטישער שיינקייט אין זיינע לעצטע לידער-זאַמלונגען און גאַנץ באַזונדערס אין זיין גרויסער אַליין-אַנטאַלאָגיע „אַ לעבן צווישן טאָולען“.

אפרים אויערבאך האָט מיר תמיד אויסגעזען ווי אַ ריזיקער דעמב אין דעם וואַלד פון דער יידישער דיכטונג. ווי אַ דעמב איז ער געוואַקסן פּאַוואַליע און זיכער אויף דעם באַדן פון דער יידישער שעפּערישקייט און ווי אַ דעמב האָט ער גענומען אויף זיך אַלץ נייע און נייע רינגען וועלכע האָבן אומפּאַנגרייכער געמאַכט זיין דליטערישן שטאַם. מיט זיינע וואַרצלען האָט ער געגראָבן אַלץ טיפּער און טיפּער אין דער ערד פון יידישן געמיט און מיט זיינע צווייגן איז ער אויפגעשטיגן אַלץ העכער און העכער צו די הימלען פון אונדזער לויטערע פּאָעטישער מחשבה. ווי דער דעמב האָט ער געהערט צו דער דיכטערישער גרויס-ביימערישער משפּחה אונדזערער, אָבער ווי דער דעמב האָט ער זיך געהאַט זיין אייגן ווינקל, זיין רשות היחיד איבער וועלכן עס האָט זיך געשפּרייט די ליכ-טיקע בלויקייט פון אַן אייגענעם זוניקן הימל און די מיסטישע סודותדי-קייט פון אַן אייגענעם לירישן שאַטן.

ווייל ער איז פון לכתחילה געקומען אין דער יידישער דיכטונג מיט אַן אייגן וואַרט, מיט אַן אייגענעם טאָן, מיט אַן אייגן געמיט און מיט אַן אייגענער וועלט-וויזיע, האָט ער זיך געקאַנט דערלויבן גאַנץ אַפט אַפּצושטיין פון דער צייט און אַפילו צו גיין קעגן דער צייט, אירע שטרע-מונגען, געשמאַקן און מאַדעס. עס איז געווען זיין גרעסטער גליק, וואָס ער האָט שעפּעריש קיינמאַל זיך נישט געדאַרפט פון גאַרנישט אַפּזאַגן, ווייל ער האָט קיינמאַל נישט געצאַלט קיין צייט-צינו און האָט דעריבער סיי דיכטעריש, סיי אידעניש קיינמאַל נישט געבלאַנדזשעט. אפשר האָט ער זיך נישט פּאַרדינט די קרוין פון אַן עקספּערימענטאַטאָר, פון קיין אַנטדעקער, אָבער דערפאַר האָט ער תמיד זיכער געשפּרייט אויפן דרך

המלך פון זיך צו זיך און האָט מיט יעדן נייעם בוך זיינעם זיך אויפגע-
הויבן אַ שטאַפל העכער אויף דער לייטער וואָס איז געשטאַנען אָנגע-
שפּאַרט אין דעם פעסטן באַדן פון זיין אייגנאַרטיקן פּאַעטישן טאַלאַנט.

ס'איז מערקווירדיק וואָס אין זיין לידערבוך „קאַראַוואַנען“, ווער
שמועסט נאָך — אין זיין לידער-זאַמלונג „לויטער איז דער אַלטער
קוואַל“, טרעפן מיר שוין אַ ריי גרונט-מאַטיוון און פּאַעטישע ווענדונגען
וועלכע מיר הערן קלינגען אין אַלע זיינע שפּעטערדיקע לידער-אויסגאַ-
בעס, ווי „גילדענע שקיעה“, „וואַך איז דער סטעפּ“ און אויך אין די
סוף-לידער פון בוך „אַ לעבן צווישן טאַוולען“. אָבער אַז איר פּאַר-
גלייכט די זעלביקע אויסגעזונגענע מאַטיוון אין זיינע פּריערדיקע יאָרן
מיט די פון די שפּעטערדיקע יאָרן, זעט איר וואָס עס מיינט פּאַעטישער
וויקס און גייסטיקע רייפּקייט. די מאַטיוון זענען טאַקע די זעלביקע און
דאָס קול וואָס זינגט זיי אויס איז אויך דאָס זעלביקע. אָבער וואָס פּאַר
אַ מהלך עס איז צווישן זיי און וואָס פּאַר אַן עשירות-גראַד עס טיילט זיי
פּאַנאַדער! דאָ ווי דאָרט זינגט דער פּאַעט וועגן לאַנדשאַפטן און
איבערלעבונגען וואָס זענען אידענטיש לויטן מקור פון זייער אינספּיר-
ראַציע, לויט דער מעלאָדיק פון זייער לייט-מאַטיוו, אָבער וואָס פּאַר אַ
חילוק עס איז פּאַראַן צווישן זיי! וואָס פּאַר אַן אונטערשיד אין זייער
אַרקעסטראַלער באַאַרבעטונג, אין זייער ניואַנסירונג, אין זייער וואַ-
ריירונג, אינעם אַנטפלעקן פרטים פון זייער פּאַליפּאָנישער מוזיקאַליטעט!
לייענט דאָס ערשטע ליד פון דעם אַפּטייל „אויף דער שוועל“ אינעם
בוך „קאַראַוואַנען“. דער דיכטער זינגט:

„ווייזן זיך גילדענע, זאַמדיקע ברעגן,
בלויע, פּאַרחלומטע בערג פון דער ווייטן,
דערפעלעך קליינע, מיט סטזשעזשקעלעך שמאַלע,
לויזע אַראַבער אויף אייזעלעך רייטן.“

דער זעלביקער מאַטיוו און די זעלביקע לאַנדשאַפט אינספּירירט
שפּעטער, אין יאָרן אַרום, דעם דיכטער צו זינגען דאָס ליד „ואתחנן“
אין בוך „גילדענע שקיעה“.

„פארטאג. די נידער איז אין בלוי פארהילט.
כפר בלום איז צו דער ארבעט אויפגעשטאנען,
לבנונס קאפ ווערט פאסמעסווייז באגילדט,
א לאנקע ווארעמט און א שאטן קילט —
זינג, טרויער מיינער, — ואתחנן.“

נעמט די ביידע ליד-אנהייבן. זייער ערשטע מעלה איז אוודאי דאס
וואס מען דערפילט תיכף אז איין דיכטער האט זיי געשריבן, כאטש צווישן
די ביידע לידער איז פאראן א צייט-מרחק פון צענדליקער יארן, און
נאך וואסערע יארן! פון דער אנדערער זייט זעט איר אבער וואס פאר
א לאנגן שפאן פון אנטוויקלונג דער דיכטער האט געמאכט אין אט די
יארן, ווי זיין שטים איז רייך געווארן אין מאדולאציעס, ווי זיין געמיט
איז רייף געווארן צום אויפנעמען און אנטפלעקן נייאנסן, ווי זיין געזאנג
האט באקומען די פארטיפטיקייט און די פארלענגערונג פון עכא און ווי
זיינע פארבן און בילדער זענען געווארן אריגינעלער, קרעפטיקער און
אנטפלעקערישער אויפן פאן פון זייער דינעם קוים-אנגעהויכטן טרויער-
שאטן.

אפרים אויערבאך צייכנט זיך אויס אין זיין שאפן מיט צוויי וויכטיקע
אייגנשאפטן: מיט זיין שורשדיקייט און מיט זיין אויסגעוואקסנקייט. מיר
פארמאגן גרויסע דיכטער וואס אין זייער שאפן נאך די פירציקער יארן
פון אונדזער יארהונדערט איז זייער שווער אפצוזוכן די שפורן פון זייער
פריערדיקער שעפערישקייט. מיר פארמאגן אויך אנדערע גאר גרויסע
דיכטער וואס האבן זייערע ערשטע לידער קיינמאל נישט איבערגעשטיגן.
אפרים אויערבאך איז אין זיינע לידער פון די זעכציקער און זיבעציקער
יארן דער זעלביקער וואס אין די לידער פון די צוואנציקער און דריי-
סיקער יארן, אין דער אייגענער צייט איז ער אבער כסדר שעפעריש גע-
שטיגן, כסדר שעפעריש רייכער און פולער געווארן, כסדר דערגרייכט
צו נייע מדרגות פון רייפיקייט און אויסגעשטאנענקייט, פון טיפקייט און
פול-קלאנגיקייט, עפעס טאקע נאך ווי דער געקילטער בעסאראבער וויין
זיינער, וואס אלץ עלטער ער ווערט, אלץ שטארקער, לויטערער און
פארשיכורדיקער ווערט ער.

ער איז געווען א ווארצלדיקער פאעט און זיינע ווארצלען האבן
געשטעקט אין דער בעסאראבער לאנדשאפט און אין דער בעסאראבער
יידישקייט. בעסאראביע איז נישט בלויז געווען די היים פון זיין קינד-

הייט און יוגנט, בעסאַראַבער לעבנס-שטייגער, בעסאַראַבער יידיש געמיט און דאָס בעסאַראַבישע יידישע לשון איז געווען זיין וועלט וועלכע ער האָט געבראַכט צו התגלות דורך זיין שאַפן. ער האָט נישט בלויז געזונגען וועגן בעסאַראַביע, נאָר בעסאַראַביע האָט פון אים אַרויס-געזונגען. איר ניגון האָט געריזלט אין זיין בלוט, אירע מענטשן און טיפן האָבן געצונדן זיין וויזיע, האָבן באַלעבט זיין פּאַנאָראַיע, האָבן געעפנט אין אים קוואַלן פון ליבשאַפט, קוואַלן פון גילדענעם געזאַנג.

די שוואַרצערדיקע בעסאַראַביע זינגט אַרויס פון זיין שאַפן אַפילו דעמאָלט ווען די רייד זענען דיכטעריש נישט וועגן בעסאַראַביע, נאָר וועגן סיי וועלכן מאַטיוו איר ווילט. וואַרים אומעטום און תמיד הערט איר דעם קערנדיקן און זאַפטיקן „מאַמעליגאַרישן יידיש“ זיינעם וואָס קיינער האָט נישט אַזוי זערהערט זיין איבערלעכן ריטעם און קיינער האָט נישט אַזוי אַרויסגעבראַכט זיין פילקאָליריקייט ווי ער. ווער שמועסט נאָך אין זיינע בעסאַראַבער מאַטיוו אין וועלכע ער באַנוצט מיט אַזויפיל חן און נאַטירלעכקייט די „אַקאַליזמען וועלכע וועבן זיך אין און אונדזער פאַעטישן לשון און מאַכן עס רייכער און פעטער. האָט ער טאַקע אין זיין מזמור שיר לבעסאַראַביע נישט בלויז באַזונגען די בעסאַראַבער לאַנדשאַפט, די ברייטקייט פון מאַלדאוואַנער סטעפּ, די פאַרביקייט פון דער אַרטיקער נאַטור נאָר ער האָט אויך געשטעלט דיכטערישע מאַנער-מענטן אַ גאַנצער ריי יידישע טיפן און געשטאַלטן וואָס האָבן באַפעל-קערט די דאָזיקע ערד און פול געמאַכט די דאַרטיקע יידנגאַס. ס'איז אַ כלל אַז גרויסע דיכטער דערקענט מען אין זייער אַנדערשקייט אַפילו ווען זיי זינגען אין און דאָס זעלביקע ליד. אפרים אויערבאַך האָט אונדז איבערגעלאָזט אין זיין דיכטערישער ירושה אַ מאַטיוו, וואָס מיר האָבן אים צופרייער געטראָפן ביי משה קולבאַק, הי"ד. דאָס זענען די פעטערס און מומעס, די טאַטעס, מאַמעס, באַבעס, זידעס און סתם יידן וואָס זייער סימן מובהק איז זייער צוגעבונדנקייט צו דער ערד און זייער פשוטער ערלעכער כאַראַקטער וואָס רופט אַרויס צו זיך ליבשאַפט און באַווונדערונג. דאָך ווי אַנדערש זענען די יידן פון קולבאַקס „רייסן“ און די יידן פון אויערבאַכס „סטעפּ“. די אַנדערשקייט זייערע איז נישט

בלויו פון לעבנסשטייגער, פון מענטשליטעט, פון געמיט. ס'איז אן אַנ-
דערשקייט אַ פיל טיפערע, אַ פיל וועזנטלעכערע, כאַטש שטריכן זענען
פאַראַן וואָס פאַראייניקן זיי און מאַכן זיי פאַר פּראָטאַטיפּן פון תּמימים
וועלכע גייען אַרום אויף דער ערד גאַנץ מיט זיך, גאַנץ מיט אַנדערע
מענטשן און גאַנץ מיט גאָט.

„מיר האָבן געטרונקען שאַפענע מילך,
מיט שאַפענע פעלצן געוואָרעמט דעם ווינטער,
פון שאַפענע אויגן, מיט זיידנס פאַרשפינטע,
אַרויסגעשעפט טיפּן, פאַרכמאַרעטן טרויער.
אין אונדז האָט געקלונגען אַ שאַפּו געהילך,
פון הילצערנע פייפל, צעצויגענעם פּלויער.
דער שאַפענער קען מיט פּלייש האָט געשמעקט,
די שאַפענע פּוטער ווי גראַן האָט געגרינט,
דער הימל אין טאַמנע מיט וואל צוגעדעקט,
האַט שאַפענע טרערן געוואָרפן דעם ווינט“.

אויערבאַך איז אויסגעווען אַ האַלבע און אַנשור טאַקע אַ גאַנצע וועלט
און דאָך איז ער דיכטערניש אייביק געבליבן אין בעסאַראַביע און נישט
בלויו אין בעסאַראַביע של מעלה, נאָר טאַקע אין זיין היימישן בעסאַ-
ראַביע של מטה פון דער קינדהייט און יוגנט. דערפאַר האָבן מיר אים
געגלויבט ווען ער האָט אויף דער עלטער געזונגען :

„באַשער מיר, גאָט, אויף די עלטערע יאָרן,
אַ שטיבל אַן אַרעמס, פון פּשוטן האַלץ,
איך דאַרף נישט קיין סך, נאָר אַן איינציקן גאַרן,
נאָר שטיין זאָל דאָס שטיבל אַליין אויף אַ קאַלץ.
צו מורח און דרום די פענצטער, צו קוקן,
קאַיאַר, ווי די זון אויפן סטעפּ גיט אַ שטראַץ,
ווי ס'לייגט זיך אַ כּמאַרע ביי איר אויפן רוקן,
און נאָך וויל איך בעטן — אַ קליינעם טאַרנאַץ“.

אַ צווייטער צענטראַלער מאַטיוו אין אפרים אויערבאַכס דיכטונג איז
זיין ליד וועגן ארץ ישראל און מדינת ישראל. פון זיין ביאַגראַפיע איז
באַוונסט, אַז ער איז ווי אַ יונגער בחור געפאַרן קיין ארץ ישראל, דאָרט
געווען און געאַרבעט ווי אַ חלוץ פון דער צווייטער עליה און שפעטער
זיך באַטייליקט אין דעם יידישן לעגיאָן פון וואַנען אַ קראַנקהייט האָט

אים געפירט קיין אַמעריקע. אַבער כאַטש אויסגעוואַקסן ווי אַ דיכטער
 איז ער אין אַמעריקע, איז ער אַבער זיין גאַנץ לעבן אידעיש און קינסט-
 לעריש געבליבן פאַרבונדן מיט ארץ ישראל און מדינת ישראל. אויך
 אין דעם פרט איז זיין וועג געווען אַ גראַדליניעדיקער און האַט זיך
 געצויגן המשכדיק כסדר אַרץ-אַרויף. אויערבאַך האַט געהערט צו די
 געציילטע דיכטער אונדזערע וואָס האַבן זיך נישט געדאַרפט אומקערן,
 וואָס האַבן נישט געדאַרפט תשובה טאָן, ווייל ער האַט קיינמאָל נישט
 געזינדיקט מיט קיין בלאַנדזשעניש. און דעם דאָזיקן זכות האַט ער גע-
 האַט נישט דערפאַר ווייל ער איז געווען קלוגער, ווייטזעענדיקער ווי
 אַנדערע, נאָר ווייל ער איז געווען שורשדיק און האַט פון זיין שורש
 קיינמאָל נישט אָפגעווייכט. מען קאָן אָפילו זאָגן אַז זיין שורש אין בע-
 סאַראַביע האַט אים געפירט נאַטירלעכערווייז קיין ארץ ישראל, ווייל
 אויף וויפל זיין יידיש בעסאַראַביע איז געווען טיף פאַרבונדן מיט דעם
 לאַנד פון תנ"ך, אויף אַזויפיל האַט ער אין תנ"ך-לאַנד אָפגעפונען זיינע
 טיף יידישע בעסאַראַבישע וואַרצלען.

„זיידע מיינער, וויסער תם פון מאלשור,
 כ'בין מטרייך ד'ך פון קבר, זיי מיר מוחל,
 דיין אמונה אינעם לאַנד פון זבת חלב
 זאל מיר באַשטיין — מורא האַב איך אַז איך שטרויכלט.“

צום גליק האַט ער, אפרים אויערבאַך, קיינמאָל נישט געשטרויכלט.
 נישט געגרייזט. ווען ער איז נאָך אַ קינד געווען האַט אים דער טאַטע
 אַנגענומען פאַר דער האַנט און פירנדיק אים צום מלמד, אים געפירט
 צו דער כותל המערבי. דעם דאָזיקן גאַנג איז ער געגאַנגען אַ גאַנץ לעבן
 מיט געזאַנג. ער איז געגאַנגען פון דער שוואַרצערדיקער בעסאַראַביע צו
 דער ברייטערדיקער אַמעריקע דורך ארץ ישראל, ביז ער איז צוריקגע-
 קומען קיין מדינת ישראל פריער ווי אַ סך אַ סך פון זיינע בני גיל.
 אייגנטלעך איז נישט שייך צו זאָגן אַז ער איז צוריקגעקומען קיין ישראל,
 וואַרעם ער איז פון דאָ קיינמאָל נישט אַוועק, ער איז דאָ געווען ווען
 ער איז נאָך געווען אַ חומש-יינגל אין בעסאַראַביע, ווען ער האַט אין
 די חדר-יאָרן געפיבערט מיט דער טראַגעדיע פון הר נבו. אוודאי איז די

זעלישע פארבינדונג מיט דעם תנ"ך-לאנד שפעטער געווארן ממשותדי-
קער דורך זיינע איבערלעבונגען ווי אַ חלוץ, אָבער די פאַרבינדונג איז
געווען שוין פריער און זי האָט אים שפעטער רייף געמאַכט צו זינגען
דאָס ליד וועגן דער „ווייסער שטאַט“ און וועגן דעם אַלעם וואָס האָט
צוגעגרייט דאָס ווונדער פון מדינה-אויפקום וואָס האָט אַרויסגערופן ביי
אים אַ שלל פון מאַטיוון, געפילן, דערמאָנונגען אא"וו א"וו.

אין אפרים אויערבאכס לידער קאָנט איר גרינג אָפּזוכן די שפורן
פון זיין ביאָגראַפיע. ווו ער איז געקומען, האָט ער געשלאַגן שעפּערישע
וואַרצלען. אויך אַמעריקע איז חלילה נישט געווען קיין פאַרבייגייענדי-
קער מאַטיוו אין זיין פּאָעטיש שאַפן, אָבער די צוויי פּאַלסן פון זיין
שעפּערישקייט זענען פאַרט בעסאַראַביע און ארץ ישראל. אָפטמאַל פאַר-
לירט זיך אַפילו די גרענעץ צווישן אַט די צוויי היימען זיינע. אין ארץ
ישראל רופט זיך זיין ליד „שיכורי אפרים“ איבער מיט די בגילופנדיקע
יידן פון זיין היים ביים דניעסטער. אין בעסאַראַביע ווידער אַטעמען
זיינע יידן מיט דער זוניקער לופט פון ארץ ישראל. דאָס נעמט זיך
דערפון וואָס קינסטלעריש האָט אויערבאַך תמיד געשעפט פון לויטערן
אַלטן קוואַל פון יידישן געמיט אין וועלכן די גלותדיקע בעסאַראַביע
און אַפילו די רושיקע אַמעריקע האָבן זיך צוזאַמענגעניגונט מיט דער
תנכישער לאַנדשאַפט און זיך צונויפגעהאַפטן מיט דער חומשדיקער
וויזיע. אויערבאַך איז, ווי געזאָגט, קיינמאַל נישט אַויעק פון דער בעסאַ-
ראַבער היים וואָס האָט אים געפירט צו דער ערד פון אונדזערע פאַרציי-
טישע אבות. מען קאָן אָבער אויך זאָגן פאַרקערט: ער האָט קיינמאַל
נישט אויפגעהערט זען דעם בעסאַראַבישן פּייזאַזש זאָן לעבנס-שטייגער
מיט די אויגן פון תנכישן געמיט. אַט די דזאַליטעט האָט זיך ביי אים
נישט פאַרוואַנדלט אין קיין אמביוואַלענץ, להיפוך, זי איז געווען זיין
מזל ברכה און איר פילט ממש בחוש די דאָויקע ברכה ווען איר לייענט
זיינע לידער און פּאָעמעס אין וועלכע ער מאַלט די מענטשן פון זיין
בעסאַראַבער היים, די געשטאַלטן פון דער מאַלדאָווישער יידישקייט. זיי
זענען ביי אויערבאַכן געזונטע, פּרובלוטיקע יידן, אויסגעהאַדעוועט אויפן
סטענ, אָבער אין זייער רויט בלוט ריזלט אַ חבדער בענקשאַפט צו די

אפרים אויערבאך

מיסטישע בלויע הייכן; זייער פשטותדיקער חומש מיט רש"י איז דורכ-
געוועבט מיט די פארהוילענישן פון דער קבלה; דער פראסטער טייטש-
חומשדיקער „וידבר“ — מיט די רזין דרזין פון משיח-בענקשאפט און
אלץ צוזאמען קומט פון דעם לויטערן אלטן גייסט און שירה-קוואל, וואס
פליסט גלייך פון סיני און פארבינדט דורות און תקופות אין יידישן
לעבן, אין דער יידישער געשיכטע.

פון דעם ווארצלדיק-קאנקרעטן איז אויערבאך סוף-כל-סוף דערגאנג-
גען צו דעם ליריש-פילאזאפישן אין זיין ליד. ער איז דערגאנגען צו
דער לויטערער מחשבה פון סך הכל. זיין שיר השירים האט אים גע-
פירט צו דעם קהלת וואס איז אייגן דער שקיעה. אבער זיין שקיעה איז
געווען א גילדענע, א געזאנגיקע און ס'האט פון איר געווייט מיט שטילן
און קלוגן עלעגישן אומזעט, חס ושלום נישט מיט קיין זאגערישער מרה
שחורה.

„מיר גייען צוריק פון א גילדענעם זומער,
און אַנקומען וועלן מיר ווינטערדיק גרוי.“

אויף אַן אַנדער אַרט זינגט ער צו זיין חנהן:

„פאלט אויף דיר שיין פון יארן,
ווי א פארגאכטיקער בלענד,
אויפהייבן לאמיר די שטארן
זון זאל זיך שפילן אויף ווענט.“

ער איז געווען אפרים אויערבאך, איינער פון אונדזערע גרעסטע
ליד-מייסטער און ער האט אין פרט פון גראמען יידיש מיט העברעיש
דערגרייכט ווירטואזיטעט. ס'איז שוין געזאגט געווארן, און ער איז אין
לויף פון די יארן אסדר דיכטעריש געוואקסן, רייפער און בלענדיקער
געווארן. אבער דער עיקר איז וואס זיין תפילה:

„א, גאט, גיב מיר כח איז ריינקייט צו גיין“,

איז דערהערט געווארן און ער איז ביזן סוף פון זיין לעבן געגאנגען
מיטן וועג פון פאעטישער ריינקייט און שיינקייט אלץ העכער און
העכער, ביז ער איז געבליבן שטיין פאר אונדז ווי א דיכטער פון אזא
הויך און גרייס, וואס דורות און דורות וועלן אויף אים זיך פארקוקן,
פון אים זיך לערנען און אים באוונדערן...

אפרים אויערבאך איז נישט נאָר געווען אַ גרויסע פּאָזיציע אין דער יידישער ליריק, ער איז אויך געווען אַן ערשט־ראַנגיקע פיגור אין דער יידישער פּובליציסטיק, אין דער יידישער עסייאַסטיק, אין דער ליטעראַטור־קריטיק אונדזערער. אַ האַלבן יאָרהונדערט איז ער געשטאַנען ביים עמוד פון יידישן זשורנאַליזם און זיך קונה שם געווען, אי ווי אַ פּלינקער און געניטער צייטונגס־מאַן און אי ווי אַ וואַרטזאָגער וועגן לויפיקע און תּוכיקע יידישע פּראַבלעמען. נישט געווען קיין איין וויכטיקע געשעעניש אין יידישן לעבן אויף וועלכער ער זאָל נישט האָבן רעאַגירט ווי אַ טאַג־שרייבער און פּובליציסט. ער האָט דעריבער גע־הערט צו די געלייענטסטע און אַנגעזעענסטע יידישע צייטונג־שרייבער מיט אַן אייגענעם קאָלום אין די אויסגאַבן אין וועלכע ער האָט מיטגע־אַרבעט.

אויך דאָ איז אים בייגעשטאַנען זיין אידעישע גאַנצקייט און שורש־דיקייט, זיין אויסגעהאַלטענע אַנגעהעריקייט צום נאַציאָנאַלן לאַגער ווי אַ ציוניסטישער סאַציאַליסט, אָדער ווי אַ סאַציאַליסטישער ציוניסט. פון דעם דאָזיקן וועג האָט ער קיינמאַל נישט אַראַפּגעבלאַנדזשעט און אין אים האָט ער קיינמאַל נישט געפעלשט. ער איז געאַנגען מיט דעם דאָזיקן אידעישן וועג אַפילו ווען ער איז נישט געווען גאָר שטאַרק פּאָפּולער אויף דער יידישער גאַס און ער האָט פאַר דער דאָזיקער אידעע „געמאַכט נפשות“ אויך אין יענע צייטן ווען אַ רוב יידישע שרייבער האָבן זיך געחנדלט צו דעם כלומרשט רעוואָלוציאָנערן קאַס־מאַפּאַליטיזם. ער איז געווען בלב ונפש מיט ציון אַפילו ווען די מאַדע האָט געשטויסן אַנגעזעענע יידישע פּען־מענטשן אין דער זייט פון מאַסקווע.

ביי דעם אַלעם האָט ער אָבער תּמיד געהאַט זיין אייגענעם דרך און האָט זיך קיינמאַל נישט איינגעשלאָסן אין די ענגע דלת אמות פון פּאַרטיי־שקייט. נאָך מער: ער האָט אַפילו דיסקוטירט מיט די מענטשן פון זיין מחנה אויב ער האָט געהאַלטן, אַז די אָדער יענע טואונג, די אָדער יענע ריכטונג זייערע איז נישט אין איינקלאַנג מיט זיין אמת. ווי אַ גוטער בעל מסביר, ווי אַ גרינג־האַנטיקער פּובליציסט, וואָס קאָן זיך איינשטעלן פאַר אמתן מיט לאַגיק און פּאַטאַס, האָט ער גע־

האַט מוט צו פאַרפירן פאַלעמיקעס מיט אייגענע און פרעמדע און דער-
מיט האָט ער זיך דערוואַרבן דעם צוטרוי פון לייענער וועלכער האָט
זיך געלאָזט פון אים פירן און באַווירקן.

ס'איז באַקאַנט דאָס וואָרט אַז „די צייטונג פרעסט אויף דעם שריי-
בער“. אויערבאַך האָט געהערט, אויך אין דעם פרט צו די יוצאי מן
הכלל. די צייטונגס-שרייבעריי האָט אים נישט באַוווּן אויפצועסן, נישט
בלויז ווי אַ פּאַעט, נאָר אַפילו נישט ווי אַ פּובליציסט און עסייאַסט.
האַט ער טאַקע נאָך מיט יאָרן צוריק אַפגעשפּאַרט זיין בוך עסייען „גע-
טראַכט מיט עברייטייטש“ און האָט אַנגעזאַמלט אַ שלל בלייביקע עסיי-
איסטישע און ליטעראַטור־קריטישע אַרבעטן, וועלכע זענען איצט איינ-
געזאַמלט געוואָרן אין די צוויי בענד, וואָס אַנטהאַלטן דעם עזבון פון
זיין שרייבעריש לעבן.

אין די צוויי בענד גייען אַריין עסייען און מאַמרים פון אַ גאַנץ
פאַרשידן־אַרטיקן כאַראַקטער, אַבער דער קוואַנטיטאַטיווער, און אפּשר
אויך קוואַליטאַטיווער עיקר אין זיי איז די ליטעראַטור־קריטיק, ס'הייסט:
אַפרופן וועגן שרייבער און ביכער. אויערבאַך האָט געלעבט מיט ליטע-
ראַטור און באַזונדערס מיט פּאַעזיע. חוץ דעם האָט ער ליב געהאַט
שרייבער און געהאַלטן פאַר זיין חוב זיי צו דערמוטיקן מיט אַ סטימו-
לירנדיק און אַנווייזעריש וואָרט. אַבער געשריבן זיין ליטעראַטור־קריטיק
האַט ער נישט מעשה פּוסק, אָדער ווי אַן אַפיציעלער מבינישער שאַצ-
מייסטער. ער האָט געשריבן וועגן שרייבער ווי אַ שרייבער וואָס לעבט
זיך אַריין אין ינענעם שאַפּערישער וועלט, וואָס העלפט דעם לייענער
און דעם שרייבער גופא קלאַר מאַכן זיינע אייגענע פּאַטענצן, כדי ער
זאָל אויסמיידן שטרויכלונגען. אין דעם פרט האָט ער דערגרייכט צו
גדולות, ווייל ער האָט דעם באַהאַנדלטן שרייבער, פּראָזאַיקער צי פּאַעט,
געהאַלפן זיך אַליין דערזען, זיך אַליין פאַרשטיין. דערביי האָט ער, תוך
כדי דיבור, אַנטוויקלט פאַרן לייענער זיין אייגענעם קוק אויף ליטעראַטור,
זיינע אייגענע געדאַנקען און אויספירן וועגן אירע אויפגאַבן און צילן
און ער האָט זיך אַפילו געגריבלט אין די שעפּערישע מעשה מרכבה,
דאָס הייסט: אין די סודות פון דער דיכטערישער לאַבאָראַטאָריע וואָס

ער, ווי אַ דיכטער, האָט געפילט און געוואַסט ווי גרויס זיי זענען און וואָס פאַר אַ וויכטיקע ראָל זיי שפּילן אין פּראָצעס פון דער יצירה.

עס איז מערקווירדיק וואָס כאַטש ער איז געווען אַ מענטש, אַן אַנגעהעריקער צו אַ באַשטימטן אידענשאַן לאַגער, האָט ער אין דער ליטע-ראַטור, באַזונדערס אין דער פּאָעזיע, געלייגט, דער עיקר, אַכט אויף דעם קינסטלערישן מאַמענט. ער איז נישט געווען קיין קונסט לשם קונסטניק, אָבער ווען ער איז געקומען צו פּאָעזיע האָט ער קודם כל אין זיך געהאַט די פּראָבלעמען און ראַנגלענישן פון שעפּער מיט דעם פּאַרעם און מיט דעם אופן פון אויסדרוק. ער האָט ליב געהאַט צו אַנאַליזירן דאָס בילד, דעם געבוי פון פּערה, דעם אויסשטעל פון ווערטער און אַפילו די גראַם-טעכניק. ער האָט נישט ליב געהאַט דאָס צעגלידערן אַ ליד אויף שורות, אָבער ער האָט פּאַרט פּאַרשטאַנען דעם באַדייט פון דער שורה אינעם ליד, ווייל אַ שוואַכע, ווער שמועסט נאָך פּאַלשע שורה איז אַ שוואַכער, אָדער פּאַלשער ציגל אין דעם בנין פון לידס-גאַנצקייט. און ער האָט טאַקע זייער אַפט אַנגעוויזן אויף אַזעלכע שוואַכע ציגל אינעם ליד-געבוי. פּאַרט איז אים תמיד געגאַנגען אין זיין ליטעראַטור-קריטיק אַרויס-צוברענגען דאָס אייגנטימלעכע פונעם דיכטער, דאָס נייע וואָס ער ברענגט מיט זיך אין דער דיכטונג און ער האָט טאַקע פאַר אַט דעם אייגנטימלעכע און כאַראַקטעריסטישן אינעם דיכטערישן ווערק תמיד געפונען טרעפ-לעכע באַצייכענונגען און דעפיניציעס.

אַז מען וויל קאָן מען זאָגן, אַז אפרים אויערבאַכט עסייאַסטישער און ליטעראַטור-קריטישער אַפּשפּאַר איז אַ שליסל צו זיין אייגענער דיכטע-רישער פּערזענלעכקייט, אַ טיר און אַ טויער אַריינצוגיין אין זיין אייגע-נעם פּאַעטישן וויינגאַרטן, אַ וועג וואָס פירט אין זיין אייגענעם פּאַעטישן לאַנד, און דאָס איז אמת, ווייל אויערבאַך האָט נישט געמאַכט קיין פּאַלשע אַנשטעלן פון עניוות און נישט גערעדט בלשון „מיר“, אָדער מיטן נוסח פון פּראָפּעסאַרישער אַנאַנימיטעט. דאָס האָט געבראַכט דערצו אַז מען האָט אים געפילט ווי אַן אַקטיוון צד אין דער טעמע, וועלכע ער האָט ליטעראַטור-קריטיש באַהאַנדלט. פון דעסטוועגן דאַרף מען צוגעבן אַז זיין עסייאַסטיק און זיין ליטעראַטור-קריטיק האָט אַ דורכאויס אַביעק-טיוון ווערט. אַ ווערט אַליין און פאַר זיך. עס איז גוטע שעפּערישע

ליטעראַטור־קריטיק וואָס העלפט פאַרשטיין דעם שרייבער און זיין ווערק און ברענגט דערביי אַרויס ליטעראַטור־אַקסיאָמעס וועלכע וועלן תמיד זיין גילטיק און תמיד שאַפן אַ וואַכן לעבעדיקן אינטערעס צו די שרייבער און ביכער וועלכע ער האָט באַהאַנדלט און וועלכע ער האָט אַנטפלעקט, סיי פאַרן לייענער, סיי פאַרן שעפער גופא. צו דעם אַלעם קומט נאָך צו זיין גרויסע מעלה וואָס ער האָט געזען אונדזער ליטעראַטור ווי אַ גאַנצקייט און האָט תמיד געזאָרגט מיט ליבשאַפט וועגן איר באַרייכער רונג, וויקט און אַנטוויקלונג.

„אויף דער וואַגשאַל“ האָט זיך גערופן דער קאַלום, וואָס אפרים אויערבאָך האָט יאָרן־לאַנג געשריבן אין „טאַג־מאַרגן־זשורנאַל“ און דערפאַר האָבן די אַרויסגעבער פון אַט די צוויי בענד געהאַלטן פאַר ריכ־טיק אַנצורופן מיט דעם דאָזיקן נאָמען דעם עזבון זיינעם וועלכער ווערט איצט איבערגעגעבן דעם לייענער אין דער איינזאַמלונג צווישן טאָולען. מיר האָבן דעם עזבון געסדרט לויט דעם פאַלגנדיקן שליסל: אין ערשטן באַנד: 4 אַפטיילן. א. עסייען וועגן דעם שאַפונג־פראַצעס, בעיקר וועגן די יצירה־סודות פון ליד. ב. און ג. — ליטעראַטור־קריטיק, עסייען וועגן שרייבער און ביכער. דערביי האָבן מיר אין דער אַפטיילונג ב. אַריינגענומען די ליטעראַטור־קריטישע אַפּהאַנדלונגען פון שרייבער שוין אַוועקגעאַנגענע און אין אַפטיילונג ג. די אַפּהאַנדלונגען וועגן שריי־בער וואָס געפינען זיך צווישן אונדז, אויף לאַנגע יאָרן. דעם דאָזיקן ערשטן באַנד שליסן מיר מיט דער אַפטיילונג ד: קולטור־פראַבלעמען. אין דעם צווייטן באַנד גייען אַריין די אַפטיילונגען ה. וועגן ליטעראַטור־געשיכטלעכע דאַטעס; די אַפטיילונג ו. וועגן פראַזאָאיקער, עסייאַסטן און זייערע ביכער, און ז. — זכרונות.

אַ גאַר גרויסן טייל פון די מאַטעריאַלן אין ביידע בענדער האָט דער נפטר, ז"ל. אַליין צוגעגרייט צום דרוק און אַליין אויף זיי געמאַכט זיינע הגהות. אַנדערע האָבן מיר צונויפגענומען פון זיין רייכן אַרכיוו און זיי צוגעגרייט צום דרוק אָן וועזנטלעכע ענדערונגען.

אפרים אויערבאך איז ביי זיין לעבן געווען אַ בר מזל. ער איז פרי
אַנערקענט און אָפּגעשאַצט געוואָרן און זיין שעפּערישקייט איז געגאַנגן-
גען אין אַ גראַדער ליניע, אָן ווייטיקלעכע זיגנאַגן. אָבער זיין גרעסט
מזל איז געווען דאָס וואָס ער האָט געהאַט אַ געטרייען עזר כנגדו און
האַט דערצויגן קינדער מיט דרך ארץ און ליבשאַפט צום טאַטנס וועלט
און צו זיין שאַפן. זיי האָבן מיר צו פאַרדאַנקען וואָס אָט די צוויי בענ-
דער דערזעען איצט די ליכטיקע שיין און זאַמלען-איין אין בוך-פאַרעם
יענעם טייל פון זיין שאַפן וואָס מאַכט וואַגיקער און פולער זיין פּאַעטישע
יצירה.

דער שרייבער פון די שורות האָט געהערט צו אפרים אויערבאָכס
גרויסער מחנה פאַרערער און ליבהאַבער. ער האָט אויך געהאַט דעם זכות
זיך צו ציילן צווישן זיינע פריינד. אפשר דערפאַר האָט ער זוכה געווען
צו דעם כבוד אַן זיין נאָענטע משפּחה זאָל אים אַנטרויען די אַרבעט
ביים אַרויסגעבן די צוויי בענדער „אויף דער וואַגשאַל“ און שרייבן די
אַיינפיר-ווערטער צו דער דאָזיקער פון אַלע שטאַנדפונקטן-וויכטיקער
אויסגאַבע.

יצחק יאַנאַסאָוויטש

חולון, פעברואַר 1974.

7

געטראכט מיטן ליד

דער אַנלאַד ביי אַ שרייבער איז אַ דרייפאַכער, אפשר גאַר אַ פיר-פאַכער, בפרט נאָך אַז ער איז זיך מטפל מיטן ליד. ווי קלערט מען אויף, אפילו זיך אליין, אַט דעם פלאַנטער, וואָס הייסט ליד? באַהיט זאָל איך ווערן פון פרווון אַריינטייטשן אינעם ליד, דער עיקר אינעם פאַעט וואָס שרייבט דאָס ליד, אויסערגעוויינטלעכקייט, איבערמענטשלעכקייט, באַזונדער דערע קדושה. שפילן זיך אין עניוות איז אַבער אויך אַ מין גאוונה, וועל איך מאַכן אַ פשרה: קיין איבערמענטשלעכקייט טאַקע נישט, אַבער מענטשלעכקייט אין אַ מין מצב פון דערהויבנקייט.

ביי אַלע מענטשן איז דאָ אַ מין מיסטישער כוח, וואָס דריקט זיך אויס אויף כלערליי אופנים. אַז אַ מענטש ווערט פלוצלינג אַנגעשטימט צו פריילעכקייט, זאָגט מען, אַז „אַ פרייד איז אים באַפאַלן“. אינעם דאָזיקן זאָג איז דאָ אַן אַנוונק אויף מיסטיציזם, וואָרים דאָס וואָרט באַפאַלן דריקט-אויס עפעס אַזוינס, וואָס פאַרן מענטשן איז עס פאַרהוילן. דאָס אייגענע איז מיט טרויער, וואָס באַפאַלט דעם מענטשן. מיר זענען נאָך נישט דערגאַנגען צו די מיסטישע קוואַלן, וואָס פון זיי שפרודלען-אַרויס דעם מענטשנס שטימונגען און אַמאָל טראַכט איד, אַז סע איז אַ נחת נישט צו וויסן די באַלדיקע סיבה פון פרייד, אַדער טרויער, וואָס דו לעבסט איבער. דער סוד אינעם מענטשן אליין איז דער געטרייסטער חבר זיינער.

פרייד און טרויער, שמחה און אומעט, וואָס זענען בכלל מיסטישע איבערלעבונגען ביים מענטשן, ווערן ביים פאַעט נאָך מער מיסטיש, דער-פאַר וואָס ער זוכט אויסדרוק פאַר זיי. דער מענטש בכלל געפינט אויס-דרוק פאַר די שטימונגען זיינע: אַז די פרייד באַפאַלט אים, קען ער זיך צעזינגען, אַדער אפילו זיך צעלאַכן אין דער הייד. באַפאַלט אים, ווידער,

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

דער טרויער, קען ער שווייגן טיף-מחשבותדיק, אָדער סתם אַרומבלאָנקען איבער גאַסן, איבער פעלדער.

דער פּאָעט, אַז אינאיינעם מיט סתם פרייד, אָדער טרויער, באַפּאַלט אים אויך דער דראַנג די שטימונגען אויסצודריקן אין ווערטער, האָט שוין גאָר אַן אַנדער עובדה :

ער דאַרף געפינען דאָס וואָרט פאַרן געמיט־צושטאַנד זיינעם און נישט סתם געפינען דאָס וואָרט נאָר אַנטפלעקן דאָס וואָרט. און ווידער, נישט סתם וואָרט, נאָר וואָרט מיט ווידערקול, מיט נאָכקול. די נאַטור אַליין האָט געשאַפן ווידערקול און נאָכקול. דאַכט זיך, אַז אין ניו העמשיר אין דאָ אַז אַזערע, וואָס הייסט עכאַזערע, איז דאָס קול דיינס אויף איר צעקלונגען אין עטלעכע קולות. פון אַלע זייטן קלינגט צוריק דאָס וואָרט דיינס. דאָס פּאָעטישע וואָרט האָט אַבער נישט נאָר אַ ווידערקלאַנג, נאָר אויך אַ שאַטן פון אַן אַנדער וואָרט. אפשר איז נישט פינקטלעך צו זאָגן אַ שאַטן פון אַן אַנדער וואָרט, אַבער אין עכטן ליד שפּירסטו דעם שאַטן פון אַ וואָרט.

אַז דער פּאָעט וועט זאָגן „מיר איז טרויעריק“, וועט ער ראַשית נישט זאָגן דעם פּולן אמת, וואָרים דער טרויער האָט פאַרשידענע מדרגות, אַפילו פאַרשידענע ריטמען און פאַרבן. שנית, דער פשוטער מענטש זאָגט דאָך אויך דאָס אייגענע. איז אָדער פונעם דאָזיקן ערשטן זאָג דאַרף אַרויסוואַקסן אַ ווייטערדיקער אַריגינעלער בייג — געדאַנקלעך און בילדלעך — אָדער דער זאָג אַליין דאַרף זיין אַזאַ יחידיש-בילדלעכער, אַז ער זאָל קלינגען ווי דאָס גרויסע געזאַנג פון טרויער.

פאַרן פּאָעט אַנטפלעקט זיך דער טרויער, אָדער די פרייד, אין זייער באַזונדערקייט. ער גיט זיי בילדלעכקייט. ער פילט אַן דאָס וואָרט מיט יענעם מיסטיציזם, וואָס ער שפּירט אים אין זיך. דערפאַר האָט דאָס פאַר עטישע וואָרט אַ הינטערוואָרט. נישט קיין קלאַרער מיין איז עס. נאָר אַ שאַטן פון מיין. אַז מיר זעען אַמאָל אויף אַ זומערדיקער לאַנקע, וואָס האָט עטלעכע צעצווייגטע ביימער אויף זיך, שאַטנס און זונפלעקן, ווערן פאַר אונדז די זונפלעקן אַ סך ליכטיקער. פאַרוואָס? דערפאַר וואָס די שאַטנס באַליכטיקן זיי.

רביים זאָגן תורה און אַ סך מאָל גיבן זיי אַ וואָרט זייערס אַ קנייטש.

אַ בייג. חסידים, וואָס הערן די תורה, לייגן־אַריין אין דעם געקנייטשטן וואָרט מיסטישע מיינען. זיי טייטשן עס און, וואָס מער זיי טייטשן עס, אַלץ מער לעבן זיי דאָס וואָרט איבער. וואָס איז דער קנייטש אינעם רבינס וואָרט? דער שאַטן פונעם וואָרט, דער נאַקקלאַנג.

אין דער קבלה רעדט זיך פון נגלה און נסתר — וואָס איז אָפן און וואָס איז פאַרהוילן. דאָס סאַמע אָפענע אין דער וועלט האָט אַ פאַרהוילע־ניש. בפרט דעם מענטשנס איבערלעבונגען. איז דערפאַר נישט שייך צו זוכן דאָס פאַרהוילענע און באַזונדערקייט. אין סאַמע געוויינטלעכן איז דאָ פאַרהוילנקייט. דאָס ליד איז אי אַנטפלעקט, אי פאַרהוילן. דערפאַר, דאַכט זיך מיר, האָט ליד דעם כוח אַנצורעגן דעם לייענער, אַז ער זאַל זיך אַליין טיפער איבערלעבן.

אַבער כדי אַ ליד זאַל פאַרמאַגן דעם כוח אויף אַזאַ אופן צו ווירקן אויפן לייענער, דאַרף עס זיין אין דער בחינה פון אַן איינמאַליקער אי־בערלעבונג. אַדער ריכטיקער, דערשיינונג. נאָכן אַנשרייבן דאָס ליד קען דער פּאַעט אַריינפאַלן אין אַ גוואַלדיקן טרויער, וואָרים אים דאַכט זיך, אַז מיטן איצטיקן ליד האָט ער זיך שוין אויסגעשעפט. מער וועט ער קיין ליד נישט שרייבן.

סע איז אַבער נישט אַזוי פשוט, ווי איך זאָג, וואָרעם אין איינעם מיט דער איבערלעבונג פון טרויער איז אויך דאָ אַן אומפאַרשטענדלעכע, אַדער אַפילו שטורעמדיקע פרייד. אין תוך איז יצירה בכלל פרייד. אַפילו אינעם פשוטן זאָג זירא אלקים כי טוב, ביים באַשאַף פון דער וועלט, איז דאָ די העכסטע פרייד, וואָס דער מענטש קען זיך אויסמאַלן. דער באַ־שעפער האָט געזען אַז סע איז גוט — אַז די פרשה בראשית וואַלט גע־זאָגט מער, וואַלט געמינערט געוואָרן דעם באַשעפערס פריידיקע איבער־לעבונג.

לערנען מיר דערפון, אַז איבערצוגעבן סיי פרייד און סיי טרויער דאַרף דער שעפער זיין קאַרג אויפן וואָרט. אַבער אין חומש אַליין, וואָס ווייטער מיר גייען אַוועק פון באַשאַף, אַלץ שפעדיקער ווערט דער אויסדרוק. דאָס איז דערפאַר, וואָס דער באַשאַף האָט פאַרמאַגט אַזויפיל אינטענסיווקייט, אַזויפיל שעפערישע ענערגיע, אַז צוויי ווערטער זענען געווען גענוג איבערצוגעבן דעם באַשעפערס איבערלעבונג. אין די

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

ווייטערדיקע חומש-מעשות איז די ענערגיע שוין דער עיקר אינעם וואָרט און דערפאַר ווערט דאָס וואָרט אַלץ בילדלעכער און אָנגעלאָ-דענער מיט פאַרהוילנקייט.

די שעפּערישע ענערגיע אונדזערע — מיר רעדן דאָ פונעם ליד — איז דאָס וואָרט. דערפון נעמט זיך, וואָס דער פּאָעט לאָדט נישט נאָר אָן דאָס וואָרט מיט בילדלעכקייט, מיט נאָכטראַכטן נאָכן וואָרט, מיט שאַטן פון וואָרט. ער דערפילט כמעט ביי יעדער ליד, ווי דער ריטם, דער קלאַנג פון דער שורה, דער מרכא-טיפּחא האָבן באַזונדערן טעם אויסצודריקן די שטימונג, אַפילו דעם געדאַנק. נאָר מיטן גאַנצן וויסן, איז נאָך דאָ דאָס נישט-וויסן, דער נסתר, וואָס איז אַליין פאַר זיך פול מיט שעפּערי-שער ענערגיע.

דער אויסלאז פון א ליד

ווי פארענדיקט זיך א ליד? ווען פארענדיקט זיך א ליד? אן ספק האבן פאָעטן געטראַכט דערפון און אפילו קיין נעכט נישט געשלאָפן איבערן „סוף פון א ליד“. רעדן רעדט זיך דאָ פון א לירישן ליד, נישט אן עפישן. מיין איך נישט, חלילה, אַז דאָס עפישע ליד, אָדער דאָס דערציילערישע, איז אַ שפּיל ממש צו פאַרענדיקן. פשוט דערציילן אין פערזן פון אַ זונפאַרגאַנג, אָדער אַ זונאויפגאַנג, צי נאַטור־דערשיינונגען בכלל, — פּילט־אָן דעם פּאָעט מיט אַ ציטער, אַז ער זאָל, חלילה, נישט אַריבער די נישט־געזעענע, נישט אַנגעצייכנטע גרענעצן, אָדער גאַר — נישט דערגיין צו איר. אפילו אַ דערציילעריש ליד איז אויך נישט באַהיט פונעם פּראָבלעם, ווי דעם נאַראַטיוו דערפירן צו אַ סוף־פּסק. איז דען דאָ איין סוף־פּסק? אָבער פאַרט קענען מיר טראַכטן, אַז דער נאַראַטיוו אַליין דערפירט צום אויסשעפּערישן סוף.

דאָס לירישע ליד, אָבער, שעפט זיך נישט אויס. ווי דעם מענטשנס טיפּסטע איבערלעבונג איז נישט אויסשעפּעריש, אַזוי איז דאָס לירישע ליד. דער לייענער פונעם לירישן ליד איז נישט אַלעמאַל סענסיטיוו צום פיבערדיקן ציטער ביים פּאָעט, בעת ער ראַנגלט זיך מיט דער לעצטער שורה. ביים לייענער איז די לעצטע שורה, ווי די ערשטע שורה פונעם ליד, אַ געשעענע, אַן איבערגעלעבטע, אַ מין באַשערטע און אומפאַרמייד־לעכע. און דאָס איז אַ גרויסע מעלה אין אַ לירישן ליד, אָבער ביז דער פּאָעט דערגייט צו אַט־דער „מעלה“, איז ער פול מיט ספקות, וואָס אַ סך מאָל פּיניקן זיי אים אפילו.

פרעגן וועט מען אַוודאי: נו, מיטן אָנהויב פון אַ ליד זענט איר שוין מושווה געוואָרן? אַוודאי נישט. נאָר אין אונדזער עסטעטיק, אפילו אין ליד אַליין, האָט מען זיך געפרוּווט דערגרונטעווען צום ליד־אָנהויב. נישט, חלילה, וואָס עמעצער — אַ פּאָעט צי אַן עסייאַסט — האָט

אפרים אויערבאך

אָוועקגעשטעלט דעם פולן און לעצטן אמת וועגן דעם אָנהויב פון אַ ליד. אַזוינס איז כלל נישטאָ, בפירוש נישט שכיח. נאָר יעדער איינער, וואָס האָט דערציילט, ווי די ערשטע שורה פון אַ ליד איז געקומען צו אים, האָט ממילא געעפנט אַ שפּאַרונקעלע צום שאַפּונגס-פּראָצעס זיינעם. ביי איינעם הויבט זיך אָן דאָס ליד געבערן פון אַ וואָרט, וואָס רודפּט אים ממש, ביז ער זינגט עס נישט צונויף מיט אַנדערע ווערטער און פון זיי ווערט אַ שורה. ביי איינעם ווערט געשאַלטקט די גאַנצע שורה, וואָס פון איר וואַקסן אַרויס די אַנדערע שורות, ווי צווייגן פונעם שטאַם. נאָך ביי איינעם קומט פריער דער תּוּכּן פונעם ליד און דערנאָך באַקליידט ער אים אין שורות. אַפילו ביי איין-און-זעלביקן פּאָעט זענען די אופנים פון דער ערשטער שורה פאַרשידן.

אונטער דער האַנט איז מיר געקומען, בעתן איצטיקן שרייבן, רחל קאַרנס ביי בוך „די גענאָד פון וואָרט“, איז אויף דער צוועלפטער זייט פונעם בוך דאָ אַ ליד, וואָס הייסט „די ערשטע שורה פון אַ ליד“. זאָגט זי:

כ'האָב מורא פאַר דער ערשטער שורה פון אַ ליד...

די מורא אירע איז, וואָס זי ווייסט פון איר פּאָעטישער דערפאַרונג, אַז ווי דער פּאָעט לאָזט אַרויס די ערשטע שורה, איז ער מער נישט דער בעהערשער פונעם ווייטערדיקן ליד-גאַנג. אַ באַהאַלטענער כח איז דאָ, וואָס פירט דאָס ליד, אַפילו אַז דער פּאָעט באַהערשט די טעכניק, פורעמט דאָס וואָרט, גלייבט אַז דאָס וואָרט איז ביי אים כחומר ביד היוצר.

וואָס שייך דער ערשטער שורה איז דער פּאָעט דער געפאַנגענער פון אַ וויזיע, וואָס ער דאַרף זי כלל נישט דערזען ביזן סוף. מיט דער לעצטער שורה, אָדער מיטן סוף פונעם לירישן ליד, איז דער פּראָצעס שוין גאָר אַן אַנדערער. אַפילו טאַקע רחל קאַרנס ליד, וואָס גערעדט האָב איך דערפון נאָר וואָס. דאָס ליד האָט צוועלף שורות און אַלע זענען זיי פול מיט שרעק צו-וואָס די ערשטע שורה קען זי דערפירן און זי ענדיקט, אַז דערפירן קען זי נאָך די ערשטע שורה צו אַ דערמאַנונג, אַז זי זאָל דערפילן

...אויף די האר דעם גלעט
פון הענט, וואס זענען מער נישטאָ.

איז אַוודאי דער סוף אַן אויסערגעוויינלעך דראַמאַטישער, אָבער רחל אַליין, און אַ פּאָעט בכלל, וואָלט געקענט צושרייבן נאָך אַ פּיר-שורהדיקע סטראָפּע און דאַכטן זאָל זיך, אַז זי, אַטראַדי פּערטע סטראָפּע, איז גאָר דער לאַגישסטער, אָדער אומלאַגישסטער אויסלאָז פונעם ליד. אין די טעג פון לייזויקס יאַרצייט און זיין אַכציקסטן געבוירנטאָג האָב איך אַריינגעקוקט אין די לידער זיינע און אָפּגעשטעלט האָב איך זיך אויפן ערשטן ליד פונעם ערשטן בוך זיינעם, וואָס איז אַרויס אין 1919, — צוריק מיט פּופּציק יאָר. אַ פּול-לייזויקיש ליד איז עס, אַפּילו די רויקייט פונעם וואָרט איז אויך דורכגעדרונגען מיט לייזויקס פּאַר-נעפּלטער סימבאָלישקייט, וואָס האָט אין די ווייטערדיקע יאָרן אים אַזוי הויך פּאָעטיש דערהויבן.

צום דאָזיקן ליד איז דאָ אַ מעלאָדיע און אַ סך זינגען עס. הייסט הייסט דאָס ליד „ערגעץ ווייט“ — דאָס לאַנד דאָס פּאַרבאַטענע ליגט ערגעץ ווייט און אין דער ערד פון יענעם לאַנד וואָרטן אויף אונדז „אוצרות פּאַרשאַטענע“. און ווידער „ערגעץ ווייט“ וואָלט ווער אום אין שניי און —

געפינט נישט קיין וועג
צו דעם לאַנד דעם פּאַרבאַטענעם.

איז דער סוף פונעם דאָזיקן ליד דער איינציק-מעגלעכער? קיין ספק איז נישט ביי מיר, אַז אין לייזויקס וויזיע זענען געווען נאָך אַ סך שורות, וואָס האָבן זיך ממש ביי אים געבעטן, אַז ער זאָל זיי געבן אַ תּיקון, אָבער אויסגעקליבן האָט ער גראַד די שורות, וואָס מיט זיי ענדיקט ער דאָס ליד זיינס. דער סוף פונעם ליד האָט נישט אויסגעשעפּט דעם פּאָעטס איבערלעבונג און איך טראַכט, אַז אפשר איז אין דער נישט-אויסגעשעפּטקייט דאָ דער כּישוף פון אַ ליד.

אַוודאי, ליד-פּאַרמען זענען דאָ, וואָס שטעלן אַוועק אַ צוים פּאַרן פּאָעט. דער סאַנעט, למשל, קען נישט האַלטן מער ווי פּערצן שורות און דער פּאָעט מוז דורכפירן דאָס שליחות פונעם געגעבענעם ליד אין די ראַמען פון די פּערצן שורות. אַזוי איז די טריאַלעט, דער ווילאַנעל

אפרים אויערבאך

און די אַנדערע ליד-פאַרמען. זענען מיר טאַקע, אַז נאָר די גאָר גרויסע מייסטערס אין דער פּאָעזיע פון דער וועלט האָבן זיך געקענט פּאָעטיש אויסלעבן אין די געצוימטע פאַרמען. די סאַנעטן שעקספירס זענען דער מוסטער פון גרויס-פּאָעטישקייט אין אַזאַ געצוימטקייט.

די צוויי לידער, וואָס איך האָב פריער פון זיי גערעדט, פאַרמאָגן נאָך אַלץ אין זיך אַ מאָס דערציילערישקייט, כאָטש אין זייער פאַר-טראַכט זענען זיי יחידיש ליריש. איז דערפאַר דער סוף זייערער ווי אַ דראַמאַטישער קלימאַקס. ריין לירישע לידער אָבער וואָס דערציילן לחלוטין גאַרנישט, נאָר זענען לויטערער ליריום — וווּ איז דער אויס-לאַז אין אַזעלכע לידער? נעמען מיר, למשל, טאַקע לייזויקס ליד „די פייגל פליען מחנותוויז אַוועק“. לייזענען מיר:

די פייגל פליען מחנותוויז אַוועק פון אונדזער לאַנד,
ווייל אונדזער לאַנד ליגט טיף אין שניי פאַרשאַטן,
די זון האַלט ביים פאַרגיין, דער ווייטער מערב-ראַנד
וואַרפט אַפּ פון זיך אין גליווער-בלוי אַ שאַטן נאָך אַ שאַטן.

קוקט דער פּאָעט נאָך די פייגל, ער זעט ווי טייל פליערס „פאַלן-צו צו אַלע דאָך-געזימסן“ און ער לאַזט זיך אַרונטער, „אין געדאַנק“, מיט זיי —

איך היידע זיך אויף איינער פון די שטריק מיט זיי אין ריי,
און טראַכט, ווי זיי: דער וועג איז לאַנג, איז ווייט אַריבער ימען.

לאַזט זיך מיט אַט די שורות אויס דאָס ליד? איז דער דאָזיקער סוף דער פּאָעטיש-אומפאַרמיידלעכער? דאַכט זיך, אַז נישט. ביי אַנ-דערע פּאָעטן, וואָס האָבן אויך געשריבן פון פייגל וואָס „פליען מחנות-וויז אַוועק“, איז דער סוף פונעם ליד גאָר אַן אַנדערער. אָבער דער יחיד-פּאָעט האָט זיין אייגענעם שטייגער, זיין אייגענע איבערלעבונג און, דער עיקר, אַן אייגענעם אויפבליץ פון וויזיע, אַז ער קומט צו אַ פונקט, וואָס ער שפירט, אַז דאָ ענדיקט זיך דאָס ליד און ווייטער וועט שוין דאָס ליד אפשר זיין איבערגעלאָדן.

זישע לאַנדוי האָט כמעט ווי זיך געשפילט מיט לידער. ער האָט געוואָלט, אַז דאָס ליד זיינס זאָל האָבן חן. דערפאַר האָב איך געזוכט אין זיינע לידער דעם באַזונדערן אופן, ווי ער לאַזט אויס אַ ליד. בין

איך אָנגעקומען אויף אַ ליד זיינס, וואָס האַלט אַכט שורות — צוויי סטראַפּעס. אַן אַכט-שורהדיק ליד איז ממש אַן אַנטפלעקונג ווי עס אַנצוהויבן, נאָר נאָך גרעסער איז די אַנטפלעקונג עס צו ענדיקן. הייסט דאָס ליד לאַנדויס „אַ פּרימאַרגן שפּאַציר“:

די גאסן נאך פון רעגן פייכטע,
ווי אַלץ איז בעפלדיק און גרוי.
סע ווייען ווינטן מילדע, לייכטע
און מילד און לייכט איז מיר אַזוי.

גאַס־איינ, גאַס־אויס גיי איך שפּאַצירן,
ווי היימלעך קלינגט מיין יעדער טראַט.
אוי, גאַט, אַזוי זאָל אייביק פירן
מיד דורכן לעבן דיין גענאָד.

דער אומגעריכטער ווענד צו גאַט איז דאָ כלל נישט קיין רעליגיע־
זער, וואָרים איר שפירט אַן דער פּאָעט האָט זיך געוואָלט אַ חנדל טאָן
מיט דער אייגענער שטימונג זיינער. אָבער דער אויסלאָז פונעם ליד
וואָרפט צוריק אַ מיסטיש־פּאָעטיש ליכט אויפן גאַנצן ליד.

דער מייסטער פון דער לעצטער שורה איז געווען יוסף ראָלניק —
דער פּאָעט וואָס האָט זיך מיט קיין מייסטערשאַפט נישט אויסגעצייכנט.
געווען איז ראָלניק דער פּאָעט פונעם פשוטן וואָרט, וואָס נישט גער־
פּוצטערהייט האָט עס געשיינט מיט הונדערטער קאָלירן. אין אַ סך
לידער זיינע איז די לעצטע שורה געווען דער פּראָזשעקטאָר אויפן
גאַנצן ליד. נעם איך אַ ליד זיינס, וואָס געשריבן האָט ער עס מסתמא
אין די צוואַנציקער יאָרן, אָדער נאָך פריער. דאָס ליד איז דאָס אַכטע
אין דער סעריע „אויף גאַטס באַראַט“ און דער פּאָעט זאָגט:

איך בין אן אַלטער, אַלטער ייד
און פאַר אַהיים שוין פון יאָר־ד.
אַביסל קראַנק, אַביסל מיד,
נאָר צום יאָר־ד דאָך האָב איך ניט.
איך האָב געהאַנדלט מיט אַ וועלט,
אַמאָל מיט געלט, אַמאָל אַן געלט. —

דערפירט ער דעם צוריקפאַר פונעם יאָר־ד, אַן אויף נאָכט וועט ער זיך
לייגן אין בעט און דער שלאָף וועט אים צומאַכן די אויגן. איז דער

אפרים אויערבאך

לירישער גאנג פונעם ליד, דאָכט זיך, דאָ שוין ביזן אויסלאָז, אָבער
ראַלניק גיט זיך אַ פאַרקער אויף אַן אַנדער זייט און פירט אויס:

אַקסן, הענדלער, פערד און הינט,
אַלץ פאַרגעסט זיך, אַלץ פאַרשווינדט...

די לעצטע צוויי שורות, כאַטש אויבן אויף זענען זיי איבעריק, זעט
איר אָבער דערנאָך, אַז זיי וואָרפן אַ ליכט אויפן גאַנצן ליד, וואָרים
אין די פריערדיקע פערצן שורות רעדט ער נישט דערפון, וואָס אויפן
יאַריד האָט זיך אָפגעטאָן. מיט די צוויי לעצטע שורות, אָדער נאָך
ריכטיקער, מיט דער פאַרלעצטער — אַקסן, הענדלער, פערד און הינט
— באַקומט זיין מידקייט פון דעם יאַריד אי פולקייט, אי תיקון, אי אַ
מאָראַלישן אונטערשאַר.

ביי קאָדיע מאַלאַדאָוסקי, אין איר בוך „דזשיקע גאַס“, זענען דאָ
צוויי לידער מיט איין נאָמען — „ביים שפיגל“. נעמען מיר דאָס ערשטע
ליד, וואָס איז אין אַלע אַכט שורות אויסגעפילט מיט הויך־פּאָעטישקייט,
אָבער די אַכטע שורה איז דער אָפּאַטעאַז פונעם טראַגיקום, וואָס איז
בכלל דער מאַטיוו פונעם ליד —

אַט שטיי איך ביים שפיגל און האַלט אַלץ אין בעטן,
די האַר מיינע לאַז מיר נאָך איבער,
און זאָל זיי נאָך עמיצער גלעטן.
און ס'געשעט ביי מיין שפיגל אַ נס,
אַט שטיי איך ווי אַ ווייס צווייגעלע בען,
כ'דערקען מיינע קינדערשע שיד,
און דאָס וויסקייט פון קלייד,
נאָר כ'דערקען נישט מיין קינדערשע פרייד.

זעען מיר, אַז די לעצטע שורה אין אַ ליד איז אַ סך מאַל דער שליסל
צום גאַנצן ליד. דער אופן, ווי אינעם ליד־אויסלאָז אַריינברענגען אַ
מין פּאָעטישן באַשייד אויפן גאַנצן ליד, איז אַנדערש, פאַרשטייט זיך,
ביי יעדן פּאָעט באַזונדער. אַמאָל איז די לעצטע שורה, אָדער אַפילו
סטראַפּע, אַן אויפקלערערישע און אַמאָל, ווידער, איז איר קלימאַטיש-
קייט אין אינטענסיווער בילדלעכקייט אירער. יאָ, אינטענסיווע בילד-
לעכקייט פון אַ שורה איז אויך דער שליסל צום גאַנצן ליד, כאַטש די

אויף דער וואגשאַל

שורה קלערט נישט אויף, לאַזט זי אָבער איבער אַ מין פּאָעטישן נאַכר
גאַנג, וואָס מיר קענען זיך לאַנג פון אים נישט באַפרייען.

יעקב גלאַטשטיין איז דער זאַגערישער פּאָעט. אָבער אינעם זאַגעכץ
גלאַטשטיינס איז דאָ אַ געזאַנג, אַ סך מאָל אַזוויי דער ניגון פון אַ
קאַפּיטל תהילים, וואָס דער פרומער ייד האָט עס געזאַנגט ביחידות. בין
איך אָנגעקומען אויף אַ ליד אינעם בוך זיינעם „די פרייד פון יידישן
וואָרט“ — כ'האָב, חלילה, נישט געדאַרפט זוכן ביי אים אַ ליד, דערפאַר
זאָג איך „אָנגעקומען“, אויפגעמישט און באַלד דערשפּירט ווי גוט עס
איז פאַר מוסטער פונעם געדאַנק, וואָס איך האָב אַרויסגעזאַנגט ביים
סוף פון פריערדיקן פאַראַגראַף.

דאָס ליד הייסט „דער דור“ און לייענט זיך:

נישט דור המדבר, נאָר דור המוות,
און מיט אַזויפיל צער געשלאָגן,
די קליינע ערד האָט אונדז נאָך נישט באַזיגט.
וואָס קענען מיר ענטפערן, וואָס זאָגן,
ווען אונדזערע פאַרוואַגלטע אברים זענען
צווישן זיך צעקריגט?

זיצן מיר ביי אייפגעפראַלטע טויערן פון פרייד,
און ווען דאָס שאַלן פון שופרות
נעמט זיך צו אונדזערע אויערן דערטראַגן,
שטרעקן אויס די ברידער־וועכטער
די הענט צו ניט־געטרייסטע וואַגלערס
וואָס בלייבן ליגן
אויף דער שטילער זייט פון יונגן געלעכטער.

אַז מיר לייענען „מיט קאַפּ“, זעען מיר ווי די פריערדיקע צוועלף
שורות זענען בפירוש באַוווסטזיניק בילדעריש געצוימט. די דרייצנטע
שורה — „אויף דער שטילער זייט פון יונגן געלעכטער“ — דערלאַנגט
איך ממש מיט אַ פּאָעטישער בילד־דובינע איבערן קאַפּ. „די שטילע
זייט פון יונגן געלעכטער“ איז נישט מפרש דאָס ליד, נאָר סע דער־
הויבט עס צו אַזאַ הויך, אַז איר הערט ממש ווי סע גייט איך נאָך, און
פירן פירט די לעצטע שורה.

ווי אָדער ווי, געפינט מען ביי אברהם סוצקעווערן איין אויסגע־

אפרים אויערבאך

שפילטע שורה? און נישט דערפאר איז עס, וואָס ביי אים זענען נישטאָ קיין שורות, וואָס הויבן זיך אויף צו די העכסטע הייכן אויף די פּאָעזישע פליגלען זייערע. פאַרקערט, סע איז גראַד דערפאַר, וואָס זיינס אַ ליד איז אַ טלית שכולה תכלת — שיינקייט פון וואָרט, לויטערקייט פון בילד און קלאַרע פאַרנעפּלטקייט פון געדאַנק. אַבער אַפילו סוצקער ווער דערזינגט זיך אויך אַ סך מאָל צו אַ לעצטער שורה.

חלילה דיר צו ענדיקן. ס'איז נישט קיין צייט פאַר שלימות. אייביקער פון מירמל זענען שיימעס. פאַרמאך דאָס פענצטער. זאָלן שאַטנס אַנטאָן זעק, ווען שדים שפּילן קאַרמעז, ריגאַלעטאָ. און לאָז איבער אַ ליידיקע שורה, אַ פּלעק — אַ זכר לגעטאָ.

דאָס ליד איז פון סוצקעווערס „לידער פון ים המוות“. אין די זעקס שורות איז דאָ די פּולע שטימונג, וואָס סוצקעווער שטעלט זי אַרום מיט אַ מין דעקאָראַציע. אַבער דער טרויער, ווי אויסגעצירט ער איז נישט, בלייבט אַלץ אַ נאַקעטער. ער באַוועלטיקט די שיינקייט און די לעצטע שורה — אינעם איצטיקן ליד צוויי שורות — עפנט אויף דעם טויער צום פּולסטן טרויער. דער פּאָעט, כאַטש ער רעדט פריער נישט פון שורות, שפּירט איר, אַז עס איז כלל נישט נייטיק צו באַרעכטיקן די שורה „אַ ליידיקע, אַ פּלעק“, וואָרים מיר טראַגן אַלעמאַל אין זיך דעם פּלעק, אַ זכר לגעטאָ, ווי אין דער טראַדיציע אונדזערער האָבן יידן איבערגעלאָזט אַ שטיק וואָנט איבער דער טיר, נישט קיין אויסגעקאַ-לעכטע, — אַ זכר לחורבן.

די עובדה מיינע איז נישט דורכצואַקערן די גאַרע יידישע פּאָעזיע, נאָר אַרויסצוברענגען דעם גאַנג פון אַ לירישן ליד און ווי סע דערגייט צו דער לעצטער שורה, צום אויסלאָז. וועל איך דערפאַר נעמען נאָך איין מוסטער, מאַגני לייבס, וואָס וועט מיר צוהעלפן קלאַר צו מאַכן דעם געדאַנק מיינעם וועגן דעם אויסלאָז פון אַ ליד. אינעם ערשטן באַנד פון דער צוויי-באַנדיקער אויסגאַבע „מאַגני לייב“, דערשינען אין יאָר 1955, איז דאָ אַ ליד, וואָס הייסט „אַ מעשהלע“. מיר ווייסן וווּיל, אַז

מאַני לייב איז נישט נאָר געווען דער מייסטער אויף מעשהלעך, נאָר אַז סתם לירישע לידער זענען אויך ביי אים געווען אין דער בחינה פון מעשהלעך. דאָס ליד:

מיר קומען אויף דער וועלט מיט אָפּענע און גרויסע אויגן,
און ווי אַ מעשהלע דאָס לעבן ליגט פאַר אונדז און וואָרט.
און ווי אין יענעם מעשהלע, — געשטויגן-ניט-געשטויגן, —
דאָס לעבן רייצט און מאַטערט מיט פאַרבלענדעניש און נאַרט.
ווייל אַלץ איז אין דעם מעשהלע: אי שאַרפע שרעק, אי ווונדער,
אי יענער טייערער דערציילער, חלום, נס און וואָר.
און ליב איז אונדז דאָס מעשהלע, דערציילט פאַר אונדז באַווונדער,
און אַלץ, וואָס אין דעם אויסטערלישן מעשהלע קומט פאַר.

נאָר אין דעם מעשהלע די זעלבע ווונדער קומען ווידער,
און נייע קומען נישט, ווי נייער ווונדער וואָלט נישט זיין.
און אונדז דערעסט דאָס מעשהלע, ס'מאַכט אונדז מיד און מידער,
אונדז שלעפּערט שוין. מיר גענעצן. און אַט — מיר שלאָפּן איין.

ביי מאַני לייבן איז דער ליד-אויסלאָז נישט צו וואָרפּן אַ שיין אויף
די פּריערדיקע שורות, נאָר צונויפצונעמען די שורות אויף אַזאַ אופן,
אַז זיי זאָלן אין איין שורה פאַרסך-הכלען די שטימונג. אין תוך איז עס
דאָס אייגענע, ווי ביי די פּריערדיקע לידער, נאָר דער אופן איז אַן
אַנדערער.

האַבן מיר זיך דערגרונטעוועט צום מהות פונעם ליד-אויסלאָז ? ניין,
מיר האָבן נאָר אַביסל אויפגעהויבן דעם שלייער איבער דער מיסטעריע
פון ליד בכלל און דעם אויסלאָז פון ליד בפרט. מיר אַליין איז גענטער
דער אויסלאָז פון אַ לירישן ליד, אַז בלייבן זאָל עס ווי דער לעצטער
אַקאָרד פון אַ סימפאָניע, וואָס האַקט זיך אָפּ. אַבער קלאַנגען בלאַנדזשען
נאָך אום, ווי זיי וואָלטן נאָך אַלץ געזוכט פאַר זיך אַ תיקון.

ד ע ר א י מ א ז ש

אמאל טראכט איך, אז דעם אמתן פאָעט דאַרפן מיר כלל נישט קענען פּערזענלעך, אפילו נישט די ביאָגראַפיע זיינע. פון זיינע לידער קענען מיר צונויפשטעלן אַ קינסטלערישע ביאָגראַפיע, שוין אָפּגערעדט פון דערגרונטעווען זיך צו די טיפּסטע איבערלעבונגען זיינע. מיר דאַרפן ווייט נישט גיין, כדי צוגעפינען אַ מוסטער פון אַזאַ פּאָעט. דערביי וויל איך אויסנעמען איין תנאי: אַז מען זאָל מיר נישט האַלטן צוגענאָגלט צום דאָזיקן געדאַנק, וואָרים גרויסע פּאָעטן זענען דאָ, וואָס פון זייערע לידער וועט איר נישט קענען צונויפשטעלן אפילו אַ פעדימל פון זייער ביאָגראַפיע. און וואָס איז שייך אַ מוסטער, וועל איך ברענגען צוויי מוסטער־פּאָעטן, וואָס זענען אינגאַנצן אַנדערש בנוגע דעם ביאָגראַפישן מאַטעריאַל אין זייערע לידער. לאַמיר בפירוש אַ קוק־טאָן:

לייוויק איז דער מוסטער פונעם פּאָעט, וואָס פון זיינע לידער קענט איר צונויפשטעלן אפילו מער ווי אַ קינסטלערישע ביאָגראַפיע. כמעט יעדער ליד זיינס דערציילט פון זיין ביאָגראַפיע. דער סאַמע פּאָעטישער אַנהויב זיינער איז אַ ביאָגראַפישער. מיר קענען די האַרעפּאַשנע מאַמע זיינע, דעם בייזן, טראַגישן טאַטן, אים אַליין, — לייוויקן, — און דעם גאַנצן לעבנס־גאַנג זיינעם קענען מיר.

אמאל אין אַ ווינטער איז לייוויק אַוועקגעפאַרן אין די בערג און אין איינער אַ נאַכט איז ער געשטאַנען ביים פענצטער, אַרויסגעקוקט אין דרויסן, די שניי־וויסקייט האָט ממש פאַרבלענדט און ער איז צו־געפאַלן צום פענצטער און זיך צעקלאַפט דעם שטערן. די, וואָס קענען לייוויקס לידער, האָבן אוודאי געלייענט דאָס אויסערגעוויינטלעכע ליד פונעם צעקלאַפטן שטערן.

משה־לייב האַלפּערן, וואָס האָט לרוב געשריבן לידער פון זיך, האָט

אונדז נישט געגעבן די סביבה, וואָס אין איר איז ער געוואָקסן. פון זיינע לידער ווייסן מיר נישט ווער דער טאַטע זיינער איז געווען, דאָס געשטאַלט פון זיין מאַמען לויכט נישט פאַר אונדז, נאָר עטלעכע לידער פון דער שטאַט זיינער, זלאַטשעוו, האָבן מיר. און דאָך איז משה־לייב איינער פון די גאָר געהויבענע פּאָעטן אונדזערע. וואָס איז אָבער שייך מיר פּערזענלעך, איז מיר נענטער דער פּאָעט, וואָס פון זיינע לידער קענען מיר אויפבויען אַ קינסטלערישע ביאָגראַפיע זיינע.

רעדט זיך איצטער פון פּאָעטן, וואָס פון זייערע לידער קענען מיר כמעט אויספורעמען די ביאָגראַפיע זייערע. פאַרשטייט זיך, אַז מיר טאָרן נישט פאַרפירט ווערן דערפון, וואָס אַז מיר האָבן צוויי פּאָעטן און פון ביידנס לידער זינגט אַרויס די ביאָגראַפיע, איז שוין דער פּאָעט עטישער פאַרנעם אַ גלייכער. אין איין פרט קענען זיי טאַקע זיין גלייך, אָבער אין די סאַמע וויכטיקסטע פרטים זענען זיי ווייט איינער פון דעם אַנדערן, ווי ווייט סע איז מזרח פון מערב. דער יסוד אָבער פון פּאָעטישער אויפריכטיקייט איז ביי ביידע דער אייגענער, דער הילוק איז אינעם פאַרנעם, אין דער פאַרטיפונג פון דעם פּאָעטישן אמת.

פאַרט בלייבט דער סאַמע עיקר: דער פּאָעטישער אמת.

סע איז געווען אַ גרויסער רבי, ר' זישע אַנישפּאַלער, האָט ער אַמאָל געזאָגט: איבער מאה ועשרים, אַז איך וועל זיך דאַרפן שטעלן פאַרן מלאך דומה און ער וועט מיך פרעגן פאַרוואָס איך בין נישט געווען קיין משה רבינו, וועט עס מיך נישט אָנהויבן אַרן, וואָרים קיין משה רבינו האָב איך נישט געדאַרפט זיין. אַזוי וועט אויך זיין, אַז ער וועט מיך פרעגן פאַרוואָס איך בין נישט געווען קיין ר' ישראל בעל-שם־טוב, אָדער אַן אַנדער גרויסער צדיק, — וועט עס מיך נישט אָנהויבן צו אַרן. אַז ער וועט מיך אָבער פרעגן פאַרוואָס איך בין נישט געווען קיין זישע אַנישפּאַלער, וועט מיך אָנכאַפן אַ ציטער.

אין דער דאָזיקער חסידישער מעשה איז דאָ אַ וועלט מיט חכמה. אַז מיר טראַכטן אָבער אַביסל ווייטער, דערגייען מיר גאָר צו אַן אַנדער מסקנא: ביים רבין איז דער תוך געווען נישט קינסטלערישקייט, נאָר אמונה און מעשים טובים, וואָס אַ סך מאָל זענען אַטידי מעלות לגמרי דער היפוך פון קונסט. ביים פּאָעט ווידער, איז דער תוך, — וואָס

אפרים אויערבאך

איז טאקע דער תוך? דאָ בלייב איך שטיין, וואָרים דאָ הויבט זיך אָן די אַלטע פּלוגתא צווישן עטיק און עסטעטיק אין דער וואָרט-קונסט, — אַ פּלוגתא, וואָס געפּלאַקערט האָט זי ביי אונדז אַ זעכציק יאָר צוריק און וואָס פּאַרטיק מיט איר זענען מיר נאָך נישט.

האָב איר, דאָכט זיך, אַמאָל שוין געבראַכט אַ געלונגענעם זאַג פּונעם העברעיִש-ייִדישן פּאָעט־עסייאַסט יעקב פּיכמאַן, אַז אַ שלעכט ליד איז פּאַר זיך אַליין אומעטיש. צו דער אייגענער צייט מעגן מיר אַריינקוקן אין די נביאים אונדזערע, וואָס דער תוך זייערער איז לְכַל־הַדְּעוֹת געווען די אייביקע עטיק פון דער זינדיקער וועלט אונדזערע און דאָך איז די פּאָעזיע ביי זיי די העכסטע, און אין אַ סך פרטים שטייגט זי אַפּילו איבער די גריכישע, וואָס איר עיקרדיקער תוך האָט געדאַרפּט זיין דורכאויס עסטעטיק.

בלייבן מיר ווידער שטיין: וואָס איז דער פּאָעטישער אימאַזש? איז ער דער אמת? דאָס מיינט פשוט, אַז דער אימאַזש וואַקסט נישט אַריבער דעם תּוֹכֵן פּונעם ליד. אַדער איז דער אימאַזש אַ מין סובלי־מאַציע, וואָס דורך גוזמא, אַפּילו ליגן, ווערט דאָס ליד גאָר דערהויבן. אַז מיר נעמען קלאַסישע אימאַזשן, אַדער סימילן, זעען מיר אַז דורכן ליגן, אַדער מילדער געזאַגט, דורך דער גוזמא, דערגרייכט דער פּאָעט אפשר נאָך אַ העכערע מדרגה, ווי דורכן קאַנקרעטן אימאַזש.

אין שיר השירים פאַרגלייכט שלמה שולמיתעס האַלדז צו דודס טורעם. שוין וואָלט אַ מיידל אויסגעזען, אַז דער האַלדז וואָלט געווען ווי אַ טורעם. אָבער די גוזמא טוט דאָ אויף אַ סך מער, ווי דאָס פשוטע, קאַנקרעטע בילד. מיר מאַלן זיך אויס די ווונדערלעכע ליניעס פון דודס טורעם און מיר טראַגן די גראַציעזע ליניעס אַריבער אויפן האַלדז שולמיתעס און איר שיינקייט ווערט אַ סך דערהויבענער.

אין תהילים, אינעם קאַפיטל כּצאת ישראל ממצרים, דערגייט דער זינגער צו אַזאַ עקספּאַנאַ, אַז ער זאָגט: די בערג האָבן געטאַנצט ווי די ציגנבעק, דער ים האָט זיך אויסגעקערעוועט אויף צוריק און דער ירדן איז אַנטלאָפּן. פון דער גוואַלדיקער פּאָעטישער גוזמא וואַקסט אין דעם געזאַנג אַרויס די גרויס־היסטאָרישע געשעעניש אי מיט איר ווונדער און אי מיט איר פּאַרכטיקייט. דער תהילים־זינגער האָט געוואָלט דער־

גרייכן די העכסטע מדרגה עקסטאַז און נאָר דורך די גוומאדיקע איי-
גאַזשן האָט ער דערגרייכט אַ סך מער, ווי ער וואָלט געקענט דערגרייט
דורך קאַנקרעטע אימאַזשן.

ווידער זענען דאָ אימאַזשן, וואָס זייער עובדה איז צו שאַפן די
אילוזיע פון ממשותדיקייט, אָבער אין דער ווירקלעכקייט זענען זיי
דורכאויס אַבסטראַקציע. ביי יעקב פרידמאַנען, אין דער דראַמאַטישער
פּאַעמע „נפילים“, איז דאָ אַזאַ סטראַפּע:

מיר זיינען נישט דער פויגל,	נישט דער פידל,
נאָר דער פלי.	נאָר זיין ניגון.
מיר זיינען נישט דער גארטן,	נישט דאָס וויגל,
נאָר זיין בלי.	נאָר דאָס וויגן.

איז דער פלי אַליין אַ ממשות? אָן דעם פויגל איז דער פלי נישטאַ.
הייסט עס, אָן דער פלי אַליין איז נישטאַ. דאָס אייגענע מיט די וויי-
טערדיקע אימאַזשן, ווי זיי לייכטן אַרויס פון די אַנדערע שורות אין
דער סטראַפּע. איז אָבער דער אימאַזש דאָ אַזאַ באַצוווינגענדיקער, אָן
איר הויבט אָן צו זען דעם פלי און נישט דעם פויגל.

די טעג איז מיר אַנגעקומען אַ ביכל לידער פון אַ נייעם פּאַעט אין
ישראל, אַלעקסאַנדער שפּיגלבלאַט. „אומרויקע אותיות“ הייסט דאָס
ביכל און אַרויסגעגעבן האָט עס דער פּאַרלאַג „המנורה“. אַזווייז סע איז
דאָס ערשטע ביכל שפּיגלבלאַטס, טראַכט איך, אָן סע איז כדאי צו
ברענגען אַ סטראַפּע זיינע, וואָס וועט מיר דינען צו באַווייזן אַן אַנדער
מין אופן פון אימאַזש. געזאָגט וואָלט איך, אָן דער אימאַזש דאָ איז
דורכאויס אַבסטראַקט, אָבער דערצו קומט נאָך צו די פּאַנטאַסטישקייט.
ביי יעקב פרידמאַנען איז „נישט דער פידל, נאָר דער ניגון“, ביי
שפּיגלבלאַטן איז דער אימאַזש אַן ענלעכער, אָבער פּאַרט אַן אַנדערער:

יעדער ניגון איז מיר אונטערטעניק
און קוקט מיר אין די אויגן, ווי אַ קנעכט.

ביי ביידע פּאַעטן איז דער ניגון אַ ממשות פּאַר זיך, אָבער שפּיגל-
בלאַט פּערזאָנליפּיצירט אים און דערגרייכן דערגרייכט ער דערמיט, וואָס
מיר מאַלן זיך אויס דעם ניגון ווי אַ לעבעדיק נפש, וואָס איז אַפילו בכוח

אפרים אויערבאך

צו קוקן אַ מענטשן אין די אויגן. אינעם אייגענעם ליד איז דאָ אַזאַ מין
סטראַפע :

נאַקעטע באַפּאַלן מיך די שעהן
און איך טו זיי אָן אין בלוי געוואַנט,
און איך פיר זיי דורך דעם וואַלד פון קלאַנגען,
ווי מען פירט די קינדער ביי דער האַנט.

נישטאַ קיין וואָר וואָרט אינעם דאָזיקן אימאַזש, וואָרים ווי זענען
שעהן נאַקעט ? און ווי באַפּאַלן זיי דעם פּאַעט ? היינט נאָך, אַז ער טוט
זיי אָן אין בלוי געוואַנט, איז דאָך שוין אַפּגערעדט. אַז איר הויבט נישט
אָן צו וויסן, ווי מע טוט בכלל אָן שעהן אין געוואַנט, שוין אַפּגערעדט
פון בלוי געוואַנט. נאָר די סטראַפע ווירקט פּאַרט אויף אייך, אַז איר
זאָלט זען דעם פּאַעט עלנט. הוילע פּאַנטאַזיע שאַפט דאָ טראַגישע
ווירקלעכקייט.

קומען צו אָן אויספיר איז נישט שייך. דער אימאַזש אין אַלע זיינע
פורעמס איז דאָס סאַמע תּוּכיקע אינעם ליד. דער געראַטענער אימאַזש
איז אי דער פּידל, אי דער ניגון.

י א ו ש א י ן ל י ד *)

בכלל וואלט איך אפשר היינט נישט געדארפט רעדן, נאָר אַפּקומען מיט לייענען עטלעכע לידער. איז אָבער דער יצירהרע צום רעדן אַ תקיף און ער באַוועלטיקט אַפּילו די שטימונג צום שווייגן, וואָס איז ביי מיר אַ סך מאָל דאָ. בפרט נאָך היינט אויפדערנאָכט, ביים ערשטן צונויפטרעף מיט חברים יידיש-שרייבער אין זייער אייגענער יידיש-היים. מיט שריי-בער באַזונדער האָב איך זיך שוין געטראָפּן, אָבער מיטן שרייבערישן כלל זיך צו טרעפּן זענען געווען מניעות, אַ שטן המקטרג האָט זיך אַריינגע-מישט. און רעדן וויל איך איצטער טאַקע פון די שקיעה-לידער, וואָס זענען דער עיקרדיקער מאַטיוו אינעם בוך מיינעם. נאָך אין ניו-יאָרק זענען מיר אַנגעקומען בריוו פון קאַלעגן, וואָס האָבן געהאַט טענות צו מיר: וואָס הייסט עפעס שקיעה? ערשטנס, האָבן זיי געטענהט, ווי קומט צו אייך די שטימונג פון שקיעה? איר זענט דאָך אַלעמאַל געווען דער פּאָעט פון לעבן, פון אויפגאַנג, נישט פון קיין שקיעה. צווייטנס, מיר טאַרן נישט רעדן פון קיין שקיעה, שוין אַפּגערעדט פון באַזינגען די שקיעה.

אין שייכות מיט מיינע לידער האָט מיר נישט איינער געזאָגט: וואָס־זשע, איר האָט זיך שוין אויך אַ קער-געטאַן צום טרויער? סע פּאָסט נישט פאַר אייך. ווי סע וואָלט געווען אַזאַ מאַס, וואָס פאַר איין פּאָעט פּאָסט יאָ און פאַר אַן אַנדער פּאָעט פּאָסט נישט. ווי בכלל וואָלט געווען דער מין „פּאָסעניש“ אין פּאָעזיע. וויל איך זיך דאָ נישט פאַרענטפּערן, נאָר זאָגן בתכלית הקיצור אַ פאַר מחשבות, וואָס איך האָב געטראַכט בעת מענטשן זענען געקומען צו מיר מיט טענות.

---

* (עסי געלייענט אויף אַ מסיבה אין ישראל לכבוד דעם בוך „גילדענע שקיעה“.

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

ראשית: וואָס פאַר אַ לידער אַ פּאָעט זאָל נישט שרייבן, דאַרף דער צוגאַנג זיין קודם, צי די לידער זענען עכטע פּאָעזיע, צי זיי פאַרמאָגן אַט דעם ציטער פון געמיט, וואָס מאַכט דאָס ליד פאַר אַ ליד. מיר קענען לייענען אַ ליד פון שטורמישער פרייד, נאָר סע זאָל נישט האָבן אין זיך אַט דעם טייערן עסענץ פון פּאָעזיע און אונדז זאָל דערפון ווערן גאַר טרויעריק. פאַרקערט, ווידער, מיר קענען לייענען דאָס טרויעריקסטע ליד און זאָלן דערפילן אַ מין אויסלייטערונג אין זיך, אַ מין דערהייבונג, אַן עליה רוחנית, וואָס זאָל אונדז אָנפילן מיט וואַרעמקייט. דאָס איז דער כוח פון דעם וואַרט, וואָס דערגייט צו דער קוואַליטעט פון פּאָעזיע.

לאַמיר דאָ אויפקלערן נאָך אַן ענין אין שייכות מיט פּאָעזיע: איך האַלט, אַז סע איז נישטאָ קיין פינצטערע, קיין אויסגאַנגסלאָזע פּאָעזיע, קיים איז זי נאָר פּאָעזיע. דער פּראָצעס פון שרייבן אַ ליד איז פאַר זיך אַליין פול מיט דערהויבענער פרייד. נישט איינמאַל קען טרעפן, אַז דער פּאָעט זאָל ממש וויינען ביים שרייבן אַ ליד, נאָר אינעם געוויין איז דאָ אַ געזאַנג, וואָס ער אַליין פאַרשטייט עס נישט און דער ברענענדיקסטער טרויער ווערט באַלזיכטן פונעם דאָזיקן געזאַנג. יאָ, דאָס איז דער פּראָצעס פון שרייבן דאָס ליד. דער פּאָעט ראַנגלט זיך פאַרן וואַרט, ער פירט מיט זיך אַ מלחמה, וואַרעם יעדער אימאַזש אין אַ ליד, יעדער בילד, איז אַן אַנט־פלעקונג, אַן איינמאַליקע דערשיינונג. אַז דאָס וואַרט קומט סוף כל סוף, דאָס בילד אַנטפלעקט זיך אים, לעבט ער איבער אַזאַ פרייד, וואָס זי מוז זיך אַריבערטראָגן אינעם ליד. מעג אַפילו דער מאַטיוו זיין אַ טרויערי־קער, די אָנהייב־שטימונג מעג זיין אַ דריקנדיקע, ווערט אָבער דער טרויער באַפרייט אינעם פּראָצעס פון שרייבן דאָס ליד. וואַרעם די אַנט־פלעקונג פונעם וואַרט איז אַ קוואַל פון ליכטיקייט. אויב סע איז אמת'ע פּאָעזיע, מוז זיך דער שאַפּערישער פּראָצעס אַריבערטראָגן אינעם ליד.

האַלט איך דערפאַר, אַז קיין פינצטערע לידער זענען נישטאָ, דער טיפּסטער צער אין ליד ווערט אויסגעלייזט אינעם פּראָצעס פון געפינען אויסדרוק פאַר אים, דעם צער. איך געדענק, ווי יידן האָבן תּשעה באַב געוויינט ביי איכה ישבה בדד און אַז איך האָב אָנגעהויבן צו פאַרשטיין פּאָעזיע, איז דאָס גרויסע געזאַנג פונעם חורבן ביי מיר אויסגעקומען נישט קיין פינצטער געזאַנג, נאָר אַ ליכטיקס. דער ווונדערלעכער פּאַטאַס, דער

צונויפשטעל פון די ווערטער, די אַנטפלעקונג פון אימאַזשן האָבן אויפן ליד פון צער אויסגעגאַסן קוואַלן ליכט.

וויל איך נישט זאָגן, אַז סתם לידער פאַרמאַגן די ריינע קוואַליטעט פון פּאַעזיע, וואָס באַגילדיקן די שקיעה. זאָגן וויל איך אָבער, אַז אויב לידער, זענען זיי נישט קיין פינצטערע, נאָר דורכן צער רייסן זיך דורך דינע פּאַסיקלעך זון, ווי אין פאַרנאַכט, אַז דער מערב איז פול מיט צער פון פאַרגיין, דערצו נאָך פאַרוואַלקנט און דורך די וואַלקנס רייסן זיך דורך שטיקער זון, ברענענדיקע זון.

דאָס איז ראשית. און איצטער שנית: מיר זענען דערוואַקסן צו שקיעה, די יידישע פּאַעזיע איז שוין אַזוי קינסטלעריש אויסגעוואַקסן, אַז זי האָט שוין דעם כח צו זען שקיעה, זינגען פון שקיעה, אַנטפלעקן די זוניקע גאַלדיקייט אין דער שקיעה. נאָר אַ פּאַעזיע, וואָס איז נאָך יונגטלעך, וואָס ליגט נאָך אין די וויקעלעך, דאַרף זיך גאַנערן, דאַרף זיך אַנטאָן דאָס מיצל פון יונגשאַפט. צו שקיעה דאַרף מען דערוואַקסן. אויפצונעמען שקיעה און זי באַגילדיקן, איז אַ מדרגה, וואָס אַ רייפּע פּאַעזיע דערגייט צו איר. מיר האָבן פאַר דער שקיעה קיין מורא נישט, וואָרעם מיר ווייסן, אַז מיר האָבן אָפּגעשפּאַרט רייכע פּאַעטישע שייערן. מיר זענען טרויעריקע יידישע פּאַעטן, אָבער גייען דעם טרויער אַנטקעגן מיטן פולן באַוויסטזיין, אַז דאָס געזאַנג אונדזער וועט קיינמאַל נישט פאַרגיין: סע איז אַ גרויס געזאַנג, אַ יידיש געזאַנג, אַ פּאַעטיש דערהויבן געזאַנג און קיינער קען עס ביי אונדז צונעמען. און אַזוי איז אויך אונדזער טרויער אויפן יידישן לשון: ווער וועט עס ביי אונדז צונעמען? ווער האָט דעם כח אָפּצווישן טויזנט יאָר יידיש לעבן, וואָס אויסגעזונדערט גען האָבן מיר זיי אין אונדזער יידיש?

אויספירן וויל איך, אַז סע איז נישטאָ קיין יאוש אין פּאַעזיע. טרויער און צער זענען נישט קיין יאוש, נאָר אַ סך מאָל גאָר די העכסטע פרייד. וואָרעם וואָס איז טרויער, וואָס איז צער? זיי זענען, ווי די הויכע טעמ-פּעראַטור, וואָס באַקעמפט די סמיקע מיקראָבן אינעם מענטשנס גוף. טרויער און צער זענען די הויכע גייסטיקע טעמפּעראַטור אויסצולייזן אונדז פון יאוש. נאָר אַ פּאַעזיע דאַרף דערוואַקסן צו טרויער, זי דאַרף זיך דערהייבן צו צער. ווער וועט זיך איינשטעלן צו זאָגן, אַז די ווונדער-

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

לעכע פאָעזיע אונדזערע, וואָס האָט שוין דעם כח איבערצוגעבן די דינסטע ניוואַנסן פונעם געמיט, פונעם מענטשנס איבערלעבונגען, איז שוין נישט דערוואַקסן צום גרויסן טרויער, אַפילו צום טרויער פון דער שקיעה? יאָ פון דער פאָעטיש-דערהויבענער שקיעה, פון דער שקיעה, וואָס איז באַגילדט מיט דער שפע פון זון ביים טראַגישן אַפשיין אירן, שפירן מיר דעם אויפגאַנג פון אַ נייער פאָעטישער זון, — איבער אונז און אין אונדז.

יני 1971

ד א ס ק ו ל

דעם שרייבערס אינסטרומענט איז דאָס וואָרט, ווי די פּאַרב און דער פינדזל זענען דעם מאָלערס, דער שטיין, אָדער דאָס ליים, ביים סקולפּר-טאָר און דאָס האַלץ ביים שניצער-קינסטלער. ביים רוסישן שרייבער אַלעקסאַנדער קופּרין איז דאָ אַ דערציילונג, וואָס הייסט גאַמברינוס. דערציילט זיך אין איר פּון אַ יידישן פּיאַנאָ-שפּילער, וואָס שפּילט דורך די נעכט אין דעם אָדעסער וויינקעלער גאַמברינוס. דער שפּילער איז אַ גרויסער קינסטלער, אָבער ער לעבט אויס דעם קינסטלערישן דראַנג זיינעם נאָר אין דעם וויינקעלער, אויפן אָפּגעניצטע אָפּן וואַלטן מיר געזאָגט, אַז דאָ רוט אויף אים די שכינה. דערווייל נעמט מען אים צו אויף דער רוסיש-יאַפּאַנישער מלחמה און, אַז ער קומט צוריק, זענען די הענט ביי אים צעקאַליעטשעטע און קיין פּיאַנאָ קען ער מער נישט שפּילן. אַז ער פּאַלט אַריין צוריק אין גאַמברינוס, איז דער קבלת פנים פאַר אים גאָר אַ שטורמישער. די שטענדיקע טרינקערס, וואָס האָבן זיך יאָרן געקוויקט מיט זיין פּיאַנע-שפּילן, רופן אים: שפּיל פאַר אונדו. אַן דיין שפּילן איז דאָ געווען אומעטיק, ווי אויף אַ צווינטער. אָבער שפּיל, אַז די הענט זענען צעקאַליעטשעט. כאַפּט ער אַרויס אַ קליינע מויל-האַר-מאַשקע און הייבט אַן אויף איר צו שפּילן. פּון דעם דאָזיקן אַרעמען אינסטרומענט קריגט ער אַרויס די ווונדערלעכסטע טענער. ער האָט גע-ראַטעוועט דעם קינסטלערישן דראַנג אין זיך מיטן סאַמע אַרעמסטן אינ-סטרומענט.

דער שרייבער כּישופּט אַרויס דאָס וואָרט מיטן דראַנג זיינעם אויסצו-דריקן די טיפּסטע איבערלעבונגען אין זיך. יעדער שרייבער, וואָס פּירט מיט זיך אַ געראַנגל זיך צו דערגראַבן צום קינסטלערישן וואָרט, וואָס איז אַלעמאַל דאָס איינציקע וואָרט, קיין אַנדערס קען נישט זיין, יעדער שריי-

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

בער וויסט פון זיך אליין, אַז ווען אים געלונגט צו געפינען דאָס וואָרט, וואָס ער זוכט מיטן ציטער ממש פון אַלע אברים זיינע, עפנט זיך פאַר אים אַ ליכטיקער קוואַל פון פריש-שפרודליקע ווערטער, וואָס בעטן ממש ביי אים : שרייב אונדז אָן אויפן פאַפיר.

דער פרימיטיווער מענטש, מאַלן מיר זיך אויס, איז אַריינגעפאַלן אין אַ מין טראַנס פון אַ וואָרט וואָס ער האָט צום ערשטן מאַל אַרויסגעזאָגט. קינדער אין דער פריער עלטער, בעת זיי הייבן אָן צו דערשפירן דעם כישוף פונעם וואָרט, זאָגן-איבער אָן אַ שיעור מאַל דאָס אייגענע וואָרט און קענען זיך גאַרנישט אַנלאַכן פון דער וואָרט-הנאה. אודאי, דערוואַק-סענע זענען שוין אַביסל שטומפיק אויף דער וואָרט-הנאה, אָבער שריי-בער זענען נאָך אַלץ פאַרכישופט פון וואָרט. דאָכט זיך דאָס אייגענע וואָרט, וואָרט, וואָס ער האָט שוין טויזנטער מאַל גענוצט, איז ביי אים אַלץ אַן אַנטפלעקונג. דער סוד דערפון איז, וואָס דאָס אייגענע וואָרט, וואָס דער שרייבער שטעלט עס אַריין אין אַ זאָץ אַביסל אויף אָן אַנדער אופן, ווערט באַנייט און שפילט מיט נייע קאָלירן און פרישע פאַרבן. וואָרט איז נישט אַליין. סע איז אַלעמאַל אַרומגעטוליעט מיט שכנים, און די שכנים וואָרעמען זיך אַליין און וואָרעמען דאָס סאַמע פשוטסטע וואָרט, אַז אַרויסשטראַלן זאָל עס פון זיך אַ שייך, וואָס ביז איצטער האָבן מיר זי נישט געזען.

דאָס וואָרט, איידער סע ווערט געבוירן, האָט אַ קול, וואָס הערן הערט מען עס אין טיפסטע טיפענישן פון דער נשמה. בפרט האָט אַ קול דאָס וואָרט ביי יידן. דאָס קול איז געווען דער גרויסער כוח, וואָס האַנט אונדז געפירט אין דעם געשיכטלעכן גאַנג אונדזערן. אין תנך קומט אונדז אַלעמאַל אַנטקעגן דאָס קול, וואָס איז געווען אַנטשיידנדיק אין די סאַמע טרויעריקסטע און פריידיקסטע מאַמענטן אין דער געשיכטע אונדזערער.

דער סאַמע אַנהייב : אברהם אָבינו איז אַוועקגעגאַנגען פון חרן דער-פאַר וואָס ער האָט געהערט אַ קול, וואָס האָט אים געזאָגט : גיי פון דיין לאַנד און פון דיין געבוירנלאַנד. קיין כנען איז ער געקומען אויפן אַנזאָג פון דעם קול צו גיין אין יענעם לאַנד. די יידישע קאָסמאָגאָניע, — די מעשה פונעם וועלט-באַשאַף, — איז פאַרבונדן מיטן קול, וואָרים

ביי אלצדינג, וואָס גאָט האָט באַשאַפֿן, שטייט ויאמר אלוהים, — גאָט האָט געזאָגט סע זאָל ווערן און סע איז געוואָרן. אָבער דאָ קומען מיר צום טיפערן תוך: דאָס קול האָט אַרויסגעזאָגט אַ וואָרט. הייסט עס, אַז דאָס וואָרט האָט פֿון אָנהייב־אָן געהאַט אין זיך אַ שעפּערישן כּוח.

און אַז קין האָט דערהרגעט הבלען, זאָגט די פרשה בראשית: דאָס קול פֿון דיין ברודערס בלוט שרייט. דאָס קול, הייסט עס, זאָגט נישט נאָר כי טוב ביים באַשאַפֿן, דאָס קול מאַנט אויך דין וחשבון ביים מענטשן פֿאַרן פֿאַרברעך וואָס ער באַגייט.

דאָ איז וויכטיק אַנצווייזן, אַז נאָך דער גריכישער מיטאַלאָגיע, אָדער קאַסמאָגאָגיע, האָט די טאָונג באַשאַפֿן די וועלט, נאָך דער ייִדישער — דאָס וואָרט. אָבער ווייטער ווערט ביי די גריכן דאָס וואָרט דער עיקר און ביי אונדז — די טאָונג. אָבער מיר זענען נאָך נישט פֿאַרטיק מיטן קול, וואָס איז ביי יידן אַזאַ גרויסער כּח. אומעטום אין תּנך טראַגט זיך דאָס קול. אַפּילו „קול קורא במדבר“ האָט אויך אַ הויך־מיסטישן מיינ. נאָכן חורבן בית המקדש איז דאָס קול געוואָרן ממש אַ שטענדיקער פֿאַרויסגייער און נאָכגייער פֿון ייִדישן פֿאַלק. ביי ירמיה דעם נביא גע־פּינען מיר אַזאַ זאָג: כי קול נהי נשמע מציון — אַ קול פֿון געוויין הערט זיך פֿון ציון.

אַז איך בין געשטאַנען אינעם קיבוץ רמה, טאַקע לעבן ירושלים, און אַרונטערגעקוקט צום קבר רחל, וואָס איז דאַמלסט געווען אַ טייל פֿון דער ירדן־מלוכה, האָב איך ערשט דערפּילט ירמיהס גרויס־פּאַעטיש בילדלעכקייט. דער נביא איז אַן ספּק געווען אין רמה און איז אַוודאי געשטאַנען אויף דעם אָרט, וווּ איך בין געשטאַנען און געהערט האָט ער דאָס קול:

קול ברמה נשמע, רחל מבכה על בניה — אַ קול הערט זיך אין רמה, רחל וויינט אויף די קינדער אירע.

אין מדרש איכה דערציילט זיך:

ר' אבא בר כהנא האָט געזאָגט: סע זענען נישט אויפגעקומען ביי די אומות העולם אַזעלכע פּילאָזאָפֿן, ווי בלעם בן בעור און אבנימוס הגרדי. האָט מען געזאָגט צו זיי: ווי קענען מיר אָנהייבן מיט דער דאָ־זיקער אומה? האָבן זיי געזאָגט: גייט אין די בתי כנסת, אויב דאָס

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ר

קליינזארג צוויטשערט מיט זייערע קולות, וועט איר זיי נישט בייקומען. אויב זיי צוויטשערן נישט מיט זייערע קולות, וועט איר זיי בייקומען. דער זין איז א פשוטער: אַז דאָס יידישע קול איז מיט אונדז, אין אונדז, אַרום אונדז, קענען די גרעסטע שונאים אונדזערע אונדז נישט בייקומען. ווו האַלטן מיר איצטער מיטן יידישן קול אונדזערן? איז כאַטש איך האַלט נישט, אַז דער עיקר ביי אַ פּאָלק איז דאָס לשון זיינס, מוז איך אָבער זאָגן, אַז דאָס קול פון אַ פּאָלק קומט צום אויסדרוק דורכן וואָרט זיינעם, דורכן לשון.

נאָר לאַמיר צוריקקומען צום קול: דער געדאַנק פון אהדות הבורא איז געקומען פון דעם קול, וואָס האָט זיך געטראָגן פון די הייכן און פון די טיפענישן. דאָס רופערישע קול איז דערפאַר אַריינגעוואַקסן אין אונדז דער באַווסטזיין, אַפילו אין דער איבערלעבונג אונדזערער. מיר האָבן אַלע געלעבט צווישן נישטיידן, אָבער מיר האָבן קיינמאַל נישט גע-הערט פון אַ נישטיידן אַז ער זאָל נתפעל ווערן פון עמיצנט אַ קול. יידן, אין די פאַרוואַרפנסטע שטעטלעך, זענען אַריינגעפאַלן אין התפע-לות פון אַ קול: איי האָט ער אַ קול, אַ וועלט דאַרף מען אויספאַרן צו הערן אַזאַ קול. מיר הערן אַלעמאַל דאָס קול: אברהם, אברהם, ווו ביסטו? אין דער ליכטיק־טראַגישער געשיכטע האָבן מיר אַ סך מאַל געענטפערט: הנני, דאָ בין איך. מיר האָבן געענטפערט דעם קול, וואָס האָט אונדז גערופן, וואָרן געווען איז עס אַ קול פון אַ העכערן רוף.

אַז משה איז געווען אין דער מדבר, האָט ער געהערט אַ קול, וואָס איז געקומען פון דעם ברענענדיקן דאַרנבוים: צי־אַראַפּ די שייך דיינע, וואָרן הייליק איז דאָס אָרט, וואָס דו שטייסט אויף דעם. יוספס וויזיע, וואָס איז געווען אין דער בחינה פון אַ קול און וואָס ער האָט עס גע-הערט און געזען אין חלום, האָט די בני־ישראל אַריינגעפירט אין גלות מצרים. און דאָס קול, וואָס משה האָט געהערט אין דער מדבר, — אַ ווייזאַנעריש קול, וואָס האָט געברענט אין דעם דאַרנבוים, האָט די יידן אַרויסגעפירט פון מצרים.

דאָס אייביקע געראַנגל פון ברודער מיט ברודער איז געבונדן מיטן קול. אַז יעקב האָט געבראַכט דעם בלינדן יצחקן די צוויי ציגנבעקלעך. און יעקב האָט זיך פאַרשטעלט מיט פעלעכלעך פון די ציקעלעך, האָט

אים יצחק אַרומגעטאַפט און געזאָגט: דאָס קול איז יעקבס קול און די הענט זענען עשוס. דאָס קול האָט געבראַכט יצחקס ברכה אויף יעקבן און איינס פֿון די פּאָעטישסטע לידער אין דער וועלט איז געשאַפֿן געוואָרן:

זע, דער ריח פֿון מיין זון
איז ווי דער ריח פֿון אַ פעלד,
וואָס גאָט האָט געבענטשט.
און גאָט זאָל דיר גיבן דעם טוי פֿון הימל
און פֿון די פעטקייטן פֿון דער ערד,
און תבואה אַ סך און וויין.

די עפיק פֿון דעם נביא שמואל וואָקסט אַרויס פֿון דעם קול. אַז
חנה, די מוטער זיינע, איז געקומען צום נביא עלי מתפלל צו זיין פֿאַר
אַ קינד, האָט זי געהערט אַ קול, וואָס האָט איר געזאָגט, אַז זי וועט
געבוירן אַ זון, נאָר זי וועט אים דאַרפֿן הייליקן צו גאָט. שמואל אַליין,
אַז ער האָט געדינט ביי עלי הכהן, האָט אין איינער אַ נאַכט געהערט אַ
קול, וואָס האָט אים אָנגעזאָגט צו גיין צו יידן און זיי רופן תשובה צו
טאָן. היוצא לנו מדברינו:

לאַמיר זיך צוהערן צום קול אונדזערן, וואָס איז דער סאַמע תוך
פֿון אונדז, — אויב נאָר מיר ווערן נישט פֿאַרפירט פֿון פֿאַלשע אויס-
טייטשונגען, פֿון טראַגישע טעותן אין אויפקלערן דאָס קול, וואָס מיר
הערן. אין דער איצטיקער צייט אונדזערער, אַז מיר הערן יידישע קולות
פֿון גאָר דער וועלט, איז אַ סך מאָל שווער אויסצורייניקן דאָס אמתע
יידישע קול פֿון די פֿאַרפירערישע קולות, וואָס זענען נישט קיין יידישע.
לאַמיר דערפֿאַר זיין געבענטשט מיט יצחקס חוש —
צו הערן דאָס ריינע יידישע קול.

יידישע ווערטער

דער סוד פון דער „ה“

דאָס אות „ה“ איז אין יידישקייט איינגעהילט אין אַ סוד. אַפילו „יוד“ דערגייט נישט צו דער מדרגה פונעם פינפטן אות אין אונדזער אלף-בית. אין דער ערשטער באַגעגעניש פון דעם אור-פאָטער פונעם יידישן פאָלק מיטן איינציקן גאָט, האָט ער נאָך געהייסן אברם, וואָס מיר קענען טייטש „פאָטער פון די הייכן“. אָדער גאָר „דערהויבענער פאָטער“. ערשט אין כנען, אָז אברם האָט פאַרשניטן אַ בונד מיטן אחד, האָט אים דער איינציקער גאָט צוגעגעבן אַ הא צום נאָמען און פון אברם איז גע-וואָרן אברהם.

וואָס איז דער באַטייט פון דער הא, אָז דורך איר זאָל דער אַרויס-געקומענער פון אור-כּשדים דערהויבן ווערן צום סימבאָל פון אחד און אַרויסקומען זאָל פון אים אַ פאָלק, וואָס וועט זיין „ווי די שטערן אין הימל“? און נישט נאָר בנוגע אברהמען האָט די הא דורכגעפירט אַזאַ גרויס שליחות, נאָר אויך בנוגע שרהן. די אור-מוטער פונעם יידישן פאָלק, ווייסן מיר דאָך, האָט געהייסן שרי — דער סוף פונעם נאָמען איז געווען אַ יוד, האָט גאָט געזאָגט אברהמ'ען, אָז פון איצט אָן וועט זי הייסן שרה, מיט אַ הא צום סוף.

אין דער סדרה לך-לך גיט דאָס חומש אָן די סיבה פאַר ביידע מאָל צושטעלן אַ הא. ביי אברהמ'ען: „כי אב המון גויים נתתיך“. טייטשט יחואש: „וואָרים פאַרן פאָטער פון אַ סך פעלקער האָב איך דיך גע-מאַכט“. ביי שרה'ן, ווידער, זאָגט גאָט נישט אויס דעם סוד פון דעם איבערבייט פון דער יוד אויף הא, נאָר אין צווייטן פסוק זאָגט ער: „וברכתי אותה וגם נתתי ממנה לך בן, וברכתיה והיתה לגויים, מלכי עמים ממנה יהיו“.

פרעגט זיך: כדי אברם זאל ווערן אן „אב המון גויים“ דאַרף גאַט צוהעפטן אַ האַ צום נאַמען זיינעם? און, ווידער, ביי שרי, איז דאָך די יוד, דאַכט זיך, פאַרהייליקטער פון דער האַ? די צונויפשטעלער פון חומש איז, ווייזט אויס, אויך געווען קשה, האָבן זיי געפרוּווט געפינען אַ תירוץ, נאָר צו איבערצייגנדיק איז ער נישט. שוין אָפּגערעדט, אַז בנוגע שרה'ן איז די פאַרענטפערונג אין חומש אָפילו פּרעמדלעך.

גאַטס נאַמען, וואָס מיר טאָרן אים נישט פּורש-זיין, איז צונויפגע-שטעלט פון איין יוד, איין וואָו און צוויי מאַל ה'. ווידער איז דער נאַמען אויסגעטייטשט „אהיה אשר אהיה, אָבער אויך דאָ דאַמינירט די ה'. און אַז איז די טראַדיציאָנעלע ספרים וויל מען שרייבן דעם באַשעפערס נאַמען בתכלית הקיצור, שרייבט מען נישט מער ווי ה' און דאָס איז גענוג, אַז דער לייענער זאל וויסן, אַז דערמיט איז געמיינט גאַט.

דאָס ערשטע אות אין אונדזער אַלף-בית, אַלף, איז טאַקע אַ יחסן דערמיט, וואָס מיט אים הייבט זיך אַן דאָס וואָרט אַחה, אָבער אין סימ-באַלישן זין איז די האַ פאַרט אַ סך העכער, וואָרים מיט איר ענדיקן זיך אַלע ווערטער, וואָס האָבן אַ שייכות צום באַשעפער, ווי למשל, הללויה. צו וואָס איז עס צו רייד געקומען? צו דעם, וואָס מיר האָבן אָנגע-הויבן צו פאַרגעסן די קדושה פון אונדזער אַלף-בית. ביי די אומות העולם זענען די אותיות נישט מער ווי צייכנס, וואָס דורך זיי קען זיך דער מענטש אַרויסזאָגן. ביי אונדז זענען די אותיות הייליקע צייכנס, און אַ חוץ דעם, וואָס דורך זיי קען זיך דער מענטש אַרויסזאָגן. ביי אונדז זענען די אותיות הייליקע צייכנס, און אַ חוץ דעם, וואָס דורך זיי ווערן צונויפגעשטעלט ווערטער, האָבן זיי נאָך פאַר זיך אַן אייגן לעבן, וואָס מקובלים האָבן אָפילו געגלייבט, אַז דורך צירופים — מצרף-זיין איין אות מיטן אַנדערן — קען מען דערגרייכן אַ גאָר הויכע מדרגה פון רחניות.

דער אור-פאַטער אונדזערער, אברם, און ער האָט, אויף גאַטס באַפעל, אַריינגענומען נאָר איין האַ אין זיין נאַמען, איז פון אים אַרויסגעקומען דאָס יידישע פּאָלק. אַז זי איז, ווידער אויף גאַטס באַפעל, געוואָרן שרה — מיט אַ האַ צום סוף — איז זי געוואָרן די מוטער פון דעם יידישן פּאָלק. לאַמיר דערפאַר דרך-ארץ האָבן פאַרן יידישן אות, נישט מבייש

אפרים אויערבאך

זיין עס מיט אומריינע ווערטער, און דער עיקר, נישט אַרויסזאָגן דער-
מיט אומריינע געדאַנקען.

די צאָל זיבן

מיר זענען אַריינגעטראָטן אין זיבעטן צענדליק פונעם היינטיקן יאָר-
הונדערט, איז כדאי זיך צו פאַרטראַכטן איבער דער צאָל זיבן סיי אין
אונדזער טראַדיציע און סיי אין דעם פּאַלקלאָר אונדזערן. די קאַסמאַגאַ-
ניע אונדזערע דרייט זיך אַרום די צאָל זיבן: אין זעקס טעג האָט גאָט
באַשאַפֿן די וועלט און דעם זיבעטן טאָג האָט ער גערוט. קומען אָבער
אונדזערע מפרשים און זאָגן, אַז דער זיבעטער טאָג, שבת, איז אויך
געזען אַ טייל פון בריאת העולם, און אפשר די סאַמע העכסטע מדרגה
פון דעם באַשאַפֿן. פאַרוואָס? דערפאַר, וואָס אינעם דאָזיקן טאָג האָט
גאָט באַשאַפֿן דעם הייליקסטן טאָג — שבת.

גאָר וויכטיק איז דער געדאַנק, אַז רו איז אויך אַ טייל פון דעם
באַשאַפֿן. אַז דעם טאָג פון רו וואָלט די וועלט קיין קיום נישט געהאַט.
דער זיבעטער טאָג איז דערפאַר דער דערהויבנסטער.

דרייגען מיר ווייטער אַריין אין דער טראַדיציע אונדזערער, זעען
מיר, אַז די צאָל זיבן איז הייליק סיי אין דער העכסטער מדרגה פונעם
לעבן און סיי, באַהיט זאָל מען זיין, פונעם טויט. ביי אַ חתונה ציען זיך
די פריידיקע טעג זיבן טעג — די שבעת ימי המשתה. ווידער, ביי
טרויער נאָך אַן אַוועקגעאַנגענעם זיצט מען שבעה — ווידער זיבן טעג.
אונטער דער חופה דרייען זיך די כלה מיט די עלטערן אירע זיבן מאָל
אַרום דעם חתן און ביים חתונה מאָלצייט דאַרף מען מאַכן זיבן ברכות
— די שבע ברכות.

אַז יהושע האָט געדאַרפט אייננעמען יריחו, האָט אים גאָט געהייסן,
אַז די יידן זאָלן זיך זיבן מאָל דרייען אַרום דער מויער פון דער באַ-
פעסטיקטער שטאָט און בלאָזן שופר. מיט דער צאָל זיבן האָבן די בני
ישראל איינגענומען די ערשטע באַפעסטיקטע שטאָט פון כנען.
אין אונדזער יידישן לשון איז זיבן גאָר געהויבן: זי האָט דעם
זיבעטן חן. ער איז ממש אויפן זיבעטן הימל. ער האָט אים דערלאַנגט

אויף דער וואגשאַל

אַ זעץ, אַז עס איז אים פאַרגאַנגען אין דער זיבעטער ריפּ. זאַלסט אויס-
פאַרן זיבן מדינות וועסטו נישט געפינען אַזאַ אוצר.

אומעטיקע ווערטער

וואָס הייסט אומעט אין ווערטער? דער ליינער וועט אפשר מיט
רעכט פּרעגן: אַז אין ווערטער איז דאָ אומעט, איז דאָך אין זיי אויך
דאָ פּרייד? און פאַר וואָס נישט קיין ווילדע ווערטער? אַז איר גיט
ווערטער אַ באַזונדערן קיום פאַר זיך אַליין, מיט די אייגנשאַפטן וואָס
דער מענטש פאַרמאַגט, נעמט דאָך קיין סוף נישט.

איז דער אמת, אַז עס נעמט טאַקע קיין סוף נישט. ווערטער זענען
פאַר זיך אַליין אַ ישׁ. זיי לעבן אין זייער אייגענעם זכות, און זיי האָבן
אַ סך מאָל דעם גורל פון אַ בשר ודם. ווערטער לעבן אַדורך זייער יוגנט,
זייער אויפבלי. ווערטער פאַרוועלקן און זיי גייען אַוועק אין זייער רו.
די אייביקע רו פון ווערטער איז דאָס ווערטערבוך, וואָס שטעלט זיי אַ
בכבודיקע מצבה.

ביי מיר זענען פאַרשריבן עטלעכע הונדערט ווערטער, וואָס אַז איר
ווילט צו זיי צוקומען, וועט איר זיי דאַרפן זוכן אין אַ ווערטערבוך, —
און אַמאָל קען זיך מאַכן, אַז אַפילו אין אַ ווערטערבוך וועט איר זיי
אויך נישט געפינען. פאַר וואָס, וועט איר פּרעגן? דערפאַר, ווייל זיי
האָבן שוין אָפּגעדינט; זיי זענען געגאַנגען דעם אייביקן גאַנג, — מיט
די מענטשן, די יידן, וואָס האָבן זיי גענוצט. און דאָ קומען מיר צום
סאַמע עיקר: די ווערטער, וואָס זענען פאַרפאַלן געוואָרן אינאיינעם מיט
די יידן, וואָס האָבן זיי געוואַרעמט אין די הערצער זייערע.

דער טראַגזום פון דעם יידישן וואָרט איז נישט נאָר, וואָס סע ווערט
פאַרעלטערט, ווי ווערטער אין אַנדערע שפּראַכן, ביי אַנדערע פעלקער.
ביי אונדז ווערט דאָס יידישע וואָרט ממש אומגעבראַכט, ווי דער יידי-
שער מענטש. דאָס פּוילישע יידנטום האָט פאַרמאַגט אַן אומגעהייער רייך
יידיש לשון. איז נישט נאָר האָט דער נאַציזם געבראַכט דעם חורבן סיי
אויף יידן און סיי אויף דעם יידישן לשון. אויך דאָס איצטיקע פּוילן, דאָס

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ן

קאמוניסטישע, האָט צוגעלייגט אַ האַנט צום אומברענגען דאָס ייִדישע, פּאָליקישע וואָרט.

האַב איך אויבן געזאָגט, אַז ביי מיר זענען פאַרשריבן עטלעכע הונדערט ווערטער, וואָס אַ סך מאָל דאַכט זיך מיר, אַז זיי זוכן אַ תּיקון, ווי די נשמות ערטלאות, — די פאַרבלאָנדזשעטע נשמות. וועל איך פרוּוון אויפלעבן אַ פּאָר ווערטער און, פאַרשטייט זיך, צו דער אייגענער צייט אויפלעבן די יידן, וואָס האָבן זיי געשאַפן, אַדער אַריינגעאַטעמט אין זיי אַ לעבעדיקן אַטעם.

נאָר אַנגעהויבן האָב איך מיט „אומעטיקע ווערטער“. וועלן מיר קודם כל נעמען אַ מוסטער פון די ווערטער, וואָס פון זיי טראָגט זיך דער ייִדישער אומעט. נעמען מיר, למשל, דאָס איינפאַכע וואָרט „פעיע-טערס“. עס איז אַן אומעטיק וואָרט. דער ייד האָט דאָס דאָזיקע וואָרט געהאַלטן אין אַ זיידן זעקעלע. כמעט אין זיין טלית-זעקעלע. ער האָט זיך מיט דעם וואָרט „פעיעטערס“ נישט געוואָרפן; ער האָט עס געהאַלטן פאַר באַזונדערע, יום-טובדיקע געשעענישן.

אמת טאַקע, דאָס וואָרט נעמט זיך פונעם געוויינלעכן ייִדישן וואָרט „פּאַטער“. אָבער סע איז אַ גרויסער מהלך צווישן זיי. אַ פּאַטער איז אי אַ טאַטע, אי דער אייבערשטער. מיטן פּאַטער, אָפילו מיט דעם וואָס אין הימל, איז דער ייד היימיש און נאָענט. די „פעיעטערס“ זענען אָבער די אבות פון חומש. און אָפילו אַז דער ייד איז היימיש מיט זיי, איז ער פאַרט ווייט פון זיי אין זיין מענטשאַליטעט. ווייטער אָפילו, ווי פון דעם „פּאַטער אין הימל“.

אַז דער ייד האָט געזוכט אַ זכות ביים רבונן של עולם, האָט ער געבראַכט דעם יחוס זיינעם: די „פעיעטערס“...

אַ ס פ י ר ט

פּאָלג מיך אַ גאַנג פון „פעיעטערס“ צו ספּירט“. אָבער עס איז אַ טיפּישע שייכות. אַן אינערלעכע נאָענטקייט, דאָ צווישן זיי. דאָס פשוטע וואָרט „ספּירט“, איז דאָס שאַרפע געטראַנק, וואָס יידן האָבן זיך פאַר-קרימט, אַז זיי האָבן אַ זוף געטאַן דערפון: „אַי-אַי, דאָס איז דער אמתער ספּירט. פולע ניינציקער...“

נאָר אַ יינגל, וואָס האָט געהאַט אַ שאַרף קעפל צום לערנען און ער איז געווען אויסגעבונדן מיט די „פעטיטערס“, איז געווען אַ ספּירט. מיט ליבשאַפט האָבן יידן גערופן אַזאַ מין יינגל „ספּירט“. געוויינלעך, איז דער „ספּירט“ געווען אַ קאַפעלע צעטראַגן. נאָר מען האָט אים מוחל געווען דאָס צעטראַגנקייט. וואָרים ער איז דאָך געווען פול מיט תורהדיקע שפיצלעך.

אַנגעדרינדזשעט

אַ טאַפּ איז אַנגעדרינדזשעט. אַז ווייבער האָבן געקויפט אין מאַרק אַ טאַפּ, אָדער צוויי, האָבן זיי פריער אויסגעפרוווט, צי די טעפּ זענען נישט אַנגעדרינדזשעט. אין ליטווישן יידיש, זאָגט מען, דאָכט זיך, אַז דער „טאַפּ איז אַנגעשפּאַלטן“. מיר אָבער געפעלט בעסער „אַנגעדרינדזשעט“, — עס איז בילדלעכער און גיט מער איבער דאָס צעשפּאַלטן-קייט פון דעם טאַפּ.

אָבער נישט אַ טאַפּ אַליין, אַ מענטש איז אויך אַנגעדרינדזשעט אין אונדזער יידיש. אַ ייד, וואָס איז אַרומגעגאַנגען פאַרחושט און סע האָט זיך געקענט טרעפן, אַז ער זאָל נישט וויסן וואָס מיט אים טוט זיך, — אַזאַ ייד איז געווען אַנגעדרינדזשעט.

און טאַקע „פאַרחושט“. ווער פון אונדז געברויכט נאָך דאָס דאָזיקע שייך-בילדלעכע וואָרט, וואָס האָט ממש כאַראַקטעריזירט אַ מענטשן, אים אַוועקגעשטעלט פאַר אונדז אַ לעבעדיקן? מיר געברויכן איצטער כל-ערליי ווערטער איבערצוגעבן אָט דעם נשמהדיקן צושטאַנד ביי אַ מענטשן, אָבער צו דעם איין און איינציקן וואָרט פאַרחושט קומט עס נישט.

וואָס איז דערפון געדרונגען? אַז מיר וואָלטן געמעגט אַ זוך טאָן אין זיך; פרווון זיך דערמאַנען די האַרציקע יידישע ווערטער, וואָס אַ סך פון זיי זענען געבעך, געוואָרן גרויסע יורדים.

ווענט

ווענט זענען נישט צו שטעלן אַ צאַם פאַרן מענטשן. נאָר צו עמענען פאַר אים ברייטקייטן און ווייטקייטן. אַז איך זיין אין צימער, וווּ די

א פ ר י ם אוי ע ר ב א ך

ווענט זענען ווייט פון מיר, פיל איך זיך דעדריקט. איבער נאָענטע ווענט קוק איך אַריבער. איבער ווייטע ווענט פאַרהאַלט זיך דער קוק מיינער אין אַן אומבאַשטימטן רוים.

אַז דער מענטש האָט אַנגעהויבן צו קוקן ווייטער פון זיך, האָט ער זיך דערטראַכט צו ווענט. אָבער אינעם קוק צו דער ווייטקייט האָט דער מענטש אויך איינגעצוימט זיך אַליין. די ווייט איז געוואָרן זיין אייגענע. ער איז געוואָרן אינטים מיט איר אינעם ענגערן שטח צווישן ווענט. וואָס מער יחידיש דער מענטש איז געוואָרן, אַלץ נענטער זענען אים געוואָרן די ווענט. די ווייט נעמט דער מענטש אַרום מיט אַ טיפערן אַריינקוק, אַז ער האָט פאַר זיך ווענט.

דער שטח צווישן ווענט גיט דעם מענטשן די איבערלעבונג פון אייגנקייט. אַז איך קוק אויף די ברייטע האַריוואַנטן, באַפאַלט מיך אַ סך מאָל אַ שרעק. עפעס קען איך נישט דערשפירן זיך אַליין אין דער אומ- באַגרענעצטקייט. אַ געפיל פון קליינקייט באַוועלטיקט מיך. אַז דער קוק מיינער פאַרהאַלט זיך אויף אַ וועלדל, אַמאָל אויף אַ פאַס בלויען הימל, אַדער אויף אַ באַרגשפיץ, ווערט מיר די ווייט אינטים, אייגן — מיין ווייט.

דער מענטש וויל אַרויסגיין פון זיך צו דער ווייט. ער וויל, אַז די ווייט זאָל זיין פערזענלעך זיינע. די אַבסטראַקטע ווייט וואַרעמט אים נישט אָן. דער געדאַנק קען פליען אין די הייכן, אַז ער גייט אַרויס פון דער נידער. דאָס געמיט איז דעם מענטשנס קליין פייערל, וואָס ברענט אין די טיפסטע ווענט פון זיין אייגנקייט. וואָס טיפער דאָס געמיט לייכט אין דעם מענטשן, אַלץ ווייטער זעט ער, אַלץ דורכדרינגלעכער זענען די גייסטיקע אויגן זיינע.

אַמאָל, אַז איך בין עלנט, נעמען מיך די ווענט אַרום ווי וואַרעמע הענט. אין דרויסן איז דער עלנט מיינער גרעסער. אין אַ טיף-אויסגע- שטערנטער נאַכט אַז איך בין אַליין אין דרויסן, שטעל איך זיך אָפּ אויף איין שטערן, — ער איז מיין וואַנט; ער איז מיין לאַמפּ; ער צאַמט אָפּ דעם שטח פאַר מיר. צו אים רעד איך, ווי צו איין מענטשן.

1

הונדערט יאָר מאַריס ראָזענפעלד

די דאָטע הונדערט יאָר מאַריס ראָזענפעלד איז, אַ חוץ דעם אָפגע-
שלאָסענעם יאָרהונדערט פון אַ גרויסן יידישן פּאָעט, אויך דער יוביליי
פון אַן עפאָכע אין יידישן לעבן פון אַמעריקע און אפשר אויך אין פאַר-
נעם פונעם גאַנצן וועלט־ייִדנטום. די ראָזענפעלד־עפאָכע איז געווען אַ
שטורעמדיקע, אַ צעטומלטע, זי האָט געברוינט מיט אידייען, מיט אויפ-
קום, אָבער צו דער אייגענער צייט האָט זי פאַרמאָגט אין זיך אַ מין
מוטנעקייט, ווי בכלל אַ שטורעמדיקער, אַלץ־מיטרייסנדיקער שטראָם.
און מאַריס ראָזענפעלד איז געווען דער גרעסטער זינגער פון יענער
עפאָכע. ער האָט אויסגעוונגען אי איר פרומקייט, אי איר צעלאָזנקייט,
אי איר איידלקייט, אי איר ווילגאַרקייט. ער האָט זי אי אויסגעלייטערט
אין זיין ליד, אי זי צעקלויצעט.

מאַריס ראָזענפעלדן האַלט מען פאַרן אַרבעטער־פּאָעט. איז עס אמת
נאָר ביז אין אַ מאָס: ער איז געווען דער פּאָעט פונעם יידישן אַרבעטער
אין יענער עפאָכע, ער האָט אָבער נישט געהאַט קיין ליבשאַפט צו דער
אַרבעט. אין יענער צייט האָט אָנגעהויבן אויפצוקומען, — נישט אין
אַמעריקע, נאָר אין מזרח־אייראָפּע, — אַ פּאָעזיע פון אַרבעט, וואָס
האָט די אַרבעט באַזונגען, נישט באַוויינט. ביאַליקס ליד „תחוקנה“, וואָס
איז אַ געזאַנג צו דער יידישער אַרבעט אין ארץ ישראל, איז אין תוך
מער אַרבעטער־פּאָעזיע, ווי מאַריס ראָזענפעלדס הונדערטער לידער,
וואָס האָבן געקלאָגט אויפן גורל פון יידישע אַרבעטער און אויפן איי-
גענעם גורל, וואָס ער דאַרף נעבעך זיין אַן אַרבעטער. אוודאי איז ראַ-
זענפעלדס ליד „מיין יינגעלע“ אַ קלאַסיש ליד פאַר זיין אייגענער עפאָכע.
אָבער וואָס איז די אידיע פונעם ליד? אַ קליינבירגערלעכע, אַ פאַר-
אַכטונג צו אַרבעט. זיין „טרערן־מיליאָנער“ איז ווידער געוויין פון
אַרבעט, נישט געזאַנג.

די עפאכע, וואָס אין איר האָט ער געלעבט און געשאַפן, האָט ראָזענפעלד פּאָעטיש אויסגעשעפּט. פּסיכאָלאָגיש איז ער נישט גער- שטאַנען העכער פון דער שאַפֿ־אַרבעטער מאַסע. ער האָט זי אויסגע- דריקט, ער האָט אַרויסגעזונגען איר אידעאַל, וואָס איז נישט געווען קיין פּראַלעטאַרישער, נאָר אַ קליין־באַלעבאַטישער. דער אַרבעטער פון יענער צייט, אַז ער איז באַגליקט געוואָרן און איז אַרויס פון שאַפּ, צו וואָס האָט ער זיך גענומען? צו אַ קענדי־סטאַרקע, אָדער אַ קליינער גראַסערי. אין זיי איז ער אויך געווען פאַרשקלאַפּט, געווען פאַרנומען פון פּרי־פאַרטאָג ביז ווייט אין דער נאַכט. אָבער אויפן דאָזיקן גורל זיינעם האָט ער שוין נישט געקלאַגט, און דער פּאָעט זיינער, מאַריס ראָזענפעלד, האָט אים אין ליד נישט באַקלאַגט. דער קענדי־סטאַר באַלעבעסל, אָדער גראַסערימאַן, האָט זיך געפּילט דערהויבן אין זיין איבערגאַנג פון שאַפּ אין אייגענעם באַלעבאַטישקייט און מאַריס ראָזענ- פעלד האָט פּסיכאָלאָגיש אָנגענומען דעם בייט.

כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס אין די שפּעטערע יאָרן, נאָך 1910, ווען די לאַגע פּונעם יידישן אַרבעטער האָט זיך אָנגעהויבן צו פאַרבעסערן, די יוניאָנס האָבן אָנגעהויבן אויסצוקעמפן פאַר אים קירצערע אַרבעטס- שעהן און בעסערע שכירות, האָט מאַריס ראָזענפעלד אויפגעהערט צו שרייבן אַרבעטער־לידער. דער „אַרבעטער־פּאָעט" האָט נישט געהאַט אויף וואָס צו וויינען, ער האָט געפרוּווט רופן די אַרבעטער צו סטרייקן, צו קאַמף, אָבער דאָס ליד זיינס האָט שוין נישט פאַרמאַגט דעם כח. וואָס מיט עטלעכע יאָר פּריער, בעת דער אַרבעטער איז געווען פאַר- קנעכט.

אוודאי גיב איך דאָ נישט קיין פּולע אַפּשאַצונג פון מאַריס ראָזענ- פעלדס פּאָעזיע. בקיצור וויל איך נאָר זאָגן, אַז אין דער ווירקלעכקייט איז מאַריס ראָזענפעלד געווען דער באַוויינער פּונעם גלות, נאָר דאָ אין אַמעריקע האָט ער דאָס גלות־געוויין אַריבערגעטראָגן אויפן שאַפּ. דאָ איז דער יידישער אימיגראַנטישער גלות געווען דער שאַפּ. נעמען נעם איך עס פון זיינע גלות־לידער, ווי דאָס ווונדערלעכע ליד זיינס „אויפן בוזעם פון ים". דער פּאַטאַס פּונעם דאָזיקן ליד, דאָס אויפריכ- טיקע ווייגערשטיי, דער פּאָעטישער שוונג, — אַלץ איז דאָ פּאָעטיש

העכער, ווי אפילו אין די בעסטע שאַפֿ-לידער זיינע, אַז מיר נעמען אפילו דאָס רייך-אַרבעטער ליד, „מיין יינגעלע“, אין עס אויך מער גע- שריי פון אַ גלות-יידן, ווי פון אַן אַרבעטער. מיר געפינען נישט אַזאַ געוויין ביי אַנדערע פעלקער. דער צובונד צום יינגעלע אין אַ דורכ- אויס יידישער.

ריין-לירישע און נאַטור-לידער

אַז ראַזענפעלד האָט געשריבן נאַציאָנאַלע לידער, האָב איך שוין פריער אַנגעוויזן. אין די נאַציאָנאַלע לידער זיינע אין ער מער פאַטער טיש, דער פּאָעטישער פּאַרנעם זייערער אין אַ העכערער. געשריבן די נאַציאָנאַלע לידער האָט ער אין אַן עפּאָכע, ווען יידישער נאַציאָנאַליזם אין געווען ממש טרייף. אין כאַטש ער אין געווען דער געקרוינטער אַרבעטער-פּאָעט און דעמאָלט האָט עס באַדייט סאַציאַליזם, אַנאַרכיזם, אַנטי-יידישקייט, האָט ער דאָך געשריבן נאַציאָנאַלע לידער, לידער איבער יידישע ימים טובים און גלות-געזאַנגען, ווי דאָס ליד זיינס „מיטן וואַנדערשטאַק אין האַנט“. מיט קיין צופיל כאַראַקטער און מוט האָט ער זיך נישט אויסגעצייכנט, אָבער דאָס נאַציאָנאַלע געפיל האָט פּאָ- עטיש גענומען די אויבערהאַנט ביי אים.

אַ גרויסער שאַד אין, וואָס ראַזענפעלדס רייין-לירישע און נאַטור- לידער זענען צעוואַרפן, וואָס מען האָט זיי נישט אָפּגעקליבן, אַז מיר זאָלן זען ווי גרויס ער אין געווען אינעם ריינעם, נישט-טענדענציעזן ליד. ווי הויך ראַזענפעלד אין געווען אין די שאַפֿ-לידער און אפילו אין די נאַציאָנאַלע לידער, אַזוי שטיל אין ער געווען אין לירישע לידער. די נאַטור-לידער זיינע האָבן פאַרמאַגט אַ מין פרימיטיווקייט, זיי האָבן ממש געשמעקט מיט דער נאַטור.

צי ער אַליין האָט אָפּגעשאַצט די לידערדיקע לידער זיינע ווייס איך נישט. ער אין אַזוי געווען פאַרכאַפט דערפון, וואָס זיינע שאַפֿ- לידער האָבן אים אַנגעטאַן אַ קרוין, אַז די אמתע לידער זיינע האָט ער געשריבן מסתמא, אַז די שכינה האָט אויף אים גערוט און געהאַלטן האָט ער זיי פאַר פּאָעטישע קאַפּריזן, נישט פאַרן עיקר אין זיין שאַפּונג.

די טראגעדיע „עלטערע יארן“

געשטארבן איז ראזענפעלד אין עלטער פון 63 יאר און דערקענט האב איך אים ארום אכט יאר פאר זיין טויט. דאס הייסט, אז אלט איז ער דעמאלט געווען נישט מער ווי 55 יאר, וואס ביי שרייבער איז די עלטער די בלייציט אין זייער שעפערישקייט. ראזענפעלד איז שוין אבער געווען אויסגעשעפט. ער איז געווען פארביטערט. ער איז געווען דער געפאלענער פאעטישער קעניג.

דערמאן איך זיך, ווי איין מאל האב איך אים געטראפן אין קראָט טאנע פארק. דער טאג איז געווען אַ גאלדיק-הארבסטיקער, נאָר די בלע-טער האָבן שוין אָנגעהויבן צו פאלן. ער איז געגאַנגען מיטן שטעקן אין דער האַנט און געדאַכט האָט זיך, אַז ער טאַפּט מיט די אויגן דעם וועג. אַזויפיל צער איז געווען אין זיין גאַנג, אַזויפיל געפאַלנקייט און מיד-קייט.

מיר האָבן זיך געקענט שוין אַ היבשע פאַר יאַר און איך האָב אים באַגריסט. ער האָט מיך אָנגעקוקט, ווי ער וואָלט מיך נישט דערקענט. ער האָט, ווייזט אויס, חושד געווען, אַז איך בין פון די „יונגע“, וואָס האָבן, אין זייער געראַנגל פאַר אַ פאַזיציע אין דער ליטעראַטור, אים אַרונטערגעריסן, האָב איך אים געזאָגט זייער פריינטלעך: „אַז בלעטער ווערן רייף און גאלדיק, הייבן זיי אָן צו פאַלן פון די ביימער“... צו וואָס איך האָב עס געזאָגט ווייס איך ביז היינט נישט, נאָר געזען האָב איך, ווי ער האָט אַ ציטער-געטאַן.

„יונגערמאַן“, האָט ער געזאָגט, „איך גיי דאָ און זוך מיין אייגן גאַלד“... דערנאָך האָט ער אַ קלאַפּ-געטאַן מיטן שטעקל און זיך אויס-געדרייט צו מיר מיט דער פליצע.

יונג איז ער אַרופגעשטיגן אויפן טראָן פון דער יידישער פאַעזיע. יונג איז ער פון דעם טראָן אַרונטער. איז ער אַ צענדליק יאַר אַרומ-געגאַנגען איבער דער יידיש-וועלט אַ טראַגישער, כמעט אַ פאַרגע-טענער.

אברהם ליעסין

אין דער ליטעראטור קען געמאלט זיין, אז א שרייבער זאל קינסטל לעריש שטיין אויף א הויכער מדרגה, אבער דער תוכן זיינער איז נישט פון יענעם קאליבער, וואס דו זאלסט זיך קענען אַנשפּאַרן אויף אים „אין מינוטן שווערע פון דיין לעבן“. עסטעטישע הנאה פון א ליד, אָדער דערציילונג, איז אוודאי גאָר פּיין, אָבער וואָס איז שייך זיך אַנשפּאַרן, צי שטאַרקן מיט זיי, בין איך מסופק. איר זאַלט מיך פרעגן: וואָס מיינט זיך אַנשפּאַרן אויף אַ קינסטלעריש ווערק און, ווידער, וואָס דאַרף דאָס קינסטלערישע ווערק פאַרמאַגן, כדי מיר זאָלן זיך קענען דערמיט שטאַרקן אין די שווערע מינוטן פון אונדזער לעבן? — אז איר זאַלט מיך פרעגן אַט די פשוטע און ביז גאָר לאַגישע שאלה, וועל איך אייך נישט האָבן וואָס צו ענטפערן. וואָרים דער אַנשפּאַר אין קונסט איז אַ ריין פּערזענלעכע איבערלעבונג און איינער קען זיך אַנשפּאַרן אויף איין ווערק און דער אַנדערער — אויף אַן אַנדערן, גאָר לחלוטין קאַפּויערן ווערק. אָבער פאַרט איז ערגעץ דאָ אַ מאָס, וואָס מיר ווייסן נישט מיט וואָס מיר מעסטן זיי, אָבער מיר שפּירן זיי, מיר לעבן זיי איבער.

אברהם ליעסין איז געווען די שרייבערישע פּערזענלעכקייט, וואָס האָט אין אונדז אַרויסגערופן אי דרך־אָרץ, אי באַווונדערונג, אי די איבערלעבונג פון אַנשפּאַר אויף אים. לייזויק איז געווען די גרעסטע פּאַעטישע דערשיינונג פונעם דור אונדזערן, אָבער נישט קיין אַנשפּאַר־פּערזענלעכקייט, אינעם זין וואָס איך האָב געפרוווט אַנצייכענען. כדי איר זאַלט מיך בעסער פאַרשטיין, וועל איך נעמען פאַר אַ ביישפּיל צוויי שרייבערס פון אונדזערע קלאַסיקערס: שלום עליכם און פּרץ. קינסטל־לעריש איז שלום עליכם אַריבערגעוואַקסן פּרצן פון סאַמע אַנהייב־אָן און איצטער, פּופּציק יאָר נאָך זיין טויט, האַלט ער נאָך אַלץ אין וואַקסן. אָבער פּרץ איז די שרייבערישע פּערזענלעכקייט וואָס אויף

אפרים אויערבאך

איר קענט איר זיך אָנשפּאַרן. אַ זאָג זיינער דערהייבט איך, רעגט איך אָן, רופט אַרויס אין איך מחשבות. איבערדערציילן שלום עליכמען דאַרפט איר איבערדערציילן אַ גאַנצע מעשה. נאַכזאָגן פרצן איז גענוג אַז איר זאָגט נאָך אַ פּסוק. דאָ איז נישט שייך ווער סע איז העכער, גרעסער, אָדער וויכטיקער. סע איז באַזונדערע דרכים, יעדער דרך פירט אויף אַן אַנדער סטעזשקע, כאַטש אין דעם גאָר ווייטן האַריזאָנט קומען זיך די סטעזשקעס צונויף און ווערן איין האַרמאָנישע גאַנצקייט: די גרויסע יידישע ליטעראַטור.

ליעסן איז געווען אונדזער שכן אין משך פון אַ סך יאָרן. זאָגן אויף אים, אַז ער איז געווען אַ צוגעלאָזענער מענטש, איז נישט שייך. דאָס איז נישט דערפאַר, וואָס ער האָט זיך געהאַלטן גרויס לגבי די שכנים, — דעם באַגריף פון גרויסהאַלטעריי האָט מען אויף אים נישט געקענט אָנווענדן, וואָרים ער איז געווען אַזוי פאַרטאָן מיט דער הויך־גייסטיקער וועלט זיינער, אַז ער האָט גאַרנישט געקענט טראַכטן פון גרויסהאַלטעריי, אָדער קליינהאַלטעריי. פשוט, ער איז געווען פון אַן אַנדער קאָליבער, ער איז אַרומגעגאַנגען אין אַ סביבה, וואָס ער אַליין האָט זי אויסגעפילט. אָבער די שכנהשאַפט האָט ער איבערגעלעבט און אַפילו ביי אַ סך געלעגנהייטן אַרויסגעוויזן די צוגעבונדנקייט זיינע צו דער באַזונדערער אַטמאָספּערע, וואָס דאָס הויז 808 עידי עוועניו האָט געשאַפן. למשל, צו אונטערנעמונגען אין קעלער איז ער כמעט אַלעמאַל געקומען. נישט פינקטלעך צו דער צייט איז ער געקומען, אָבער אַז דער עולם איז שוין געווען פאַרטאָן אָדער אין די רעדעס אָדער אינעם היימישן קאַנצערטל, האָט זיך שטיל געעפנט די קאָרידאָר־טיר און דאָס קרעפטיקע, ברייטפלייציקע געשטאַלט ליעסינס האָט זיך אין איר אַרייַנגעשטעלט, מיט אַ מין אויסדרוק פון שולדיקייט אויפן בלייכן פנים און אַ צעטראַנגיקייט אין די אויגן. ער איז געווען פון דעם טיפ, וואָס רופן רופט מען אים „דער פאַרשפעטיקטער“.

די לייטאַרטיקלען פאַר דער „צוקונפט“, וואָס זענען נאָך ביזן הייַנטיקן טאָג דער מוסטער פון גרויס־יידישער פובליציסטיק, האָט ער געשריבן אַ דריי נעכט, איידער דער זשורנאַל האָט געדאַרפט אַרויסגיין. פון מיין פענצטער, אַקוראַט אַקעגן זיין דירה אויפן זעקסטן גאַרן אין

ווינקל פון עידי און מעטיוס, האָב איך אַ סך מאָל געזען ווי די פענצ-
 טער אין זיין צימער זענען העל באַלויכטן ביז ווייט אין דער נאַכט
 אַרײַן. געוואָסט האָב איך, אַז ליעסן זיצט איצטער על התורה ועל עבודה.
 געטראַכט האָב איך דאמלסט, אַז ליעסן האָט געירשגט פון די דורות
 ייִדישקײט די מידה פון אַפּריכטן חצות. איר האָט ביי אים נישט גע-
 קענט דערגיין, צי דאָס שרייבן איז אים אָנגעקומען שווער אָדער לייכט.
 ער איז געווען דער שרייבער, וואָס אייביק האָט ער זיך געגרייט צו
 שרייבן. די שרייבערישע הכנות זענען ביי אים געווען אַ מין עבודה
 פאַר זיך אַליין. אוודאי, צייטן זענען געווען ווען ער האָט זיך צוגעכאַפּט
 צום שרייבן מיט אַ פיבערדיקן ציטער. דאָס זענען אָבער געווען יוצא-
 מן־הכלל שטימונגען. געוויינטלעך האָט ער פריער דורכגעטראַכט די
 טעמע, נאַכגעקוקט און נאַכגעזוכט מקורים, און ערשט דערנאָך געשריבן.
 רעדט זיך דאָ, פאַרשטייט זיך, פון דער פּובליציסטיק ליעסינס, נישט
 פון די לידער. די לידער האָט ער, דאַכט זיך מיר, אויך דורכגעטראַכט
 ביזן סוף, ממש ביז דער לעצטער שורה, אָבער גאַר אין אַ גרויסער
 מאָס איז ער אין זיי געפירט געוואָרן פון דער אינטואיציע, פון דער
 „שכינה“, וואָס האָט אויף אים גערוט. נישט אין מאָל איז מיר אויס-
 געקומען מיט אים צו שמועסן מכה דעם אופן פון שרייבן לידער און ער
 האָט זיך אַלעמאַל אַרויסגעדרייט פון אַ דירעקטן און קלאָרן ענטפער
 וועגן דעם פּראָצעס פון שרייבן ביי אים. נאָר געזען האָב איך אים אַ
 סך מאָל הערן לידער און דערשפירט אין אים אַ באַזונדערע דערהויבונג
 דערביי. געפירט האָט ער זיך, אַז ווען אַ פּאָעט האָט אים געבראַכט
 לידער פאַר דער „צוקונפט“, האָט ער געבעטן די לידער אים פאַרצו-
 לייענען. ער אַליין, ליעסן, איז געשטאַנען ביי אַ ברעג פונעם ריווקן
 טיש אינעם אויפנעם־צימער, ביידע הענט האָט ער אָנגעשפּאַרט אויפן
 טיש און יעדער אבר אין אים, האָט מען געזען, איז פאַרנומען מיט הערן.
 ער האָט נישט סתם געהערט, נאָר אַריינגענומען אין זיך דאָס ליד מיט
 אַלע זיינע חושים. אַ מין פאַרענדערונג איז פאַרגעקומען אין אים און
 אַזוויי מיר אז אַט דער מין פאַרענדערונג כלל נישט פרעמד, האָב איך
 שוין געלערנט דערפון, וויאזוי ער, ליעסן, שרייבט אַ ליד. ער איז באַ-
 הערשט פון דער שטימונג, האָב איך געזען, און צו דער אייגענער צייט

אפרים אויערבאך

האַלט דער אינטעלעקטועלער גייסט אין אים אַ קאָנטראָל איבער דער שטימונג, און זי זאָל אים צו ווייט נישט פאַרפירן.

אַבער נישט נאָר האָט ער געהערט די לידער, וואָס פּאָעטן האָבן אים געבראַכט פאַר דער „צוקונפֿט“, אויך זיינע אייגענע לידער האָט ער געוואָלט הערן, ווי אַנדערע לייענען זיי פאַר אים. שרייבער, וואָס זענען אַמאָל אַריינגעקומען צו אים, האָבן שוין געוואוסט, און ער וועט זיי בעטן לייענען אין דער הייך די לידער זיינע, און ער זאָל הערן. און איך האָב זיך פאַרטראַכט וועגן דעם, האָב איך, דאַכט זיך, געפונען דאָס רעטעניש. ליעסינס לידער זענען ריטמיש און אפילו דער תוכן זייערער איז אויך אַ ריטמישער. דער אויער זיינער איז געווען אַ קלאַנגיק-פּולער און, און ער האָט געהערט אַ ליד זיינס, האָט ער עס טיפּער אַריינגענומען אין זיך, ווי און ער האָט עס געלייענט פונעם פּאָפּיר. פּאָעטן זענען דאָ, — אויב ס'ע איז אַ סוד, בעט איך אים קיינעם נישט צו דערציילן, — יאָ, ס'ע זענען דאָ פּאָעטן, וואָס זינגען אויס זייערע אייגענע לידער. און איר ווילט, איז עס אַ משוגעת, נאָר בכלל קענען מיר טראַכטן, און שרייבן לידער איז אַ מין משוגעת. וואָרעם וואָס פאַר אַ קלאָרער מענטש וועט אין די רייפּע יאָרן זיינע זיך אַוועקזעצן און אויסמעסטן שורות אַקוראַט נאָך דער צאָל זילבן, נאָכן ריטם, און דערצו נאָך צוקלייבן גראַמען, — בוידעם צו לאַקשנברעט?

ער האָט זייער גוט געוואוסט, און דאָס יינגערע יידישע ליד האָט ווייט אַוועקגעשפּאַנט פאַר אים. ער האָט נישט געוואָלט זיין דער פּאָעט פון אַ פּריערדיקן דור, וואָס אַלע האָבן פאַר אים גרויס דרך-אָרץ, אַבער שרייבן ווי ער שרייבט מען נישט. ער האָט גוט געוואוסט, און דאָס נייע יידישע ליד איז אַ סך בייגעוודיקער, בילדלעכער און שפּראַכלעך ריי-כער. און וואָס מער אומזיכער ער האָט זיך געפילט, אַלץ מער האָט ער געוואָלט הערן אַנדערע לייענען זיינע לידער. ווי אַ מין ריטואַל איז עס געווען, און ווען איינער איז צו אים געקומען, זאָל ער אים געבן זיינע לידער צו לייענען אין דער הייך. ער אַליין האָט זיך איינגעהערט צום אייגענעם ליד, וואָס געהערט האָט ער עס שוין אוודאי צענדליקער מאל, און איך האָב געקוקט אויף אים, בעת ער האָט זיינע לידער געהערט, האָט זיך מיר געדאַכט, און ער וויל זיך אַליין דערהערן און צו דער

אייגענער צייט כאַפּן אין יענעמס קול אַ פאַרטשעפּ אויף אַ וואָרט, אויף אַ קלאַנג.

„וואָרט“, האָט ער דעם אַנדערן איבערגעריסן, „כ׳האַב עפעס דער-כאַפט. דאָ וועל איך דאַרפן אַ שלייף־טאַן...“

אַז מיר לייענען די לידער לייעסינס, — די לידער פון יידישער גבורה און יידישן מאַרטירערטום, — פרעגן מיר זיך: וואָס איז ביי אים, דער פּאָעט, דער עיקר? דער תּוֹכּן, צי דאָס ליד? מיר האָבן גער האָט פּאָעטן אין די אַכציקער און ניינציקער יאָרן פונעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, וואָס ביי זיי איז נישט דאָס ליד געווען דער עיקר, נאָר דער אינהאַלט, דער פּראָפּאָגאַנדיסטישער ציטער, דער קאַמפּס־רוף, דער פּראָטעסט קעגן סאַציאַלער אומגערעכטיקייט. דאָס מיינט, אַז די אידייע איז ביי זיי געשטאַנען העכער פון דער קינסטלערישער פּולקייט אינעם ליד. לייעסין איז געווען דער פּאָעט פון אידייען, אָבער ביי אים זענען די אידייען געווען וויזיעס, וואָס ער האָט זיי געזען אין חלום און אויף דער וואָך. דערפאַר האָט ער געשאַפן די האַרמאָניע פון ליד און אידייע. אַז לייעסין זאָגט אין אַ ליד זיינעם פון דער יהודה המכבי סעריע:

און סע פאלט דער גיבור מיט דער שווערד אין האַנט,
דאָך אין סוף, אין שוואַרץ־פאַרהאַנגענעם,
לויכט ערשט אויף זיין אָנהייב פאַרן פּאַלק און לאַנד,
אין עקסטאַז אין אויפגעאַנגענעם. —

האַט איר אַ טיפע אידייע אין די פיר שורות, אָבער צו דער אייגענער צייט זענען זיי פּאָעטיש־בילדלעכע. די צווייטע שורה אַליין, „אין סוף אין שוואַרץ־פאַרהאַנגענעם“, איז אַ בילד, וואָס איר זעט עס אַ סך טיפער, ווי סתם אַן אַנדער שורה.

לייעסין האָט אָנגעהויבן שרייבן לידער אין די שפעטע אַכציקער יאָרן פונעם פריערדיקן יאָרהונדערט. אַז ער איז געקומען קיין אַמעריקע, אין 1897, איז ער שוין געווען אַ פאַרטיקער פּאָעט. ער האָט דאָ באַלד פאַר-נומען אַ פּאָזיציע אין דער דאַמאַלסטיקער אַרבעטער־פרעסע און פאַר-שטייט זיך, אויך געדרוקט אין איר לידער. נאָר עטלעכע יאָר האָט ער פּלוצלינג אָנגעהויבן פּאָעטיש צו שווייגן. האָט זיך אין אים פאַרשטאַפּט

א פ ר י ם או י צ ר ב א ד

דער פּאָעטישער קוואַל? ווי פּסיכיש אויפצוקלערן דעם פּעריאָד פון שווייגן, ווייסן מיר נישט. מיר דאַכט זיך אָבער, אַז ער האָט דערשפּירט זיין צוריקגעשטאַנענקייט לגבי דער אויפגעברויזטער נייער יידישער פּאָעזיע. ער האָט געזוכט דעם צוריקקום צום ליד, אָבער מיט באַנייטן אויסדרוק, מיט פּאַרויסיקייט פון דער יונגער פּאָעזיע.

אַז ער איז צוריקגעקומען, אַרויסגעקומען פונעם שווייגערנישן אָפּצאַם איז אין זיין ליד געווען אַ שאַטן פון נייקייט, אָבער נישט דער פולער וואַרט־אויסדרוק, וואָס צו אים האָט ער זיך געריסן דאָס ליד איז ביי אים נאָך אַלץ געווען טעמאַטיש דערטראַכט, אָבער נישט קינסטלעריש אויף די פּליגלען, וואָס מיר שפּירן זיי אין גרויס־פּאָעטישע לידער.

ביים לעבן האָט ער זיך אָנגעהערט זייער אַ סך שבחים, אָבער חושד בין איך, אַז ער אַליין האָט גאָר שטאַרק געספּקט אין זיי. אין 1936 איז אַרויס אַ נומער „צוקונפּט“ צו ליעסינס פּערציק־יאָריקער שרייבערישן יוביליי. כאַטש אָפיציעל האָט דעם נומער רעדאַקטירט הלל ראָגאַף, האָט אָבער ליעסין אַליין מיך פּאַרבעטן צו שרייבן דאָרטן אַן אַרטיקל. דאָרטן האָב איך אָנגעוויזן, אַז לעסינס לידער פון יידישן העראַיזום זענען רוסיש אין ריטם און אין בוי פון דער שורה. געמאַנט האָב איך ביי אים יידישן ריטם. איז כאַטש ער האָט דאָס אַרטיקל מיינס געליינט אין כתבי־יד, האָט ער געהאַט צו מיר טענות נישט פאַרן קריטישן אַנווייז, נאָר פאַר וואָס איך האָב געשריבן נישט מער ווי פינף זייטלעך. ער האָט געוואַלט כאַטש נאָך פינף זייטלעך.

ברענג איך דעם דאָזיקן פּאַקט, כדי צו ווייזן, ווי ער האָט געוואַלט, דורך מיר, אַרויסהערן זיין אייגענעם ספּק. אפשר אויך די אייגענע אומ־צופּרידנקייט מיט זיינע דערגרייכונגען.

ליעסין האָט קיין בוך לידער נישט אַרויסגעגעבן. ערשט אַ פּאַר יאָר פאַרן טויט האָט וולאַדעק אַרויפגעצווונגען אויף אים צונויפּצושטעלן דריי בענד פון זיינע געזאַמלטע לידער. ליעסין האָט זיך אָבער אַזוי לאַנג מתעסק געווען מיט צוגרייטן די לידער, מיט שרייבן און איבער־שרייבן, ביז ער האָט נישט דערלעבט זיי צו זען אָפּגעדרוקט און איינ־געבונדן. אין די אָפּטע שפּאַצירן מיט אים איבער די שטילע גאַסן פון דער געגנט אין בראַנקס, האָב איך אים נישט איין מאַל גענערעגט פאַרוואָס

ער פארשלעפט אזוי דאס אַרויסגעבן די ביכער ? האָט ער געענטפערט, אַז ער דאַרף נאָך עפעס אַנשרייבן... אים האָט זיך געדאַכט אַז די לידער וואָס ער וועט איצטער אַנשרייבן, וועלן אים אַוועקשטעלן פּאַעטיש גאָר הויך.

וואָס איז דאָס דויערנדיקע, וואָס איז געבליבן פון ליעסינען ? קודם, די פּערזענליכקייט. שרייבער זענען דאָ, וואָס זייער פּערזענליכקייט וואַקסט אַריבער זייער שרייבערישקייט. ליעסין האָט עס שאַרף געפילט. ער האָט אָבער אויך געפילט, אַז פּערזענליכקייט איז נישט אַזוי דויערדיק, ווי שפּערישקייט. וואָס ווייסן מיר פון ישעיה הנביא ? האָט ער מיר אַמאָל געזאָגט. וואָס פאַר אַ פּערזענליכקייט איז ער געווען ? מיר ווייסן נאָר דעם „חזון ישעיה בן אמוץ“ און דאָס איז גרעסער פון אַלץ, וואָס ער איז געווען, אָדער געקענט זיין, פּערזענלעך. צו רייד איז עס געקומען, בעת מיר האָבן גערעדט פון אַ שרייבער, וואָס באַווירקט אייך מיט זיך אַליין, זיין פּערזענלעכקייט.

און ליעסין איז געווען אַ שרייבעריש געשטאַלט, וואָס איז זיך אַליין אַריבערגעוואַקסן. ער האָט שאַרף איבערגעלעבט דעם מהלך צווישן זיך און זיין פּאַעזיע. ער האָט אַ סך גערעדט פון זיינע לירישע לידער, נישט די לידער פון יידישן העראַיזם. אָבער נאָר עטלעכע לירישע לידער האָט ער אָנגעשריבן, וואָס זענען פון אַ קוואַליטעט, וואָס דערגרייכן צום גרויסן אַנזען, וואָס ער האָט געהאַט. אַ סך מאל האָט זיך מיר געדאַכט אַז דאָס טראַגישע פּערזענלעכע לעבן זיינס איז געווען אַ מחיצה צווישן אים און דעם ריינעם ליריזם. ער האָט מורא געהאַט צו שרייבן פּערזענלעך־לירישע לידער, אַז ער זאָל זיך צופיל נישט אַרויסגעבן, אַנטהילן. אַפילו אַז ער האָט אָנגעשריבן דאָס ליד „גליק זיך אַפּצוזאָגן פון גליק“, האָט ער זיך איינגעהילט אין עטלעכע שלייערן, אַז דער פּערזענלעכער טראַגיקער זאָל זיך צופיל נישט אַנטפלעקן.

נאָך אַזויפיל יאָר, וואָס ער איז פון אונדז אַוועק, קענען מיר קוקן אויף זיין פּאַעטישער ירושה אַביעקטיוו. ער איז געווען דער נאַציאָנאַל און סאָציאַל סענסיטיווסטער פּאַעט, וואָס דער פּריערדיקער דור האָט אַרויסגעגעבן. ער האָט זיין פּאַעטישע וויזיע געשטאַלטיקט, זי געפורעמט

א פ ר י ם או י ע ר ב א ך

אין דער ווייטער געשיכטע אונדזערער. „געשטאלטיקט“ מין איך אין דעם זין, וואָס ער האָט געמוזט האָבן אַ געשיכטלעך געשטאַלט פאַר זיינע גייסטיקע אויגן, כדי צו פורעמען אין וואָרט זיינע ווייטגעשיכטלעכע איבערלעבונגען. דער לידער רינג פון יהודה-המכבי, — פופצן לידער, — בלייבט מאָנומענטאַל אין דער יידישער פּאָעזיע. דאָס געשטאַלט ר' עקיבא איז נאָך ביו היינט פּאָעטיש פּריש אין ליעסינס אויסגעפורעמקייט. אַזוי די לידער וועגן רוטלאַנד און צענדליקער אַנדערע געשטאַלט-פּאָעמעס, וואָס ער האָט אָנגעשריבן אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן.

נאָר ער איז געווען דער געטרייער באַשרייבער, אַ סך מאָל באַזיגן גער, נישט דער פּאָעט, וואָס גיט אַ פּלי און נעמט דאָס געשטאַלט מיט זיך מיט אינעם פּלי זיינעם. אין אונדזער פּאָעטישן אוצר וועלן בלייבן ליעסינס טראַגיש-העראַישע געשטאַלטן. זיי וועלן זיין דער פּאָעטישער אלה-בית וואָס פירט אונדז אַריין אין די מער קאָמפּליצירט-אויסגעאיידלטע קאַמערן פון געשיכטלעכער געשטאַלטונג. אַן אוצר וואָס מיר וועלן נאָך לאַנג זיך שפּיגלען אין אים.

און איבער אַלץ — די שיינע יידישע פּערזענלעכקייט, די מלאַ-וגדשדיקע מיט יידישקייט.

ביאליק — דער מענטש און פאָעט

מיך האָט פאַרכאַפּט ביאליקס פּערזענליכקייט ווי זי האָט פאַר מיר אויפגעלויכטן אין די זכרונות וואָס זיין פרוי, מאַניאַ, האָט אָנגעשריבן און דער פאַרלאַג „דביר“ האָט זיי אַרויסגעגעבן אין אַ ביכעלע פון קליינעם פאַרמאַט.

געשריבן האָט פרוי ביאליק אירע זכרונות אין רוסיש, און איבער־געזעצט האָט מען זיי אויף העברעיִש. געזאָגט וואָלט איך, אַז דאָס איז אַ פּרום ביכל פון אַ ייִדישער טאַכטער, וואָס איז נוהר מיט אַ וואָרט, אַז עס זאָל, חלילה, נישט זיין אַ ביטל פאַרשייט.

איז מכוּח דעם צונויפטרעף אירן מיט ביאליקן נישטאַ קיין באַזונדערע מאַמענטן, וואָס האָבן מיך פאַרכאַפּט. עס איז געווען אי די מייסטערשאַפּט פון אַן אַלטמאָדישן שדכן, אי די ניי־מאָדישע ליבע, וואָס האָבן צונויפ־געפירט חיים נחמן ביאליקן מיט דער האַלב־אויפגעקלערטער מאַניאַ אויערבאַך. וואָס איז דער עיקר אין די זכרונות אירע, איז דאָס, וואָס זי דערציילט פון די שפּעטערע יאָרן, ווען ביאליק איז שוין געווען דער באַרימטער פּאָעט, שוין אַפילו נאָך דעם, ווי ער האָט געהאַט אָנגעשריבן די „לידער פון צער און צאַרן“.

די חבריה שרייבערס אין אַדעס, דערציילט פרוי ביאליק, האָבן גע־לעבט צווישן זיך זייער נאָענט. אויב איינער פון זיי האָט געשריבן אַ שיר, אָדער אַ דערציילונג, צי גאַר אַ מאמר, האָט ער דעם חיבור זיינעם איבערגעלייענט פאַר די אַנדערע, און אַלע האָבן אויסגעהערט נישט נאָר „מיט קאָפּ“, נאָר אויך מיט חסידישער התלהבות. דערנאָך האָט מען גערעדט דערפון, ווי פון אַ גרויס געשעעניש אין דער ליטעראַטור. דרך אגב, פרוי ביאליק דערציילט, אַז אין יענע יאָרן האָבן אַלע אַדעסער שרייבערס גערעדט צווישן זיך ייִדיש, און עס איז גאַר נישט איינגעפאַלן עמיצן זיך צו שעמען מיטן ייִדישן וואָרט.

אין די ערשטע אָדעסער יאָרן האָט ביאַליק געעפנט אַ קוילן־סקלאַד און ער האָט אָנגעוווירן די גאַנצע טויזנט רובל, וואָס ער האָט געהאַט אָפגעשפּאַרט פון לערעריי אין סאַסנאַוויץ. פרוי ביאַליק זאָגט מיט אַ לייכטער איראַניע, אַז ער האָט געוואַלט איר אַליין און די פריינד שריי־בערס איינרעדן, אַז על פי טעות איז ער געוואָרן אַ שרייבער. — אין דער אמתן איז ער גאָר איינער פון די פעיקסטע סוחרים.

געווען איז ביאַליק אַ צעטראַגענער. איין מאָל, דערציילט זי, האָט ער געקלאַפט מיט אַ העמערל אין עפעס אַ זאך און ער האָט דערפאַר נישט געקענט הערן וואָס ער רעדט. האָט ער אָנגעהויבן צו שרייען: „שווייג! שווייג!“ און ער האָט נישט געוואוסט, אַז ער אַליין שטערט צו הערן. אַז אַלע האָבן זיך צעלאַכט, האָט ער זיך געכאַפט, אַז ער איז דער, וואָס קלאַפט, האָט ער זיך אויך צעלאַכט מיט אַ הילכיק געלעכטער. זייער אַפט האָבן זיך אים געחלומט חלומות, און ער האָט זיי געמוזט איבער־דערציילן. און דערציילט האָט ער פון שיינע, ווונדערלעכע חלומות. זייער אַפט האָט ער אָנגעטאַן דאָס היטל קאַפּויער, און אַז מען האָט אים אָנגע־ווירן אויף דעם, האָט ער זיך פאַרשעמט. וואַריים געוואַלט האָט ער זיין אָנגעטאַן שיינ און ריין, און אַפילו נאָך דער לעצטער מאַדע.

אינטערעסאַנט איז וואָס פרוי ביאַליק דערציילט, אַז ער האָט ליב געהאַט זיך צו פאַרמעסטן אין ראַנגלעניש מיט די נאַענטע, און אַז ער האָט דעם אַנדערן אַוועקגעלייגט, האָט ער מיט טריאומף געזאָגט:

„כ׳האָב דאָך געזאָגט, אַז מיט מיר טאָר מען זיך נישט אָנהייבן...“

דעם זעלביקן שטריך פון באַרימען זיך מיט פיזישער גבורה האָב איך געקענט ביי עטלעכע באַרימטע יידישע שרייבערס. איינער פון זיי איז געווען אברהם ליעסין. מסתמא איז דאָס אַ רעאַקציע פון גייסט־מענטשן, וואָס ווילן זיך אויסמאַלן, אַז זיי זענען געוואַלדיקע גיבורים.

איינע פון די שטאַרקסטע סצענעס באַמאָלט פרוי ביאַליק אין שייכות מיטן קעשענעווער פאַגראַם. זשאַבאַטינסקי האָט איבערגעזעצט אויף רוסיש ביאַליקס „אין דער שחיטה־שטאָט“ און זי פאַרגעליינעט אויף אַ פאַרזאַמלונג. אין מיטן האָט מען אָנגעזאָגט דעם עולם, אַז די פּאַליציי קומט. פון פריער זענען געווען געגרייט טישן מיט כלערליי מאכלים, און דער עולם האָט זיך באַלד אויסגעזעצט ביי די טישן. איינער האָט אַנ־

געהויבן צו שפילן פיאנע. אנדערע האָבן געטאַנצט. די אויגן זענען נאָך פול געווען מיט טרערן פון ביאַליקס צער- און צאַרן-לידער... אָבער פאַר דער פּאָליציי האָט מען געזונגען און געטאַנצט.

אַן אינטערעסאַנטן עפיזאָד וועגן אַן אַוונט פאַר יהודה שטיינבערג דערציילט פרוי ביאַליק. אין דעם אַוונט האָבן זיך באַטייליקט שלום עליכם, פּרוג, אַש, און אַנדערע. דאָס טעאַטער איז געווען איבערגעפילט. מען איז ממש געשטאַנען קאַפּ אויף קאַפּ. שלום עליכם האָט געלייענט זיין „גימנאַזיע“ די אַנדערע האָבן געלייענט קורצע דערציילונגען זייערע. אַז עס איז געקומען צו מענדעלען, האָט ער געדאַרפט ליינען אַ קאַפיטל פון זיינער אַ דערציילונג. אָבער ער האָט זיך פאַרגעסן און ער האָט גע- לייענט איבער דער מאַס. ער האָט געלייענט שטיל. די טויזנטער אין טער אַטער זענען געוואָרן אומרויק. לעווינסקי איז צוגעגאַנגען צו אים און אים געזאָגט, אַז ס'איז צייט צו ענדיקן. אָבער מענדעלע האָט ווייטער געלייענט. דער עולם איז פשוט מיד געוואָרן, ביז ביאַליק איז צוגעגאַנגען צו מענדעלען און אים געזאָגט, אַז עס איז צייט זיך אָפּצושטעלן. פאַר ביאַליקן האָט ער דרך ארץ געהאַט, און ער האָט אים געפאַלגט.

דער פּאָעט פון הורבן-לידער, דער שאַפער פון גרויס-מיטאַלאָגישע תנ"כישע פּאָעמעס, ביאַליק, איז צו דער אייגענער צייט געווען אַ שטיי פער. ער פלעגט נאָכמאַכן דעם קריי פון הענער, דאָס הירזשען פון פערד, דאָס בילן פון הינט, און אַפילו דאָס געזאַנג פון פייגל האָט ער נאָכגע- מאַכט אַזוי נאַטירלעך, אַז קיינער האָט נישט געקענט דערקענען, צי אַ מענטש אימיטירט די בעלי חי, צי דאָס זענען די בעלי חי אַליין. אַז מענטשן אַרום האָבן זיך נישט געכאַפט וואָס דאָ טוט זיך, איז ער נתפעל געוואָרן דערפון, און ער האָט זיך אַוועקגעלאָזט טאַנצן אַ קאַזאַצקע. און ער האָט זיך שטאַרק מצער געווען וואָס ער קען נישט טאַנצן ווי עס דאַרף צו זיין.

אין די יאָרן פון דעם אָנהייב פון באַלשעוויזם איז געווען אַ גרויסער דוחק אין אַלע פּראָדוקטן. די ביאַליקס זענען אַרומגעגאַנגען הונגעריקע. אין שטוב איז נישט געווען קיין קוילן צום הייצן און נישט קיין נאַפט אַנצוצינדן אַ לאַמפּ. פון עלעקטריע איז אָפּגערעדט, אַז עס איז נישט גע-

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

ווען. איין מאָל, אין אַן אינדערפרי, איז פרוי ביאָליק געשטאַנען אין דער קיך און חיים נחמן איז נאָך געלעגן אין בעט. וואַרים אַ גאַנצע נאַכט איז ער געהאַט געווען פאַרטאַן אין איבערזעצן „ווילהעלם טעל“. פּלוצ-לינג האָט ער זיך אין בעט צעשריגן:

„איך וויל פאַרן קיין ארץ ישראל!“

דראַמאַטיש איז דער עפּיזאָד ווי אַזוי די ביאָליקס זענען אַרויסגעפאַרן פון רוסלאַנד קיין ארץ ישראל. זי דערציילט, אַז איינער אַ באַלשעוויס-טישער באַאַמטער האָט זיך איינגעשטעלט פאַר ביאָליקן, אַז די באַלשע-וויקעס זאָלן אים דערלויבן אַרויסצופאַרן. זי רופט נישט אַן דעם נאַמען פון דעם באַאַמטן, און דאָס איז באמת אַ פאַרדראַס.

גראַד איז מיר דער דאָזיקער עפּיזאָד גוט באַקאַנט. ווער איז געווען דער באַאַמטער? מיינער אַ חבר, בן ציון דוכאַוונע, — עלטער פון מיר אויף אַ צען יאָר, אָבער אַ חבר אין משך פון יאָרן. דוכאַוונע איז אין אַדעס געווען דער פינאַנץ-מיניסטער. אָבער בשתיקה האָט ער געשריבן העברעישע דערציילונגען פאַר קינדער. ער האָט זיך משתדל געווען פאַר ביאָליקן. און איידער ביאָליק איז אַרויסגעפאַרן, האָט אים דוכאַוונע אַריינגערקט אין קעשענע, אַז קיינער זאָל נישט זען, כתב ידן פון זיינע דערציילונגען.

יאנואר, 1971

די לירישע מענטש-דראַמע — לייוויק

קודם, אַ ביסל התנצלות: אין משך פון איבער 50 יאָר נאַנטשאַפֿט מיט לייוויקן זענען צווישן אונדז געווען קאַנפליקטן, — אידיאישע, פּאָר-עטישע, ריין-מענטשלעכע. נאָר אין די קאַנפליקטן איז אַלע מאָל געווען פאַרערונג פאַר אים, ליבשאַפֿט און אַ מין מורא. וואָס איז געווען די מורא? די באַצווינגער־שיקייט פון זיין פּערזענלעכקייט. ווי נאַנט ער איז נישט געווען, איז ער דאָך געווען פּרעמד. נישט די פּרעמדקייט פון אַ מענטשן, וואָס האַלט זיך זייטיק, — פאַרקערט, לייוויק איז געווען אַ מעורב עם הבריות, ער האָט ליב געהאַט צו זיין צווישן מענטשן, ער איז אומעטום געגאַנגען, מיט אַלצדינג זיך אינטערעסירט. אָבער אין דער סאַמע אינטימסטער חברותא איז ער געווען אַליין. דאָס איז די אַליינקייט פון דער פּערזענלעכקייט. אַמאָל האָבן אים געזאָגט: כדי איר זאָלט זיין אַליין, דאַרפֿט איר זיין צווישן מענטשן. האָט ער מיר געפּרוּווט אויפֿ-קלערן, אַז דאָס נעמט זיך אפשר נאָך פון דער טורמע, פון דער קאַטאַר-גע, וווּ דער מענטש איז מיט אַ סך, טיילט דעם גורל פון אַ סך, אָבער אין תוך איז ער אַליין. ווייס איך נישט, צי דאָס איז אינגאַנצן אַזוי, איך ווייס אָבער, אַז לייוויק איז געווען נאָענט און דאָך ווייט. אַז ער איז געווען אינאיינעם און דאָך אַליין. מיר האָבן אים פאַרשטאַנען און דאָך איז ער געבליבן פאַר אונדז אַ רעטעניש. מיר האָבן אים ליב געהאַט, נאָר צו דער אייגענער צייט איז געווען אַ מין מורא פאַר דער שאַרפֿקייט פון זיין פּערזענלעכקייט.

נאָר פּערזענלעכקייט אַליין איז נישט דער סאַמע עיקר, וואָס האָט געווירקט אויף אונדז. דער סאַמע עיקר איז די שטעפּערישע פּעריזענלעכ-קייט, וואָס האָט אונדז אי גערעגט, אי אַפילו אַ סך מאָל געפלעפּט. קעגן לייוויקס ליד האָבן מיר זיך אַ סך מאָל געראַנגלט, ווי מיר ראַנגלען זיך קעגן אַ שטורמישן אַנפּלייץ. זיין ליד איז אונדז אָבער בייגעקומען.

אפרים אויער באך

האָט אונדז באַזיגט. אויף לייוויקן איז נישט שייך צו זאָגן, אַז ער האָט אָנגעשריבן אַ גוט ליד, אַ פּאָעטיש-גרויס ליד. לייוויק האָט תמיד צוגערשריבן נאָך אַ ליד צום גאַנצן סכּום, וואָס שטעלט מיט זיך פּאַר די פּאַר עטישע פּערזענלעכקייט. דערמיט מיינ איך צו זאָגן, אַז עס איז נישט שייך אויסצוטיילן ביי אים דאָס ליד, אָדער דאָס אָנדערע ליד. ער איז געווען דער פּאָעטישער אַרכיטעקט, וואָס האָט געבויט דעם שפּערישן בנין זיינעם אויף אַזאַ אופן, אַז יעדער ציגל איז כמעט דער פונדאַמענט, וואָס דאָס גאַנצע געבוי האַלט זיך אויף אים. לייוויק איז דער פּאָעט פונעם גרויסן ליד, אָבער נאָך מער איז ער דער פּאָעט פונעם גאַנצן שער פּערישן סכּום זיינעם.

אָנגעוויזן האָב איך שוין, אַז סע איז אַ זעלטענע דערשיינונג אַזאַ האַרמאָניע צווישן דער פּאָעטישער פּערזענלעכקייט און די לידער זיינע, ווי לייוויק איז געווען. זיין געשטאַלט האָט אים אויסגעדריקט. דאָס קול זיינט איז געווען אי דער קלאַנג, אי דער אַראַמאַט פון זיין ליד. אין אַ ליד זיינעם שפּילט זיך אַפּ אַ דראַמע. דאָס באַזונדערע וואָרט איז ביי אים דראַמאַטיש. אין אַ ליד זיינעם זאָגט ער :

פאַרוואָס אויסגעקליבן פאַר מוזע דעם עפּלבים גראַד,
דערצו נאָך אַ דורותדיק-אַלטן, אויף עלנטן באַדן ?
פאַרכישופּט האָט מיר, ווי אַ געטלעכער סוד,
זיין שטיין אויסגעקרימט, איז דער פּראַכט פון זיין שפע געלאַדן.

איז כדאי זיך פאַנאַנדערצוקלייבן אין די דאָזיקע פיר שורות, כדי מיר זאָלן כאַטש אַ ביסל פרווון פאַרשטיין לייוויקס ליד, — נישט דאָס אויבנאויפיקע אין ליד, נאָר דאָס טיף אינעווייניקסטע. דער היינט-צייטיקער פּאָעט וועט מורא-האַבן זיך צוצורירן צום וואָרט „מוזע“, וואָס איז שוין ממש אָפּגעניצעוועט. ביי לייוויקן ווערט דאָס אָפּגעניצעוועטע וואָרט באַנייט. דאָס איז דערפאַר, וואָס באַלד גייט די צווייטע שורה: „דערצו נאָך אַ דורותדיק-אַלטן, אויף עלנטן באַדן“. די „מוזע“, וואָס היינטיקע פּאָעטן שעמען זיך ממש מיט איר, קריגט דאָ אַ תיקון, זי ווערט דער סימבאָל אי פאַר עלנטקייט, אי פאַר דורותדיקער אַלטקייט. דער קלימאַקס דערגרייכט די סטראַפּע אין דער פּערטער שורה, וווּ דער פּאָעט זעט די אויסגעקרימטקייט פון בוים און צו דער אייגענער צייט זיין

באלאָדנִקייט מיט שפע. דער קאָנטראַסט פון אויסגעקרימטקייט, וואָס איז ווּנדִיקייט, און שפעדיקייט, איז די טיפע אינערלעכע דראַמע, וואָס וואַקסט־אַריבער דעם עפּלבוים. דאָס איז מענטש־דראַמע. דאָס איז דראַמע פּונעם לעבן אויף דער וועלט. דער ייִדיש־פּאָעט טראַגט אַפּילו אַריבער אָט דעם פּערזענלעכן דראַמאַטישן צער אויף אַ סך אַ ברייטערן שטח: אויפן גורל פון ייִדישער שפּערישקייט. מיר זענען אַנגעלאָזן מיט גייסטיקער שפע. אונדזער עפּלבוים איז פול מיט „געטלעכן סוד“, אָבער צערדיק אויסגעקרימט און מיט ווּנדִערשרעק זעען מיר, ווי ער קרימט זיך אויס אַלץ מערער און מערער. מיר שטייען מיט ציטער פאַרן רעטעניש, ווי —

דער בוים נעמט איז בענקשאפט העכער און העכער נאך שטייגן,
אַ שפע פון עפּלשן זונגאלד זיין קרוין באַדעקט,
און ברכהדיק זינקען־אַראַפּ ביז צום גראַז זיינע צווייגן.

אין פאַרעם איז דאָס אַ נאַטור־ליד, אָבער לייוויקס נאַטור איז זיין אייגענע, ער פּילט־אָן די נאַטור מיט זיין אייגענער איבערלעבונג, מיט דער אייגענער פּערזענלעכקייט. דער עפּלבוים וואַלט זיך אַליין נישט דערקענט אין דעם לייוויקישן אויסקוק. און פאַרט איז אינעם ליד דאָ דער עפּלבוים־אַראַמאַט. אַפּגעשטעלט האָב איך זיך לענגער אויפן דאָר זיין ליד, כדי צו פּרוּוון באַווייזן, ווי ביי לייוויקן איז דאָס ליד אַ דראַמע און אויך, ווי ער פאַרלייוויקט די נאַטור.

אַנגעהויבן האָט לייוויק מיט די סיבירער לידער. אין 1913 איז עס געווען, ער איז פון סיביר אַנטלאָפּן. טויזנטער פאַר אים און נאָך אים זענען אַנטלאָפּן פון דער צאַרישער קאַטאַרגע. ביי אים, אָבער, איז סיביר אויסגעוואַקסן אין אַ גרויסער מענטש־דראַמע. סע איז נישט סתם סיביר, נאָר דער מענטש־סיביר, סע איז „די זון, אַזוי מיד ווי מיר אַלע, פאַר־גיט“. דער ייִדישער טראַגיק ווערט סימבאָל פון מענטש־טראַגיק.

אויף די וועגן סיבירער
קען עמיץ נאָך איצטער געפינען אַ קנעפל, אַ שטריקל
פון מיינס אַ צעריסענעם שוין,
אַ רימענעם פאַס, פון אַ ליימענעם קריגל אַ שטיקל,
אַ בלעטל פון הייליקן בוך.

א פ ר י ם או י ע ר ב א ך

אין די פינף שורות אין דאָ דער אַנזאָג אויף לייזויקס ווייטערדיקער, רייפערער פּאַעזיע. אין זיי אין שוין דאָ דער אַנזאָג פון אַנפילן דאָס פשוטע וואָרט מיט אַ ווייטיק וואָס אין אַזוי ווייט, אַז דאָס וואָרט קומט צוריק מיט אַ ווידערקול. אין דער קאַלטער, ווייס-פאַרפרוירענער סיביר רער ווינטערנאַכט הערט לייזויק אַ געוויין. פּרעגט ער: וועמעס געוויין אין עס? סע אין קיינעמס נישט געוויין, — „וויינט דער ברייטער וועג אַליין“. און שוין דאָרט מאַלט לייזויק, ווי ער שלעפט דעם שליטן אין שניי און אים קומט אויס, —

אַזוי ווי איך אַליין
וואַלט ליגן טויט אין שליטן...

די שפּירונג פון אייגענעם טויט אין ביי לייזויקן אויפגעקומען גאָר פרי. אין צענדליקער לידער זיינע אין די דאָזיקע שפּירונג דאָ. — זי ווערט ביי אים אַ קאַנקרעטע זעאונג. לייזויק האָט איבער פּופציק יאָר געזען לידער. בכיוון האָב איך געזאָגט געזען לידער, וואָרעם געצויגן האָט ער זיך דאָס גאַנצע פּאַעטישע לעבן זיינט לידער צו זען, נישט אַפילו צו הערן, אָדער צו טראַכטן. ער דערשפּירט דאָס ליד, אָבער די שפּירונג קומט צו אים דורך אַן אינערלעכער זעאונג, דורך אַ חזיון, וואָס פירט אַמאָל אַזעק אויף דער אַנדערער זייט פון ליד. לייזויק ציט אייך אַריין אין זיין אייגענער וועלט, וואָס אין אַמאָל אַן אַפּאַקאַליפּ-טישע, אַמאָל אַ קאַשמאַרע, אַמאָל אַ דראַמאַטישע, לויטער-מענטשלעכע. דאָס ליד זיינט אין דראַמאַטיזם פון וויזיע, טראַגישער צונויפשפּיל פון כוחות, וואָס האַבן אים אַליין אַריינגענומען אין זייער קלעם און וואָס ער זעט זיי אין דער שפּירונג, שפּירט זיי אין דער זעאונג.

אינעם בוך „לידער צום אייביקן“ אין דאָ אַ ליד, וואָס לייזויק רופט עס „אויף יענער זייט פון זאַכן“. די לעצטע סטראַפּע פּונעם ליד לייענט זיך:

דערזע איך ערשט, אַז אַליין, וואָס היינט געשעט,
איז ווייניקער נאָך יש פון שטויב אויף שליאַכן,
און טיאַמערט אויף אין מיר דער דיבוק פון פּאַעז
און כּיפּאַל אַזעק אויף יענער זייט פון זאַכן.

וואָס איז „אויף יענער זייט פון זאַכן“? כדי זיך דורכצונעמען מיטן דאָזיקן בילד, דאַרפט איר נאַכגיין לייוויקס זעאונגען, איר דאַרפט זיי דערשפירן. צי איר אַליין וועט האָבן דעם זעערישן כוח אַריינצורגיין אינעם תחום פון „אויף יענער זייט פון זאַכן“, בין איך מסופק, זיכער זענען מיר אָבער, אַז דעם פּאָעט ה. לייוויקן גלויבן מיר, אַז ער דערזעט די מיסטישע וועלט, וואָס איז איבער דער רעאַלקייט, אָדער ווייטער פון איר. איין ליד זיינס ענדיקט ער אַזוי:

אַלץ איז מיר איז וואָך
און כ'דאַרף נישט קיין אויגן צו קוקן,
כ'נעם דורך איעדער זאַך,
ווי כ'וואָלט זען אפילו מיטן רוקן.

אַז איר זאָלט אַנווענדן די ריין־פּאָעטישע מאָס אויף דער שורה „ווי כ'וואָלט זען אפילו מיטן רוקן“, וואָלט זי די מאָס נישט אויסגעהאַלטן. זי איז אַפילו נישט צונגיפגעזונגען ריטמיש מיט די פריערדיקע שורות, — און לייוויק איז שטאַרק נזהר געווען מיטן ריטם פון אַ שורה. אַקוראַט אַזוי איז די צווייטע שורה פון דער סטראָפּע, „און כ'דאַרף נישט קיין אויגן צו קוקן“, וואָרעם אַז „אַלץ אין מיר איז וואָך“, נעמט שוין די שורה אויך אַריין דאָס קוקן מיט אַן אינערלעכער וואַכיקייט. בפרט נאָך, אַז די דריטע שורה זאָגט שוין „כ'נעם דורך איעדער זאַך“, וואָס איז אויך אַ מדרגה פון זעענדיקייט. ביי לייוויקן אָבער ווערן די שורות אַ טיף־דורכגעשפּירטע פּאָעטישע דראַמע זיי זענען דער אויף יענער זייט פון לידער, וואָס איז זיין אייגענע וועלט. וואָס איז „אויף יענער זייט פון זאַכן“? אַ זעענדיקייט, וואָס איר הייבט־אָן צו גלויבן, אַז סע זענען דאָ בשר ודמם, וואָס זענען מיט איר געבענטשט. לייוויק צווינגט אויף אייך אַרויף אַזאַ גלויבן. ער האָט דעם פּאָעטישן כוח אייך צו באַווירקן, אַז איר זאָלט צוקומען צום סאַמע ברעג פון זאַכן און פרווון אַ קוק־טאַן אויפן טונקל־מיסטישן „יענער זייט“ זייערן.

איינס פון לייוויקס פול־קאָשמאַרע זעענדיקע ליד איז „דאָס נגלה־ליד“. אין די 24 שורות מאַלט־אויס דער פּאָעט אַ גרויליק בילד, וואָס איז פּאָעטיש דינאַמיש און סאַרקאַסטיש ביטער. ער זעט „דאָס

אפרים אויערבאך

נגלהדיקע גליק", ווי דער עולם טאנצט און זינגט „ס'לעבן איז אונדז זיס, אויף אלעמען געזאגט געווארן אונדזער שאדן"... איר ווערט אינער- לעך אויפגעציטערט פונעם דאזיקן פשוטן זאג, וואס טראגט אייך אורעק צום משוגעת פון א וועלט, ווי דער „שאדן" איז א גליק. נאך צום סוף, אז „אלע שליאכן מיט הילולא-וויין פארגיסט ער", און אז „דאס נגלה-גליק צעטראטן ליגט אונטער די פיס", געשעט דאס אומדערווארטע „און — דעמאלט גייט עס אויף צוריק אין מול נסתר". אוודאי קען מען דאס ליד אויסטייטשן, אריינלייגן אין דעם כלערליי פאעטישע כוונות און מיינען, אבער סע איז דא א קלאַרקייט, וואס פארטונקלט די לוי- טערקייט פונעם ליד און ווידער איז דא א טונקלקייט, וואס דערהייבט דאס ליד צו א הויכער מדרגה לויטערקייט. וואס מער מיר וועלן טייטשן אזא ליד, ווי „דאס נגלה-ליד", אלץ פארפלאַנטערטער און טונקעלער וועט עס אונדז ווערן. וואס מער, אבער, מיר וועלן דורכגענומען ווערן מיטן טונקעלן דראַמאַטיזם פונעם ליד, אלץ לויטערער וועט עס פאר אונדז ווערן. דאס איז ווידער דער אומבאַגרייפֿלעכער אויף יענער זייט פון לידער, וואס איר באַגרייפֿט אים מיט אַנדערע חושים, ווי מיטן שכל, אַעד געדאַנק, — איר דערזעט אים, איר דערשפירט אים. דער פאָעט זאָגט אויף זיך אליין, — אינעם ליד „אָונטפלאַם", —

אז :

איד האָב צעבונדן אַלע בונדן,
איד האָב מיין וואָרט פון צוים באַפרייט...

באַפרייען דאָס וואָרט פון צוים איז דאָ אַנגעווענדט אינעם באַזונ- דערן לייוויקישן זין, וואָרעם דאָס פאָעטישע שליחות איז גאָר צו האַלטן דאָס וואָרט אין צוים. לייוויקס זין איז — באַפרייען דאָס וואָרט פונעם פשוטן מיין זיינעם, אַנפילן דאָס וואָרט מיט אַ „יענער זייט פון וואָרט". אַז איר נעמט די לעצטע סטראָפּע פונעם דאָזיקן ליד, זעט איר ווי דער פאָעט שאַפט פאַר אייך אַ בילד, וואָס איז דורכאויס לייוויקיש, וואָס אַטעמט מיט זיין אייגענער לופט, לעבט אין פאָעטס אייגענער ספּעציע פון זעאונג און שפּירונג :

די נאַכט צעפנט אירע לונגען
און שלינגט דעם מולדס ווייסן שויס,

און כיווער אין איר אַריינגעשלונגען
צוואַמען מיט דעם האַרץ פון בוים.

דאָס איז, דאָכט זיך, אַן אַבסטראַקציע, וואָרעם געוויינטלעך טראַכט
איר נישט, אַז די נאַכט האָט לונגען און, וואָס איז שייך דעם מולד,
איז ער אַ דינער האַרץ און פלייצט נישט אַריבער מיט שוים, ווי די
פולע לבנה. און ווידער, איר מאַלט זיך אויס, ווי די נאַכט שלינגט-אין
דעם גאַנצן בוים אָבער „דאָס האַרץ פון בוים“ זעט איר נישט. לייוויק
זעט אָבער דעם „אויף יענער זייט פון זאַכן“ און די פשוטע ווערטער,
וואָס מיט זיי גיט ער איבער די זעאונג זיינע, זענען אַנגעלאָדן מיט אַן
אומבאַגרייפלעכער אינטענסיווקייט, וואָס צווינגט אייך צו זען דאָס נישט-
געזעענע. אין ר' נחמן בראַצלאַווערס „מעשה בה"ז בעטלערס“ זאָגט
דער בלינדער בעטלער, אַז מיט די בלינדע אויגן זעט ער אַ סך ווייטער,
ווי אַנדערע מיט אָפּענע אויגן, — ער נעמט-דורך די וועלט פון איין
עק ביזן אַנדערן מיט זיין אינערלעכן קוק. לייוויקן, צו זיינע אָפּענע
אויגן, זענען נאָך געגעבן די בלינדע אויגן פון ר' נחמנס בעטלער.
אינעם ליד „אין אָפּשלוס פון קרייז“ בעט דער פּאָעט ביי גאָט,
אַז ער זאָל אים ברענגען „צום אָרט פון מיין וויגל“, וווּ ער זאָל
אָפּשליסן דעם קרייז פון זיין לעבן. ער זעט דעם „שטח פון מיינע
טריט“ ווי ער איז שייך, אָבער ער זעט אויך, ווי דער שאַטן וואָס
גיט מיט אים מיט, „ווערט נאָך שענער“ די זעאונג פונעם אייגענעם
שאַטן איז אַ פּאָעטיש-געוויינלעכע, אָבער ביי לייוויקן איז זי אַ קאַג-
קרעטע, אַ ממשותדיקע. זי איז, וואָלט איך געזאָגט, אַ שפירעוודיקע
און דערפאַר קענט איר באַגרייפן, ווי דער שאַטן זיינער ווערט נאָך
שענער ביים „אָפּשליסן ענדלעך מיין עיגול“. איר הייבט-ראָן צו טראַכט-
טן, אַז דער פּאָעט האָט דעם שאַטן זיינעם אַריינגענומען אינעם עיגול
פון זיין לעבן, אַז ער האָט תמיד געשפירט און ממשותדיק געזען, ווי
מיט אים גייט מיט דער שאַטן, וואָס איז יענע זייט פון זאַכן, יענע זייט
פון וואָרט, יענע זייט פון לידער. און, אַז לייוויקן זאָגט אין אַן אַנדער
ליד, אַז אַן „אויסטערליש צעוואַקסענע לבנה קוקט אין פענצטער און
רייצט מיך מיט אַ טאָפּל-בליק“ און דערנאָך הערט ער „אַ טאָפּל-קול“,
שפירט איר ווידער, ווי זיין זעוודיקייט איז איבערן געוויינטלעכן תחום

אפרים אויערבאך

און זיין הערונג איז פול מיטן „טאָפּל-קול“.
אַמאָל פּאַלט ער אַריין אין פּאַעטישן ספּק און —

...סיי ביינאַכט, סיי בייטאָג
בעטל איך אויס די מתנה, וואָס רופּט זיך נעזאַנג...

איר ווייסט אָבער, אַז דער ספּק איז לייוויקס אומגעזעטיקטייט מיטן „חסד פון קלאַנג“, אַז וויפּל דער חסד קומט נישט צו אים, בלייבט ער נאָך דאָרשטיק אים צו טרינקען אָן אויפהער. לייוויק איז דער פּאַעט, וואָס אָפט נעמט ער דורכאויסקן סימבאָל און פּאַרוואַנדלט אים אין ווירקלעכקייט. דאָס שליחות פון פּאַעזיע איז צו פּאַרוואַנדלען ווירק-לעכקייט אויף אַזאַ אופן, אַז זי זאָל זיך אַליין אַריבערוואַקסן און ווערן סימבאָל. ביי לייוויקן איז דער פּראָצעס אַ פּאַרקערטער, — ער אָפּערירט מיט סימבאָלן, אָבער אין זיינע פּאַעטישע פינגער ווערן זיי אויסגע-קנאַטן אין אַ ווירקלעכקייט, וואָס כאַטש איר באַגרייפט זיי נישט, שפירט איר זיי אָבער. ער איז דער פּאַעט, וואָס „אין פּרישער אויפגעפּנטקייט פון אַלמע ווערטער“ קוקט ער אַריין „מיט צוטרוי אַ באַנייטער“. דאָס בילד פון וואָרט, ווי לייוויק זעט עס איז אַזוי קלאָר, אַז ביי אים ווערט עס אַ „פּרישע אויפגעפּנטקייט“, — אַן אומגעוויינטלעך פּאַעטיש בילד, וואָס טראַגט אייך אַוועק ערגעץ אויף דער יענער זייט פון ליידער.

דער גרויסער צענטראַלער מאַטיוו פון לייוויקס שאַפונגען איז געווען די דראַמע פון מענטשלעכע יסורים, וואָס אין זיך אַליין זענען זיי דראַ-מאַטיש, אָבער ביי אים ווערן זיי פּאַרשאַרפט דערפון, וואָס אַלעמאָל איז דאָ דער אַנדערער, וואָס ברענגט די יסורים. אָבער דאָס וואָלט נאָך אַלץ נישט געווען באַזונדער לייוויקיש, — ער נעמט אַריין אין די מענטשיסורים אויך דעם, וואָס איז דער שולדיקער אין זיי. נישט דער קרבן אַליין איז אַ קרבן, נאָר אויך דער קרבן-ברענגער. קענען מיר נישט זאָגן, אַז דאָס איז אַן אידייע, אָדער אַ פּילאָסאָפּישער געדאַנק, וואָס לייוויק האָט געבראַכט. סע איז דער פּאַעטישער געדאַנק, וואָס פּאַרמולירט זיך נישט, ראַמט זיך נישט איין אין אַ סיסטעם, ווערט נישט קיין אָפּגעגרענעצטער גאַנג. סע איז איבערלעבונג, סע איז וויזיע, דער מענטש-קאַמפלעקס איז עס, — דער מענטש-קאַמפלעקס נוסח לייוויק.

אַבער דער פּאָעט, וואָס דער געדאַנק וואַקסט ביי אים אַרויס פון דער אינטואיציע, קען זיך אַמאָל סותר־זיין און אין דער סתירה איז ער נאָך מער קאָמפּליצירט. לייזויק, וואָס זאָגט אויף זיך, אַז ער האָט געזען דאָס געשמיסענע לייב, ווערט אין אַנדערע שטימונגען זיינע דער באַזינגער פונעם מענטשלעכן גוף, פון פרויען־שיינקייט, פון דעם ריטעם אינעם מענטשלעכן גוף. איז אין דעם דאָ סתירה? אַז מיר זאָלן נעמען די קאָמפּליצירטע פּאָעטישע פּערזענלעכקייט מעכאַניש, זעען מיר סתירה אין דעם. אַז מיר נעמען זי אַבער, די פּערזענלעכקייט, אין איר פּלאַנ־טער, איז כלל קיין סתירה נישטאַ. אלה ואלה דברי שירה חיים, — ביידע זענען דאָס געזאָנג פון פּאָעטס איבערלעבונגען.

דעם מאַטיוו פון יסורים געפינען מיר ביי לייזויקן אין פּאָטאַליס־טישן זין און, ווי איך האָב פריער אָנגעוויזן, אינעם זין פון מענטש־צור־מענטש יסורים. די פּאָטאַליסטישע יסורים דריקט לייזויק אויס אין דעם עקידה־מאָטיוו און אין דער איוב־דראַמע. די עקידה איז ביי לייזויקן אַ מין אייביקער נשמה־פּלאַנטער. נישט יצחק איז דער גרויסער טראַג־גיום אין דער עקידה, נאָר דער ווידער, וואָס ער האָט געדאַרפט זיך דער קרבן פאַר יצחק. ניין, לייזויק איז נישט געווען קיין וועגעטאַ־ריער. זיין געשריי פאַרן צער פונעם ווידער, וואָס איז אונטערגעקומען אברהמען, נאָכדעם ווי דער מלאך האָט אָפּגעהאַלטן זיין האַנט פון צו שעכטן יצחק, — דער צער זיינער איז, וואָס דער ווידער איז געוואָרן דער סימבאָל פון פאַרבייטי־קרבן. ער האָט אָפּילו נישט זוכה־געווען צו זיין אַן אייגענער קרבן, נאָר צו פאַרבייטן דעם יצחק־קרבן. דער קרבן האָט דערפאַר נישט קיין זין, ער קויפט גאַרנישט אויס, ער דער־לייזט נישט. איז אין דעם דאָ אַן אידייע? ניין, עפעס העכערס פון אידייע איז אין דעם דאָ, — אַ גרויס־פּאָעטישע אַנטפּלעקונג, וואָס פילט אונדז אַן מיט ציטער, וואָס עפנט פאַר אונדז אויף די וויזיע פון דער קרבנדיקער שטומקייט.

איוב, ווידער, איז די דראַמע פונעם מענטש־גורל. נישט דער אַנ־דערער מענטש ברענגט די יסורים אויף איוב, גאָט ברענגט זיי. די קריג איז דאָ קעגן דעם מענטשנס גורל, — אייביקע קריג, וואָס קיין אויסגאַנג איז פון איר נישטאַ. ווי קען זיך דער מענטש ראַנגלען קעגן

אפרים אויערבאך

דער באַשערטקייט ? די דראַמע „אין די טעג פון איוב“ האָט לייוויק געשריבן שוין גאָר ביים סוף פון זיינע שעפּערישע יאָרן. ער האָט אין איר צוגיפּגענומען אַלע יסורים פון דער וועלט, זינט דעם אָנהייב אירן. עפעס קומט אויס, ווי ער וואָלט געוואָלט מאַכן אַ סך־הכל פון אַלע זיינע לייט־מאַטיוון, זיי דערפירן צום אַפּאַטעאַן, מיטן געדאַנק אפשר, זיך פון זיי צו באַפרייען. צי אפשר האָט לייוויק פאַראויסגעפילט, אָן אויף אים לויערט דער טראַגישער סוף און מיט דער פּאַעטישער אינ־טואַציע האָט ער געפרווט ברענגען אַ סדר אין זיינע לייט־מאַטיוון ? וואָס מיר זאָלן נישט זאָגן און טראַכטן, וועט עס זיין ספּעקולאַטיוו. מיר ווייסן אָבער יאָ אַז דאָס בוך לידער זיינס, „לידער צום אייביקן“, וואָס איז געשריבן נאָך דער איוב־דראַמע, איז אַ באַפרייערישס. אינעם דאָזיקן בוך זענען דאָ לידער, וואָס דערנענטערן לייוויקן צו דער איי־ביקער גאַט־מיסטעריע. לידער זענען דאָרטן דאָ וואָס אַטעמען מיט דער ייִדישער פּאַלקס־באַפרייאונג. אוודאי, לייוויקס מאַטיוון פון פרייִד זענען באַהויכט מיט טרויער, אָבער זיי זענען פאַרט אַנדערש אין דעם לעצטן לידערבוך זיינעם, ווי ער וואָלט זיך באמת באַפרייט פון די יסורים־מאַטיוון נאָך דער איוב־דראַמע, וואָס האָט פאַר־סך־הכלט זיינע אַלע מאַטיוון דורך צענדליקער יאָרן.

לייוויק דער דראַמאַטיקער האָט אַ צווייטן צענטראַלן מאַטיוו אין זיינע לידער: טאַטע־וון געראַנגל. אין די שפּעטערע יאָרן האָט ער דעם דאָזיקן מאַטיוו דערשפירט. פאַרוואָס איז ער צו אים געקומען כמעט שוין אויפן פערטן יאָר־צענדליק פון זיין לעבן ? מיר דאַכט זיך, אַז אין אים איז געווען אַ פּסיכישער אָפהאַלט, ער האָט אינטואַיטיוו געפילט, אַז צורירן זיך צו אַ דראַמע פון אַזאַ פאַרנעם דאָרף דער פּאַעט זיין פול אויסגערייפּט. אפשר האָט ער די דראַמע דערשפירט, ווען ער אַליין איז שוין געווען אַ טאַטע פון דערוואַקסענע זין ? איז נישט אונ־דזער עובדה דאָס דאָזיקע רעטעניש צו לייזן, מיר וועלן אפשר אַמאָל געפינען אַן ענטפּער אין לייוויקס אַרכיוו.

דער טאַטע־וון־מאַטיוו ביי לייוויקן איז, דאַכט זיך, איינציק אין אונדזער פּאַעזיע. אין דער פּראָזע איז דאָ אַ קלאַסיש ווערק ווייסנ־בערגס, „דער טאַטע און די בנים“. דאָס איז אָבער שטייגעריש־רעאַ־

ליסטיש און דערגייט נישט צו לייוויקס פּאַעטישן רעאַליסטישן סימ-
באַליזם. צווישן לייוויקן און זיין טאַטן איז נישט געווען קיין בולטער
קאַנפּליקט. לכל הפחות ווייסן מיר נישט דערפון. דער קאַנפּליקט איז
גאַר באַזירט אויף דער גרויסער ליבשאַפט, וואָס ער האָט געהאַט צום
טאַטן. דער קאַנפּליקט איז אויך איבערן אומגליקלעכן לעבן, וואָס די
גאַנצע משפּחה האָט געלעבט. לייוויק האָט זיך אָנגענומען, פּאַעטיש,
פאַר דער האַרעפּאַשנער מאַמען. און אפשר איז עס גאַר דער קאַנפּליקט
צווישן צוויי שטאַרקע פּערזענלעכקייטן, וואָרעם דער טאַטע, ווי לייוויק
מאַלט אים, איז געווען אַ פּערזענלעכקייט, וואָס האָט זיך נישט גע-
וואַלט בויגן פאַר דער ביטערער דאָליע זיינער.

דער גאולה-מאַטיוו ביי לייוויקן, — איבער אים האָט מען אַ סך גע-
שריבן, אַ סך פירושים אויף אים געמאַכט. אַמאָל טראַכט איך, אַז צום
דאָיקן מאַטיוו איז לייוויקס שאַפונגען טאָר מען זיך שוין נישט צורירן,
וואָרעם מיט די איבערגעטריבענע פירושים האָט מען אָפּגעריבן דעם
פרישן גלאַנץ פון אים, נאָר מיך לאַקט ער פאַרט. דערפאַר וואָס איך
זע אין אים, — אינעם גאולה-מאַטיוו, — לייוויקס דראַמאַטישן געראַנגל
פאַר יחידישן אויסלייזן. אין יענע ווערק, — די דראַמאַטיש-פּאַעטישע,
— וווּ לייוויק דערגרייכט די הויכע מדרגה פון לירישער עכטקייט,
נישט פון טעמאַטישער פולקייט, איז דער גאולה-מאַטיוו אַ מין אָפּצווייג
פון די לירישע לידער זיינע. לייוויק ראַנגלט זיך פאַר מענטש-דערליי-
זונג, אָבער דער סאַמע עיקר ביי אים איז די אייגענע דערלייזונג. דאָ
אין די גאולה-דראַמעס, איז דער פּראָצעס אַ פאַרקערטער, ווי אין די
לידער. בעת אין די לירישע לידער קומט ער פון ריין-יחידישע אי-
בערלעכונגען צו מענטש און וועלט-דראַמע. קומט ער אין די גאולה-
דראַמעס פון מענטש און וועלט צו זיך, צום אייגענעם געראַנגל פאַר
אויסלייזן. און דאָ, ווידער, איז ביי לייוויקן נישטאָ קיין פאַרמולע פאַר
גאולה. גלויבט ער אינעם אחרית הימים? דערגאַנגען איז ער נאָר צום
ערב-אויסלייזן, — צו דער גאולה-קאַמעדיע. צום אחרית הימים אַליין
איז ער נישט דערגאַנגען. דאָס קרוינעווערק זיינס, „דער גולם“, דאַרף
זיין, ווי עס איז אָנגענומען, אַ משיח-וויזיע, אָבער די דראַמע איז נישט
דער מהר"ל, נאָר דער גולם. אמת, דער דראַמאַטיזם פונעם מהר"ל,

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

וואָס האָט מיט די אייגענע הענט געשאַפן דעם דערלייזער און מיט די אייגענע הענט אים געדאַרפט אומברענגען, — אָט די דראַמע איז שטאַרק. טיף איז אָבער די דראַמע פונעם גולם אַליין, וואָס רייסט זיך צו מענטשישקייט, וואָס פרוּווט זיך צו דערהייבן צו די פשוטסטע מענטש-חושים און קומט דערפאַר אום, — אָט-די דראַמע איז אַ סך גרעסער, אַ סך שטאַרקער. איז וואָס לערנען מיר דערפון? אַז אַפילו „דער גולם“ איז מער יחידישע דראַמע, ווי גאולהדיקע. מער לייוויקיש-ליריש, ווי פראַבלעמאַטיש-טעמאַטיש.

אָבער אויך אין לייוויקס לידער איז דאָ דער גאולה-מאַטיוו. אַ חוץ אין די דראַמעס איז אין לייוויקן שטענדיק געווען די איבערלעבונג, אַז ערגעץ וווּ איז דאָ אַן אויסלייז און, אַז סיי דער יחיד און סיי דער וועלט-כלל ראַנגלט זיך פאַרן אויסלייז. פאַעטיש אָבער איז ביי אים דער עיקר דער אינערלעכער אויסלייז, די מענטש-דערהויבנקייט אין זיך אַליין. אין אַ סך לידער רעדט לייוויק פון דער אייגענער גאולה, ער גלויבט, אַז —

איך טראָג אויף די ליפּן ווערטער,
וואָס זענען פאַרטרויט מיר געוואָרן,
איך בין דער שליח פון ווערטער,
וואָס ליבשאַפט און פרייד,
געמישט מיט טרויער און לייד,
האַבן היינט אין באַגינען געבוירן.

נאָך גרונט-מאַטיוון זענען דאָ אין לייוויקס לידער, ווי דער דער-נידעריקטער מענטש, די טראַגישע ליבשאַפט, דער העלאַזי און אבער-ליאר-מאַטיוו. אָבער נישט אַלע מאַטיוון לייוויקס רייכן פאַעטישן ברור-נעם וועל איך אויסשעפן. ער איז געווען די גרויסע פאַעטישע פּערזענ-לעכקייט, וואָס האָט דעם מענטשן געזען ווי אַ גרויסע דראַמע. און זיך אַליין האָט ער געשפּירט ווי די טראַגישסטע דראַמע.

ה. לייזויק — צום זעקסטן יאָרצייט

קיין איין פּאָעט ביי אונדז האָט, דאָכט זיך מיר, נישט אַזוי פיל גע-
שעפט פון דעם אייגענעם לעבנס־ברונעם, ווי לייזויק, און דאָך איז ער
געבליבן פאַר אונדז אַ פאַרהוילענער. אין די אָנהייב צוואנציקער יאָרן
האָט לייזויק געפרוווט אָנשרייבן אַ סאַנעטן־רינג, וואָס איז געווען אַ
מין פּאָעטיש איבערדערציילן זיך, די יונגע יאָרן זיינע, די שטוב, וואָס
אין איר איז ער געוואָקסן. איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס אָנגעשריבן
האָט ער נישט מער ווי צוועלף סאַנעטן, אַלע פופצן סאַנעטן, וואָס אַזאָ
לידער־פאַרעם דאַרף פאַרמאָגן, האָט ער נישט דערשריבן. אוודאי, עס
איז געווען אַ סיבה: ער האָט נישט געהאַט די דערפאַרונג פאַר אַזאָ
פּאָעטישער פאַרעם. די סיבה איז נאָר אַן אויסערלעכע, וואָרעם ער
וואָלט זיך געקענט אָן עצה געבן און אַ בייג־טאָן דעם לעצטן סאַנעט,
דעם פופצנטן, אַז ער זאָל זיך צונויפגיסן מיט די פריערדיקע סאַנעטן.
די טיפערע סיבה, טראַכט איך, איז געווען די אייגענע שרעק פון צופיל
אַנטפלעקן זיך.

אין אַ סך פון זיינע לידער רעדט לייזויק פון דעם קרייז, וואָס
ערגעץ הייבט ער זיך אָן און ערגעץ פאַרענדיקט ער זיך. און ווידער,
דער סאַמע גרונט־מאַטיוו אין לייזויקס פּאָעזיע איז — באַשערטקייט.
אין די פייגלעכסטע יאָרן פון זיין לעבן, — די פיר יאָר שטומקייט, —
האָט זיך אויסגעשמידט די באַשערטקייט, וואָס ער האָט פאַראויסגעזען
און אַפילו געגעבן אָנצוהערן, — אַז אין טאָג פון זיין געבוירן וועט
זיך דער צעפייניקטער גוף זיינען באַפרייען פון די מוראדיקע עינים.
דער אָנהייב לייזויקס אין דער פּאָעזיע איז געווען — צו דער־
הייבן דאָס געוויינטלעכסטע, דאָס פשוטסטע און ממילא אויך דאָס
מענטשלעכסטע, צו אַ סימבאָל. אין די סיבירער לידער, וואָס אָנגע־
הויבן צו דרוקן האָט ער זיי מיט אַ 55 יאָר צוריק, איז דאָס שוכבענדל,

א פ ר י ם או י ע ר ב א ן

וואָס ער פאַרבינדט עס אין דער ברענענדיקער קעלט, אַ סימבאל איז פון די פאַרפרוירענע שניי־סטעפעס, אי פון דעם מענטש־עלנט אין דער פוסטער, ווייסער וועלט. אין משך פון די יארן, וואָס ער האָט זיך פאַעטיש אַנטוויקלט און פאַרטיפט, האָט ער דאָס סאַמע געוויינלעכע אין לעבן דערהויבן צו געלייטערטן, גרויסן טראַגזום. צו דער אייגענער צייט אָבער איז ליוויקס ליד, טראַגיש ווי עס איז געווען, אויך געווען פול מיט אַ באַהאַלטענער פריידיקייט. מיר שפירן די פרייד פון שאַפן, וואָס איז דאָ ביי יעדן אמתן פאַעט. אויבן־אויף דאַכט זיך אייך אויס, אַז ליוויק דערפירט דאָס ליד זיינס צו אַ פונקט, וואָס קיין אויסגאַנג איז מער נישטאַ אָבער אַז איר הייבט זיך אָן צו פאַרטיפן אין דעם ליד זיינעם, דערשפירט איר, אַז אין דעם טראַגזום איז אויך דאָ אַ דערליי־זונג.

ליוויק איז אין תוך אַ דראַמאַטיקער. אַ ליד ליוויקס איז אַ דראַמע, מיט אַן אָנהייב, וואָס פירט צו אַ דראַמאַטישער שטייגערונג, ביז עס דערגרייכט דעם דראַמאַטישן, אויסלייזערישן קלימאַקס. אָבער אין דעם דראַמאַטיזם איז דאָ אַן אייגנאַרטיקער ליריזם, וואָס נאָר ליוויק איז געווען בכח אים צו שאַפן. דער ליריזם ליוויקס איז, וואָלט איך גער־זאָגט, אַ פולקלאַנגיקער, אַ מעטאַלענער אַפילו. ער איז נישט קיין קול־דממה־דקדקיקער, אָבער ער דרינגט אַריין אין דעם ליענער האַרץ און באַוווּסטזיין מיט אַזאַ דינקייט, מיט אַזאַ מוזיקאַלישקייט, אַז דער צעזונגענער טרויער, אַפילו צער, ווערט אין אונדז דערוואַרעמט, זונ־פאַרגייערש ליכטיק.

דיכטערישע פערזענלעכקייט איז אפשר שווער צו באַשטידן, וואָס זי זי איז און וווּ זי איז. מיר שפירן אָבער די דיכטערישע פערזענלעכקייט אין אַ וואָרט, אין אַ שורה, אין אַ גאַנץ ליד. זי די פערזענלעכקייט פון דעם פאַעט, צווינגט זיך אויף אונדז אַרויף און וואָס גרעסער די פאַ־עטישע פערזענלעכקייט איז, אַלץ נאַכגיביקער זענען מיר, אַלץ מער לאַזן מיר זיך פון איר באַצווינגען. ליוויק איז די דיכטערישע פערזענ־לעכקייט, וואָס האָט אונדז באַצווינגען און מיר האָבן אַפילו אַ טיפע באַפרידיקונג דערפון, וואָס ער באַצווינגט אונדז.

האַב איך פריער גערעדט פון ליוויקס טראַגזום, וואָס לייטערט

זיך אין ליד-דערהויבנקייט. דאָ איז ביי לייוויקן אַ ליד, וואָס הייסט „ביים צופוסנס פונעם כרמל“, ליינענען זיך צוויי סטראָפּעס פון דעם ליד אַזוי:

איד נידער און טונק מיין געשטאַלט אין דעם ים,
און אויף מיינע אַקסלען איך טראָג די לבנה :
אַ קרוג פון פאַרקילטן ווייס-זילבערנעם פלאַם —
דעם כרמליס ברייטהאַרציקע, גוטע מתנה.
וואָס ליגט אין דעם קרוג ? אַ פאַרחלומטער ווינט,
אויך אים טונק איך אָפּ איז ימיקן שפיגל,
ווען ערגעץ אויפן באַרג אַ שויב זיך צעצינדט
און ערגעץ צעוויינט זיך אַ קינד אין אַ וויגל...

דער פּאָעט, וואָס טראָגט די לבנה אויף די אַקסלען און, וואָס שפּירט „אַ פאַרחלומטן ווינט“ אין קרוג, אַזאַ פּאָעט איז אין דער טראַגיק זיינער ליכטיק.

שפּירונגען פון אייביקן זענען דאָ אין לייוויקס אַ סך לידער. מיר דאַרפן אָבער פריער וויסן, וואָס דער „אייביקער“ מיינט ביי אַ פּאָעט בכלל און ביי לייוויקן בפרט. די ציטערדיקע שפּירונג פונעם „אייביקן“ איז דאָ ביי יעדן פּאָעט, וואָס דאָס ליד איז ביי אים אָן עבודה אינעם זין פון רעליגיאַזיטעט. לייוויקס שפּירונגען פון „אייביקן“ זענען פריער געווען „לי-דערדיקע“ פּאָעטיש-פאַרווידערטער פאַר אַ מין אייביקייט, וואָס איז מער רעליגיאַז, ווי רעליגיעז. דער „אייביקער“ איז גיכער געווען דאָס מענטש-רעטעניש, דער אומבאַשטימטער גייסטיקער כח אין אים. אוודאי איז אין לייוויקס לידער אויך געווען די שפּירונג פונעם מיסטישן אייביקן אָבער דער מיסטיציזם איז אַ שעפּעריש-באַשעפּערישער, נישט קיין רעליגיעז-ממשותדיקער, — אַ שפּירעוודיקער אין די מינוטן פון קינסטלערישן עקס-טאַן.

מיט דער צייט איז די שפּירעוודיקייט פונעם אייביקן ביי לייוויקן געוואָרן אַ טיף-רעליגיעזער. לידער זענען דאָ ביי אים, וואָס זענען, אויפן לייוויקישן נוסח, תהילימדיק, וואָס אין פאַרעם אָפּילו זענען זיי ווי קאַפּיט-לעד תהלים. דאָס ליד „אַ תפילה אויפן גרינעם גראַז“ הייבט זיך אָן, ווי אַ מזמור לדוד. דער אינערלעכער ריטם איז מזמורדיק.

א פ ר' ם א ו י ע ר ב א ך

אויפן גרינעם גראָז, אויפן יונגן פעלד
אַ תפילה פון איינעם ביים אָפגאַנג פון יאָרן.

דער קאַנטראַסט פון „גרינעם גראָז, יונגן פעלד“ צום תפילה-זאָגער
„ביים אָפגאַנג פון יאָרן“ עפנט באַלד פאַר אייך אויף דאָס געמיט פונעם
פּאַעט, — דעם אָפגייער, וואָס שטייט ביים אויפגיין. דער צונויפשטעל פון
די צוויי היפוכים איז אַ קינסטלערישער, אָבער ער פאַרמאָגט אויך אין זיך
דאָס רעליגיעזע באַווסטזיין, אַדער שפּירונג, פון מענטש-אַנמאַכטיקייט
קעגן דעם „אייביקן“. דאָס גרינע גראָז, דאָס יונגע פעלד, — ביידע
זענען דער באַשאַף פונעם „אייביקן“, דער „אָפגאַנג פון יאָרן“ איז דער
גור פונעם „אייביקן“. און די תפילה אַליין, כאַטש זי איז אַ פּאַעטיש
לייוויקישע, —

אַ, גאָט, קער אום דיין געשטאַלט
צו דעם, וואָס זיין געשטאַלט איז אים פאַרלוירן געוואָרן...

איז זי אָבער דורכגענומען מיט אַ רעליגיעזן געפיל, וואָס איז שוין מער
ווי שפּירענדיקייט צום „אייביקן“. אויף אַן אַנדער אופן, נאָר דער
אינגענער תוך, איז דאָס ליד „וואַלדרוף“, וווּ לייוויק רופט אויס:

איך זאָג נישט, אַז איך האָב ערשט געפונען
מיין וועג צו דיר. איך האָב אים קיינמאַל נישט פאַרלאָרן.

אינעם ליד „תהילת־דיק“ איז דאָ אַן אָפנקייט, ווי דער פּאַעט
וואַלט געשטאַנען פאַרן „אייביקן“ און זיך מודה-געווען. גאָר וויכטיק
איז אינעם דאָזיקן ליד, וואָס דער פּאַעט פון פייער און שייטער, איז
זיך דאָ מודה, אַז „כ'האָב מורא אויף קוילן צו ליגן“. אין לידער סתם
האַט לייוויק נישט געקענט דערגיין צו אַזאַ אָפנקייט, צו אַזאַ לויטער-
קייט, ווי „אַז כ'ברייאַפ אַמאַל נאָר אַ ברעג פון אַ פינגער, צינדט זיך
אַן מיין מאַרד מיט אַ בראַנדיקן רעיון“. אין דער שפּירונג פונעם
„אייביקן“, אין דער רעליגיעזער איבערלעבונג זייער, ווערט דער
פּאַעט פאַרכישופט פון דער גאַט־נאַענטקייט און דאָס ליד ווערט ביי
אים אָפן-ווידוידיק..

אַז מיר נעמען באַזונדערע לידער לייוויקס פון דעם נוסח, געפינען
מיר מייסטערדיק־געבויטע לידער, פול מיט לייוויקישער טראַגיק, ווי
דאָס ליד „אַ דערמאָנונג“, וואָס אין 24 שורות בויט ער אויף אַ טראַג-

גיש-פסיכאלאגישן פלאנטער. אָדער דאָס ליד „אַ שפּילט פאַר מיר“.
וון ער זאָגט :

„כ'האָב אַרויסגעפירט אַמאַל אויף יונגע לאַנקעס,
אויף גרינע, פּרילינגדיקע, פּרישע לאַנקעס,
אַ סטאַדע ווייסע שאַף — אַ סטאַדע לידער
מיט געקרייזלטער יידישוואַל אויף די העלדזער —

און דערנאָך :

און כ'וועל בלייבן דערנאָך אַ פאַרראַטענער פּאַסטער,
וואָס האָט אַ צעריסענע סטאַדע שאַף, —
אַ סטאַדע צעפליקטע, פאַרוואַגלטע לידער...

מיר דאָכט זיך, אַז לייַוויק איז איינער פון די גאַר-ווייניקע אין
דער ליטעראַטור אונדזערער, וואָס האָט זיך אַליין געבויט מיט באַ-
ווסטזיין, מיט אחריות און מיט וויזיע. וואָס איך מיינ דערמיט צו
זאָגן ? גאַר פשוט, ער האָט נישט נאָר געבויט די שאַפונגען זיינע,
נאָר אויך די פּערזענלעכקייט. ער האָט פון אַנהויב אָן, ווי נאָר ער
איז געקומען אין דער פּאַעזיע, געהאַט פאַר זיך אַ וויזיע פון גרויס-
קייט. האָט ער גענומען אויף זיך דעם יאָך פון גרויסקייט. באַווסט-
זיניק זאָג איך יאָך פון גרויסקייט, וואָרעם טראַגן אויף זיך גרויסקייט
איז נישט נאָר אַ גורל, נאָר אויך אַן אחריות : דאָס גרויסקייט נישט
צו פאַרשעמען. לייַוויק איז מיטן דאָזיקן באַווסטזיין געווען דורכגע-
דרונגען פון די ערשטע יאָרן, וואָס ער איז געקומען אין דער פּאַעזיע
אונדזערער און באַווסטזיניק האָט ער דעם יאָך געטראַגן.

אַפילו אַז ער איז געלעגן אויפן ערש דוי, — אויפן בעט פון פיין,
— און אויבן-אויף איז ער געווען אַ דערשלאַגענער, האָט איר געשפירט
אַז טיף איז זיך איז ער באַווסטזיניק אויפן טראַגיש-דראַמאַטישן סוף
זיינעם, וואָס איז אַ מין פירוש אויפן לעבן זיינעם.

איינער אין אַ דור איז לייַוויק געווען. ער האָט געשאַפן אַן איי-
גענע קינסטלערישע לופט אַרום זיך. ער האָט אַ סך מאָל אויסגעשוויגן
דאָס גרעסטע ליד זיינס און דערנאָך זענען די ווערטער, וואָס האָבן
דאָס ליד אַרויסגערעדט, שוין געווען אַן אַפּשפיגל פון דעם אויסגע-

אפרים אויערבאך

שוויגענעם ליד. און וואָס ווייטער מיר זענען פון דעם ערדיקן לייוויק, אַלץ נענטער קומען מיר צו צום גייסטיקן, צום שעפערישן לייוויק. נאָך מער, וואָס ווייטער אין די יאָרן, אַלץ ליכטיקער ווערט ער אונדז און אַלץ אַריינגעוואַקסענער איז ער אין אונדזער איבערלעבונג, אין דעם באַוווּסטזיין אונדזערן און אַפילו אין דער גייסטיקער נייגעריקייט אונדזערער.

יאנואַר, 1969

י . י . שוואַרץ

ער איז געגאַנגען פון דער וועלט אין דער זאַטער עלטער פון 86 יאָר און מקוים איז געוואָרן דער סוף פון זיינעם אַ ליד, די לעצטע פיר שורות, וואָס מיט זיי וויל איך אָנהייבן מיין באַשיידענעם אַפּשאַץ פון דעם פּאָעט י . י . שוואַרץ. די פיר שורות זענען פון דעם ליד „לאַנג לעבן“ און ליינען זיך:

מיין עלטער זאל מיין יוגנט גישט פאַרשעמען,
איך זאל די לאַסט פון פיין און יאָרן טראַגן
מיט ווערדע און מיט שטאַלץ, ווי יענער דעמב,
וואָס כ'האַב געזען אַ פלאַמיקן אין טיפּן האַרבסט.

שוואַרץ איז געווען דער לעצטער פון דער גרופּע פּאָעטן, וואָס האָט זיך גערופּן „יונגע“. ער האָט זיי אַלעמען איבערגעלעבט און געטראַגן האָט ער „די לאַסט פון פיין און יאָרן“, ווי ער האָט געבעטן אין זיין ליד, „מיט ווערדע און מיט שטאַלץ“. איידער מיר זענען צוריק אַוועקגעפאַרן פון אַמעריקע זיך צו באַזעצן אין ישראל, זענען מיר געגאַנגען זיך געזעגענען מיט שוואַרצן. ער האָט אויסגעלעבט די לעצטע פאַר יאָר, אין אַ מין אַריסטאָקראַטישער עלטער-היים אויף וועב עוועניו, מערב בראַנקס. ער האָט אונדז פאַרבעטן צו זיך אין צימער און מיר זענען ממש פאַרכישופּט געוואָרן פון דער ריינקייט, בלאַנקעוודיקער ממש, און דער אַרדענונג אין צימערל זיינעם.

מיר זענען אַרויס מיט אים אין דעם זוניקן דרויסן און געגאַנגען איז ער „מיט ווערדע און מיט שטאַלץ“, מיט אַ מין מאַיעסטעטישקייט, וואָס איז זעלטן צו טרעפּן אפילו ביי אַ יונגן מענטשן. דער מילך-וויי-סער, קינסטלעריש געשניצטער קאַפּ זיינער, האָט ווי אַריינגעטרונקען די ווייכע שטראַלן פון דעם מיטזומערדיקן טאַג. אַז מיר האָבן זיך

אפרים אויערבאך

געזעגנט, האָט ער שטיל אַ זאָג-געטאָן: אפשר וועלן מיר זיך נאָך זען.... נין, מיר וועלן זיך שוין נישט זען, אָבער דאָס גאַנצע ביסל יאָר, וואָס מיר איז נאָך געבליבן אויף דער וועלט, וועל איך טראָגן אין זיך די דערמאָנונג פון די לעצטע פאַר שעה מיט אים אין דער דאַמלט זוניקער, צעגרינטער בראַנקס.

ווער איז געווען י. י. שוואַרץ? אַ פּאָעט מיט אַן אויסגעשפּראַכן-קינסטלערישן פּאַרנעם. ער איז געווען דעם קאָוונער רבס אַ זון און אין דער יידישער פּאָעזיע האָט ער מיטגעבראַכט די פּולע רייכקייט פון דער רבנישער וועלט, באַרייכערט מיט דער וועלטלעכער קולטור און באַשיינט מיט דער שיינער בילדלעכקייט פון דער אייגענער פּער-זענלעכקייט.

אַן ספּק ווייסט יעדער איינער פון אונדז, וואָס סע מיינט, אַז מען זאָגט אויף אַ פּאָעט, אַז ער איז אַ ליריקער, — אַ פּאָעט, וואָס רעדט און זינגט מיט טיף-ווייכע, כמעט ברוסטיקע טענער. ער איז געווען דער ליריקער, וואָס נישט דאָס באַזונדערע וואָרט איז ביי אים געווען דאָס געזאַנג פון האַרצן, נאָר דער צונויפגעזאַנג פון ווערטער, דער תּוּכּן פון דעם ליד און די סביבה, וואָס ער מאַלט.

און דאָס אין וויכטיק צו געדענקען: י. י. שוואַרץ איז דער עיקר געווען אַ פּאָעט אַ דערציילער, אַ פּאָעט אַ מאַלער. ביי אים איז דאָ אַ גרעסער ליד, וואָס הייסט „אין ליכט פון סוף-זומער“, הייבט זיך עס אָן אין אַן עלעגישן טאָן, נאָר וואָס ווייטער ווערט עס אַלץ לעבעדי-קער, אַלץ מונטערער. אין דער אמתן איז עס אַ פּולע דערציילונג, וואָס מאַלט די באַזונדערע פּאָעטן פון די יונגע און די גאַנצע סביבה אין דער זומערדיקער גרינקייט פון די בראַנקסער פּאַרקן. און אויך איסט בראַדוועי פון די אָנהייביאָרן אין דער יידישער אימיגראַציע. ער געדענקט אליקום צונערן, „דעם אַלטן באַרד, ווי ער פּלעגט זיצן ביי זיין דרוקעריי אויף איסט בראַדוועי און שלומערן, אין שטול“. און ווייטער: „און איך געדענק יהואשן פון ניינצן זיבן, וואָס האָט געשטראַלט פון זיך מיט פיינער דינקייט, מיט אַלטער חכמה און מיט יונגן גלויבן. און ראָזענפעלדן פון דעם ניינטן יאָר אין בראַנקסער קלעירמאַנט פּאַרק, אונטער אַ בוים, אַן אַנגעברוגזן, אַ צעבראַכענעם

פון לעבן... און אזוי מאַלט ער ווייטער די מער נאַנטע צו אים, די פּאַעטן פון זיין דור, און סע וואַקסט אויס אַ פולע דערצײלונג, אַ פּאַעטישע, דורכגעדרונגען מיט ציטער און גריס-פּאַעטישער ליבשאַפט.

יידישע פּאַעטן האָבן אַ סך געשריבן וועגן עלטער, נאָר שוואַרץ האָט נישט די עלטער באַזונגען, נאָר די עלטערע מענטשן. ער האָט זיי געזען אין זייער טראַגישער דערהויבנקייט און זייער טרויעריקע הילפֿ-לאַזיקייט האָט אין אים אַרויסגערופן דאָס רחמנות צו זיי, — און רחמנות איז געווען איינער פון די הויפט־שטריכן אין זיין קינסטלערישן גאַנג. איך שטרייך בכיוון אונטער די רחמנות־איבערלעבונגען ביי אים, דער־פאַר וואָס דאָס איז געווען דער טיפּער תוך פון זיין יידישקייט, וואָס ער האָט אין זיך געטראַגן ביז די לעצטע טעג פון זיין טראַגישן לעבן.

פאַר קיינעם האָט ער נישט אַרויסגעגעבן דעם טראַגישן זיינעם. ער האָט אים געטראַגן אין זיך, אפילו אַז ער האָט זיך, ווי זיין שטייגער איז געווען, געוויצלט. יונג איז ער געבליבן אַן אלמן און האָט אַפּגעד לעבט אין עלנט יאַרנלאַנג. דערנאָך איז אים געקומען דער שווערסטער קלאַפּ פון דעם גורל: די איינציקע טאַכטער, וואָס ער האָט געהאַט, איז אומגעקומען אין אַן אויטאָמאָביל־אומגליק. מאַיעסטעטיש האָט ער גער טראַגן דעם צער און די שטאַלצע פיגור האָט זיך נישט געבויגן אונטער די קלעפּ פון דעם גורל. נאָר אַמאָל אין אַ ליד האָט זיך דער צער זיינער געלאָזט הערן, אי דאָס מיט איידעלע סטרונעס, קוים וואָס זיי ציטערן.

און ווידער וועגן די לידער זיינע פון עלטער. ער האָט אַ ליד „אַלטוואַרג“, איז עס פול מיט דרך־ארץ פאַר דער עלטער, בילדלעכקייט פון די זקנים און זקנות:

זיי האָבן היינט אַריינגעכאַפט אַביסל זונשיין,
די זקנים און די זקנות פון דער שכונה,
נאָך לאַנגע טעג פון נעץ און רעגן.
זיי זענען היינט גאַר אויפגעלעבט געוואָרן, —
אויף לאַנגע יאָרן.

אין דאָזיקן ליד איז אויך דאָ אַ דינער הומאַר, ווי ער מאַלט זיי. מילא, די אַלטע פאַרפאַלקן, וואָס זיצן ממש אידייליש איינע לעבן די אַנדערע. אָבער די אלמנס און די אלמנות?

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

די אלמנס אָבער בחורן זיך בנאמנות,
מיט רויטע און מיט בלויע בלימלעך אין די לאַצן.
די צרה אָבער איז: די גלאַטע פליכעס.
און אַנדערע פון זיי נאָך טענצלען אונטער...
... זיי וואַרפן אַרײַז אַ פעפערדיקן וויץ.

וואָס איז שייך די ווייבער, —

קוויטשען זיי כלומרשט ווי דערשראַקן,
די פאַטלעס האָר געפאַרטע און קאַרירטע,
זיי מיידלען זיך אין קליידלעך אין קאַלירטע...

דער הומאַר איז אַ גוטמוטיקער, ער לאַכט, חלילה, נישט אָפּ, נאָר
מאַלט דאָס אַלטוואַרג מיט טיף-האַרבסטיקע פאַרבן. ווי בכלל, איז ביי
אים דער מענטש דערהויבן, אַפילו אַז ער איז קאַמיש.

דאָ איז געקומען די צייט זיך אַפצושטעלן אויף זיין לעבנסווערק
„קענטאַקײ“, וואָס איז נישט נאָר זיין פאַעטיש קרוינווערק, נאָר אין
דער יידישער פאַעזיע בכלל, אַפילו נאָך ביז היינט.

שוואַרץ, ווי איך האָב שוין פריער געזאָגט, איז געווען איינער פון
די שענצטע פערזענלעכקייטן אין דער דאַמלט יונגער יידישער ליטעראַטור.
די יידישע ליטעראַטור בכלל איז דאַמלט — אין ערשטן יאַרצענדליק פון
היינטיקן יאַרהונדערט — נאָך געווען יונג. די יידישע ליטעראַטור בכלל, אין
אַמעריקע האָט שוין געהאַט דריי עפאַכעס. די ערשטע עפאַכע איז געווען די
אַנהייב אימיגראַנטישע אין די זיבעציקער יאָרן. די ליטעראַטור איז דאַמלט
געווען אַ פאַרדייטשמערישטע. יידיש האָט מען געשריבן „אינטעלעגענץ-
טיש“, וואָס מיינט אַ „דיין-דאָזן“ יידיש און דער תוכן איז געווען אַ
מין לומדישער, נאָר אַ פוסטער, אַן דעם חותם פון דער שרייבערישער
פערזענלעכקייט. די צווייטע עפאַכע איז געווען די „פּראַלעטאַרישע“, ווי
עדעלשטאַט, ווינטשעווסקי און מאַריס ראָזענפעלד אין די ערשטע יאָרן
פון זיין שרייבערישקייט. דער יידיש איז שוין געווען מער יידישדיק,
נאָר פון אַ סך דייטשמעריזמען האָט מען זיך נאָך אַלץ נישט באַפרייט.
די דריטע עפאַכע איז געווען: דער אויפקום פון די „יונגע“. פאַרוואָס
האַבן זיי זיך גערופן „יונגע“? בין איך זיך מודה, אַז ביז היינט האָב
איך נישט געפונען דעם ענטפער אויף דעם. מיר דאַכט זיך, אַז נישט

זיי אליין האבן זיך געקרוינט מיטן דאזיקן נאָמען, נאָר די יונג-לייענע-רישע יידישע גאָס האָט זיי אַזוי גערופן.

די „יונגע“ האָבן געשריבן דער עיקר קורצע, לירישע לידער. זיי האָבן נישט באַקלאַגט זייער גורל, ווי די פּאַעטן פונעם סוף יאָרהונדערט. פאַרקערט, זיי האָבן באַזונגען די נאַטור, די גרויסע שטאַט און אַפילו די ברייטע אַמעריקע איז פאַר זיי געווען אַ פּאַעטישער קוואַל וואָס פון אים האָבן זיי געשעפט זינגעוודיקע, טיף-לירישע לידער.

י. י. שוואַרץ איז צייטלעך געווען איינער פון די „יונגע“, אָבער ער איז קיינמאָל נישט געווען קיין אינעווייניקסטער. ער האָט נישט מיטגעפלאַנעוועט מיט זיי די דינע העפטלעך, וואָס זיי האָבן אַרויסגע-געבן. ער איז זעלטן אַרויסגעטראָטן אויף די ליטעראַרישע אַוונטן, וואָס זיי האָבן איינגעאַרדנט און האָט זיך נישט געסודעט מיט זיי ביי די טישלעך אין רעסטאָראַן ביי גוטמאַן און לעווינען, — אַ רעסטאָראַן, וואָס איז געווען אין אַ באַשקע. — עטלעכע טרעפּ אַרונטער, מיט אַ סך טוטפיקס און תמיד קאַלטער קאַווע... פון אַ העכערער מדרגה איז געווען שלומס קאַפע. אויף דיוויזשאַן גאַס, לעבן קאַנעל. אָבער אַהין זענען אַריינגעקומען שרייבער, וואָס זענען שוין געווען עטאַבלירט און האָבן פאַרמאָגט אַ פאַר דאָלער אין קעשענע. אַהין איז שוואַרץ אַוודאי נישט אַריינגעקומען.

אין צווייטן צענדליק פונעם יאָרהונדערט, נאָענט שוין צו די צוואַנ-ציקער יאָרן, האָבן זיך עטלעכע פון די „יונגע“ מתיר געווען אַנצוהייבן שרייבן אין פאַרווערטס, אָדער טאַג. שוואַרץ, וואָס איז נישט געווען קיין רירעוודיקער שרייבער, האָט זיך געוואָרפן אויף אַנדערע קוואַלן פון פרנסה. ער איז דאַמלסט אַריבערגעפאַרן אויפן דרום פונעם לאַנד, — טאַקע אין דעם סטעיט קענטאַקי, ווו ער האָט געהאַלטן אַ קראַם פון אַלעם גוטן, בפירוש נישט פאַר דער ווייסער באַפעלקערונג, נאָר פאַר דער נעגערישער. פון יענער פּעריאָדע אין זיין לעבן איז אַרויסגעוואַקסן די פּאַעמע „קענטאַקי“, וואָס האָט זיך צום אַנהייב געדרוקט קאַפּיט-לעכווייז אין „צוקונפט“.

געלייענט האָב איך דאַמלסט די קאַפּיטלעך מיט באַוונדערונג און איצטער, אַז איך כאַפּ ווידער אַ קוק אין דעם פאַרטיקן, וואָגיקן בוך.

אפרים אויערבאך

איז מיין באַוונדערונג נישט אויסגעוועפט, נאָר זי שטייגט נאָך העכער. י. שוואַרץ, וואָס איז בטבע אין זיין פּאָעזיע געווען אַן עפיקער, האָט פאַר דער פּאָעמע „קענטאַקי“ געפונען דאָס אייגענע רויקע געמיט צו דערציילן די מעשה פון דעם יידן, וואָס קומט אין דער פרעמדער וועלט, וווּ אַ ייד איז ביי דער באַפעלקערונג אי אַ באַשעפעניש נאָך פון דעם חומש און די נביאים, אי אײנער פון דעם פּאָלק, וואָס האָט געקרייזיקט יעזוסן. זיי האָבן יידן באַוונדערט און באַהאַלטענערהייט מורא געהאַט פאַר זיי.

דערציילט שוואַרץ אין דער פּאָעמע, ווי ביים ערשטן יידן אין קענ-טאָקי איז געשטאַרבן אַ מיידעלע זיינס, פּערעלע, — „זי האָט צום לעצטן מאָל אַ שלוכץ געטאָן, ווי סע שלוכצט אַ פויגל פאַרן שטילן שלאָף“. דער ייד, דושאַש, וואָס האָט אָנגעהויבן מיט ביטערער האַרער-פאַשנער פּעדלעריי און האָט זיך אַרויפגעאַרבעט אויף עטלעכע דע-פאַרטמענט סטאַרס אין גאַנצן סטעיט, האָט געדאַרפט מקבר-זיין דאָס קינד זיינס. די שכנים קומען, — נישט קיין יידישע, פאַרשטייט זיך, — און אַ שמועס פאַרבינדט זיך צווישן זיי, וואָס איז חומשיק, ווי דער שמועס צווישן אברהם אַבינו און דעם מלך פון גראָר, בעת דער פּאַטער פונעם יידישן פּאָלק האָט געדאַרפט מקבר-זיין די מוטער שרה. די שכנים באַטן-אַן דעם יידן אַ קבר אויף זייער בית הקברות, וואָס אויס-געטיילט איז דאָס אַרט פאַר קינדער-קברים. נאָר דושאַש גיט זיי צו פאַרשטיין, אַז יידן זענען מקבר זייערע מתים אָפגעזונדערט פון אַנ-דערע, פאַר זיך אליין.

ווי ביי אברהם אַבינו אין כנען האָט זיך אָנגעהויבן דאָס יידישע אָפגעזונדערטקייט מיט דער מוטער שרהס קבר אין דער מערת המכפלה, אַזוי הייבט זיך אָן אַ מין באַזונדער יידיש לעבן אין קענטאַקי פון אַ קבר פאַר דער יונגער פּערעלען. דאָס איז וויכטיק צו געדענקען, ביים אַפשאַצן די פּאָעמע „קענטאַקי“. י. שוואַרץ האָט אַריינגעבראַכט די חומשיקע אַטמאָספּערע אין דער פּאָעמע פון דער אַמעריקאַנער סאָוט. די נישט יידישע באַפעלקערונג אין דער אַמעריקאַנער סאָוט איז געווען דורכגעדרונגען מיט דער „באַיבל“ און האָט יידן געזען, ווי אַן איבער-בלייב פון די חומשיקע צייטן.

דער פולער קרוג האָט זיך אויסגעשעפט

אין אַ זונטיק אויפדערנאַכט, אַז איך האָב אויפגעמאַכט די טיר און בין אַריינגעקומען אין שטוב, האָט זיך אין דער טיף פונעם האַלב־טונקעלן צימער אויפגעהויבן אַ מענטש און — אַוועקגעגאַנגען.

אַ פאַר רגעס האָט עס געדויערט, נישט מער, אָבער איך האָב דעם מענטשן געזען, איך האָב אַפילו געוואוסט, אַז ער האָט געוואָרט אויף מיר, אַז ער האָט געוואָלט איך זאָל זען ווי ער גייט אַוועק.

ער איז נישט אַרויסגעגאַנגען דורך דער טיר, ער האָט זיך אויפ־געלייזט. בעת ער האָט זיך אויפגעהויבן פונעם שטול, האָב איך קלאָר געזען ווי ער טוט זיך אויס פונעם גוף, ווי ער ווערט אַ שאַטן, נאָר באַלד איז ער צערונען. אין שטוב איז קיינער נישט געבליבן.

איך האָב נישט איבערגעלעבט קיין מורא, איך האָב נאָר געזאָגט דער פרוי מיינער, וואָס איז אינאיינעם מיט מיר אַריינגעקומען אין שטוב: ער האָט זיך אויפגעהויבן און איז אַוועקגעגאַנגען.

געוואוסט האָב איך ווער דער מענטש איז געווען, איך האָב אויך געוואוסט פאַרוואָס ער האָט אויף מיר געוואָרט. מיר זענען צוריקגעקור־מען פון דער שטוב, פון וואָנען מען האָט אים ערשט אַרויסגעטראָגן. איך האָב אים געזען ליגן אַז איבערגעדעקטן אויף דער סאַפּע. ביים טישל לעבן אים זענען געווען די ברילן, — אויפגעשטעלטע, ווי זיי וואָלטן געוואָרט אַז דער מענטש זאָל אויסשטרעקן די האַנט און זיי נעמען. דער מענטש האָט אָבער די האַנט נישט אויסגעשטרעקט.

אַז מען האָט אים אַרויסגעטראָגן, זענען זיי געבליבן אויפן טישל. איך האָב פאַרמאַכט די טיר, צו זיין עטלעכע מינוט אַליין מיט זיי. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז איך זע אין זיי דעם מענטשנס אויגן, וואָס האָבן געקוקט אַזוי אמרויך ביז דער לעצטער רגע פון אויסלעש.

אפרים אויערבאך

פארוואס ער האט געווארט אין דער שטוב מיינער דארף מען נאך נישט אויסזאגן. נאך פריער, איידער איך בין צוריקגעקומען צו זיך אין שטוב, האב איך נאך אלץ נישט געגלייבט, אז ער איז שוין פון אונדז אוועקגעגאנגען אויף אייביק. אז ער האט זיך אויפגעהויבן פון שטול, זיך אויסגעטאן פון גוף און אוועקגעגאנגען, האב איך גע-גלויבט.

זונטיק איז דער חבר מיינער, בערל לאפיה, אוועקגעגאנגען. אין די 35 יאר חברשאפט מיט אים איז ער אלע מאל געקומען און אוועק-געגאנגען. ער האט פארמאגט אין זיך א בריוונדיקע רו צום לעבן און א מיסטישע רו צום טויט. ער האט מיסטיש געגלויבט, אז ער זעט „די גרענעץ פון זאכן“, לעבן איז ביי אים געווען דער אומרויקער איבער-גאנג צו דער אנדערער זייט פון דער גרעניץ, — די גרעניץ וואס ער האט געזען פון די פריסטע יארן אין זיין לעבן.

נאכן טויט פון זיין טאכטער חיהלע — מיט יארן צוריק — האט בערל לאפיה אנגעשריבן א ליד „דער פולער קרוג“. ער האט געזאגט אין יענעם ליד:

און אפשר איז דער פולער יארן-קרוג
פאר מיר אליין געגעבן ?
פאר מיר איז לאנג שוין לאנג גענוג, —
נאך ס'קוועלן אין זיין טיפן דנא די יארן
פון נאך נישט-אויסגעלעבטע לעבנס,
פאר דער צייט פארצוקט ? —
א געפעס בין איך געבוירן,
מיט לעבנס מענטשלעכע פארטרויט.
יוג בלוט פון אייגענעם, פארשניטענעם געזינד
דורך מיינע אדערן רינט.
און וויפיל אנדערע, — פארלאשענע פון טויט, —
לעבן דא מיט מיר אונטער איין הויט ?

מיט עטלעכע וואכן צוריק האט בערל לאפיה דאס ליד „דער פולער קרוג“ ווידער איבערגעדרוקט. אפשר האט ער פארגעפילט, אז דער פולער קריג פון די יארן וואס ער האט געלעבט פאר די פרייפאר-שניטענע פון זיין הויזגעזינט, שעפט זיך אויס ? ער האט געלעבט מיט מיסטישע „צייכנס“ — ווי ער האט אנגערופן זיינס א בוך לידער. ער

אויף דער וואגשאל

האַט אין ליד אַ סך מאָל נישט דערזאָגט, נישט דעררעדט. זיך אַליין
האַט ער קיינמאָל נישט דערזאָגט.
עטיש לעבן איז געווען לאַפּינס געראַנגל מיט זיך אַליין. נאָך אין
1915 האָט ער געשריבן :

נישט באַזיגט נאָך אינגאַנצן,
נישט באַזיגט,
נאָך נישט אַלע ווילדע פּלאַנצן
אויסגעפּליקט.

מיט יאָרן צוריק, אַז ער האָט אויפגעגעבן זיין פּוטער-געשעפט, איז
ער געוואָרן אַן אַרבעטער ביי פּוטערוואַרג. ביז די לעצטע טעג פון
זיין לעבן האָט ער געאַרבעט ביים פּאַך, ער האָט זיך נישט געקלאָגט,
אַמאָל נאָר געזאָגט אַז ער איז מיד. דאָס לעבן פון אַרבעט איז ביי
אים געווען דער גאַנג צו עטישעו' פּולקייט. ער האָט געגלויבט, אַז
דער מענטש האָט אַ שליחות אויף דער וועלט — צו טאָן גוטס. „דיין
ביסל גוטס טו יעדן טאָג, נישט קוקנדיק ווי קליין, און וועג דיין
טראַונג נישט אויף וואָג, און טו דיין טראַונג שיין. דיין ביסל גוטס צו
טראַונג יאָג, זאָל גוטס נישט לידיק שטיין, זאָל יעדן ניי-צעשטראַלטן
טאָג דיין גוטס אַנטקעגן גיין“.

ער האָט נישט אויסגעלעבט קיין 64 יאָר. אַז דער פּולער קרוג
האַט זיך אויסגעשעפט, האָט ער זיך אויפגעהויבן און איז אַוועקגעגאַנגן-
גען. ער האָט אַבער איבערגעלאָזט אַ פּולן קרוג מיט לידער, וואָס מיר
וועלן פון אים שעפּן און שעפּן און קיינמאָל נישט אויסשעפּן.

יעקב גלאטשטיינס פאָעטישער וועג

אַז צו זיבעציק יאָר איז יעקב גלאטשטיין אַ פול־אַנגעשעפטע פּאָע־
טישע פּערזענלעכקייט, איז כלל נישט קיין חידוש. אויב נישט צו זיבע־
ציק, ווען דען ? דער חידוש איז, וואָס נישט סתם שעפּעריש איז ער, נאָר
ער איז נאָך פול מיט ענערגיש־קינסטלערישער באַניונג. מיר קענען
בפירוש נישט מאַכן קיין סך־הכל איבער זיין פּאָעטיש־שרייבערישן גאַנג,
וואָרעם ער איז בכוח אונדז צו דערלאַנגען אַזעלכע איבערראַשונגען, אַז
מיר זאָלן דאַרפן רעוויזירן דעם סך־הכל און אים אַ ווענד־טאַן לגמרי
אין אַן אַנדער זייט. דער דינאַמיזם פון זיין שאַפן איז אַ מעין המתגבר
און דערצו נאָך איז ער פון אַנהויב־אַן געווען דער אומגעריכטער פּאָע־
טישער זאַגער. פון „צע־לאַ־צע־לדי“ ביז „מיין קאַפּ איז באַקרוינט מיט
גרייז־גרויער ייִדישקייט“ איז אַ ווייטער מהלך. אָדער פון „מעלאַלאַי“ ביז
„אַ גוטע נאַכט וועלט“ איז דער מהלך ווי פון איין פּלאַנעט צום אַנדערן.
אַבער דער גרונטאַוונער עלעמענט איז אין זיי דער אייגענער : עפעס אַ
מין אויפרייסנדיקער פּאָעטישער זאַג, וואָס האַקט זיך אַריין דעם לייענער
אין קאַפּ.

אַוודאי האָט זיך גלאטשטיין געראַנגלט, און דאָס געדאַנגל זיינס איז
געווען פון אַן אַנדער מין, ווי געוויינלעך ביי פּאָעטן : נישט מיט פּאָעטי־
שער אומבאַהאַלפּנקייט האָט ער זיך געראַנגלט. נאָר מיט צו פּריער
פּאָעטישער רייפּקייט, אָדער ריכטיקער וואַלט געווען צו זאָגן : מיט פּאָ־
עטישער קענענדיקייט. ביזן היינטיקן טאַג פּרווון נאָך העברעישע ליטע־
ראַטור קריטיקער זיך אַליין אויפצוקלערן, וואָס ביאַליק האָט געמיינט
מיט דער פּאָעמע „מגילת האש״. אַוודאי זענען דאָ כלי־עללי פּירושים
אויף דער דאָזיקער אומקלאַרער פּאָעמע. מיר דאַכט זיך אַבער, אַז ביא־
ליק האָט געוואַלט אַפּקערן פּונעם קלאַר־אַרויסגערעדטן גאַנג זיינעם. ער
האָט געוואַלט נישט קענען און אַרויסגעקומען איה, אַ פּאָעטישע שאַפונג.

אויף דער וואַנשאַל

וואָס איז פול מיט טרויעריקן פאַטאַס, וואָס אַפילו און מיר פאַרשטייען זי נישט, ווערן מיר דאָך באַווירקט פון איר.

אין זיינע קלוגע בלאַנדזשענישן, — סיי פאַעטישע און סיי עסעסי-טישע. — איז אַלע מאַל געווען אַ מין אַפגעציטערטקייט. דאָס וואָרט, וואָס איך האָב אונטערגעשטראַכן, איז איינס פונעם אוצר-וואָרט-נייקייטן ביי גלאַטשטיינען. אָבער דער ציטער איז אי אַ באַווסטזיניקער, אין אַן אַרויסגעקוואַלטער פונעם געמיט. די שקלא וטריא וועגן קאַפ און האַרץ, אַדער עמאַציע און באַווסטזיניקייט אין דער פאַעזיע, איז נאָך ביז היינט נישט אויסגעגלייכט. בנוגע גלאַטשטיינס ליד איז דאָכט זיך מיר, דער וויכוח נישט גילטיק, מיר שפירן אינעם ליד זיינעם דעם לירישן שכל און דעם שכלדיקן ליריזם. די דאָזיקע שרייבערישע אַטריבוטן זענען ביי אים אַזוי האַרמאָניש צונויפגעוואַקסן, אַז זיי שטראַמען אַרויס איינער פונעם אַנדערן.

אינעם בוך „די פרייד פון יידישן וואָרט“, וואָס איז אַרויס אין 1961, האָט גלאַטשטיין אַ ליד, אַז ער „בוקט זיך אַהין און אַהער צו די אַלע געהימען“ און —

כיועל דאָך פאַלן פון די פיס
בוקנדיק זיך צום ניי-אַנטפלעקטן גס
פון אויפגעציטערטן מעכטיקן סדר.

און צום סוף פירט ער אויס :

כ'פאל מיט מיין גאַנצער וואַג צו דר'ערד
און שריי אויס דריי מאַל :
גאַט איז איינער.

וואָס איז שייך גאַט, איז גלאַטשטיין נישט אַלעמאַל שוה-בשוה מיט אים. אין איינעם אַ ליד זאָגט ער אויף זיך, אַז ער זוכט גאַט, אָבער אינעם רוב לידער, דער עיקר איז די יאָרן פון זיין באַיאַרגנטקייט און פאַעטישער רייפיקייט, דערגייט ער צו גאַט סיי דורך די אויסגעטראַטענע יידישע וועגן און סיי דורך די שכלדיק-לירישע סטעזשקעס. וואָס זענען זיינע אייגענע. עס וואַלט אפשר נישט נייטיק געווען זיך אַפצושטעלן אויפן דאָזיקן פרט אין גלאַטשטיינס פאַעזיע, אַז ער אַליין וואַלט זיך

אפרים אויערבאך

נישט אפגעגעבן דער פיינלעכער צעריסנקייט אין זיך. אין איין ליד זאגט ער :

איך דאוון צו דיר פון א שטומען סידור,
מיין טרויעריקער גאט.

דא האבן מיר אַ מין שותפות צווישן דעם פאָעט און דעם בורא עולם. דער פאָעט דאוונט פון „א שטומען סידור“ און דער גאָט זיינער איז אַ טרויעריקער. סיי דער שטומער סידור און סיי גאָטס טרויער רינען אַרויס פון איין קוואַל: פון דער יידישער צייט. גלאַטשטיין איז נישט סתם אַרויסגעשפרונגען און געוואָרן אַזוי דורכגעדרונגען מיט יידישן באַוווּסטזיין. ער האָט באַוווּסטזיין, דער עיקר דאָס געמיט, פאַרמאַגט פון סאַמע אַנהויב-אָן.

עס איז אָבער דאָ אַ חילוק צווישן באַוווּסטזיין און פולער אַנגעשעפטקייט מיט יידישקייט. די איצטיקע מדרגה יידישקייט פון גלאַטשטיינען איז, ווי איך שפיר זי, פול מיט טרויעריקער פריידיקייט. דער יידישער טרויער זיינער איז אַזוי פול, אַז ער שטראַלט אַזש אַרויס פון זיך אַ מין מיט-טישע פריידיקייט. אוודאי, אויבן אויף קוקט עס אויס ווי אַ פאַראַדאָקס. אָבער אין דער פאָעטישער איבערלעבונג איז דאָ אַזאַ געהיימער כוח, וואָס שטראַלט אַרויס פרייט פון דעם טיפסטן צער. וואָס אינטענסיווער דער טרויער איז, אַלץ שטראַליקער איז ער, און ממילא אויך מיסטיש-פריידיק.

אַמאָל חידושט איר זיך, פאַרוואָס גלאַטשטיין, וואָס איז אַזאַ קלוגער דערציילער, האָט נישט אַנגעשריבן קיין גרעסערע עפישע פאָעמע. אים האָט נישט געפעלט דאָס געמיט, דער דערציילערישער נוסח און אוודאי האָט נישט געפעלט די פאַנטאַזיע. דאָ איז, דאָכט זיך, געשען אַ סתירה-דיק-קינסטלערישער פענאַמען, וואָס דער פולער זאָגער איז אין תוך דער קינסטלער פון דעם קליינעם ליד. צוויי גרעסערע פאָעמעס, — גרעסער אין זיין אייגענער פאָעטישער שייכות, — האָט ער און דאָס זענען: „יאָסל לאַקש פון כעלעם“ און „נתן, פאַרשרייב“. און ווידעראַמאָל, ביידע פאָעמעס דערציילן נישט אויפן עפישן שטייגער אַ מעשה. נאָר זיי זענען אַ צונויפשנור פון באַזונדערע לירישע לידער, וואָס האָבן צווישן זיך

אַן איבערלעכע שייכות. ביידע זענען, וואָלט איך זיך דערוועגט צו זאָגן, יידיש-פּילאָזאָפּיש און אין ביידע קומט דער מענטש אַרויס פון די לי-רישע רייד. וואָס זשע דאַרפן מיר דערפון דרינגען? אַז גלאַטשטיין איז דער עיקר אַ לירישער פּאָעט, וואָס האָט געפונען זיין אייגענע פּאַרם פון אויסדרוק. ער האָט דעם ליריזם זיינעם אַרויסגעזאָגט, אָבער נישט אויסגעשעפּט ביזן סאַמע גרונט, אַז ביים לייענער זאָל נישט בלייבן קיין שמץ פון אייגענעם ציטער, אַז ער זאָל אים וועלן דערשעפּן, מיט זיין אייגענער פּאַנאָזיע, ווערן אַ שותף צום פּאָעט.

צו שרייבן וועגן גלאַטשטיינען, וואָלט מען געדאַרפּט זיך אַוועקזעצן און קלייבן די פּערל פון בילדלעכקייט, וואָס זענען אַריגינעל און ממש פּאַרכאַפּנדיק. בכלל מאַכט מען אַ טעות, וואָס מען רעדט פון גלאַטשטיינס שפּראַך־אויפטוען. ביי מיר אָבער קומט אויס, אַז מיט באַקרוי-נען אים מיט שפּראַך־מייסטערשאַפט פּאַרמינערט מען די פּאָעטישע דער-גרייכונג זיינע. דערמיט מיין איך צו זאָגן, אַז נישט די שפּראַך־ווירטער אַזקייט פּינקלט אַזוי אין זיינע לידער, נאָר די בילדלעכקייט. נעמען מיר, למשל, אַזעלכע צוויי שורות:

לאַמיר זיך אַרומוואַרענען
מיט אַ שטיקל פּאַרקן.

אויבנאויפיק קען דאָ אַ בליץ־טאָן דער נייער וואָרט-בייג, — אַרומ-וואַרענען, — אָבער אַז איר לייגט נענטער צו דעם אויער צו דערהערן אַ פּאָעטישן קלאַנג, זעט איר, אַז נישט באַנייען, אָדער סתם שאַפן אַ ניי וואָרט, האָט גלאַטשטיין געוואָלט. דער עיקר איז ביי אים אויף אַ בילדלעכן אופן אַרויסצוברענגען זיין לירישן ציטער פּאַרן גורל פון יידישקייט אין אַמעריקע. מיר וועלן געפינען אַן אַ שיעור אַזעלכע „נייאיקייטן“, וואָס אין תּוך זענען זיי גאָר דעם פּאָעטס בילדלעכקייט. וואָס איז אַ תּמציתדיקע, גאָר אַפּט אויסגעדריקט נישט מער ווי אין איין וואָרט.

האַבן מיר פּריער דערמאָנט גלאַטשטיינס ציטער פּאַר יידישקייט, אָדער איבער יידישקייט, אין אַמעריקע. אַז מיר נעמען די לידער-סעריע „ערדענע רייד“ אינעם בוך „פון מיין גאַנצער מי“, זעען מיר, אַז ער

אפרים אויערבאך

איז נישט נאָר דער שאַרפּסטער קריטיקער פון אונזער היגן לעבן, נאָר אויך דער טראַגישסטער זאָרגער איבערן יידישן גורל דאָ אין לאַנד. אין די לידער איז דאָ אַ האַרמאָניע פון שניידנדיקער סאַטירע און גרויס־לירישן ווייטיק. אויף איין זייט שניידט ער מיט אַ שאַרף־סאַטירישן מעסער דעם יידן, וואָס פאַרט שבת אין טעמפל אַריין און דער אויטאָ־מאַביל איז „עלעגאַנט מחלל שבת“. אויף דער אַנדערער זייט, טאַקע אין דער נאַענטסטער שכנות, האָט ער אַ ליריש־זינגעוודיק זאָגעניש, וואָס הייסט „אייניקל־דורות“ און ער זאָגט:

אייניקלעך מיינע, וואָרט אַ וויילע,
וואָס איז ס'געאָייל
פון מיר אַזוי גיך צו אַנטלויפן ?

און ער דערזינגט זיך צום אייגענעם עלעגישן זאָג:

איך בין אַזוי ווייט נישט אַנטלאָפן
פונעם בעל־שם,
ווי איר אַנטלויפט פון אייער זיידן.

אין דער סעריע „ערדענע רייד“ איז דאָ אַ ליד, וואָס איז אפשר דאָס „זאָגעוודיקסטע“ ביי אים, אָבער דערפאַר טאַקע אַזוי הויך־פּאָעטיש. דאָס ליד הייסט „זונטיק־שטעטל“ און ער באַמאָלט דאָרטן, ווי שבת אינדערפרי שטייען די עטלעכע שטעטלשע יידן און וואַשן די אויטאָ־מאַבילן זייערע, ווי „רבי לוי יצחקס באַלעגאַלע, וואָס שמירט די רעדער מיט סמאָלע“. איז די אָנהייב צוועלף־שורהדיקע סטראָפּע כמעט דורכ־אויס פּראָזאָיש, אָבער אומגעריכט גיט זיך דער פּאָעט אַ לירישן קער רעווע און די צווייטע סטראָפּע איז שוין פּאָעטיש שטיל־ווינטלדיק:

אַ שטילע האַנט פיטערט דעם טרויער
פון כראַנישער רו,
וואָס באַפּאַלט דאָס שטעטל
איין מאל אַ וואָך.

די יידן אינעם גויאישן שטעטל, וואָס הערן ווי די קלויסטער־גלאַקן קלינגען, זענען נעבעך אומרויק, וואָרעם זייער, „עלנטע סינאָגאָגע... וואָרט נעבעך אויף יום־כיפור“.

די זונטיק־יידן שמיכלען
צו די שכנים, ווי מאַראַנען.

אויף דער וואגשאַל

דער קלויסטער-גלאַק גיט אַ טאַלעראַנטן היפּער,
פאַרביי יידישע טויערן.
זיי האַרען צום קלויסטער
מיט אַנגעשפיצטע, דערשראַקענע אויערן.

פאַרצייכנט האָב איך אַ גרויסע צאַל לידער, וואָס איך וואָלט גע-
וואָלט ציטירן און רעדן פון זיי, אָבער נישט נאָר איז דאָס אַרט פאַר-
ענגט, נאָר איך טראַכט, אַז דער לייענער מעג זיך מטריח זיין און אַליין
לייענען, וועט ער ערשט האָבן די פולע הנאה פון די לידער גלאַט-
שטיינס

אודאי האָט דער דריטער חורבן אונדזערער געהאַט אַ גוואַלדיקע
השפּעה אויף גלאַטשטיינען. ער איז אָבער נישט געוואָרן דער מקונן, נאָר
דער אַריינבלאָזער פון אַ רוח חיים אין דעם אַש פון חורבן. דער רוח חיים
איז אַן אַנדערער, ווי מיר מאַלן זיך געוויינטלעך אויס, אָבער ער
איז דאָ :

ס'וועט געענען געזאַנג צו געזאַנג,
רויך צו רויך, בענקשאַפט צו בענקשאַפט,
הייליקייט צו הייליקייט,
און ס'וועלן צוריק אויפשטיין
יידישע שטעט...

סעפט. 1966

דאָס געזאַנג פון זאַגן

(יעקב גלאַטשטיינס „אַ ייד פון לובלין“)

וויפיל לשונות איך קען, — אויף די פינגער פון איין האַנט קען מען זיי אויסציילן, — איז אין זיי נישטאָ דער באַזונדערער מיין פון זאַגן, ווי אין יידיש. אויף אַ חזן, וואָס האָט שטאַרק אויסגענומען, האָט מען געזאָגט: ער איז אַ גרויסער זאַגער... מרדכי טלי'ת'ניק האָט אין שוחט'ישן בית-מדרש „געזאָגט דעם וואָלעך“, — געזונגען אַ וואָלעכל. געזאַנג איז גאָר אָפט ביי יידן געוואָרן געזאָג. דער ויאמר האָט זיך אזוי טיף אַריינגעשניטן אין אונדזער געמיט, אַז מיר האָבן אָנגעהויבן צו זאָגן. בפרט נאָך, אַז אין חדר האָבן מיר אַ סך מאָל דעם ויאמר טאַקע אויסגעזונגען. דער נוסח זאָגן-זינגען איז אַריין אין באַזעצן די כלה, אינעם מגידות, אין חסידישע תורה'ס אינעם האַלב-זאָגער'ישן ניגון ביים לערנען.

איז כאַטש דאָס ביסל פּאַעזיע, וואָס איך האָב געשריבן, איז מער אין נוסח פון געמאַסטענעם ריטם, בין איך אָבער אין די שפּעטע יאָרן מיינע געקומען צום אויספיר, אַז זאַגן אַ ליד איז מער אין גייסט פון יידישן נוסח. פאַרשטייט זיך, אַז וווּ איז גערעדט געוואָרן, נאָר אַז דאָס זאָגן ווערט געזאָגט, — פריי און דאָך געצוימט געזאָגט.

יעקב גלאַטשטיין האָט אָנגעהויבן מיט פּאַעטיש זאָגן. נישט זיכער בין איך, אַז צום סאַמע אָנהייב איז די זאָגער'ישע פּאַעזיע געווען ביי אים באַוווּסטיגניקער יידישער נוסח. נאָר ביסלעכווייז, מיטן פּאַעטישן וואָקס זיינעם, איז אויך דער זאָגער'ישער נוסח זיינער געוואָרן יידישער און, דער עיקר, אַלץ מער האָט זיך אָנגעהויבן צו הערן פונעם זאָגן דאָס נוסח'דיקע יידישע געזאָגט.

דאָס בוך זיינס, „אַ ייד פון לובלין“, וואָס איז דערשינען צום

זיבעציקסטן יובל זיינעם. איז דער אפאָגעי פון געזאַנג אין זאַגן. דאָ רעד איך נאָך דערווייל נישט פונעם תוכן, נאָר פון פאַרעם, וואָס איז ביי אים אַזוי מוטערלייביק צונויפגעוואַקסן מיטן תוכן. זאַגעריש געזאַנג. אָדער געזאַנגיק זאַגן, איז נישט שייך צו אילוסטרירן מיט ברענגען צייט טאַטן, וואָרעם דער לייענער דאַרף זיין געבענטשט מיט אַ פאַעטיש געהער, ווי דער פאַעט אַליין, כדי צו דערהערן דאָס געזאַנג אין די זאַגערישע שורות. וואָס מיר גייט דאָ, איז אונטערצושטרייכן, אַז זאַגן אין געזאַנג איז אַן אַלטער יידישער נוסח, וואָס גלאַטשטיין האָט אים צום אָנהייב נאָר דערשפירט און שפּעטער אים באַזוסטזיניק דערהערט און אַנטוויקלט.

דאָס בוך „אַ ייד פון לובלין“ איז פול מיט פאַעטישן געמיט און דערפאַר טאַקע זענען דאָ אין דעם סתירות. אַמאָל דאַכט זיך מיר, אַז די סתירה איז דער סימן מובהק פון ריינער פאַעזיע. פאַרשידן זענען די שטימונגען ביים פאַעט און עס איז כלל נישט קיין מוה, אַז ער זאָל אידעיש זיין אויסגעהאַלטן. אַמאָל פאַלט גלאַטשטיין אַריין אין יאוש, בעת ער זאָגט ביים סאַמע אָנהייב —

זינג צו מיר, קליין פאַלק,
עטלעכע מנינים צעוואַרפן
אין אַ צענדליק ישובים,
קינדערלאַז פאַלק,
לאַמיר זינגען אונדזער
פאַרברודערט, פאַריתומט געזאַנג.

אַבער ווייטער אין בוך איז דאָ אַ ליד וואָס הייסט „באַלד“, זאָגט ער שוין אַז באַלד, ווי אונדזער דור וועט „אויסשפּיען דאָס לעצטע ביסל טומאה“, —

וועט ער קומען היילן און שטראַפן
— — — — —
ער וועט צוריקברענגען די הייליקייט
צו די ביכער און רייד,
צו בעטן — דעם געשפּיל פון פרייד.

גלאַטשטיין איז אינעם איצטיקן בוך מער ווי אין די פריערדיקע, — ליריש־סאַטיריש. בפרט דער אָנהייב פונעם בוך, וואָס איז אַפילו שטעכיק.

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ן

אַבער די סאַטירע איז אַ טיף־דורכגעלעבטע און נאָך מער דורכגע־
טראַכטע. כאַטש ער זאָגט פּאָעטיש־פּאַרשטעלטע שטימונגען, דאַכט זיך
איין, און געווענדט זענען די רייד צו אַ באַשטימטן מענטשן, אָדער גע־
שעעניש. דערמיט מיינ איך צו זאָגן, אַז דאָס ליד זיינס פּאַרמאָגט קאָג־
קרעטקייט, כאַטש פּאָעטיש וואַקסט עס אַריבער דעם מענטשן, וואָס איז
געווען דער ערשטער אָנרעג צום ליד אָדער די געשעענישן.

אַמאָל, אַז איר לייענט אַזעלכע לידער, ווילט איר טרעפן וועמען דער
פּאָעט האָט מיט זיי געמיינט. דאָס וועלן טרעפן נעמט־צו דעם טעם
פונעם ליד. ביי גלאַטשטיגען איז דער פּראָצעס אַ קאָפּויערער: איר
איר ווייסט, — לכול הפחות אַזאַ לייענער, ווי איך, ווייסט, — וועמען ער
מיינט, אָבער דאָס ליד איז באַטעמט מיטן בילדלעכקייט, מיטן אומגעריכטן
וואָרט און, דער עיקר, מיט אינעווייניקסטן פּאָעטישן ציטער, וואָס אַן
אים איז אַ ליד נישט קיין ליד. למשל, אַז ער טענהט זיך אויס מיט עמעצן
אינעם ליד „צוריקטראַכטנדיק אַ טרונק־שמועס“, איז דער תוכן אַזאַ
ממשותדיקער, אַז איר ווייסט כמעט מיט וועמען ער האָט דעם שמועס
געפירט, אָבער איר שפירט, אַז איר קענט דעם אייגענעם שמועס אָג־
ווענדן אויף זיך, און אַנדערע צו איין. דער פּאָעטישער כח איז אינעם
בילדלעכקייט, ווי —

די פלוטהאַלבן גוטע ווערטער,
מיט די גאַלדענע פליגעלעך,
מיט די הייליקע געפילן,
זענען סיי ווי נישט הויך געפּלויגן, —

דער אומעט פון די „גאַלדענע פליגעלעך“ אויף ווערטער, „וואָס
זענען נישט הויך געפּלויגן“, באַהערשט איין און איין קיין חילוק
נישט ווער דעם פּאָעטס מיטשמרעסער איז געווען.

אַן אַנדער ליד אין אַט־דער סעריע הייסט „אַרויסגעשליידערטע יידן“
און נאָך סאַטיריש־ביטערער איז עס, ווי דאָס פּריערדיקע ליד. אַרום 55
שורות האָט דאָס ליד און אין תוך איז עס אַ סאַציאַל־נאַציאָנאַלער אויס־
געשריי איבער די יידן, „מיט אַפּגעזעסענע מאַזאַלעס פון פרעמדער גע־
שיכטע“, וואָס

אויף דער וואגשאַל

...בארימען זיך מיט די טעג,
ווען זיי האָבן זיך קונציק פאַרשטעלט
אויף פרעמדע עסטראַדעס
פון אַ משוגענער וועלט.

און אינעם דאָזיקן ליד זעט איר דעם כוח פון פּאָעזיע, וואָרעם אַרויסצוזאָגן דעם געדאַנק און דעם טרויער, וואָס אינעם ליד איז דאָ וואַלט איז אַנדער אויסדרוק-פאַרעם, לאַמיר זאָגן פּראָזע, דער שרייבער געדאַרפט אַנשטייבן ווער ווייסט וויפּיל זייטלעך, כדי דעם געדאַנק זיינעם צו קאַמוניקירן. אינעם עכטן ליד זענען גענוג 55 קורצע שורות. באַלד נאָכן ביטער-סאַטירישן ליד גייט שוין אַ געזאַנג צום ייד, — „אויסדערוויילט“, — וואָס דער סאַמע אָנהייב איז אַ מין תּנכּישע שירה: „אַזוי שייַן איז דער ייד, שענער פּון בוים, שענער פּון אים איז נישט קיינער“... אַזוי גייען די לידער: ביטערקייט און דער-הויבן געזאַנג פּון טרייסט. אין די לידער ווערט ביי גלאַטשטיינען דער איך אַ מיר, אָדער אַן אונדז. אַזאַ ווענד-פאַרעם מאַכט דאָס ליד אי דערווייטערט, אי דערנענטערט. דער ליינער דערשפּירט ווי דער פּאָעט איז אים יוצא, ער נעמט אים אַרײַן, דעם ליינער, אין זײַן איבערלעבערישער סביבה, ער מאַכט אים אַ שותף צו זיך. צו דער אייגענער צייט קומט-אויס, ווי ער וואַלט זיך דערהויבן איבער זיך אַליין, דער פּאָעט, ווי דער יחיד וואַלט מיטן כוח פּון וואָרט געוואָרן אַ כלל. בכלל דאַכט זיך מיר, אַז וואָס שאַרפּער דער איך ווערט ביים פּאָעט, אַלץ מער געהיט איז ער זיך צופיל נישט צו וואָרפּן מיט גאַל אינעם ליד. גלאַטשטיין איז צו דער-אַ מדרגה דערגאַנגען.

גלאַטשטיין האָט אין די נייע לידער זיינע אַ מין גאַט-קאַמפלעקס. ער ראַנגלט זיך נישט מיט גאַט, ער איז צעווייטיקט אויף אים (אויב מען קען זאָגן „צעווייטיקט אויף אים“). אינעם ליד „צום טאַטן אויף יום-טוב“ זאָגט ער:

שאַ, אין הייליקן יידישן וועלדל
באַהאַלט זיך אונדזער יידישער גאַט.
ער האָט נאָך אַלץ מורא אַרויסצוקומען
אויף דער מענטשלעכער פריי.

אינעם ליד „אַ ייד פּון לובלין“ זאָגט ער „איך בין אַ באַטייליקטער,

אפרים אויערבאך

מיטן יידישן גאט, אין אַ פרייער שטאָט. נאָך פריער אין בוך: „כ׳זאָג אייך, אונדזער גאָט איז אַרעם ווי דער אַרעמסטער ייד“ און אינעם ליד באלד דערנאָך, „דער רייטער“, זאָגט ער:

גאָט. אַ פליט פון דער גוי'אישער וועלט,
רייט אויף מיר, ווי אויף אַ מיד פּערד,
פאַר אומזיסט.
וואָס דער וועג ווערט ווייטער,
מוז איך פרום שרייען צו מיין רייטער:
דו ביסט, דו ביסט, דו ביסט —
אַלץ פאַר צוגעזאָגטן שחר.

צום סוף פונעם ליד:

איך אַנטלויף מיט מיין רייטער, אַז דער וועג אַזש ברענט,
איך ראַטעווע גאָט פון גוי'אישע הענט...

נישט קיין אפיקורסות איז דאָ אינעם דאָזיקן ליד, נאָר גאָר אַזאָ צוניפגעבונדנקייט מיט גאָט, אַז ער ראַטעוועט אים אַזש פון גוי'אישע הענט. און אַז ער מאַלט אַ גרויליק בילד פון „זעקס טויזנט יידן שרייען אחד אַרום אַ טיפן אויסגראַב“, איז „לעסטערנדיק מיין אומגלויבן“, אָבער אין לעצטן אויסרוף איז „ביטער־שטאַרק מיין גלויבן“. מיר דאַכט זיך, אַז ביי קיין שום אַנדערן פּאָעט אין יידיש איז נישטאָ אַזוי פיל טענה'ס צו גאָט און מיט גאָט, ווי ביי גלאַטשטיינען. נישט פון סתם דער־מאַנען דעם נאָמען גאָט רעדט זיך דאָ, נאָר פון אַ מין אַקטיווער יידיש־פּאָעטישער סובסטאַנץ. און כאַטש ער זאָגט, אַז „וואָס אַ יאָר ווערט דער מרחק צווישן מיר און דיר, — געאַכפּערטער, געלויבטער, — אַלץ ווײַטער און פאַרגלויבטער“, איז ער אָבער וואָס אַ יאָר געוואָרן פּאָעטיש מער אויסגעוואַקסן אין אים, אין זיינע לידער.

דאָס קרוינליד אינעם בוך איז די פּאָעמע „כ׳טו דערמאַנען“, וואָס פאַרנעמט צוועלף זייטן און אין תּוּכּן איז עס אַ גאַנץ און פול פּאָעטיש ווערק. ער דערמאַנט „די שטילע אומגליקן, וואָס זענען אין מיר אויפֿ־געגאַנגען, ווי קליינע, שרעקעוודיקע זונען און ביסלעכווייז פאַרגאַנגען, אַרומגעוואַלקנט מיט אייגענע יאָרן“. די פּאָעמע איז אַ מין סך־הכל פונעם פּאָעטס לעבן הויבט זיך אָן מיט דער „פאַרחלומטער באַרוועס־

אויף דער וואגשאל

סטעזשקע" ביו „א גאנץ תנ"כ'ל ווערט פינצטער און שטום" און זיין טאטע-מאמע, דער ברודער בנימין און אנדערע טויזנטער יידן גייען צום אומקום „דורך מיין חלום-סטעזשקע, גייען פארביי גייען אונטער, און צערייסן מיין גאנצן חלום, ווי שפינוועב".

דער פאָעט האָט שוין אין אַנדערע לידער גערעדט פון טאַטע-מאַמע, ער האָט אַפילו אַ גאַנץ בוך לידער, וואָס הייסט „אין שאַטן פון מיין טאַטן", אָבער אין קיין איינעם פון די אַנדערע לידער האָט ער נישט דערגרייכט אַזאַ הויכע פּאָעטישע מדרגה ליבשאַפט אן צער, ווי אין „כ'טו דערמאָנען".

קיין פוסק בין איך נישט, גאָר איבערגעבן דעם חשובון הנפש מיינעם מיטן בוך וויל איך יאָ:

„א ייד פון לובלין" האָט מיך אויפגערודערט, האָט מיך געטרייסט, האָט אין מיר דערוועקט אַ מין דראַנג צו פּאָעטישן פלי.

אַפּריל, 1967

יעקב גלאטשטיינס „די פרייד פון יידישן וואָרט“

אין יעקב גלאטשטיינס שעפערישער שפע איז די פראָזע צונויפגעדי וואַקסן מיט דער פּאָעזיע, ווי עס טרעפט זיך אַמאָל, אַז פון אַ באַרג שלאַגט־אַרויס אַ קוואַל, וואָס איז צעטיילט אויף צוויי שטראַמען. ביידע זענען פון איין קוואַל, אָבער דאָך קומט־אויס, אַז איין שטראַם רינט שנירלעך רויקער און דער צווייטער איז שטורעמדיק. וואָלט איך נישט געזאָגט, אַז דער פּאָעזיע־שטראַם פון גלאטשטיינס שעפערישן קוואַל איז דער שטורעמדיקער און אַפילו נישט, אַז ער איז דער שנירלדיק־רויקער. געזאָגט וואָלט איך נאָר, אַז ער איז אַנדערש; ער איז צימצומדיקער און אַרויסרייסן רייסט ער זיך אַרויס פון טיפּערע טיפּן אין אים.

אין זיין פּאָעטישן גאַנג האָט גלאטשטיין געשטעלט דעם טראַפּ אויף זאָגן, נישט אויף זינגען. ער איז דער מאַנער פון זאָגעריי אין אונדזער פּאָעזיע. אין אַ ליד וויל ער זיך נישט לאָזן פאַרפירן, נישט פונעם גראַם און נישט פונעם ריטם, וואָס זאָלן אים פאַרשטעלן דעם וועג צו דער פולער זאָגערישער שטימונג. אָבער גלאטשטיינס וואָרט איז אַליין ריי טעם, דער צונויפהעפט פון די ווערטער האָט אין זיך באַהאַלטן געזאָנג, וואָס אַ דינער אויער דערהערט עס. איך בין זיך מודה, אַז ביי מיר האָט זיך נאָך נישט אויפגעקלערט דער חילוק צווישן זינגען און זאָגן. גרויסע פּאָעטן זענען דאָ, וואָס זייער געזאָנג איז אַנגעפילט מיט געזאָנג, אַקוראַט ווי עס זענען דאָ גרויסע פּאָעטן, וואָס זייער געזאָנג איז אַנגעפילט מיט געזאָנג. נאָר, אַז מיר נעמען גלאטשטיינען אין די ראַמען פון זיין פּאָע־טישן גאַנג און שעפערישן אַני־מאמין, איז דאָס איצטיקע בוך זיינס, „די פרייד פון יידישן וואָרט“, די העכסטע מדרגה פון זיין געזאָנג־געזאָנג. מיר דוכט זיך אויך, אַז אין דעם בוך איז ער צוגעקומען אַ סך נענטער צו געזאָנג און דערפאַר איז דאָס געזאָג פולער, ווירקעוודיקער, געדאַנקלע־כער.

דער גרינגסטער פּאָעט אין אויסדרוק איז יעקב גלאַטשטיין. די ווער-טער סיליען זיך ביי אים, ווי שטערן אויפן פּאָדעם פון דער נאַכט. זיי לעבן זיך צונויף, פּאָרן זיך און געבערן איינע די אַנדערע. ער איז אַבער גאַרנישט אַזוי גרינג אינעם תּוּכּן. דאָס איז דערפּאַר, וואָס דער אימאַזש ביי אים איז גאַר אַפט דער סאַמע תּוּכּן פּונעם ליד, דאָס אויג און דאָס האַרץ פּונעם ליד.

קלאַר איז דאָס ליד זיינס, אַז עס איז סאַציאַל-ליידיש. קאַמפּליצירט איז עס, אַז עס איז יחידיש-ליריש. דער פּאָעט, וואָס פאַר אים לויכט דאָס ליד-געזאַנג, איז אינעם יחידיש-לירישן ליד דער סאַמע גישט דערזאַגטער, — ער גיט אונדז די שפּירונג פון דער איבערלעבונג, לאַזט אונדז איבער דעם הויך פון פּרייד, אַדער טרויער, אַז מיר אַליין זאָלן אים פאַר זיך אַנפּילן, — אַ סך מאָל מיט אונדזער אייגענער פּרייד, אייגענעם טרויער. אויף גלאַטשטיינס בילדלעכקייט איז גאַר וויכטיק זיך אַפּצושטעלן. אַ סך מאָל איז דער אימאַזש זיינער אַבסטראַקט, אַ תּולה-אַרץ-בלימה-דיקער, אַבער דער פּאָעטישער כּישוף זיינער שטעלט אַוועק דעם בלימה אויפן פעסטן פּאָעטישן באַדן. נעמען מיר אַזאַ בילד, אינעם ליד „אין געטאַ“ —

מיר האַנדלען דורך די טעג
מיט לייזן און באַרגן
און דרייען אַריין
די ביינאַכטיקע, דערשראַקענע לאַמפּן
פון אונדזערע באַזונדערע זאַרגן.

אַריינדרייען „די ביינאַכטיקע, דערשראַקענע לאַמפּן“ איז דערהויבן רעאַל, אַבער אַבסטראַקט ווערט דאָס בילד, אַז די „דערשראַקענע לאַמפּן“ זענען גאַר פון „אונדזערע באַזונדערע זאַרגן“. ביי גלאַטשטיינען אַבער שטייט דאָס בילד אויף פעסטן פּאָעטישן באַדן. דאָס איז דערפּאַר, וואָס די שורות זענען ביי אים פּריער און דערנאַך אַרומגעטרויערט און אַרומגע-זאַרגט. אַז „דער גרויסער טרויער מיינער ווערט אַלע נאַכט מיין שאַטן“, איז ווידער דאָס בילד אַן אַבסטראַקטס, וואָס דער פּאָעט האָט עס אַוועק-געשטעלט אויף פעסטער פּאָעטישער ערד. ער איז דער מייסטער פון באַ-נייען דאָס פּשוטע יידישע וואָרט. געציטערט, אַז ער מאַכט דערפון אַרומ-

אפרים אויערבאך

געציטערט, ווערט דאָס וואָרט בילדלעכער, עס עפנט פאַר אונדז אַ וועלט מיט זעונגען. אזוי איז אויך דאָס וואָרט אַרומגעוואָרנט. פשוט וואָרענען איז אַמאָל בייזקייט, בעת אַרומוואָרענען איז גאָר פול מיט זאָרגעוודיקער ליבשאַפט. ביי אים איז דאָ אַזאַ שורה: „צעבאַרועסט אין געמיט גייען מיר“. באַרועסט אין געמיט וואָלט פאַר זיך אַליין געווען אַ נייער. בילדלעכער ווענד אין אונדזער לשון; צעבאַרועסט שטעלט אַ סך מער דעם טראַפּ אױפן טראַגױזם פון אונדזער געמיט.

ברענג איך גלאַטשטיינס שפראַך־דימענטלעך דערפאַר, וואָס זייער אַפט איז ביי אים דאָס וואָרט בלוט־און־פלייש פונעם בילד. ער דער־גרייכט דערמיט אַ פּאָעטישן צימצום, וואָס איז זיין אייגענער. ער שאַפט דערמיט אַן אייגענע פּאָעטישע אַטמאָספּערע, וואָס אַטעמט דורכאױס מיט זיינע, גלאַטשטיינישע, פּאָעטישע לונגען. אָבער ביי אים זענען דאָ בילדער, וואָס נישט דאָס וואָרט־באַניי איז זייער שיינקייט און טיפקייט, נאָר דער אומגעריכטער צונויפשטעל פון די ווערטער. ער זאָגט אין איין ליד: „שטעל זיך נישט צווישן מיר און מיין קול“. זענען די ווערטער פאַר זיך אַליין די פשוטסטע, אָבער דער צונויפשטעל שאַפט אַ בילד פון הויכן טראַגױזם. איר ווערט דערשטיינט פון דער אַבסטראַקטקייט, וואָס איז דאָך אַזוי רעאַל.

דאָס בוך הייסט „די פרייד פון יידישן וואָרט“. ליענט איר אַרויס פון די 208 זייטן, אַז די פרייד איז ביים פּאָעט, וואָס אין דעם יידישן וואָרט קען ער אַזױפיל אַרױנטרויערן. ער איז אַזוי דערוואַקסן צום גרויסן טרויער, אַז ביי אים איז אַ פרייד, וואָס ער קען עס אין יידישן וואָרט אַזוי טיף־פאַרביק אַרויסזאָגן. פּאָעטיש דערוואַקסן צו טרויער איז אַ הויכע קינסטלערישע מדרגה, און דערפאַר טאַקע, וואָס ביי גלאַטשטיי־נען איז דאָ די פרייד פונעם אַרויסזאָג און אַרויסזונג אין יידישן וואָרט, איז דער טרויער זיינער אַ געלייטערטער. אידיאיש, אָדער געדאַנקלעך, דערגייט נישט גלאַטשטיין צו אויסלייזן, אָבער דאָס ליד איז אויסלייזער־ריש, וואָרעם איר שפירט אינעם ליד דעם פּאָעטס וואָרעמען ציטער, בעת פאַר אים אַנטפלעקט זיך דאָס וואָרט, דאָס בילד, דער געדאַנק. די ערשטע סעריע, „אַש פון גענאָד“, הייבט גלאַטשטיין אַן מיט אַ

ליד פון משה'ס טויט. — דאָס אָנהויב־ליד פון דער סעריע און סוף־ליד.
— דעם טויט אונדזערן, די "קברים פון חברים" וואָס —

כ'האָב אייד היינט געזען, קברים פון חברים,
דורכן אָפענעם פענצטער פון מיין נייעם פרימאַרגן,
מיט געבויענעם עניוּת האָב איך געמאַכט עטלעכע שפּאַן
צו אייערע גראַזיקע פּנימער —
זונזייגערט, וואָס ווייזן
איבערגעשראַקענע צייט.

גלאַטשטיין האָט נאָך קיינמאַל נישט אַזויפיל אַרומגעזאָגט דעם טויט,
ווי אין איצטיקן בוך. גלאַטשטיין האָט נאָך קיינמאַל נישט אויסגעזונגען
אַזויפיל ליבשאַפט צום ייִדישן פּאָעט, ווי אין דער סעריע „אַש פון גער
נאָד". און קיינמאַל האָט ער נישט געלידערט מיט אַזאַ פּאָעטישער ביטער־
קייט, ווי אינעם ליד „דער פּאָעט לעבט", אָדער אינעם ליד „אַ פּאַבל אָן
אַ מאַראַל". אין דער סעריע זענען דאָ צוויי לידער „צו אַ חבר, וואָס אין
אַוועק" און פינף לידער „פון אַ חבר, וואָס אין אַוועק". אַלע זענען זיי
געשריבן אין דער איבערלעבונג פון י. י. סיגאַלס טויט. די ליבשאַפט צום
פּרי־פּאַרשטאַרבענעם פּאָעט אין ווי דוד'ס געזאַנג וועגן שאול און יונתן.

אַז דו ביסט אַוועק אַ לאַכנדיקער
מיט וואַרטשפּיל אין מויל,
האַסטו פאַר מיר פאַרמענטשלעכט דעם טויט.
האַסט זיך אים אַזוי שטאַרק אַנפאַרטרויט,
זיך געגראַמט מיט אים פשוט, בדחניש,
ווי אַ גראַם אַ צונזעריקער,
און אָפּגעווישט פון אים דעם גולנישן גרויל.

זאָגט גלאַטשטיין אינעם ערשטן ליד. אין ליד דריי זאָגט ער:

לאַמיר קודם פאַרטרייבן די דינע שרעקן
צווישן לעבעדיקע און טויטע יאָרן.

זי ער האָט טאַקע פאַרטריבן די דאָזיקע שרעקן, אין אַ ספק, אָבער
ער האָט דעם טויטן פּאָעט אַריינגעזונגען אין אונדזער אייביקייט. ער
האַט „פאַרענטפערט און פאַרגלעט אַלע ספּיקות, אַלע גלויבנט, אַלע לויבנט
פון אַ טויטן ייִדישן פּאָעט".

אַ קאַשמאַרע וויזיע, וואָס גלאַטשטיין לייטערט זי אויס מיט לירישער
חכמה, אין דאָס ליד „גראַמען קראַנץ צום יאַרטאַג". די וויזיע אין ווי

א פ ר י ם או י ע ר ב א ך

דער טויטער זיידע אברהם גייט אים נאך, פארלויפט אים דעם וועג און, אז זיי זעצן זיך ביידע אויפן גראז און דער זיידע דערציילט אים פון אלץ, וואָס עס טוט זיך אויף יענער וועלט, פרעגט ער אים: „אָבער זאָג מיר דעם אמת, איז טאַקע דאָרטן עפעס פאַראַנען?“ און דער קלוגער זיידע ענטפערט אים: „נױ, אַז נישט, וועסטו זיך נישט רירן פונדאָנען?“ דער טרויער פון אומפאַרמיידלעכקייט, די קלוגע רעזיגנאַציע אין עטלעכע ווערטער. אָבער אַ גרויסע טרייסט גיט אים דער זיידע:

פאַראַן דאָרט גענוג צו גלייבן
פאַר יעדן איינעם,
יעדער דערגלייבט זיך לויט זיינע כוחות...

דאָס ליד, וואָס פאַרנעמט פיר זייטן און איז דאָס גרעסטע אין דער סעריע, איז גלאַטשטיינס פּאַעטישער אַנשפּאַר אין אמונה — אויב נישט קיין אַבסאָלוטע אמונה, איז דער אינערלעכער דראַנג נאָך אַזאַ גלויבער־דיקן אַנשפּאַר, ווי דער זיידע זיינער, אברהם, האָט געהאַט.

אַ גרויס קאַפיטל אין דער היינטייקער יידישער פּאַעזיע איז דער ציקל „קינות אויף די נשמות פון יידישע שטעט“, וואָס פאַרנעמט צען לידער. אין איינעם פון זיינע לידער זעט גלאַטשטיין אַ מין חלום, ווי זיינע צוויי שורות גייען אריין אין פיוט און יידן זאָגן זיי מיטן גאַנצקייט פון צעבראַכענע יידישע הערצער. פונעם ציקל „קינות אויף די נשמות פון יידישע שטעט“ וואָלט איך אָפּגעשפּאַרט אַ סך מער ווי צוויי שורות פאַר די טראַדיציאָנעלע פיוטים אונדזערע. גלאַטשטיין איז אין די צען קינה־לידער דער שפּאַרעוודיקער באַוויינער פון די יידישע שטעט, אָבער אין דעם שפּאַרעוודיקייט רייסט זיך ביי אים אַרויס דאָס פּאַעטישע געשריי:

אין טאָג ווען כּוועל בויען מיין הויז,
אויב פאַרגעסן וועל איך אין די יידישע שטעט,
זאָל פאַרשטומט ווערן מיין צונג,
פאַרטרויערט זאָל ווערן די בויערישע האַנט.

און אין צווייטן ליד פונעם ציקל זאָגט ער פון די יידישע שטעט:

זענען זיי ווי הייליקע אותיות
אָפּגעשפרונגען פון לעבן.

פון אַ ספּר־תורה, אַז עס „שפּרינגען־אָפּ די אותיות“, ווערט דאָס ספּר

פסול, אַזוי זענען אויך פסול די נעמען פון די שטעטלשע גאַסן און „אַלע גרעניצן פון דיין וועלט זענען פסול“. און צום רבונו דעלמא כולה רופט ער אויס:

הייליק די וועלט, איידער זי צעלעסטערט זיך
און צעשטויבט דיין קעניגרייך.
בלאָז צוריק אַרויף אויף איר
דאָס אַש פון יידישע שטעט־געדעכענישן.

פילפאַרביק זענען גלאַטשטיינס מאַטיוון, זיין פאַעטישע סענסיטיוו-קייט שפילט אויף אַלע סטרונעס פון מענטש־געדאַנק און מענטש־עמאַציע, נאָר איצטיקס מאַל וויל איך דאָס ברייטערע וואָרט מענטש פאַרשמעלערן אַביסל אויפן וואָרט ייד. נאָר גראַד פונעם וואָרט ייד וואַקסט ביי אים אויס אַ וועלט־און מענטש־באַנעמערישע ברייטקייט. ער זעט ווי דערפון, וואָס דער מערדער האָט אומגעבראַכט דעם יידן, האָט ער „פאַרמינערט דאָס געזאַנג פון דער וועלט“. און וואָס איז טאַקע דאָס געזאַנג פון דער וועלט, נאָכדעם ווי זעקס מיליאָן יידן האָט די וועלט פאַרטיליקט?

די סעריע „אַ זמר“, וואָס איז אַ זמר צום יידישן לאַנד, איז אַ געוויין־געזאַנג, ווי ער זאָגט אינעם ליד „מיינע אַרעמגיטער“. דער פאַעט זעט טאַקע, ווי „דאָס לאַנד פאַרשמעקט דאָס ברויט מיטן אַראַ-מאַט פון יום־טובדיקן גלות“, אָבער ער זעט אויך ווי —

דער טאַטע־פאַטער,
גאַט פון יידישן דלות,
דריקט־צו דאָס גאַנצע לאַנד צום האַרצן
און זאָגט קריאת־שמע.

און אויף אַ קלאַר־בילדלעכן אופן ענטפערט ער די אַלע, וואָס ווילן אונדזער דור פאַרמדרֶיך: „נישט דור המדבר, נאָר דור המוות“. און די אַלע וואַגלערס, „וואָס בלייבן ליגן אויף דער שטילער זייט פון יונגן געלעכטער“, נעמט ער אונטער זיינע פליגלען. און מיט עכטן טרויער זאָגט ער דער מדינה:

רעד צו מיר יידיש, מיין יידיש לאַנד,
און איך וועל צו דיר רעדן עברית ממילא.

אויף דער וואגשאַל

אינעם דאָזיקן פּוּל־אויסגעזונגענעם ליד זאָגט ער, „אַז אַלע עברית־קינדער וועלן אויפהערן ייִדיש שווייגן.“ דער גלויבן זיינער איז דורכ־געוועבט מיט טרויער, בפרט אַז איך אָן אַנדער ליד זאָגט ער, אַז „מען זאָלצט מיינע היסטאָרישע ווונדן, מיין גלות־פּאַספּאָרט איז פּאַרשמירט.“ דאָס לעצטע ליד אָבער פּון דעם ציקל, „קער זיך אָן“, איז ווידער אַ געזאַנג צום ייִדישן לאַנד. דער איבערגאַנג פּון טרויער צו פּרייד איז אינעם ציקל אַ האַרמאָנישער, וואַרעם דער פּאַעט, אין זיין גאַנצקייט. אין זיין פּולקייט, האָט זיי ביידע געשאַפּן.

האַב איך פּריער געזאָגט, אַז גלאַטשטיין ראַנגלט זיך פאַר אַן אַנ־שפּאַר אויף אמונה. אויף אַ הויך־פּאַעטישן אומן גיט ער איבער דאָס דאָזיקע געראַנגל אינעם ליד „די קרוין“ און גראַד דאָס דאָזיקע קרוין־ליד זיינס איז דורכאויס געזאַנג און אַפּילו אַלטמאָדיש געשריבן — מיט גראַמען אויסגעהאַמערטע —

דאָס געזאַנג איז מיין קול, וואָס איז מעביר מיטן טראַפּ.
דער ניגון פּון זכרון, דאָס נאַגנדיקע ברומען,
די דורכגעזילבערטע קרוין וואָס דו זעסט אויף מיין קאַפּ,
פּונוואָנען האָט זיך עס צו מיר גענומען ?

זעט איר, אַז סיי פּונעם ריטעם און סיי פּון די גראַמען איז, חלילה, גאַרנישט געמינערט געוואָרן פּון גלאַטשטיינס באַזונדערקייט אין אויס־דרוק. דערציילט ער אינעם ליד, ווי „דורך אַ פענצטערל פּון שיף האָב איך אויף די וואַסערן געשיקט מיינע תּפּילין“ און נאָך פּערציק יאָר גייסטיקע וואַנדערונגען, וואַגלענישן איז —

איצט זענען מיינע טאַטע־מאַמע באַלוינט.
מיין קאַפּ איז באַקרוינט.
מיין קאַפּ איז באַקרוינט
מיט אַ גרייזגרויער ייִדישקייט.

אָבער די גרייזגרויע ייִדישקייט איז פּאַעטיש פּריש, ייִדיש שעפּעריש פּאַרשיינט מיט אַלע חניען פּון וואַרעמען ייִדישן געמיט. גלאַטשטיין זאָגט־זינגט אַ סך פּון זיין עלטערן זיך, אָבער אין דעם טרויער פּונעם זאָק יאָרן איז דאָ דאָס אויסגעלייטערטע ליכט, וואָס „די קרוין“ האָט אין אים אָנגעצונדן. אינעם ליד, „די פּרייד פּון ייִדישן וואַרט“, וואָס איז דאָס פּאַרלעצטע אינעם בוך, זאָגט ער, אַז „...דאָס געזאַנג שפּראַצט

ווי פריש גראָז". דער ציקל פון פינף לידער איז דער אַפּאָגעי פון גלאַטשטיינס געזאַנג. דאָס יידישע וואָרט איז ביי אים די פרייד פון יידישן גייסט, דער יום-טוב פון יידישן גלויבן.

נישט שייך צו מאַכן אַ סך-הכל פונעם בוך „די פרייד פון יידישן וואָרט". קיין סך-הכל איז נישטאָ, ווי ער איז נישטאָ אינעם טרויער פון רייפע זאַנגען אויף אַ גילדיק-צעשוּיבערטן פעלד. דאָס ליד אַליין איז דער סך-הכל און, דער עיקר, די שפּירונג וואָס דו האָסט, אַז די שעפּערישע ענערגיע גלאַטשטיינס לאָזט זיך נישט פאַר-סך-הכלען זי שלאָגט נאָך ווייטער מיט דער באַרג-טיפּעניש, מיט בלענד-יקער פאַר-ביקייט, מיט טרויעריקער זוניקייט —

דער טאַל זינגט, דער הימל ווערט קיל באַזומט מיט זילבער.

א. לעיעלעס - גלאַנץ

אין זיין נייעם לידערבוך, „ביים פוס פון באַרג“, האָט א. לעיעלעס אַ ליד, וואָס איז כולל אַלע ליד־עלעמענטן, וואָס מיט זיי אָפּערירט דער פּאָעט. דאָס ליד, „צו מיין שטעקן“, האָט נישט מער ווי ניין סטראַ-פּעס, אָבער לעיעלעס האָט אין דעם אַריינגעחמציתט אַלע די עלע-מענטן פון פּאָעזיע און פון זיין אייגענער פּערוויסערשאַפט. אַמאָל לוינט זיך צו אַנאָליזירן איין ליד, כדי דערפון אַרויסצודרינגען וועגן די אַנדערע שאַפונגען פון אַ פּאָעט.

איז לאַמיר זען: אַז מיר זאָלן טעכניש וועלן איינטיילן דאָס ליד „צו מיין שטעקן“, באַשטייט עס פון דריי טיילן. דער ערשטער טייל איז אַ מין דערציילערישער — ווי דער פּאָעט האָט דעם שטעקן אַליין אויסגעשניצט פון אַ צווייג. „מיט מעסערל, מיט זעגל, גלאָז און פייל, איך האָב דיר אַ קאַפּ געגעבן פון אַ ציג“... זאָגט דער פּאָעט אין זיין שמועס מיטן שטעקן. פאַרוואָס אַ ציג? פּרעגט דער פּאָעט און ער ענטפּערט, אַז אפּשר וואָס אַ ציג איז „יידיש, היימיש נאָך פון העט אַמאָל“. אָבער די פּרוי זיינע זאָגט, אַז „די אויגן זענען פול מיט יידן-צער“ — דאָס הייסט, אַז די אויגן ביי דער ציג, וואָס דער פּאָעט האָט זי אויסגעשניצט, זענען יידישע אויגן און מסתמא דערפאַר האָט ער זי „אַרויסגעדליבעט“. איז הייסט עס, דער שטעקן און די שניצעריי אויף אים נישט קיין צופאַל. מיטן פּאָעטס האַנט. — די אומגעניטע, שניצער-רישע האַנט — האָט געפירט אַ מין גורל, וואָס ערשט דערנאָך דער-שפּירט ער אים. איז אין דעם דאָ דעם פּאָעטס גלויבן אין גורלדיקייט, וואָס דריקט זיך אויס אין טואונגען, וואָס דער מענטש, באַזונדערס דער שאַפּערישער מענטש, ווייסט אַליין נישט פון זיי.

אַז מיר טראַכטן, ווי די דאָזיקע געדאַנק־שטימונג איז אויסגעדריקט

אין נישט מער ווי פיר סטראָפּעס, זעכצן שורות, ביים אָנהויב פונעם ליד, הייבן מיר ערשט אָן צו פאַרשטיין דעם מיסטישן כח פון פּאָעזיע, אויסצודריקן די טיפּסטע איבערלעבונגען, וואָס פון איר פּורעמט זיך אויס אַ הויכער געדאַנק, אין געציילטע שורות

דערנאָך, אַז מיר נעמען די צווייטע טייל פונעם ליד, דערשפירן מיר אינעם פּאָעט דעם ציטער פאַר דעם סוד פון באַשאַף. אַ פשוט שטיקל האַלץ האָט ער גענומען און — „האַסט אָנגעשלאָגן אין דער טיר פון סוד, וואָס עפנט זאָכן אויף און זיי באַפרייט, וואָס איז פון אַלץ זער פּראָפּ און יסוד, דער איינס אין אַרט און צייט“. דאָ, ווידער, האָט דער פּאָעט אין עטלעכע שורות אויסגעפורעמט עפעס אַזוינס, וואָס מיר טראָגן אַלע אין אונדזערע הערצער, נאָר נישט אַלע געפינען מיר אַן אויסדרוק פאַר דעם. דאָס איז דער אייביקער סוד, וואָס דער מענטש שלאָגט אָן אין זיך און בלייבט דאָך קיינמאָל נישט אויפגעקלערט פאַרן מענטשן. דער סוד פון באַשאַף איז עס, אַדער ווי לעיעלעס דריקט זיך אויס — „צו פּורעמען די שטומקייט, וואָס איז האַלץ“... מיר פּורעמען שטומקייט, מיר פּורעמען ריידעוודיקייט, לעבן פּורעמען מיר, אָבער אַלעמאָל בלייבן מיר נאָר די אַנשלאָגער „אין דער טיר פון סוד“.

פּרעגן מיר זיך ווידער: וואָס איז דער כישוף פון די פשוטע ווער-טער, וואָס האָבן אונדז אַוועקגעפירט אויף אַזעלכע ווייטע שליאַכן פון געדאַנק און איבערלעבונג? עס איז דער אייגענער כישוף, וואָס פון דעם פּראָסטן שטיקל האַלץ ווערט דורך אים אויסגעפורעמט אַ גע-שטאַלט. עס איז דער אייגענער סוד, וואָס אַלעמאָל שלאָגן מיר זיך אָן אין זיין טיר. אָבער קיינמאָל קענען מיר אין אים נישט אַריינקומען. א. לעיעלעס האַלט שטאַרק פון באַווסטזיניקייט אין פּאָעזיע, אָבער ער אַליין ווערט אַ סך מאל צעטרייסלט פון דעם סוד, וואָס דער באַשאַף שטעלט מיט זיך פאַר און וואָס פּאָעזיע איז איינער פון זיינע גרונט-יסודות. אין וועלט-באַשאַף איז דאָ באַווסטזיין, אָבער אַ פּאָעטיש באַ-ווסטזיין וואָס וואַקסט-אַריבער דעם פּראַקטיש-אַרכיטעקטישן באַווסט-זיין.

נאָר לאַמיר צוגיין צו דער דריטער טייל פון דעם ליד — די לעצטע צוויי סטראָפּעס. דאָ מעדיטירט דער פּאָעט, עס איז דער לירישער אויס-

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

לאָז פון אַ טראַכטערישן ליד. לעיעלעס דערציילט, ווי ער שפּאַרט זיך אָן אויפן שטעקן און — „עס וויגט זיך ריטמיש אויכעט מיין געדאַנק“. און זעט, וואָס פאַר אַ ווייטקייט און טיפקייט עס וואַקסט־אַרויס פון אַ שטיקל האַלץ. די לעצטע סטראַפּע, וואָס איך ציטיר דאָ, אין דער פינאַל — אַ פלי אין דער הייך איז ער, און לאָזט איך איבער אין געדאַנקלעך־שפירעוודיקע הייכן. ליענט זיך די סטראַפּע אַזוי: „אַמאַל פליט דער געדאַנק אַרויפצו אומגעריכט, און ס'דאַכט מיר, איך זע דעם רעיון, איך זע די האַנט, וואָס פּרעמט פון דעם דיקן חושך — ליכט און ערד, און גייסט, און זיך מיט מיר ביינאַנד“...

האַבן מיר דערפון געלערנט, ווי איין ליד, אַז מיר ליענען עס מיט פולן געמיט און מיט דער פאַרטיפונג, וואָס פאַעזיע פאַדערט, פירט אונדז אַרויף אויף גרונטיקע געדאַנקען און ווייעט־אָן אויף אונדז אַ שטימונג, וואָס מיר זענען אָפט נישט בכח זי צו פאַרשטיין, אָבער אַז מיר זאָלן אַזאָ שטימונג נישט האַבן אַמאַל, וואַלט דאָס לעבן אונדז דזערס געווען אַ סך אַרעמער און בלייכער.

א. לעיעלעס איז אין זיין ליד דער דורכטראַכטער און דורכפילער פון אַ געדאַנק. ער איז געבענטשט מיטן זעלטענעם חוש צוצופאַסן צו יעדן ליד באַזונדער די פאַסיקע פאַרעם — און אין פאַרעם איז ער אַן עזער.

דאָ איז כדאי אַ טראַכט צו טאָן וואָס פאַרעם איז אַזוינס. אין דער פאַעזיע אונדזערער איז געווען אַ צייט, וואָס פאַרעם־מיסטערשאַפּט האָט מען אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט. קונצן, האָט מען געזאָגט, נישט מער ווי פעיקייט. אויסגעקומען איז, אַז פאַרעם איז נישט מער ווי דאָס אויסערלעכע לבוש פון דעם ליד, נאָר די שאַלעכץ, ווייסט איר דאָך, שיילט מען אָפּ און קומען קומט מען צו דער יאָדער. דער אמת אָבער איז, אַז פאַרעם וואַקסט אַרויס פונעם ליד און וואַקסט אַריין אינעם ליד. פאַרעם איז דער ריטם פונעם מענטש־אויסדרוק בכלל און דעם ליד בפרט. אויב איר דערמאַנט זיך „אַז ישיר“ — דאָס געזאַנג, וואָס משה האָט געזונגען נאָכדעם, ווי פרעה און זיינע רייטוואַגנס זענען אַריינגעזונקען אין ים — וועט איר דערהערן אַ שטורמישן ריטם, אַ זינגערישן, וואָס די פיס הייבן זיך צוצוקלאַפּן צום טאַקט. מרים, משה'ס

שוועסטער, דערציילט דאָס חומש, האָט גענומען דעם צימבל און האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ טאַנץ. און נאָר אין עטלעכע ווערטער האָט זי זיך צעזונגען: „סוס ורוכבו רמה בים, סוס ורוכבו רמה בים...“ אַז מיר זינגען-נאָך דעם סטאַקאַטאַ-ריטם, דערשפירן מיר אין אים עקסטאַטישן טאַנץ. דאָס מייַן איך מיט צופאַסן פאַרעם צו אינהאַלט.

לעיעלעס האָט אויסגעמיסטערעוועט אַלע ליד-פאַרמען, אָבער גער-טאָן האָט ער עס נישט סתם, כדי צו באַווייזן די קונץ פון פאַרמען, נאָר דערפאַר, וואָס פּאַעטיש האָט ער געפילט אַ דראַנג אויסצודריקן באַזונדערע שטימונגען אין פאַרמען, וואָס זאָלן בולטער אויסדריקן וואָס ער וויל זאָגן. און אַ סוד וועל איך אויסזאָגן, אַז זייער אָפט טרעפט זיך אַז דעם פּאַעט גייט פריער נאָך דער ניגון פונעם וואָרט, ווי דאָס וואָרט אַליין. דאָס הייסט, אַז דער ניגון, דער ריטם, די פאַרעם זענען גאָר די סיבה ראַשונה פונעם ליד און דערנאָך וואַקסט פון זיי אַרויס דאָס ליד. נאָר אַזוי ווי איך האַלט, אַז עס איז בכלל שווער צו געפינען די ערשטע סיבה פאַר אַ ליד, וועל איך זיך דערמיט נישט מטפּל-זיין. קלאָר דאַרף אָבער זיין, אַז דער שידוך צווישן פאַרעם און אינהאַלט, אויב ער איז עולהיפה, קומט פון אים אַרויס דאָס פערפעקטע ליד, וואָס צו דעם רייסט זיך די פּאַעזיע בכלל און דער פּאַעט בפרט.

דאָס אייגענע איז מיטן גראַם. לעיעלעס, וואָס האָט געשריבן אַ סך ווייט-פּערזיקע און פריי-פּערזיקע לידער, איז אויך דער מייסטער אויפן גראַם. און זאָל מען דאָ נישט מיינען, אַז גראַם איז אַ טפל אין ליד — אַז עס איז גראַם-שטראַם מאַך מיר אַ ליעטניק. דאָס איז דער פרי-מיטיווער צוגאַנג צום ליד. דער גראַם איז אַן אַנטפלעקטער. זייער אָפט טרעפט זיך, אַז דער פּאַעט, בעת צו אים אַנטפלעקט זיך אַ נייע וואָרט-און גראַם-קאַמבינאַציע, עפנט זיך אויך ביי אים דער קוואַל צום ליד. ער ווערט דורכן גראַם-אַנטפלעק אין דער בחינה פון יענעם פרינץ, וואָס איז געשטאַנען ביי דער פאַרשלאַסענער טיר פון אַ פּאַלאַץ. און פּלוצ-לינג דערזעט ער אַ כישוף-שליסעלע, וואָס עפנט פאַר אים דעם אַרייַג-קום אין די ליכטיקע זאָלן, וווּ אַ טייערע געליבטע זיינע וואָרט אויף אים. און וואָס נייער און אַנטפלעקערישער דער גראַם איז, אַלץ ספּאַנג-

אפרים אויערבאך

טאנער און פרישער זענען די בילדער און אפילו דער געדאנק אינעם ליד.

אינעם גראם, איז ווידער א. לעיעלעס איינער פון די מייסטער-פיאנערן אין דער יידישער פאָעזיע.

ביי לעיעלעסן אינעם איצטיקן בוך איז דאָ אַ ליד, וואָס אָפּן רעדט עס נישט פון דעם דור אונדזערן, פון די גרויסע גלויבנס זיינע און דעם ביטערן יאוש, אָבער אַז מיר לייענען דאָס ליד מיט פולקייט און טראַכטערישקייט, דערשפירן מיר אין דעם, אי דעם פאָעטס יחידישן טראַגיום, אי דעם טראַגיום פון דעם גאַנצן דור אונדזערן. דאָס ליד הייסט „ווי אַן אומגעריכטער לופט-צוג“ — אַן אומגעריכטער נאָמען און נאָך ווייניקער אַנזאָגנדיק אויף עפעס, וואָס וועט אונדז אַזוי טיף צעטרייסלען. זאָגט דער פאָעט, אַז עס וועט פאַרביי אַ יאַר-צענדליק און אפשר פופציק יאַר, ווען — „אַ האַנט וועט אויפֿוועקן אַ טיף-פאַר-שטעקטע סטרונע, און אויפשפּילן אַ בענקשאַפט נאָך מיין גראַדן בליק, נאָך מיין פאַראַכטער און אומנוציקער אמונה, קיין קליינקייט וועט נישט וואָגן אָפּשטעלן צוריק אַטדי מוזיק...“ דער פאָעט גלויבט, אַז קומען וועט איינער מיט „דרייטער קראַפט“ און „אַל-מיין ביטערניש וועט פליסן פון זיין צונג מיט האַניק פון אַנטפלעקונג, זעעריש און פליטיק וועט ער מיין חלום אַנקליידן אין וואַר און שווינג און — מאַכן יונג“.

איז די דאָזיקע וויזיע אַ יחידישע, זי איז אָבער צו דער אייגענער צייט אַ כללישע, וואָרעם דער גאַנצער דור — אויף וויפל ער פאַר-מאָגט נאָך אין זיך וויזיע — חלומט דערפון, וואָס אַ דור, אָדער צוויי שפעטער וועט אויפשטיין און „זיין חלום אַנקליידן אין וואַר און שווינג“. דאָס איז דער כח פונעם עכטן ליד: פון יחידישקייט ווערט עס דער אויסדרוק פון אַ גאַנצן דור.

אינעם ליד „איוב“ האָט א. לעיעלעס דריי שורות, וואָס זענען פאַרן לייענער אַנטפלעקעריש און די שורות לייענען זיך אַזוי: „זי די הימלען זענען פוסט, אָדער זינגענדיקע לאַנען, זי דו ביסט יאָ פאַראַן אָדער נישט פאַראַנען — מיינע יסורים זענען דאָ, ווי דיין ווינט“, נעמט די לעצטע שורה — „מיינע יסורים זענען דאָ, ווי דיין ווינט“ —

און לייענט זיי מיט זיך אַליין, אין זיך אַליין און איר וועט דערהערן דאָס אייגענע האַרץ. די יסורים, וואָס זענען דאָ ביים פילנדיקן מענטשן, וואָס זענען ווירקלעכסטע ווירקלעכקייט זיינע.

אַ ליד איז דאָ ביי לעיעלעסן אינעם איצטיקן בוך — „אחד“ — האַלט איך עס פאַרן טיפסטן, מיסטישסטן און רעליגיעזסטן ליד. איך שטעל זיך אָפּ אויפן דאָזיקן ליד, דערפאַר וואָס איך וויל ברענגען לער-יעלעס פיל-קאָליריקייט, פיל-מאָטיוויקייט און פיל-איבערלעבערישקייט. דאָס ליד גיט-איבער דעם מיסטיציזם פונעם אחד, פון דער גאָט-אייני-קייט. דער ריטם — אינערלעך אויסגעצויגן — גיט אַליין איבער די אחד-איבערלעבונגען און, אַז מיר קומען צו די ווערטער, שפירן מיר אין זיי אחדדיקייט. ציטיר איך: „דער הימל האָט געטוליעט די ערד, די ערד האָט געענטפערט מיט גלוסטיקן עכאָ: אח—ד“. זעען מיר, ווי דער פּאָעט האָט געוואָלט שאַפן דעם אחד אין דער אַטמאָספּערע פון מענטש-צו-מענטש באַהעפטונג. דער גראַם איז נישט קיין פולער. ער איז נאָר אין קלאַנג: עכאָ און אחד. אין דעם אַליין איז דאָ עכטער פּאָעטישער טאַקט — און גלויבט מיר, אַז עס איז דאָ אַזאַ זאַך ווי פּאָעטישער טאַקט — און די ווערטער, דער געדאַנק איז ווי אַ שטייגן-דיקע דראַמע, ביז זי דערגרייכט דעם קלימאַקס, וואָס איך ציטיר אים דאָ: דאָס פּאָלק האָט געאומקומט אין פיין. די פיין האָט געאומערט, געיאַמערט: „פאַרוואָס?“ שטילער פון אַ זיפּץ האָט געאַכט אַן עכאָ: אח—ד. אין עטלעכע קורצע ווערטער איז דאָ דער גאַנצער יידישער וועלט-געדאַנק: אח—ד. דער איינער גאָט איז דער ענטפער אויפן פאַר-וואָס. די אחדות הבורא איז דער גורל פון אונדזער פּאָלק.

ד ע ר פ א ע ט ל ע י ע ל ע ס

אהרן גלאַנץ-לעיעלעס איז געווען אַ ווערסאטילער שעפער. און רעדן רעד איך דאָ נאָר פון זיינע פּאָעטישע שאַפונגען (דערפאַר טאַקע וועלן מיר אים ווייטער רופן נאָר מיטן נאָמען לעיעלעס, ווי ער האָט זיך אונטערגעשריבן אונטער זיינע לידער), וואָס זענען דער טיפּסטער תּוֹך פון זיין לעבן. און אין דער פּאָעזיע איז ער אויך געווען אַזוי פּילזייטיק און פּילקאָליריק, אַז אים אויסצושעפּן אין דער פּולקייט פון זיין שעפּער-רישן ברונעם, איז אויך נייטיק אַ סך ברייטערער אָפּשאַצערישער פּאַר-נעם, ווי אַ פּרוּוו צו די שלושים זיינע.

אינעם נומער 56 פון „די גאַלדענע קייט“, וואָס איז אַרויס דעם לעצטן זומער, זענען געדרוקט פינף לידער לעיעלעסעס, — לידער וועגן עין-גדי. געווען איז לעיעלעס און זיין פּרוי סאַפי אין ארץ-ישראל זומער 1965, — דאָס ערשטע מאָל זענען זיי געווען נישט נאָר אין דער יידישער מדינה, נאָר בכלל אין ארץ-ישראל. אין דער פולער עלטער פון 75 יאָר, הייסט עס, האָט א. לעיעלעס צום ערשטן מאָל געזען די ארץ-ישראל-דיקע לאַנדשאַפּט, אַריינגעאַטעמט די לופט נישט נאָר פון דער היסטאָ-רישער יידישער מדינה, נאָר אויך פון דער נייער. אין אַזעלכע רייפּע יאָר איז דער מענטש בטבע נישט בכח זיך אויפצוהייבן צו דער הייך פון התלהבות, וואָס אַ יונגערער מענטש דערגרייכט זי. דער פּאָעט אַפּילו איז מער מיושבדיק, אַפּילו קריטיש צו די ערשט-מאָל געזעענע זאַכן, בפרט אַז זיי זענען פּאַרבונדן מיט אַן אידיע.

נעם איך דערפאַר די לידער וועגן עין-גדי אין „די גאַלדענע קייט“ פאַר אַן אויסגאַנג, וואָרים מיין איינדרוק איז, אַז די דאָזיקע לידער זענען אַזוי וואַרהאַפּטיק דורכגעלעבט, אַזוי טיף-געמיטיק אַרויסגעוונ-גען, אַז איר, דער לייענער, טרינקט זיך אַן מיט זייער פּרישקייט. נעמען נעם איך דאָס סאַמע לעצטע ליד פון דער סעריע, וואָס פאַרמאַגט

אפשר נישט די טיפקייט פון די פריערדיקע פיר לידער, אָבער דערפֿאַר
פֿאַרמאָגט עס פֿאַרקאָפּנדיק געזאַנג. —

מיר זענען דאָ. מיר זענען דאָ. מיר זענען דאָ.
קלאַפט אויס אַ לויב אויף צימבאַלן.
לאַזט הערן אויף פּויקן אַ דערהויב, פון שופרות אַ שאַלן.
הילכט אויס אַ שבח אויף קלאַוויש און סטרונע.
שלאַגט אויס אויף טאַמבורינען די העלדן־אַמונה
און צעטרייסלט די ווינטן פון שטח אין אַלע נאַנטן און ווייטן
און מאַכט טאַנצן די אַרעאַלן פון אַלע צייטן —
מיט נייעם לידער־געשאַנק,
מיט דעם יינגסטן געזאַנג:
מיר זענען דאָ!

לעיעלעס האָט מיט זיין פֿאַעטישן חוש דערשפּירט, אַז די פֿאַרעם
פונעם ליד דאַרף זיין אַ מין אַלט־תנכישע. מיר שפּירן טאַקע דעם הויך
פון די תנכישע נצחון־געזאַנגען. ער האָט אָבער צו אייגענער צייט דאָס
אַלט־תנכישע געגעבן נאָר ווי אַ ווידערקלאַנג און דאָס ליד אַליין גע־
שריבן אין דער סאַמע מאַדערנסטער פֿאַרמע אין דער פֿאַעזיע פון אונ־
דזער צייט. נאָר איבער די אַלע פֿאַרעם־ניואַנסן איז וויכטיק דער איר
נערלעכער ריטם פון שעפּערישער פּרייד, וואָס איר לייענט־אַרויס פונעם
ליד. אַ מין נאַציאָנאַלער יידישער פּרייד־ריטם זינגט אַרויס פונעם ליד.
דערצו איז דאָ אינעם ליד אַזאַ הויך־פֿאַעטישע בילדלעכקייט, ווי „צע־
טרייסלט פון שטח אין אַלע נאַנטן און ווייטן“, אָדער מאַכן „טאַנצן די
אַרעאַלן פון אַלע צייטן“.

דער לייענער, האָף איך, וועט שוין באַגרייפן, פֿאַרוואָס איך האָב
זיך קודם אָפּגעשטעלט אויף דעם לעצטן ליד אין דער סעריע. סע איז
אַ געזאַנג, וואָס אַ פֿאַעט רייסט זיך דערצו אַלע זיינע שעפּערישע יאָרן
און זעלטן דערגייט ער דערצו.

די אַנדערע לידער פון דער סעריע זינגען אַרויס די תנכישע מאָר־
טיוון, וואָס עיני־גדי איז מיט זיי פֿאַרבונדן. דעם מאַטיוו פון שיר השי־
רים, פון שאַול און דודן און דער זאַלץ־מדבר ביים ים־המלח. דאָס ליד
ענדיקט לעיעלעס מיט אַן אויסגעזאַנג. —

א פ ר י ם או י ע ר ב א ך

דאָ ווערט אויף אַ פּיצל שטח
מיין שטאַם אויפגעריכט און באַנייט.
מיין שטאַם האָט געוואונען די שלאַכט
מיש די געניטע נושאי המיטה
פון נאַכט און די מחבלים פון פאַרלענד.

און אין פערטן ליד, וואָס ער רופט „נייע גבורים“, באַזינגט ער דעם
וואַסערפאַל אין עין־גדי און קומט צום זינגעוודיקן פּאַטאַסדיקן אויספיר,
אַ „דאָ הויערן פרישע זינגערס, נייע גבורים, וואָס שטרעקן די
הענט צו מצדה“... אָבער די לעצטע שורה פונעם ליד גיט פּלוצלינג זיך
אַ וועג צום אידייאישן איינשטעל פונעם פּאַעט, וואָס ברענגט אַרויס,
אַז די „נייע גבורים“ שטרעקן די הענט נישט נאָר צו מצדה, נאָר „אויך
צו הירש גליקס: מיר זענען דאָ. אין אַ פּאַעטיש־צימצומדיקן אופן זאָגט
ער אַרויס די אידייע פון איין פּאַלק אין דער מדינה און אין די לענדער
פון צעשפרייטקייט. מיר דאַכט זיך, אַז דאָס זענען די לעצטע לידער
לעיעלעס, לכל הדעות געדרוקטע לידער, און אָפּגעשטעלט האָב איך זיך
אויף זיי דערפאַר, וואָס פון זיי לערנען מיר, אַז נישט נאָר איז דער
פּאַעט געווען שעפּעריש פריש ביז די לעצטע טעג, נאָר אַז ער האָט
אויך געהאַט דעם כח זיך צו באַנייען, שאַפן לידער אויף נייע מאַטיוון.
גערעדט האָב איך פריער פון דער ווערסאַטילקייט לעיעלעסעס, אָבער
מיר דאַכט זיך, אַז אין די לידער איז דער צענטראַלער מאַטיוו די נאַטור.
דער מענטש אין זיין אור־כאַראַקטער און דער סאַציאַלער געבוי פון
דער וועלט. עטלעכע גרעסערע פּאַעמעס זענען דאָ ביי אים, איז יעדער
איינע פון זיי געבונדן מיט דער נאַטור. אַפילו אַז ער שאַפט די אַטמאָ־
ספּערע פון פּאַליטישע געשעענישן, איז אויך דאָ אַ צונויפגעוואַקסנקייט
מיט דער נאַטור. שוין אָפּגערעדט פון אַזאַ פּאַעמע, ווי „פון דיר צו מיר“,
וואָס איז ממש צונויפגעפּעדימט מיט דער נאַטור. דערביי האָט לעיעלעס
אויך אַריינגעקוקט אין די וועגן פון די בעלי־חי און, מיר דאַכט זיך, אַז
ער איז דער איינציקער, אָדער איינער פון די געציילטע, וואָס האָט
אַזויפיל געשאַפן וועגן די לעבעדיקע באַשעפענישן. אַ ליד, וואָס שניידט
זיך אין דער זעאונג פונעם ליד, איז „סדר העולם“, וואָס איז אויף אַ
פּאַעטיש־ניכטערן אופן פעסימיסטיש וועגן דעם וועג פון דער וועלט.
דאָס בילד, ווי אַ שלאַנג שלינגט־איין אַ קראַליק, און ווי —

אויף דער וואגשאל

געבליבן דרויסן איז נאָר דעם קראַליקס קאַפּ
מיט די אויגן.
באַלד בלויז אויגן.
און די אויגן האָבן געקוקט אַרויף
צו די שטערנדיקע הייכן, —

דאָס בילד פאַרפאַלגט אייך ממש. און דער קאַרשון, וואָס האָט אַרויפֿֿ
געשלעפט אַ העזעלע צו אַ הויכן פעלדז, אַנידערגעשלידערט און באַלד
אויסגעפיקט ביי אים די אויגן, — דאָס אַ בילד איז אויך איינס פון
שאַרפּסטע אין אונדזער פּאַעזיע. איר קענט זיך דערפון נישט באַֿ
פרייען. זענען אַזעלכע לידער ליריש־צוקוקערישע. ביי אים זענען דאָ
לידער רייך־לירישע, ווי למשל „שמעיה קען נישט גיין“, וואָס איר
טראַגט זיי אין זיך לאַנג נאָכן לייענען זיי.

לעיעלעס איז אַן ספּק איינער פון די אַנטדעקערס אין אונדזער
פּאַעזיע. נישט קיין דערפֿינדער, זאָג איך, נאָר אַנטדעקער, וואָרים ווי
מיר דאַכט זיך האָט ער אַנטדעקט די גוואַלדיקע פּאַעטישע מעגלעכ־
קייטן פונעם יידישן לשון פון די פאַרשידנסטע פאַרמען. אַז מע דער־
מאָנט זיך ווי דער פּאַעט און פאַרמען־זוכער, י. ל. פּרץ, האָט ערשט מיט
אַ דרייסיק יאָר פאַר לעיעלעסן זיך געקלאַגט, אַז „אַנדערש וואַלט מיין
ליד געקלונגען, אַז איך וואַלט פאַר גוים גויאיש זינגען“, און מיינען
האָט ער עס געמיינט וואָס דאָס יידישע לשון איז אַרעם, — אַז מע
דערמאָנט זיך ווי די צייט איז געשפרונגען מיט אַזאַ אימפעט אינעם
וויקס פון דער יידיש־אַנטוויקלונג, איז די באַוונדערונג פאַר לעיע־
לעסעס פאַרם־עקספּערימענטן נאָך אַ סך גרעסער.

געזען אַ פאַרלויפּער פאַר לעיעלעסן אין פאַרם־עקספּערימענטאַ־
לישקייט: לייב ניידוס. ער איז אַבער געבליבן דער עיקר ביי די עקס־
פּערימענטן, ער האָט נישט צייט געהאַט די פאַרשידענע פאַרמען אַנ־
פילן מיט טיפּן פּאַעטישן תּוּכּן. געשטאַרבּן איז לייב ניידוס צו 28 יאָר
און אַפּילו אין קורצן לעבנסשאַפּאַן פון זיין פּאַעטישער פיבערדיקייט
האָט ער געעפנט אַ קליין טירל צו דער פּאַעטישער וועלט פון די גרויס־
איראַפּעישע ליטעראַטורן.

אויסרעכענען די פאַרשידענע פאַרמען, וואָס אין זיי האָט לעיעלעס
געשריבּן, איז כלל נישט גייטיק. אין דעם איז ער געווען, ווי איך האָב

אפרים אויערבאך

געזאגט, אן אנטדעקער. א דערפינדער איז ער געווען אינעם גראם. ער
ער האָט באַרייכערט די יידישע פּאָעזיע מיט גראַמען, וואָס פאַר אים
האָט זיך קיינער נישט אָנגעשלאָגן אויף זיי. און גראַד די גראַם־מייס-
טערשאַפט איז אַ ריי־יידישע און איז אויך טיף אַריינגעוואַקסן אין
אונדזער פּאָלקס־שעפּערישקייט. נאָר דער רייץ סיי פון נייע פּאַרמען
און סיי פון נייע גראַמען האָט אים אַמאָל פאַרפירט אויף קרומע וועגן.
מיר דאַכט זיך אַז סיי דער טריאַלעט און סיי דער ווילאַנעל, וואָס לע-
יעלעס האָט מיט זיי אַ סך עקספּערימענטירט, זענען פרעמד דעם איי-
נערלעכן כאַראַקטער און דעם ריטם פון יידיש. דאָס לשון אונדזערס
איז אַ ברייט־באַריידעוודיקס און איינפענטען עס אין דעם יאקל פון
געציילטע שורות, בפרט נאָך אַז באַשטימטע שורות חזון זיך איבער אין
יעדער סטראַפּע, נעמט־צו ביים לשון דעם כח פון אויסרעדן זיך, אַ
טענה־טאָן כמעט אויפן מענה־לשונדיקן שטייגער.

לעיעלעס האָט אָבער באַוווּזן גרויס מייסטערשאַפט אין דער געצאַמט-
קייט, אַפילו אַז ער האָט געמוזט צאַמען דעם נאַטירלעכן פלייץ פון
אונדזער לשון. דאָס אייגענע איז מיט גראַמען־נאָואַטאַרישקייט: אַמאָל
האָט ער געמוזט בייגן די שורה אַזוי אַז דער גראַם זאָל זיך אָנזען.
אַז איר נעמט, למשל, אַזאַ שורה, ווי „די לופט איז נאָכן רעגן
מיט געבליעכץ שטאַרק“, איז דערפאַר, וואָס „שטאַרק“ שטייט ביים
סוף פון דער שורה, כדי צו גראַמען מיט קאַרק, ווייסט איר נישט
דעם באַטייט פון „שטאַרק“: צי איז די לופט נאָכן רעגן סתם שטאַרק
מיט געבליעכץ, צי דאָס מיינט אַז סע איז אַ שפּע אין געבליעכץ, צי
איז זי שטאַרק צוליבן געבליעכץ. נאָר אין רוב לידער זיינע איז דער
נאָואַטאַרישער גראַם אַ צושפּיל אויף אַ פיינעם, דינעם מוזיקאַלישן
אינסטרומענט, וואָס דער פּאָעט לעיעלעס איז געווען זיין סטראַדע-
וואַריוס.

שרייבן אויטאָביאָגראַפיש, אָבער אויף אַזאַ הויך־פּאָעטישן אופן,
וואָס זאָל דעם פּאָעטס ביאַגראַפישקייט דערהייבן צום אַל־מענטש, איז
גאָר אַ הויכע פּאָעטישע מדרגה. לעיעלעס האָט אין די שפּעטערע
יאָרן געשריבן אַ סך אויטאָביאָגראַפישע לידער. כאַפּ איך אַרויס עט

לעכע שורות פון אַזאַ ליד, וואָס דאָס אויג מיינט אין געפאַלן אויף זיי:

שטייט אַ הויז אינמיטן פעלד, איך וווינ אין דעם אַצינד.
 אין די פענצער מיט די דראַטן
 קלאַפּ אומרויקע מאַטן,
 ס'מאניעט זיי דאָס העלע ליכט, וואָס מענטשן-פאַרטל צינדט.

דער פּאָעט דערציילט, ווי די פליגעלעך רייסן זיך דורך דורך די דראַט־נעצן און קומען אום אויפן באַשריבענעם פּאַפיר זיינעם. די שורות-מצבות „קאַנקורירן מיט אימפעטיקן קוועקזילבער פון מיינ געדאַנק“. האָט איר אינעם דאָזיקן ליד די פּערזענלעכע איבערלעבונג פונעם פּאָעט, וואָס איז קאַנקרעט אַנגעצייכנט און איר האָט דאָ אויך דעם ווייטן אַנווונק, אַז דער „אימפעטיקער קוועקזילבער“ פון זיין געדאַנק, — דעם מענטשנס געדאַנק בכלל, — איז אפשר נישט מער, ווי „פיצלעך פליגעלעך, — אַ וויש און זיי ווי נישט געווען“. דאָס ליד האָב איך בפירוש נישט אויסגעקליבן, — סע איז מיר געקומען אונטער דער האַנט, לעיעלעס האָט אַ סך אַזעלכע אויטאָביאָגראַפישע לידער, וואָס זיי זענען קאַנקרעט און דאָך וואַקסט פון זיי אַרזיס אַ טיף-טראַגישער געדאַנק, אַ סך מאל אַ דיכטעריש-געדאַנקלעכער פּלי.

נישט אויף אַלע לידער-פאַרמען און שטימונגען האָב איך זיך אַפּגעשטעלט. לעיעלעס איז צו ווערסאַטיל. און אוודאי איז נייטיק זיך אַפּצושטעלן באַזונדער אויף זיינע לענגערע פּאָעמעס און די דראַמעס. וועט מען זיך מוזן אַמאָל ווידער אומקערן צו אים, אַז דער אייבערשטער וועט נאָר שענקען יאָרן און אַ קאַפעטשקע געזונט. צו סוף וויל איך נאָר זאָגן: אַ פּולער יידישער פּאָעט איז לעיעלעס געווען. ער האָט זיך ביזן סוף פון זיינע טעג באַנייט און, נאָכמער, ער איז אַוועק פון דער וועלט אַ נישט אויסגעשעפטער אין דער שעפּערישער דאָרשט, אינעם דראַנג צו קלעטערן אַלץ העכער אויפן פּאַרפּלאַנטערטן בוים פון דער פּאָעזיע.

לעיעלעס אין עברית

אין זיין אויסשעפנדיקן אַרײַנפיר צום בוך „שירים וחזיונות“ פון אהרן גלאַנץ-לעיעלעס, וואָס איז אין אָנהײב 1960 דערשינען אינעם מוסד ביאליק, שטעלט זיך דב סדן אָפּ אויף דעם דיכטערס עדות-זאָגן וועגן זיך אַליין, אַז ער איז אַ גרויסשטאַטישער און די פּאַעזיע זײַנע איז אַן אַרויסוואַקס פון דער גרויסשטאַטישקײט. די גרויסשטאַטישקײט האָט געשאַפן דעם נײַעם גאַנג אין דער פּאַעזיע, האָט געבראַכט נײַעם אויסדרוק און אַ קער-געטאַן די פּאַעזיע פון דער וועלט בכלל און דער ייִדישער בפרט, נישט נאָר צו נײַע מאַטיוון, נאָר אויך צו נײַע אויסדרוקס-מיטלען. סדן איז נישט אינגאַנצן מסכים מיט דעם דאָזיקן אײַנשטעל פונעם פּאַעט און פרוווט באַווײַזן, אַז כאַטש ער, גלאַנץ-לעיעלעס, איז געוואַקסן אין דער גרויסער שטאַט לאַדזש און פון די יונגע יאָרן-אַן האָט ער געלעבט אין לאַנדאָן און דערנאָך אין נײ-יאָרק, איז אָבער די קלײַנשטאַטישקײט, וולאַצלאַוועק, וווּ ער איז געבוירן, גע-קומען זײַער אַ סך צום אויסדרוק אין זײַנע לידער.

אַז מיר נעמען אָבער די אויסגעקליבענע לידער, וואָס זענען אַרײַן אין העברעישן בוך, זענען דאָ זײַער ווייניק קלײַנשטאַט-לידער, אָדער כמעט ווי גאַרנישט. דער איבערזעצער, בנימין הראַשאווסקי, און די רע-דאַקציע, האָבן גראַד אויסגעקליבן די גרויסשטאַטישע לידער פון די אַלע לידערביכער זײַנע, וואָס זענען דערשינען. א. גלאַנץ-לעיעלעס, ווי דער רוב פּאַעטן, איז זיך אָפּט טועה וואָס נוגע אים אַליין, זײַן אײַגענעם שאַפן. די גרויסשטאַטישע לידער זײַנע זענען טאַקע דער אויסדרוק פונעם ראַשיק-רוישיקן שטאַטישן ריטעם, אָבער אין תוך האָט ער די גרויסשטאַט נישט ליב און דער גרונט-מאַטיוו פון זײַנע לידער איז די פאַרלוירנקײט זײַנס אינעם ווירואַר פון דער שטאַט. בעת די דאָרף-לידער זײַנע זענען בפירוש דורכגעדרונגען מיט ליבשאַפט צו דער נאַטור, צו די בעל-יחי, די שטומע באַשעפּענישן.

איז אַ שאַד, וואָס אין די 58 זייטן לידער, וואָס אינעם בוך „שירים וחזיונות“ זענען נישט אַריין דעם פּאָעטס נאַטור־און דאָרף־לידער, וואָס וואָלטן געגעבן דעם העברעישן לייענער אַ פולערן באַגריף וועגן דעם פּאָעט. אמת, דאָס דאָרף און די נאַטור איז ביי גלאַנץ־לעיעלעסן אַן אַמעריקאַנישע, — פון דער קליינשטאַט אין פּוילן האָט ער כמעט נישט קיין לידער, — איז אָבער דער אַראַמאַט פון זיינע נאַטור־לידער דער אייגענער, ווי ער וואָלט געשריבן וועגן דער יידיש־פּוילישער נאַטור. ד צוויי גרעסערע פּאָעמס זיינע, — „פון דיר צו מיר“ און „וואודפערן פּאַרם“, — זענען סיי אין פּאַרעם, סיי אין דער אינערלעכער איבערלעך־בונג פונעם פּאָעט דורכגעוועבט מיט דער נאַטור. די לאַנדשאַפט אין „פון דיר צו מיר“ איז דער בראַנקס־פּאַרק. אָבער אינעם דאָזיקן ווינקל פון דער גרויסשטאַט געפינט דער פּאָעט דער עיקר די נאַטור. די לי־ריש־פּובליציסטישע מחשבות פון דער פּאָעמע זענען אַריינגעוואַקסן און אַרויסגעוואַקסן פון דער נאַטור. וואָס איז שייך „וואודפערן פּאַרם“, איז זי שוין אינגאַנצן צונויפגעוואַקסן מיט דער נאַטור און דער פּאַטאַס אירער איז דעם פּאָעטס ליבשאַפט צו דער נאַטור. אַ חוץ די צוויי דערמאַנטע גרע־סערע פּאָעמעס זענען נאָך ביי גלאַנץ־לעיעלעסן דאָ אַ סך נאַטור־און דאָרף־לידער, וואָס זענען נישט סתם אורחים אין זיין פּאָעזיע, נאָר אַ פּאָעטיש־דראַנגערישער כח אין זיין שאַפונג. דער העברעישער לייענער וועט דערפאַר האָבן אַ קאַפּויערן אינדרוק פון זיין פּאָעזיע, — קאַפּויער, ווי דער רעדאַקטאָר פונעם בוך און דער אַריינפירער, טראַכט פון אים.

דאָס בוך „שירים וחזיונות“ איז פון דער סעריע איבערזעצונגען פון יידיש, וואָס דער מוסד ביאַליק גיט אַרויס. מיר ווייסן, אַז די איבער־זעצונגען פון דער יידישער ליטעראַטור זענען אין ביאַליק גייסט, וואָס האָט עטלעכע יאָר פאַר זיין פטירה אַרויסגעלאָזט דעם לאַזונג פון פּינס, — פון צונויפזאַמלען אין העברעיש אַלע גייסטיק־שעפּערישע ווערטן אונדזערע. דער מוסד ביאַליק האָט שוין אַרויסגעגעבן הונדער־טער ביכער, איבערגעזעצטע און אָפּגעפּרישטע, אָבער פון יידיש זענען אַרויס דערווייל נאָר עטלעכע ביכער. איז דאָ נישט דאָס אַרט צו רעדן פון די סיבות, פאַרוואָס דער יידיש־שעפּערישער אוצר איז אַזאַ מאַגער־רער אינעם דאָזיקן פאַרלאַג. דאָס דערשיינען פון אהרן גלאַנץ־לעיע־

אפרים אויערבאך

לעסעס „שירים וחזיונות“ איז אפשר דער אָנהייב פונעם פּאַרלאַגס נייעם צוגאַנג צו דער ייִדיש־ליטעראַטור און מיר דאַרפן דערפאַר דאָס בוך באַגריסן, — סיי פאַר דער שיינקייט פון דער אויסגאַבע און סיי פאַר דב סדנס אַריינפיר, וואָס איז אַן אַרומנעמענדיקער און אין אַ סך פּרטים אַן אויסשעפּנדיקער.

אַז מיר קומען צום בוך אַליין, איז איידער מיר רעדן פון די איבער־זעצונגען, וואָרפט זיך אין די אויגן, וואָס דער לידער־טייל איז אַ זייער בצמצומדיקער. דאָס בוך פאַרנעמט 282 זייטן און מיט סדנס אַריינפיר — 312 זייטן. דערפון זענען נישט מער ווי 58 זייטן לידער, די איבער־ריקע זענען גלאַנץ־לעיעלעסעס צוויי דראַמעס, „שלמה מולכו“ און „אשר לעמליין“. סדן אַליין זאָגט אין זיין אַריינפיר, אַז דער עיקר אין לעיעלעסעס שאַפּונגען — וואָס זענען כולל אי עסייען, אי ליטעראַטור־קריטיק, אי דראַמע און אי פּובליציסטיק, — זענען די לידער. אָבער גראַד די לידער זענען די ווייניקסטע אין בוך. דערפאַר אָבער דערקענט זיך, אַז דער איבערזעצער פון די לידער, בנימין הראַשאַווסקי, האָט גע־וואַלט ברענגען פון די פאַרשידענע לידער־פאַרמען, וואָס לעיעלעס האָט גענוצט אין זיין פּאָעטישן גאַנג. דער העברעיִש־לייענער, מעגן מיר גלייבן, וועט האָבן פאַר זיך די פאַרשידנסטע פּאָעטישע פאַרמען, וואָס זענען נישט שכיח אין דער העברעיִשער פּאָעזיע. מיטן סאַנעט האָבן זיך באַנוצט אַ צאָל העברעיִשע פּאָעטן, אָבער די אַנדערע פאַרמען האָבן זיי, אַ חוץ טשערניכאַווסקי, נישט גענוצט. אויסגעקומען איז, ווי דעם איבערזעצער איז גיכער געגאַנגען אין רעפרעזענטירן לעיעלעסן מיט דער פּאַר־רייכקייט, ווי מיט די תּוכיקע פּאָעטישע שטימונגען. איז דאָס אַליין אַ דערגרייכונג, אָבער מיר דאַכט זיך, אַז מיט אַ גרעסערער צאָל לידער, ווי סע איז דאָ אין בוך, וואַלט דער פּאָעט אַ סך מער געוונען.

דער צוגאַנג צו איבערזעצונגען דאַרף זיין ערשטנס, צי די איבער־געזעצטע לידער לייענען זיך, ווירקן ווי לידער, אָן שום פאַרגלייכונגען מיטן אַריגינאַל. צווייטנס, פאַרגלייכן מיטן אַריגינאַל און זען, צי דער איבערדיכטער האָט איבערגעזונגען דעם פּאָעט מיטן טאָן און דער שטי־מונג, וואָס איז ביים פּאָעט. איבערזעצונגען פון לידער מינערן אַלעמאַל דעם אַריגינאַל, די פּראַגע איז נאָר ווי גרויס די מינערונג איז. אַז איך

בין צוגעגאנגען צו הרושאַווסקיס איבערזעצונגען פון לעיעלעסעס לידער, איז די ערשטע מאָס, — די לידער פאַר זיך אַליין, ווי זיי וואָלטן געווען לידער געשריבן אין העברעיש, — אַ געמישטע. הרושאַווסקי, וואָס האָט אַליין געשריבן לידער אין יידיש אונטערן נאָמען ה. בנימין, האָט אַרויס-געוויזן מיסטערשאַפט אין אַריבערגיסן די שווערע ליד-פאַרמען לעיעלעסעס פון דער יידיש-כלי אין דער העברעיש-כלי. ער האָט אַ סך מאָל אַפילו אָפּגעהיט די אינעווייניקסטע גראַמען, וואָס לעיעלעס האָט אַ שטאַרקן גוסט צו זיי. ער איז אַפילו געווען געטריי דעם אַסאַנאַנס. וואָס איז שייך אָבער דעם תוך פון די לידער, איז דער איינדרוק ביי מיר, אַז סע פילט זיך אַ שטייפקייט, אינעם אופן, ווי זיי זענען איבערגעגעבן אין העברעיש.

הרושאַווסקי באַנוצט דעם מאַדערנסטן העברעיש, און מיר דאַכט זיך, אַז אַפילו אַ העברעיש-קענער, וואָס איז גאַר שטאַרק באַהאוונט אינעם היינטיקן לשון, וועט אויך דאַרפן אַנקומען צו אַ ווערטערבוך, אָדער לכל הפחות זיך אָפשטעלן און איבערטראַכטן, כדי צו דערגיין די טייטש פון אַ וואָרט. איז דאָס נישט קיין חסרון, יעדער פּאָעט האָט אַפילו אין דער אַריגינעלער שפּראַך זיינער, אַן אייגן לשון, וואָס אַ סך מאָל דאַרף זיך דער לייענער אָפשטעלן צו כאַפן אַ וואָרט. האָט הרר-שאַווסקי געוואָלט איבערגעבן לעיעלעסעס אייגן יידיש-לשון אין העברעיש? אפשר יא, נאָר דערפון איז אַרויסגעקומען אַ מין שווערקייט, אַ באַלאַדנקייט פון שפּראַך, וואָס ווערט נאָך שווערער, אַז דערצו קומט-צו דאָס באַלאַדנקייט פון פאַרעם.

לעיעלעס האָט אַ גרויסע צאָל נאַציאָנאַלע לידער, סאַציאַלע, ליריש-פּערזענלעכע, אָבער אַט די פאַרשידנקייט פון מאַטיוון זענען אין די 58 זייטן אין העברעיש נישטאַ. גראַד אין די נאַציאָנאַל-סאַציאַלע לידער, איז לעיעלעס דאָ מיטן טעמפּעראַמענט זיינעם, מער ווי אין די גרויס-שטאַטישע לידער, וואָס פאַרנעמען דעם רוב פון די איבערזעצונגען.

וואָס איז שייך דעם צווייטן צוגאַנג, — די אַדעקוואַטקייט פון די איבערזעצונגען, זענען דאָ פעלערן, אָבער נישט אַזעלכע, וואָס זאָלן, חלילה, שעדיקן דעם פּאָעטס מיינן. ביי מיר איז אין איבערגעזעצטן ליד דער עיקר, צי סע לייענט זיך ווי אַ ליד. לייענען זיך לעיעלעסעס לידער

אפרים אויערבאך

ווי לידער, נאך דאס „קאלטע פייער“, וואס לעיעלעס האט דערפון אין זיינס א ליד, איז אין דער איבערזעצונג א סך קעלטער געווארן. די דראמעס, „אשר לעמליין“ און „שלמה מולכו“, האט איבערגע-זעצט שמשון מעלצער. „אשר לעמליין“ איז געשריבן אין פראנצויזיש און „שלמה מולכו“ אין פערזן. האט מיך באַלד פאַרכאַפּט די שווערע אויפֿ-גאַבע, וואָס מעלצער האָט געהאַט פאַר זיך, — די פּערזן אין „שלמה מולכו“. שמשון מעלצער, וואָס איז אַ מייסטער אין זיינע אַריגינעל-העברעיִש-לידער, האָט אין דער איבערזעצונג פון דער דראַמאַטישער פּאַעמע אַריינגעטראַגן זיין מייסטערשאַפט און איר לייענט זי אין דער העברעיִש-כלי מיט דער אייגענער הנאה, וואָס אין ייִדיש. מעלצערס לשון איז אַ תּנכיש-משנהדיקס, אַפילו אַז ער שאַפט נייע ווערטער, דער-שפירט איר באַלד דעם מיין זייערן און נאַכמער, זייער פּאַעטישן אַראַ-מאַט.

„שלמה מולכו“ איז מער פּאַעטישער פּאַטאַס, ווי דראַמע און דעם דאָזיקן פּאַטאַס האָט מעלצער נישט נאָר איבערגעגעבן, נאָר ער האָט אים נאָך דערהויבן, וואָרעם העברעיִש איז רייכער אין פּאַטאַס, ווי ייִדיש. „שלמה מולכו“, וואָס איז אַ גאַנץ ווערק, וועט געבן דעם העברעיִש-לייענער מער פּולקייט פּונעם פּאַעט לעיעלעס, ווי די פאַר צענדליק ליי-דער. טאַקע דערפאַר, וואָס ער קריגט אַ גאַנצע שאַפּונג און אויך דער-פאַר, וואָס די העברעיִש-כלי איז דאָ אַ לייכט-עלעגאַנטע און דער פּאַ-טאַס איז עכטער, ווי ער איז אין אַריגינאַל.

„אשר לעמליין“, וואָס לעיעלעס האָט געשריבן שפּעטער ווי „שלמה מולכו“, איז אין פּראַנצויזיש און נאָך ווייניקער דראַמאַטיש, ווי פּאַעטישע דראַמע. שמשון מעלצערן איז געלונגען די דראַמע איבערצוגיסן אויף אַנאַ אופן, אַז איר זאָלט בשום אופן נישט פילן די איבערזעצונג. אין סך-הכל: „שירים וחזיונות“ פון א. לעיעלעס איז אַ ווערטפול בוך, אַפילו מיטן צמצום פון די לידער. דב סדנס אַריינפיר, וואָס רעדט אויף אַ ברייטן אופן פון דעם פּאַעטס געראַנגל מיט זיך אַליין און מיט דער אַפּיזיציעלער קריטיק, האָט אויך די גרויסע מעלה, וואָס ער מאַלט דעם הינטערגרונט פון דער ייִדיש-ליטעראַטור אין אַמערקע.

נפתלי גראָט, דער פּאָעט פון יידישע געשטאַלטן

אינעם ליכטיקן טאָג פונעם פאַרשפּעטיקטן פּרילינג, האָבן מיר באַ-
גלייט צו זיין אייביקער רו אַ פּאָעט, וואָס זיינע לידער ברענגען אונדז
רו פון אייביקייט. אַז מיר זענען געשטאַנען ביי זיין צוגעמאַכטן ארון און
מיט טיפן צער געטראַכט, ווי יונג ער איז פון אונדז אַוועקגעאַנגען, —
קיין זעכציק יאָר נאָך נישט אַלט געווען, — איז פאַר אונדז אויפגעאַנגען
אַ שורה פון זיין ליד „די לוייה“:

אַזוי גייט יעדער איינער זיך אַליין באַלייטן...

ער האָט זיך אַליין באַגלייט מיטן ליכטיקן טרויער פון זיין ליד, מיט
די געשטאַלטן פון די שטעטלשע יידן, וואָס ער האָט געשאַפן מיטן
תהילים, וואָס ער האָט אים אַזוי קינסטלעריש איבערגעזונגען אין יידיש.
מיט די פאַלקס־מעשהלעך, וואָס ער האָט זיי געקליבן מיט אַזויפיל טעם.
נפתלי גראָט איז געווען פון די געציילטע אין אונדזער ליטעראַטור, וואָס
אין די שטורעמדיקסטע צייטן פון אונדזער גרויס־ און טרויעריק־געשיכט-
לעכן לעבן, האָט ער זיך נישט געלאָזט מיטרייסן מיט נייע טענדענצן, —
נישט אין פאַרעם און נישט אין אינהאַלט. בעת דער ברויז פון דער צייט
האָט געמאַנט ביי שרייבער צייט־מאַטיוו, איז ער אַוועק פון דער צייט,
האָט זיך מתייחד־געווען מיט די זעונגען פונעם ווייטן, פאַרוואַרפענעם
שטעטל און געשאַפן אין קלאַסיש־געצוימטע פּערזן יידישע געשטאַלטן,
וואָס געזען האָט ער זיי אין זיין הימשטעטל ביז צום אַכצנטן יאָר פון
זיין לעבן, — נישט מער ווי אַכצן יאָר איז ער געווען ווען ער איז
געקומען, קיין אַמעריקע, אַבער אין זיין פּאָעטישער איבערלעבונג
זענען די געשטאַלטן געווען אַזוי פּריש, ווי ערשט נעכטן וואָלט ער
פון זיי אַוועקגעאַנגען.

אפרים אויערבאך

נפתלי גראס איז געווען אן עקשן קעגן די צייט, א סך מאל האבן מיר געהאט צו אים טענות, וואס ער אנטלויפט פון דער איצטיקייט צום שטעטל, אבער דערנאך האבן מיר דערזען אז ער האט פארמאגט א ווייט-זעוודיקייט און ווייט-שפירעוודיקייט, ווי ער וואלט פארויס-געפילט, אז די מערדערישע גויאישע האנט וועט די געשטאלטן פארר-שניידן און ער דארף זיי פאעטיש פארייביקן, דעהייבן זיי אין זייער טראגיום, אין זייער ידישער פולקייט.

דאס ערשטע בוך לידער נפתלי גראסעס איז דערשינען אין יאנואר 1920. מיט א שמייכל האב איך איצט געלייענט דעם אויפשריפט צו מיר אויפן בוך: „דער קאראוואן-זינגער“. מיין בוך „קאראוואנען“ איז ארויס אין 1918, אבער דער שטח פון די צוויי יאר איז אין יענער צייט געווען אזא ווייטער, אז איך בין שוין געווען כמעט א קלאסיקער לגבי נפתלי גראסן, איך האב שוין געטראגן אויף זיך דעם פאעטישן חותם „קארא-וואנען-זינגער“ און ער האט זיך ערשט געדארפט אריינזינגען אין דער פאעזיע. אין יענעם ערשטן ביכל, פון 36 יאר צוריק, איז נפתלי גראס פארונגען מיט ניריאַרק, פארונגען מיט נאכזינגען, נאכנוסחן, מיט פרווון זיך באפרייען פון די „שלייערן“ און די „ווייסע רייטערס“. צום סוף פונעם ביכל האט ער א סעריע לידער „וואס וועט זיין פון מיר?“ און דארטן זאגט ער: „אך, וואס וועט זיין פון מיר? איך, וואס קום ארויס פון יידן יום-טובדיקע, וואס האבן דור-נאך-דור אין בטחון גאר אין גרויסן גאט געלעבט; וואס האבן טאג-און-נאכט אין תורה לערנען גאר, און מיט ווייב-און-קינד טאג-און-נאכט פארבראכט, — וואס וועט זיין פון מיר?“ און דערנאך האט ער דארטן א ליד, וואס איז שוין א פולער אנואג אויף זיין ווייטערדיקן אייגענעם אופן שרייבן, — אן אופן פון דערציילערישקייט, וואס פון איר וואקסט-ארויס א פאעטיש בילד, א סימבאלישקייט. דאס ליד דערציילט, ווי ער, דער אכצניאריקער בחור, דארף אועקפארן פון דער היים, זיך לאזן אין דער ווייטער וועלט-אריין. ער איילט זיך אבער נישט אויפצושטיין, די מאמע גייט צו צו זיין געלעגער און זאגט אים: „טולינקע, שטיי שוין אויף“. גאר „טולינקע“ טראכט, אז אפשר וואלט ער גאר אינגאנצן נישט אועקגעפארן פון דער היים, ווארים אין דער ווייטער וועלט, וואס וועט זיין פון מיר?“ דער

קלוגער זיידע, וואס איז שוין אפגעפארן א וועלט מיט יארן, זאגט: „ער וועט גארנישט פארשפעטיקן“. דאס ליד ענדיקט נפתלי גראס אזוי: „מיין אלטער, גוטער זיידע, ער פארשטייט שוין: איך וועל גארנישט נישט פארשפעטיקן“. אינעם לויף פון די יארן טראכטן מיר, צי האבן מיר זיך געדארפט אזוי איילן? וואלטן מיר עפעס פארשפעטיקט? נאר נפתלי גראס, דאכט זיך מיר, וואלט יא פארשפעטיקט, ווארים דער גאנג זיינער, ווי ביי די מערסטע פאעטן ביי אונדז האט געדארפט גיין דורך דערווייטערטקייט פון דער היים, כדי דערנאך צוריקצוקומען צו איר און זי ווידער באשאפן אינעם ווארט. אז זי זאל זיך קיינמאל נישט אפטאן פון דער אייביקייט.

אבער שוין אינעם ערשטן ביכל, וואס דער גרעסטער רוב לידער אין דעם איז אי פארזונגענקייט מיט ניריאַרק, אי יוגנטלעך-פאַר-הויכט מיט א שלייער פון אַבסטראַקטן בילד, הייבט שוין דער פאעט אביסל אויף דעם פארהאנג איבער זיך, ער זוכט שוין די אייגענע פארלויבנקייט, ער רעדט שוין מיט צער: „מיר, וואס פעלט בטחון אויס, מיר, וואס פעלט א תורה אויס“.

אינעם צווייטן בוך זיינעם, „דער ווייסער רייטער“, וואס איז ארויס אין 1925, קומט שוין נפתלי גראס צו אביסל נענטער צו זיך, צום תמצית זיינעם, וואס האט שפעטער אויסגעפורעמט דאס פאעטישע געשטאלט זיינס. אין יענעם בוך זענען שוין דא זוכעריש-פארטיפטע לידער, אבער די מערסטע זענען נאך לופטיקע. אמאל ווערט ער גאר כוואַטסקע משה-לייביש, ווי דאס ליד „א חלום פון א פרילינג פארנאכט“, אבער אפילו אין דער צעכראַסטעטקייט איז ער אַנדערש, דו פילסט, אז ס'איז א פאעטישער אַנשטעל, אין דער אמתן איז ער גאר א זיידן קינד פון קאלאָמע. ער וויל זיין בונטאַריש, אבער ס'איז א פרומע בונטאַ-רישקייט.

אינעם בוך „ווייסער רייטער“ זענען שוין דא „פערזן“, — פיר שורה/דיקע לידער, וואס אין די ווייטערדיקע לידערביכער האט זיי דער פאעט דערהויבן צו א הויכער מייסטערשאפט פון געמיט און געדאַנק. דא זאגט ער שוין: „מיר בעטן: פיר שוין, פיר אונדז צו דיין שוועל, דעם וועג פאר אונדז מאַך גלייך, מאַך לייכט און העל, מיר

אפרים אויערבאך

קומען קניען פאר דיין אָנגעזיכט. דאָרט אויפצוגיין דערלייטערט אין דיין ליכט". דאָרט זינגט ער שוין: „דער נביא זאָגט: ער וועט ס'גע-וויין פון זיי דערהערן, און פון זייער צער און וויי וועט ער פאַרנע-מען. זייט גרייט, זייט גרייט, ער האָט פאַר זיי פיל פרייד נאָך אָנגע-ברייט". דאָרט זינגט ער שוין: נפתלי, זינט ווען פאַרנעמסטו זיך מיט תפילה טאָן? זינט ווען ביסטו אַ גלויביקער געוואָרן? צי האָט דיין פוסטקייט זיך געבראַכט צו דעם, צי גאָר די אומרו פון דער ליבע?"

כאַראַקטעריסטיש איז אין דעם בוך „די עלעגיע אויפן לעבן פונעם קלוגן חוני". נפתלי גראָס האָט אָנגעשריבן די עלעגיע און זי איבער-געלייענט דעם פּאָעט ל. מילער. יענער האָט אָנגעשריבן אַ מין המשך, אָדער וואַריאַנט פונעם ליד. נפתלי האָט אין בוך אָפּגעדרוקט זיין ליד און מילערס. געטאָן האָט ער עס פון חברשאַפט, אָן דעם מינדסטן הינטערגעדאַנק, אַז דער לייענער זאָל זען דעם חילוק צווישן די צוויי לידער. אַרויסגעקומען איז אַבער, אַז מיר מאַכן אַ פאַרגלייך און מיר זעען, ווי נפתלים „חוני" איז געשריבן אין עלעגישן טאָן, איז פול מיט שטיילקייט און אַ פּאָליקישע סטרונע וויינט אין דעם ליד, דאָס אַלטע יידישע פידעלע פאַרגייט זיך אין דעם, ווען דער פּאָעט זאָגט: „און חוני האָט ליב די ביימער, די בערג, דאָס רוישן פון זיי און דאָס רעדן, די ווינטן, די טייכן — גאָטס ווונדערווערק, — און ווי שווער איז מיט זיי זיך צו שיידין". דאָס צווייטע ליד, ל. מילערס, איז שוין שטורמיש, ער ברענגט חוני'ן אין דער גרויסער שטאַט אַרײַן, וווּ „דאָס שטאַטישע גערויש קלינגט-אַפּ אין חוני'ס אויערן, ווי די שפּראַך פון דור הפלגה". אין דריטן בוך, „יידן", וואָס איז אַרויס אין 1929, איז שוין גער-קומען די פולע אויסגערייפטיקייט, דער פולער אויסדרוק. ביכער זענען דאָ וואָס די צייט וואַקסט אויף זיי אַרויף ווערטיקייט, פולקייט, אַפילו לויטערקייט. דאָס איז געשען מיט נפתלי גראָסעס בוך „יידן". ווען ס'איז דערשינען, מיט 27 יאָר צוריק, איז ער כמעט געווען אַ פרעמד געוויקס אין דעם דאַמאַלסדיקן יידיש-פּאָעטישן גאַרטן. פון איין זייט האָבן נאָך די „יונגע" געטראָגן די פּאָן פונעם „בלויזן רייטער", וואָס איז געווען פאַרהילט אין „זיבן שליערן". פון דער אַנדערער זייט האָבן די

אינוויכיסטן נאך אבסטראקטירט זייערע פאליטישע איבערלעבונגען. דאס איז געקומען נפתלי גראס מיט א גאנץ בוך לידער, וואס האט געסיר-ליעוועט ווי טייערע פערל די שטעטלדיקע יידישע מענטשן ער האט געצייכנט מיט קלארע פארבן, ער האט דעם שטעטלדיקיידישן מענטשן דערהויבן, אין דער וואך זיינער האט ער אריינגעבראכט פאעטישן יום-טוב, און אויסגעוואקסן איז א גאלעריע יידן, וואס מיט די יארן זענען זיי געווארן אריינגעוואקסענער אין אונדז, אין אונדזער געמיט. אפילו אין געדאנק.

אין דער אמעריקאנער פאעזיע האט דאמאלס דער פאעט עדגאר ל. מאסטערס, אין זיין „ספונריווער אנטאלאגיע“ אויסגעגראבן די מצבות פון א גאנץ שטעטל מענטשן און האט זיי ארויסגעשטעלט מיט זייערע זינד, מיט זייער קליינקייט. נפתלי גראס האט גענומען א שטעטל מענטשן און זיי אנגעטאן זיידענע יידישע בגדים, זיי געגעבן טרויע-ריקע יידישע אויגן און אריינגעבלאזן אין זיי א הייליק פייער פון איי-ביקער יידישער גייסטיקייט. אז נפתלי גראס באמאלט דאס בית מדרש, דערגייט ער צו און ווונדערלעכער בילדלעכקייט, ווי: „דאס גאנצע בית-מדרש ליגט ווי דעמבענער ארון איבער א קבר, וואס ליגט אין דער ערד שוין יארן, און ציט זיך אין דער ערד אראפ מיט אלע ווענט, ווי יאסל קלעזמערס ריפע אויפן באס ציט, ס'וואלט זיך זיי וועלן אין די טיפן איינגארען, ווי עס וואלט זיך זיי וועלן דערבארען צום לעצטן שטיין פון אייגענעם פונדאמענט, ווי עס וואלט זיך וועלן אליין דער-גרייכן טיף אין די אפגרוזט-הייכן“. אבער פון אינעווייניק איז דאס בית מדרש פול מיט ליכט, אזוי „אז דאס גאנצע בית מדרש דערהייבט זיך נאך העכער אריבער אלע היזער, דעכער אין דער גאס“. וואס איז דער כוח פונעם אינעווייניק אין בית מדרש? דער יידישער מענטש, דער רב, דער מגיד, דער בעל-עגלה, דער בעל-מקובל, — זיי זענען דער גייסטיקער כח וואס דערהייבט דאס איינגעפאלענע בית-מדרש, אז אויסוואקסן זאל עס איבער אלע היזער אין שטעטל.

האב איך פריער געזאגט, אז ביכער זענען דא, וואס די צייט וואקסט אויף זיי ארויף ווערטיקייט. די ווערטיקייט פונעם שטעטל איז פאר אונדז א טראגישע, אבער דער פאעט נפתלי גראס האט מיט זיין

אפרים אויערבאך

חוש געשפירט, נאך מיט קרוב צו דרייסיק יאָר צוריק, אַז מיר וועלן
אַמאָל שעפן פון זיין בוך דעם שטעטלדיקן יידישן מענטשן — ער
אַליין, דער שטעטלדיקער ייד, וועט שוין נישט זיין.

ער איז געווען דער פּאָעט פון פרומען יידישן געמיט, ער האָט
מייסטעריש געפורעמט יידישע געשטאַלטן און דורך זיי האָט ער זיך
אַליין אויסגעפורעמט. פרום-יידיש איז ער געווען אין זיין אויסזען: שער-
מעוודיק, צוריקגעהאַלטן, מיט גרויסע, שוואַרצע, אייביק-פאַרווונדערטע
אויגן. אָבער אין דער שעמעוודיקייט איז אַ גייסטיקע פעסטקייט, וואָס
האַט זיך נישט געבויגן און נישט גענייגט, נאָר מיט אַן אינעווייניק-
סטער שיין זיך אַליין באַלויכטן.

אין אַרון איז ער געלעגן, דער חבר מיינער פון די יונגע יאָרן,
אַנגעטאָן אין תכריכים, איינגעהילט אין אַ טלית, באַקרוינט מיט אַ
יאַרמולקע, — אַזוי איז געווען זיין באַגער צו קומען אויף יענער וועלט.
מיר האָבן אים נישט געזען, דער אַרון איז געווען פאַרמאַכט, אָבער
געווסט האָבן מיר, אַז דאָרטן רוט אַ יידישער פּאָעט, וואָס האָט זיך
אַליין דערהויבן אין זיינע „אידען“ און מיט זיין אַרנטלעכן פּאָעטישן
געמיט האָט ער זיי דערהויבן.

וועגן יעקב פרידמאן

יעקב פרידמאן, וואָס רעדט מיט אַזאַ פּשטות פון דעם עלטערזיידן זיינעם, דעם ריזשינער און וואָס דער פּאָטער זיינער האָט ממשיך גע- ווען די רבייאישע גזע, איז דער מאָדערנער פּאָעט, וואָס רבייאישקייט, אָדער חסידות, איז ביי אים נישט קיין לבוש, נאָר אַ טיפע איבערלעבונג. אַז איך האָב געלייענט דאָס בוך זיינס, „ליבשאַפט“, האָב איך אַ סך מאָל אָפּגעכאַפט דעם אָטעם פון דער צעפּיבערטער פּאַנטאַזיע זיינער און געטראַכט: אין אַן אַנדער צייט, אַן אַנדער סביבה, וואָלט ער אפשר גע- ווען אַ רבי נחמן בראַסלאָווער און, ווי יענער, וואָלט ער דערציילט מעשה'לעך, וואָס זענען ליכט-צעצונדענע וויזיעס. דאָס בוך פּרידמאַנס איז פול מיט פיבערדיקע וויזיעס, וואָס דער תּוך זייערער איז חקירה און דאָך זענען זיי פּאָעטישער ליריזם.

די בלאַע סאַמעט-שאַטנס פון ערב זאַכן,
דעם סוד פון רויזען שטיין און ליים,
בעת גאַט געענט צו זיי, וויל באַשאַפן...
און איד... איך האָב דעם זכות געהאַט צו זען.

שטיין און ליים איז ביי אים אַ גרונט-מאַטיוו. שטיין און ליים רעגן אים, ווייזט אים, דערפאַר וואָס זיי זענען דער שטומער היפּוך פונעם מענטש-באַשאַף. אין איין ליד ווענדט ער זיך צו אַ שטיין, וואָס ליגט ביי זיין שטוב און באַט אים אָן זיך צו בייטן מיט אים, נאָר דער שטיין וועט דאַרפן נעמען אויף זיך דעם מענטש-יאַך, ווי ער טראַגט אים. אין אַ סך אַנדערע לידער גייען ביי אים דורך אַט- די גרויע, שטומע זאַכן פונעם באַשאַף און איר שפּירט, ווי די רויקייט רופט ביי אים אַרויס אַ פּאָעטישן ציטער, דערפאַר וואָס ער טראַכט, אַז זי, די רויקייט, איז אפשר געווען צום סאַמע אָנהייב פונעם באַ- שאַף, — און דער באַשאַף איז דער סוד, וואָס ער וויל אים דערגיין.

אפרים אויערבאך

די רבייאישע טראַדיציע איז אפשר דער היפוך: דעם סוד פונעם באַשאַף וויל זי נישט דערגיין, וואָרים די אמונה הייבט זיך דאָך אָן מיטן באַשאַף. דער פּאָעט פון דער גרויסער חסידישער גזע, יעקב פרידמאַן איז פול מיט וואַקלעניש צווישן אמונה און כפירה. אַז ער וואַקסט פּאָעטיש אַריבער די כפירהדיקע חקירה, איז ער דורכגעוויכט פון דער לויטערסטער אמונה. פּאַרשטייט זיך, אַז דאָ רעדט זיך פון פּאָעטישקייט, וואָס נישט אַלעמאַל דאַרפן מיר עס נעמען פאַר אַ פולן מוסטער פונעם מענטשן בכלל, נאָר פון זיין פּאָעטישער פּערזענלעכ-קייט.

די פּאָעזיע פרידמאַנס איז, לכל הפחות אינעם איצטיקן בוך, כמעט דורכאויס וויזיע. אַמאַל זענען די וויזיעס ביי אים אָן אַ לאַגישן צונויפֿ-בונד, דורכאויס פיבער זענען זיי, ער רעדט, דאַכט זיך אייך, פון היץ. דאָך איז עס פּאָעזיע, די באַזונדערע פרידמאַנישע פּאָעזיע. איר טראַכט: אַ פּאָעט, וואָס איז אַזוי טיף יידיש, וווּ איז זיין צער? טראַכט איר, אַז ער פאַר'חקירה'ט דעם צער. אין „ווינטער-לידער“ רעדט ער פונעם „כאַמסיניקן בראַנד“ (אין מדינת ישראל, אָן ספק, וווּ ער לעבט) און בעט דעם קונצנמאַכער:

ברענג דעם ווינטער-צוויט פון מיין קינדערלאַנד,
גאַט'ס קלוג, שמעקנדיקן שניי.

ער דערגייט צום פּאָעטישן אויסטראַכט, אַז „קינדער שטאַרבן נישט, כביכול טוט זיי באַהאַלטן“ און טאַטע-מאַמע שטאַרבן אויך נישט, זיי „וואַרטן ביז גאַט-ברוך-הוא וועט זיי געבן דעם צייכן“. און זיין געבעט איז דערהערט, „אַלע שניי-שוואַלבען פליען אַהער פון מיין קינדערלאַנד“. האָט איר אַלץ וויזיע פון גאַט און זיינע מעשים, נאָר אַז די מאַמע רופט אים: „יאַנקעלע, פאַרקנעפל פון טיליפל די קנעפּ“, האָט ער קיין צייט נישט זי צו פאַלגן, וואָרעם, —

...איך דערווע דעם פּאַסטעכס מויד,
דימענטענע אייז-ליכט שטראַלן אויף אירע גילדענע צעפּ...

איז ער אַ להכעיסניק? ניין, ער איז דער פרימסטער יידיש-שעפּער, נאָר וואָס ביי אַן אַנדערן פּאָעט וואַלט געווען אַ פּגם, איז ביי

אים גאַנצקייט. אַ סתירה'דיקע גאַנצקייט איז עס, וואָס ער לעבט זי טיף איבער, אָבער ער גיט אונדז נישט איבער דעם צער פון סתירות, ער ווייזט נאָר ווי אין זיין פּאָעטישער צעפיבערקייט ווערן זיי וויז'יעס. און וואָס איז שייך פּאָעטישן צער, איז יעקב פּרידמאַן איבער-געפילט מיט אים, נאָר ער טראַגט אים איבער אויף די וויזיעס פון פיבערדיק-אויסגעחלומטע וועלטן, וואָס ער זעט זיי אַזוי קלאַר, וואָס ער „האַט געהאַט דעם זכות זיי צו זען“. דאָס איז אַ צער פון אַ פאַר-גאַנגענעם לעבן, — סיי יידיש און סיי יידיש-קהלדיק. עס איז דער צער פון —

אַמאָל פלעג איך אין פּאָדאָליע אין מיין היים,
צווישן ווינטערדיקע טאָלן,

אויף פאַרפּרירענע שוויבן מעשיות פון חומש מיט די פינגער מאָלן,
היינט זיך איך אין די בערג פון יהודה אין כאַמסיניקן בראַנד
און מאָל מיט אַ מאַנדלשטעקן אין זאַמד מיין פּאָדאָליער קינדערלאַנד.

דער שאַרפּער קאַנטראַסט צווישן שניי אויף שוויבן און הייסן
זאַמד אויף די בערג פון יהודה איז דאָ נישט אינעם זין, וואָס דעם
פּאָעט איז דערווידער די נייע סביבה. דער צער איז פונעם אַוועקגע-
גאַנגענעם לעבן. אינעם צווייטן ליד ווערט נאָך מער קלאַר דער צער
זיינער אין שייכות דערמיט, בעת ער זאָגט :

איצט זיך איך מיטן שניי אויף מיין קאַפּ אין כאַמסיניקן בראַנד
און מאָל קברים אין הייסן, רויטן זאַמד.
און גאָט ? אַהאָ, איך באַנעם אים נישט מער —
ווי אַזוי האָט ער מיין זיידן דעם קדוש און ניקיטאַס שקצים
געקנאַטן פון זעלבליקן ליים ?

האַב איך פּריער גערעדט פון פיבערדיקע וויזיעס ביי פּרידמאַנען.
אָבער אין דעם ליד פון דער סעריע „ווינטער לידער“, וואָס איך האָב
פּריער דערפון גערעדט, דערוואַכט ער זיך, קריכט אַרויס פונעם פיבער
און ווערט פונקט אַזוי קאַנקרעט-בילדעריש, ווי ער איז בילדעריש אין
די וויזיעס. דאָ דערציילט ער, ווי ניקיטאַ האָט אים געטראָגן אויף די
הענט אין חדר אַרײַן, דערווייל הייבן-אָן די קלויסטער-גלאָקן צו קלינג-
גען, ניקיטאַ פאַרקוקט זיך אויפן „יוזל, וואָס הענגט אויף אַ דראַנג,
פאַרשעמט, נאַקעט, אַפּגעשליסן“ —

אפרים אויערבאך

און א פנים האט דאס יויזל, ווי א חדר-יינגל, וואס דער רבי
האט אקארשט אפגעשמיסן.
פון דעמאלט-אן האב איך דערפילט א קאפל רחמנות
צום גוי'אישן גאט.
ווייל ער האט אזוינע טרויעריקע ידישע אויגן געהאט.

ווינדערט איר זיך אויף דעם, וואס דעם גוטן-יידנס זון, — אפילו
אז ער איז נאך א קינד, וואס ניקטא טראגט אין חדר אריין, — זאל
טראכטן פון רחמנות אויפן גוי'ישן גאט. דער שרייבער פון אט-די
שורות איז נישט געווען קיין רביאישער זון, האט אלעמאל אוועקגע-
דרייט דעם קאפ פונעם גוי'ישן גאט. נאך איר פארענטפערט אים, דעם
פאָעט, אז סע האט שוין איינמאל געטראָפן, אז א פאָעט זאל אויס-
טראַכטן א בלבלול אויף זיך אליין. אזוי ווערט איר א היפשע ביסל צע-
טומלט, אז איר געפינט ביי אים אַזאַ זאַג, ווי „לבנה פידלען“, היינטיקע
פאָעטן וואָלטן זיך געשעמט פאַר „לבנה-פידלען“. ווי קומען זיי צו
פרידמאַנען? דערנאָך אין דעם אייגענעם ליד דעם מילנערט זיבן טעכ-
טער, וואָס ווערן ביי אים זיבן כלות מיט אלע כלהדיקע חנען. אָבער
דאָ פילט איר, אז די פאַנטאַסטישע וועלט דעם פאָעטס איז קאָפּאַבל
אים צו פאַרשלעפּן אין אַזעלכע וועלטן, וואָס ביי אַן אַנדער פאָעט
וואָלטן זיי געווען נישט מער ווי אויסגעטראַכט. ביי אים אָבער, ביי
פרידמאַנען, ווערן זיי אַריינגעוואַקסן אינעם ליד און, ווי איך האָב
פריער געזאָגט: ער רעדט פון היץ, אָבער ער רעדט פאָעזיע.

אינעם גרעסערן ליד, וואָס הייסט „א רחמנות אויף תרחן“, מאָלט
דער פאָעט זיין טאַכטערס קינדער-צימער, וווּ זי קנעט-אוּיס פון
האַניק-ברוינעם פלאַסטעלין כלערליי באַשעפענישן. זי האָט געמאַכט א
טויב און הייסט איר פליען, אָבער די טויב פליט נישט, זאָגט אים דאָס
טעכטערל: לאַך נישט פון דער טויב, מע דאַרף קיין שפיל נישט קאָליע
מאַכן. און פון אַט דער שפיל צעשפילט זיך ביים פאָעט די פאַנטאַזיע
און ער הערט תרחס קול צו אברהמען: טשעפע נישט דיין טאַטנס
געטער. ער באַמאַלט תרחן מיט כלערליי פרטים, פאַרוואַנדלט אים
אין אַזאַ קינד, ווי זיין טעכטערל איז. דער אויספיר: עס איז א רחמנות
אויף תרחן, וואָרעם —

אויף דער וואַגשאַל

וואָס וויל דער מענטש? אַ קריגל וואָסער וויל ער און ברויט,
און אַ גאָט אַ גוטן לעבן זיין אַלקערל אין שכנות...

דער פּאָעט, טראַכט איר, איז געפאַנגען פון זיינע אייגענע וויזיעס. און
אפשר גאָר פון די לירישע חקירות?

אַ מאַדנער ליריזם איז דאָ אין אַ טייל פרידמאַנס לידער: בייסי-
קער, סאַטירישער און אַמאָל אויך הומאַריסטישער. אַז מיר נעמען אַזאַ
ליד, ווי „אַ פּראָסטער מיטוואָך אין כעלעם“, ווערן מיר נשתומם, ווי
דער פּאָעט, וואָס פרוווט גראַבן טיף סיי אין דעם וואָרט און סיי אינעם
תוכן, גיט זיך אומגעריכט אַ שפּיל מיט אַ לייכט-הומאַריסטיש מעשהלע,
ווי כעלעם, אָבער מער נשתומם זענט איר, וואָס דער הומאַר זיינער איז
אַ שפּילעווידיקער און צו דער אייגענער צייט זענט איר חושד. אַז דער
פּאָעט וויל גאָר אַפּחזקן גאָר פון זיך אַליין, פון דער אייגענער אמונה.

וואָס איז געשען אין כעלעם אין יענעם „פּראָסטן מיטוואָך“? דער
שטאַט-נאַר האָט זיך אַרויפגעכאַפט אויפן באַק, רייט אויף אים און
לאָזט וויסן דער וועלט, אַז ער איז משיח. לאַכן אַלע, גאָר דער כעלער
מער רב נעמט דעם ענין ערנסט: אפשר פּאָרט? משיח האָט קיין איי-
זעלע נישט געהאַט, האָט ער געמוזט כאַפּן אַ ציגנבאַק. און פּאַרוואָס
האַט דער רבונן של עולם דאָס הייליקע שליחות איבערגעענטפערט
דעם שטאַט-נאַר? איז ווידער פּאַראַן אַ תירוץ: פּונוואַנען איז געדרונ-
גען, אַז דער וואָס אויפן באַק זיצט ער, איז דער שטאַט-נאַר ר' הער-
צעלע און „נישט קיין הייליקער נסתר“? דער פּלאַנטער צעוויקלט זיך
דערנאָך און דער שטאַט-נאַר מאַכט דאָס גרעסטע געלעכטער: גאַנץ
כעלעם האָט ער געטאַן אַפּגאַרן. פרידמאַן לאָזט אויס די מעשה:

איבערן כעלעמער רב'ס ספּאַדעק לעשט זיך אויס דער רעגנבוין,
און אויך די זון אויפן באַרג ווערט פּלוצלינג נעלם.
ברוך דיין אמת, נפטר געוואָרן אַ מיטוואַך אין כעלעם.

דאָס הומאַריסטישע מעשהלע האָב איך געבראַכט באריכות דער-
פאַר, וואָס דערפון לערנען מיר, אַז דער פּאָעט יעקב פרידמאַן, וואָס
אין לידער גרייסט ער זיך מיטן יחוס זיינעם פּאַרמאַגט אויך אַ מין
טייוועלע אין זיך, וואָס מאַכט חזק טאַקע פון אים אַליין, — וואָרעם
אין דער אמתן איז ער, פרידמאַן, אַ מאַמין אין ביאת המשיח. אפילו

אפרים אויערבאך

אין דער איינער שורה: „ברוך דיין אמת, נפטר געווארן א מיטוואך אין כעלעם“ אין דאָ פּאָעטישע פּשטות, וואָס דערגייט צו אַ מדרגה פון אייגן באַזונדערער פּאָעטישקייט.

באַלד נאָכן כעלעמער מעשהלע גייט דאָס ליד „א קליינע דראַמע“. דאָ איז שוין פרידמאַן ערנסט, ווי בכלל, אָו ער שרייבט פון זיין טאַכער טער חנה. זי זעצט זיך טאַקע אויפן אייזל, וואָס שטייט לעבן באַקסער-בוים און רופט דעם טאַטן:

אבא, לאַמיר זיך שפּילן אין יענעם שיינעם שפּיל
פון משיח'ן, וואָס ברענגט מתנות צו דער וועלט.

אַז דער טאַטע האַלט שוין מיט איר אויף אַ לאַד מכוה די מתנות
דער וועלט, דערשרעקט זיך דאָס קינד און שרייט אין פחד: אבא, נעם
מיך אַראָפּ פון אייזל...

איך פּאָלג און דער פּאַרהאַנג מאַכט זיך צו
איבער אַט דער קליינער דראַמע פון דערלייזן.

„די קליינע דראַמע פון דערלייזן“ איז אין תוך אַ גרויסע דראַמע,
וואָרעם מיר, דערוואַקסענע, דערשרעקן זיך אויך און אַנטלויפן אַ סך
מאַל פון דער גאולה.

אין אַן אַנדער לידערבוך האָט יעקב פרידמאַן פּאָעטיש געוואָלט
אויטלייזן דעם ריזשינער, וואָס האָט געפירט ברייטן שטאַט, געלעבט
מלכות'דיק און איז געפאַרן אין אַ גילדענער קאַרעטע. אין יענעם ליד
דערציילט פרידמאַן, אַז דער ריזשינער האָט געטראָגן גילדענע שיך,
נאָר אַן זיילן און געשפּאַנט האָט ער אַזוי איבער דערנער און טשווער
קעס. פון אונטער די גילדענע שיך האָט זיך געגאַסן דאָס בלוט זיינס.
אין איצטיקן בוך וויל ער געבן אַ תיקון דעם ליאָווער רבין, ר' בער,
וואָס איז געווען איינער פון ריזשינערס זין. דער ליאָווער איז נתפּקר
געוואָרן און די ברידער — דער סאַדוגערער, דער טשאַרסקעווער און
דער שטיפענישטער — נעמען איין גרויסע בושות פון אים. איידער ער
קומט צו צום עיקר פון דער מעשה, דערציילט דער פּאָעט פון זיינע
קינדערייאָרן, בעת ער האָט אַנגעהויבן לערנען זוהר און געזען האָט
ער גאָר אין חלום

דעם פאכטערס טעכטער מיט פלאקסענע צעפ
לויפן נאָקעטע פון צווישן טייך-געפלאַנץ...

אינעם קאָשמאַר אַלט אויף אים אָן אַ פּחד, נאָר זיין עלטער-
פעטער, דער ליאָווער, זאָגט אים אין חלום, אָז ער זאָל נישט פאַררעכטן,
וואָרעם „דעם פאַכטערס טעכטער און מקובלים זענען טאַקע פון איין
הויזגעזינט“. פּרידמאַן וויל דערמיט פאַעטיש אַרויסזאָגן דעם מיסטיציזם
פון דער קבלה וואָס איז דורכגעפעדעמט מיט אַ היפּשער מאַס עראַטיק.
נאָר, אָז ער קומט צום ליאָווער, זעצט ער אים אַריין אין אַ שליטן אינ-
איינעם מיטן בעש"ט און שפינאַזען — אַלע זענען גאַטס קינדער און
אַלע זוכן מתקן זיין די וועלט. אַלע ווילן „מזווג-זיין די הייליקע ספי-
רות“. דער בעש"ט האָט אים אַפילו אַ שעפּטשע-געטאַן אין אויער:
„דערלאַנג, יאַנקעניו, דעם חסד שבתפּארת“...

אַ מין פאַעטישער דראַמאַטיזם איז דאָ אין דער קליינער פאַעמע
„רבי אברהם מלאכ"ס חתונה“. „דער מלאך“ איז געווען דעם מעזרי-
טשערס בכור. ער איז געווען אַן אָפּגעציטערטער, אין זיך אַליין אָן
אָפּגעציטערטער. פּרידמאַן באַמאַלט די חתונה, ווי חסידים האָבן זיך
פאַרשטעלט פאַר טשערקעסן, קאַזאַקן און זעלנערישע רייטערס.

דאָס אַלץ איז שוין אָבער נישט ניין. דער עיקר איז דאָ אין דער
דראַמע, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין רבי אברהם מלאך, בעת ער דאַרף
נאָך דער חופּה-וועטשערע אַריינגיין אינעם חדר-מיוחד, וווּ די כלה
וואַרט, אָז ער זאָל זי קומען באַמאַנען. רבי אברהם זעט די וויזיע ווי
די נפּילים זענען אַרונטערגעפאַלן פונעם הימל און זענען געווען פאַר-
משפּט זיך צו באַהעפּטן מיטן מענטשן-טעכטער פון פלייט און בלוט“.

אַ דערציטערטער שטייט ער און זאָגט דעם טאַטן, דעם מגיד פון
מעזריטש:

הערסט, טאַטשע, הערסט דאָס געכליפּ פון פלייש און געוויין?
פּחדים!

טאַטשע, עס איז מיר ענג אין פינצטערן גוף פון בן-אדם.

נאָר דער מעזריטשער פירט אים אַריין אין די סודותדיקע קעמער-
לעך פון חסידות: גוף האָט אויך זיין שליחות. וואָס מיינסטו, דו ביסט
העכער פון די אבות אונדזערע, פון משהן?

אפרים אויערבאך

דער פאָעט דערהויבט דאָס צונויפפאַרן פון מאַן מיט פרוי צו
דער מדרגה פון וועלט־באַשאַף און צו דער אייגענער צייט ברענען די
שורות מיט זיין אייגענער, דעם פאָעטס עראַטיק. רבי אברהם פאָלגס
דעם רוף —

און ער האָט דערפילט: זי איז אַ גארטן מיט הייליקע פירות,
האָט ער טועם געווען פון זיי
און געמאַכט אַ ברכה מיט לויבונג צום באַשעפער פון פראַכט.

פאַרטאָג, אַז ער טרעפט זיך מיטן פאָטער, דעם מגיד, פרעגט ער
אים, דעם זון: וווּ וויינט גאָט? האָט זיך דער זון, וואָס גערופן האָבן
אים די חסידים „דער מלאך“, צעוויינט פאַר שמחה: מלא כל הארץ
כבודו...

ביי אַ געוויינלעכן מענטשן וואָלט פון דער דראַמע אַרויסגעוואַקסן
אַ ווילגאַרע מעשה, ביי דעם פאָעט פון דער ריזשינער גזע, יעקב
פרידמאַן, איז די דראַמע אַ פרומע און אויך אַ פילאַזאָפֿיש־חסידישע.

יוני 1967

ל י י ב פ י י נ ב ע ר ג

צו זיינע זעכציק יאָר האָט זיך פיינבערג דערלאָנגט אַ מתנה, — די פּאָעמע „דער גאָט פון צאָרן“. איך זאָג „ער האָט זיך דערלאָנגט די מתנה“, דערפּאַר וואָס נאָכן איבערלייענען די פּאָעמע האָב איך געזען, אַז גערעדט האָט ער צו זיך אַליין, אַרויסגערעדט האָט ער זיך. דאָס מיינט אָבער נישט, אַז די מתנה איז אויך נישט פאַר אונדו, — פאַר-קערט, אַ ווערק, וואָס מער סע איז פאַרן שרייבער אַליין, אַלץ מער איז עס פאַרן לייענער. און דאָ וויל איך זיך מודה-זיין, אַז אָנגעהויבן האָב איך לייענען דאָס נייע ווערק פיינבערגס מיט אַ סך ספקות, וואָרעם איך האָב נישט געקענט געפינען קיין שייכות צווישן פיינבערגן און דעם בונטאַרישן תנא, איך מיין די פּאָעטישע טרייב-קראַפט האָב איך נישט געקענט געפינען ביי פיינבערגן, וואָס האָט אים קינסטלעריש געצווונגען צו נעמען דעם מתייוון אלישע בן אבויה, כדי אים איבער-צולעבן איך זיך און אים געבן טראַכטענישן און איבערלעבונגען, וואָס זאָלן אַרויסוואַקסן פון אים אַליין, — דעם פּאָעט. מיט די ספקות האָב איך אָנגעהויבן צו לייענען „גאָט פון צאָרן“ און, וואָס ווייטער איך האָב זיך אַריינגעלייענט, אַלץ מער האָב איך געפונען פיינבערגן, דעם מענטש- און פּאָעט-פּלאַנטער, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר אים. איך האָב אָפילו געפונען דעם פּאָעטישן טראַגיום, וואָס אינעם איצטיקן ווערק פיינבערגס קומט ער בולטער צום אויסדרוק, ווי אין אַנדערע פּאַ-עטישע ווערק זיינע. דאָ וויל איך מאַכן אַ שטיקל מאמר המוסגר: פיינ-בערגס ליד האָט אַזאַ געדיכט-אייגענעם קלימאַט, אַז נישט אַלעמאַל אַטעם איך אין אים פריי. סיי דאָס וואָרט, סיי דער אימאַזש און סיי דער ריטם זענען צו פיבערדיק, אָדער ווי ער האָט ליב צו זאָגן, — צו דעליריש פאַר מיר. און לאַמיד טאַקע באַלד ביים אָנהייב אָפּטרען מיינע

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ן

אַ טענה צו אים : אַ סך מאָל פעלט מיר וואַרעמקייט אין זיין ליד, סע איז דאָ אַזויפיל היץ אין זיין ליד, אַז דאָס וואַרעמקייט ווערט ממש צעגאַנ-גען. איצט, אַז איך האָב שוין אויסגעלאָדן די טענה מיינע, וועט מיר זיין אַ סך גרינגער צוצוקומען צום ווערק, וואָס מיר נעמען דאָ אויף. פון אלישע בן אבויהן ווייסן מיר זייער ווייניק, אַ חוץ וואָס ער איז געווען אַ מתיוון, אָדער אַ העלעניסט און אין דער גמרא רופט מען אים „אחר“. געלעבט האָט ער אין אַ שווערער צייט פאַר יידן : ערב דעם בר כוכבא-אויפשטאַנד און אין דער צייט פונעם אויפשטאַנד. דער אויפשטאַנד איז געווען קעגן רוים, — און נישט קעגן רוים אַליין, נאָר אויך קעגן די העלעניסטן צווישן יידן, וואָס האָבן איבערגענומען די רוימיש-גריכישע קולטור. איז וואָס האָט פיינבערג געטאָן מיט אלישע בן אבויהן, וואָס היסטאָריש ווייסן מיר זייער ווייניק פון אים, פון זיינע אידייען און פון זיין אחרדיקייט ? פיינבערג האָט אים געגעבן צוויי עיקרדיקע שטריכן. וואָס זענען דאָ אין אים אַליין, — אין דער פּאָעזיע זיינער און אינעם לעבנס-קנויל זיינעם. קודם האָט ער אים געצייכנט פול מיט עראַטיק, ממש מיט געזאַנג צו מאַן-און-פרוי צונויפקום. צווייטנס, האָט ער דעם ספק אין איין-גאַט, די וואַקלענישן, וואָס פיינבערג אַליין איז דורכגעגאַנגען, אַריינגעגעבן אין אלישען. וויל איך דאָ זאָגן, אַז דאָס ערשטע בוך פונעם ווערק, וואָס דאַרף איבערגעבן אלישעס וואַקלענישן אין דער אמונה, איז נישט איבערצייגנדיק. פאַר אונדז איז נישט קלאָר פאַרוואָס אלישע איז מורד אין דעם איין-גאַט און ער וויל אויפבויען אַ נייע דריי-אייניקייט, וואָס פיינבערג רופט זי „אי"ש, — אלף פאַר אַפּאָלאָ. יוד פאַר יופיטער און שין פאַר שדי. דער פּאָעט, וואָס איז אַ גוואַלדיקער בריה אויף נוטריקון, האָט אַריינגעשלעפט קבלה-באַגריפן וואָס שטאַמען פון זהר און זענען נאָך אין אלישעס צייטן נישט געווען. איז דאָס זענען מיר אים מוחל, מיר זאָגן : ס'איז אין מוקדם ומאחר פאַר אַ פּאָעט אַ ווכער. מיר ווילן אָבער זיך דערגראַבן צום תוך פון אלישעס אומרר מיט גאַט און אונדז דאכט זיך, אַז דעם פּאָעט איז נישט געלונגען אַט-די אומרר אויסצושעפן. אלישע, למשל, זאָגט : „יידן דאַרפן גיין אין גלות, דער וועלט צו ברענגען זייער גאַט, באַהעפטן שדין מיט אַפּאָלאָ, מיט זיי יופיטער — אין אחד“. איז ממה נפשך : אויב יידן דאַרפן אַזש גיין

אין גלות, כדי צו ברענגען דער וועלט זייער גאָט, איז אָדער זיי טראָגן זייער גאָט, ווי זיי האָבן אים דערקענט אין דער מדבר, אָן אַ צונויפמיש מיט די פרעמדע געטער, אָדער זיי מישן זייער גאָט צונויף מיט אַפּאָלאָ און יופּיטער, הערט ער שוין אויף צו זיין דער אחד, וואָס איז דער ריינער, דער סולתדיקער, ער ווערט פּאַרפּסולתט פונעם צונויפ־מיש. אַזאַ ייד ווי אלישע, מאַלן מיר זיך אַריס, האָט געוואָסן וואָס פון אַזאַ צונויפמיש קען ווערן. ער האָט אויך געוואָסן, אָן יידן האָבן געפירט אַ מלחמה קעגן דעם צונויפמיש פונעם אחד מיט עבודה־זרה, — דער אויפּשאַנד פון די מכבים איז געווען קעגן אַזאַ צונויפמיש. זאָג איך, אַז אין ערשטן בוך ברענגט פּיינבערג נישט אַרויס קלאָר וואָס אלישע בן אבויה וויל, זיינע אידייען זענען צופיל פאַרוואָרטיקט, צופיל פאַרבילדלעכט אַפילו. דערפאַר איז דער צווייטער מאַטיוו אין פּיינבערגס פּאַעזיע, — די עראַטיק, — אַרויסגעבראַכט פול. דער פּאַעט שעפט אים אויס ביזן סאַמע גרונט, און איך מוז זאָגן, אַז כאַטש ביים ליינען האָט זיך מיר געפלאַנטערט דער געדאַנק, אַז אפשר איז אַביסל גוומאדיק אלישען צו מאַלן מיט אַזעלכע ברענענדיק־עראַטישע פאַרבן, האָבן אָבער די לידער אַרויסגערוּפן באַוונדערונג. אין דעם נאַראַטיוו זענען די סצע־נעס צווישן אלישען און רחלען אַ סך מאַל פאַרכאַפּנדיק און דער איינ־דרוק איז, אַז כאַטש אלישע האָט זיין אומרו געשעפט פון געדאַנק, איז אָבער דער גרונטיקסטער קוואַל פון זיינע זוכענישן די טראַגישע ליבע צו רחלען. דאָ וויל איך זיך אַפּשטעלן אויפן אופן, ווי פּיינבערג מאַלט מענטשן און פּאַסירונגען. יעדער געשעעניש הייבט ער אָן מיט אַ נאַטור־באַשרייבונג, ווי די נאַטור וואַלט געווען אַ טייל פונעם געשעעניש. ער געמט אָבער נישט דעם מענטשן אינטים, ער מאַלט אים מיט אַלגעמיינע פאַרבן און דערביי שפּילט די וויכטיקסטע ראלל דעם מענטשנס אויסער־לעבקיט, זיין הלבשה. איז נישט שייך צו זאָגן, אַז אַזאַ קינסטלערישער מעטאָד איז אַ גוטער, אָדער אַ שלעכטער, — ער איז פּיינבערגס און אין די ראַמען פונעם דאָניקן מעטאָד האָט ער גאָר אַ סך דערגרייכט. האָב איך פריער געזאָגט, אַז אין ערשטן בוך פון דער פּאַעמע האָט פּיינבערג נישט אַרויסגעבראַכט קלאָר, וואָס אלישע וויל, וואָס טרייבט אים צו ווערן אַן אחר. אונדז פּעלט אויך אינעם ערשטן בוך אלישעס אינערלעך

געראנגל, כאָטש פיינבערג רעדט דערפון. דאָס געראנגל, דאָכט זיך אונדז, איז ביי אים מער נוטריקן, ווי מיט דער אייגענער נשמה. אָבער, ווי שוין געזאָגט, ווערן מיר קאָמפּענסירט פון די אַנדערע מאָטיוון, — דער עיקר פון דער עראַטיק, וואָס ביי פיינבערגן איז זי פּאָעטיש עכט.

דאָס צווייטע בוך דאָרף שוין ברענגען אלישעס פּילאָזאָפּיש־טעאָלאָגישן טראַקטאַט. דאָ וויל אונדז דער פּאָעט אויפקלערן, וואָס זיין גלויבן אין אייִש מיינט. ווייס איך נישט, צי אים איז געלונגען אַרויסצוברענגען דעם געדאַנק, וואָס האָט אלישען געצווונגען צו פעלשן אין ייִדישקייט, אָבער אים איז יאָ געלונגען צו שאַפן אַ מין נייע מיטאָלאָגיע פונעם וועלט־באַשאַף. ביי אים קומט־אויס, אַז דער תּוהו ובוהו פּאַרן וועלט־באַשאַף, איז געווען אַ חומרידיקע קראַפט און זי האָט באַשאַפן דעם איינעם גאָט. דער חומר האָט אָבער אויך באַשאַפן אַן אַנדער גאָט, — די גרויסע אף, וואָס איר האָט ער איבערגעגעבן די ממשלה איבער דער ערד. און דאָ קומט ווידער צום בולטסטן דעם פּאָעטס עראַטישער מאָטיוו, וואָס ווערט ביי אים כמעט אַ פּילאָזאָפּישער קוק אויף דער וועלט. דער אף־גאָט איז דער באַשאַפער פון אַדמען און הוהן און ער אַליין, — דער גרויסער אף, — באַשלאַפט הוהן און די ערשטע פרוי אין דער וועלט געבערט אַ זון, — קינען, — וואָס איז דער זון פונעם אף־גאָט. הבל איז שוין אַדמס זון און דערפון וואַקסט אַרויס, אַז קין איז די רייע קראַפט אין דער וועלט און הבל איז דער מענטש־חלום. דער פּאָעט וויל דערמיט אויפקלערן דעם ערשטן ברודער־מאָרד, — די רוי־קראַפט, דער מגושם, דערהרגעט דעם איידעלן הבל, דערפאַר וואָס ער, הבל, איז דער זון פונעם נישט־געזעענעם גאָט. און דאָ, ביי דער באַגעגעניש צווישן קינען הבלען, גיט פיינבערג אַ באַשרייבונג פון פיר שורות, וואָס זענען פּאָעטיש פערפעקט. די פיר שורות זענען: און הבל זעט: די שטערן פּאַשען זיך אין הימל, ווי זיינע שעפעלעך, אויף אייגענעם באַראַט, און ס'קליינע פּאַסטעכל, — דער מולד, — דרימלט, דרימלט... און ס'טריפט פון הבלס האַרץ זיין שטיל געבעט צו גאָט. אין זיין מיטאָס פונעם וועלט־באַשאַף, וואָס דאָרף זיין אַלישעס, גיט פיינבערג אַן אייגענע ווערסיע פון די עשרת הדיברות. אַדום, זאָגט ער, איז פּאַר־וואַנדלט געוואָרן אינעם אהאספער, אינעם אייביקן וואַנדערער. ער איז געווען ביים באַרג סיני, איז געשטאַנען מיט משהן, ווען יענער איז דאָס

ערשטע מאָל אַרונטער פונעם הימל מיט די לוחות און געזען ווי יידן האָבן געמאַכט דעם עגל. משה האָט די לוחות צעבראַכן, אַדם האָט די ברוכשטיינער צונויפגעקליבן און איבערגעלייענט די צען געבאָט, וואָס געווען זענען זיי נאָר עשה'ס, נישט קיין לאו'ס. די צווייטע לוחות האָט שוין משה איבערגעמאַכט און אין זיי געגעבן זיבן לאו'ס און נאָר דריי עשה'ס. די עשרת הדיברות, נאָכן פיינבערג־נוסח, זענען אַ סך שוואַכער, ווי די, וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען. דער לא תגנוב, לא תרצה, לא תחמוד, איז קורץ און שלאָגעדיק, ער איז אַ קאָטעגאָרישער פאַרזאָג, וואָס קיין תירוצים פאַר אים דאַרפן מיר נישט. ביי פיינבערגן קומט אַרויס דער פאַרזאָג מיט אַן אויסטייטש און דערפאַר ווערט ער אַן דעם ווירקעוודיקן כח זיינעם. אָבער די פאַנטאַסטישע דערוועגטקייט פיינבערגס, — צו שאַפן אַן אייגענעם נוסח פון די עשרת הדיברות, — איז אַ פאַעטישער פרווון פון גרויסן פאַרנעם. איינע פון די שענסטע סצענעס אינעם בוך איז דאָס קאַפיטל „די אישה השלימה“. שטאַרק איז זי דערפאַר, וואָס אין איר קומט צום שאַרפסטן אויסדרוק דעם פאַעטס עראַטיזם. אין איר איז אויך דאָ פיינבערגס ביטערקייט צו דער פרוי. די אישה השלימה דאַרף זיין דעם פאַעטס חלום פון דער פרוי, אָבער אַז דער סקולפּטאָר שאַפט די פולקומע פרויען־פיגור, וואָס דאַרף זיין שלימותדיקער פון דער ווענוס, ווערט דער שטיין באַלעבט, די פרוי זינקט און דער חלומער פון דער אישה השלימה מוז זי צעברעכן. האָב איך זיך אָפגעשטעלט אויפן דאָזיקן קאַפיטל, דער־פאַר וואָס אין דעם איז עכטער פאַעטישער טראַגזום; דערפאַר וואָס אַב־געשריבן איז עס מיט פאַעטישן כח און אויך דערפאַר וואָס סע איז דאָס כאַראַקטערישע פאַר פיינבערגס פאַעזיע און אין „דער גאָט פון צאָרן“ איז ער פול.

ד ע ר ב אָב ע ח נ ה ל ע ס נ ו ס ח

די באָבע חנהלע איז געווען דעם פּאָעטס בעריש וויינשטיינס באָבע, אָבער אין תוך איז זי די קלאַסישע באָבע אונדזערע, זי איז די כלליקע יידישע באָבע און מיר מעגן זאָגן, אַז מיר אַלע האָבן אַ חלק אין איר און זי האָט אַ חלק אין אונדז אַלע. אורדאי, באָבעס זענען געווען, וואָס האָבן פאַרמאָגט אַזעלכע כאַראַקטער-שטריכן, וואָס האָבן זיי אויסגע-טיילט באַזונדער. בעריש וויינשטיין האָט אָבער בפירוש געמאַלט די כלליקע באָבע, וואָס „די פאַרחלומטע בענקשאַפט האָט פון קינדווייזאָן אין מיר איינגעפלאַנצט די באָבע חנהלע וועמענס געשטאַלט סע גייט מיר נאָך עד היום און וועמעס תהילים-טרערן האָבן אויף מיר געלאָזט אַ טיפע השפּעה“. דאָס נעם איך פון די עטלעכע אַריינפיר-שורות צו דער פּאָעמע „אין דוד המלכס גיטער“.

די פּאָעמע האָט זיבעצן קאַפיטלעך און דאָס ערשטע קאַפיטל, אין זכות פון טרערן, הייבט זיך אָן :

ווי גאָט וואָלט אים אָנגענומען ביי דער האַנט,
איז סײַנגל אַריין אין דער באָבע חנהלעס לאַנד.

און ענדיקט זיך מיטן קאַפיטל פון טרויער צו טויער, וווּ סע זענען דאָ אַזעלכע שורות :

זע, באָבעשי, כ׳האַב געטאָן וואָס דו האָסט באַגערט,
כ׳שטיי אין דיין זכות אויף ירושלימער ערד.

אונדזער אַלעמענס באָבע חנהלע, וואָס האָט זיך פאַרשטעלט אונטער אַנדערע נעמען, איז געווען אַ באַריידעוודיקע, מיט אַ פּאַלקסטימלעך-קערנדיקן לשון. יידיש-געשיכטלעכע פּאַקטן זענען פאַר איר געווען אומוויכטיק זי האָט די געשיכטע געטראָגן ווי אַ זיידן טיכל אויפן קאַפּ, אויסגעוועבט האָט זי אַ גאַנץ חומשדיק געוועב און סע האָט זי נישט

געאַרט, צי יחזקאל איז געווען אין יהודה, צי אין בבל. די באַבע הנהלע און איר נוסח זענען פּאַלקיש-פּרימיטיוו און בעריש וויינשטיינס פּאַעמע איז געבענטשט מיט פּאַעטישער פּרימיטיווקייט.

די פּאַעמע „אין דוד המלכס גיטער“ איז אַ פּרווה צו שאַפן אַ קאָ-לעקטיוו בילד פון אונדזער היינטיקן שיבת ציון. אַלע פעדים, וואָס ציען זיך פון ריישע, — וויינשטיינס געבוירנשטעטל אין גאַליציע, — קיין ארץ-ישראל, האָט אויסגעוועבט די באַבע הנהלע, דערפאַר איז איר נוסח דער בולטסטער אין דער פּאַעמע. זענען געווען באַבע הנהלעך, וואָס האָבן דערציילט אַ מעשה סקלאַדנע, בעריש וויינשטיינס באַבע הנהלע האָט זיך, ווייזט אויס, נישט אַפּגעגעבן צופיל מיט דערציילער-רישן סדר, — זי איז געווען דזרכוים יידיש-פּאַלקישע עמאַציע. דער נוסח אירער אין דער פּאַעמע איז דערפאַר נישט קיין געסדרטער, גוזמאדיק באַריידעוודיק, טעותדיק אין אַ סך פּרטים, אָבער גאַנץ אין דער שטימונג, פון די צעריסענע פעדים וועבט זיך פאַרט אויס אַ פּאַ-עטיש געוועב, וואָס לאָזט אייך איבער דעם טעם פון אַ מעשה-ביכל.

צוויי זייטן זענען דאָ די פּאַעטישע און די פּאַעמאַטישע איז פּאַ-עטיש דאָס בוך פול מיט אַזאַ בילדלעכקייט, וואָס מיר ווערן ממש גע-פּלעפט פון איר. פּאַעמאַטיש איז די קאָנסטרוקציע אַ כאַאָטישע, ווי איר וואָלט געזען אַ בנין, וואָס איז ציוניפּגעשטעלט פון ווונדערלעכע, קאָ-לירטע, געטעסעטע שטיינער, נאָר יעדער שטיין איז אַרויסגעבולט באַ-זונדער, אָן אַ האַרמאָניע פון אַלע שטיינער אינאיינעם. אַ פּאַעמע פון אַזאַ פּאַרנעם דאַרף האָבן כאַטש דעם מינימום נאראטיוו, בעריש וויינ-שטיינס פּאַעמע האָט עס נישט. ווער איז אין איר דער הויפּט-העלד ? אפשר דאָס קאַלעקטיווע יידישע יינגל, וואָס האָט זיך אַוועקגעלאָזט קיין ארץ-ישראל צו ווערן אַ חלוץ ? גוט. דרייט זיך פאַרט אַרום סאַנע, דאָס ריישער יינגל, ער שווימט מיטאַמאַל אַרויף און ווערט מיטאַמאַל פאַרפּאַלן.

און ווידער, סאַנע דאַרף דאָך זיין אַ געשטאַלט, ער איז דאָך דער פאַרלויפער פאַר אַלע יינגלעך פון ריישע, וואָס גייען אים נאָך אויף דער חלוצישער סטעזשקע. איז אָבער דאָ און נישטאַ און נאָר אין אַ צוויי בריוו אַהיים גיט ער זיך אַביסל אַרויס, צייכנט זיך אַליין, מוזן

אפרים אויער באך

מיר אים נעמען פארן קאלעקטיוון געשטאלט, אט דעם סאנען. וואס זשע טוען מיר מיטן בריוו זיינעם צו זיין חבר לייבושן אין ריישע? א יחידישער סאנע, וואס איז געצייכנט מיט באזונדערע שטריכן, האט געקענט שרייבן א בריוו, וואס איז פול מיט טרויער פון די איבערלע-בונגען אין ארץ-ישראל. דער קאלעקטיווער סאנע — דער חלוץ בכלל, — האט אזעלכע בריוו נישט געשריבן. ער שרייבט דעם חבר לייבושן אין ריישע:

כ'בין נישט מער דער ווי (וואס?) אין ריישע.
נישטא מער דאס פייער, וואס האט געוועקט.
ס'פאלן אויף מיר שווער די היגע נעכט.
געדענקסט דעם לעצטן טאג ביי דער באן?
דעם פארריסענעם שטאלץ אין זוניקן פעלד?
אנדערש איז ווען מ'גייט פון חלום צו וואר.

דער יחידישער סאנע האט געקענט אזוי שרייבן. ער האט זיך אפילו געקענט באקלאגן, אז

רוי זענען די וועגן איז זאמדיקן ארץ-ישראל,
אין די אויגן שטעכט דער הייסער ווינט, די זון,
ווער ווייסט, צי ס'וועט עפעס ווערן דערפון.

דער קאלעקטיווער סאנע, דער חלוץ פון דער צווייטער עליה, צי דער דריטער עליה, האט דערפון נישט געטראכט, ווארעם דער עיקר האט ער געטראכט פונעם אייגענעם איבערבוי, פון ארויסרייסן די שטיי-נער נישט נאר פונעם באדן, נאר אויך פון זיך אליין. וואלט בעריש וויינשטיין די פאעמע געבויט ארום דעם באזונדערן טיפ חלוץ, זיי איי-גענער סאנע, וואלט זיך געלייגט אויפן שכל אזא בריוו זיינער. דער קאלעקטיווער סאנע האט אבער אזעלכע בריוו נישט געשריבן, בפרט נאך ענדיקן מיטן בכי טוב:

מעגסט פונדעסטוועגן זיך גרייטן.
דאך אייגענע ערד, אייגענע וואר.
להתראות בארץ ישראל.

בעריש וויינשטיין, ווי איך האב שוין פריער געזאגט, איז געקומען צו דער פאעמע מיט דער באכע הנהלעס נוסח, וואס מיינט מיט אביסל טייטש-חומש און דעם פאלקס-מעשהלע, אבער ער דערציילט דאך פארט

פון חלוצים, ווערט אייך אַביסל פריקצע אַז ער דערציילט זאכן, וואָס זענען נישט געווען בנמצא. די שומרים, זאָגט ער עטלעכע מאָל, האָבן געטראָגן מעסערס אין די העמדער, אָבער די שומרים האָבן דאָס מעסער געהאַלטן פאַר אַ דערנידערקונג, זיי האָבן געטראָגן רעוואָלווערן, מוי-זערס. ווייטער, די חלוצים פון די ערשטע עליות זענען נישט צוגעשטאַ-נען צום חיפהר האַפן, נאָר צום יפור. און, אַז ער רעדט פון „יונהס באָרטן“, יפו, זאָגט ער: „שיין ביסטו, ווי דאָס חומש“ און די שטאַט יפו איז נישט נאָר אין חומש, נאָר אויך אין די נביאים נישטאַ, אַ חוץ נאָר אין יונה. דעם נביא יחזקאל נעמט ער אַריין אין דעם ארץ-ישראל-דיקן קלימאַט, בעת ער איז גאָר געווען דער נביא פונעם גלות בבל. ער שאַפט אַ בילד, ווי מען האָט געבראַכן די מויערן פון יבנה, בעת יבנה האָט קיין מויערן נישט געהאַט, זי איז געווען אַ קליין דערפל, אָדער שטעטל, וואָס ערשט ביים צווייטן חורבן איז זי אַריין אין דער גייסטי-קער געאַגראַפיע אונדזערער, דורך ר' יוחנן בן זכאי און זיין ישיבה. וואָס איז שייך דער צייט, וואָס איז גענטער צו אונדז, זאָגט ער אויף

איין אָרט, טאַקע וועגן סאַנען, אַז

ביינערדיק — דער ווקס, קנאַכיק — די באַק,
סאַנע איז אַ שומר אין בני-ברק.

די שורות זענען שיינע, דער גראַם איז אַ געלונגענער, אָבער בני-ברק האָט שוין קיין שומרים נישט געהאַט, וואָרעם אָנגעהויבן האָט זי זיך שוין אונטערן מאַנדאַט. פון די בעדואינער דערציילט ער אַז

די היילן זייערע פון שטרוי און ליים
דערמאַנען אין פרעה במצרים.

די בעדואינער וווינען נישט אין קיין היילן, נאָר אין לייוונטענע ביידלעך, וואָס מען קען זיי גיך צענעמען און איבערוואַנדערן אין אַנ-דערע ערטער, ווו סע איז דאָ פאַשע. ווידער, פאַרוואָס דערמאַנען זיי „אין פרעה במצרים“? אין דער באַבע חנהלעס נוסח איז אפשר יעדער הייל פון שטרוי און ליים אַ שטיק פאַלקלאַריסטיש מצרים, אָבער מע דאַרף זיך אויסהיטן פון נעמען דעם נוסח אָן אַפּקלייב. ער מעג אַפילו אַ טראַכט-טאַן, אַז אַ הייל איז נישט פון שטרוי און ליים, נאָר אַ לאַך אין אַ באַרג. דער עיקר, ביי וויינישטיינען איז נישטאַ קיין אַפּקלייב און

א פ ר י ם   א ו י ע ר ב א ך

די תנכישע בילדער און די פסוקים, וואָס ער ברענגט, זענען אַויך גאָר אָפט תולים על בלימה.

גוט איז דער נוסח, אַז ער דערציילט, ווי

דער געלער משה, מיטן בגילופנדיקן פלאַם
פירט היינט דעם חסידישן אַטלאַס איבערן ים.

די דאָזיקע שורות האָבן אַ באַזונדערן פּאָעטישן טעם, דערפאַר וואָס דער „חסידישער אַטלאַס“ ווערט אַ לעבעדיק געשטאַלט. אָבער, אַז ער זאָגט „זענען זיי חלוצימדיק אַרויס אין שרון ווערן אַ ליליע אין די בערג“, בלייבט איר שטיין און פרעגט: וווּ זענען אין שרון דאָ בערג? האָב איך זיך אָפּגעשטעלט אויף די פּאָעטישע גרייזן דערפאַר, וואָס אַזאַ פּאָעט ווי בעריש וויינשטיין, מיט זיין בילדלעכקייט, וואָס האָט אַ סך מאל דם אַראַמאַט פון מיטאַלאַגיע, האָט געדאַרפט קומען צוגעגרייט, אַ חוץ דער באַבע חנהלעס נוסח, מיט מער עלעמענטאַר וויסן, און, אַז איך האָב זיך שוין באַפרייט פון די גרייזיקע מעטאַפּאָרן, לאַד איך אַן מיין געמיט מיט דער געזונטער בילדלעכקייט, וואָס איז דאָ אין דער פּאָעמע. פריער האָב איך געזאָגט, אַז וויינשטיינס בילדלעכקייט האָט אָפט דעם אַראַמאַט פון מיטאַלאַגיע, קומען מיר אַנטקעגן אַזעלכע סטראַ-
פעס, ווי —

דאָ טאַקע, אויפן וועג קיין אפרת,
איז די מוטער רחל געשטאַרבן
פונקט ווי אין משה אריהם חדר...

אַדער:

מ'גייט צוריק אייננעמען דעם סידור — ירושלים...

צי:

האָב איך אַלע טאָג איינגענומען אַ פרשה לאַנד.

דאָס בוך איז מיטאַלאַגיש דערמיט, וואָס די מחיצה צווישן דער ווירקלעכקייט און דער לעגענדאַרישקייט איז אָפּגעווישט. דו גייסט אַרום אין דער פּאָעמע אויף דער גרענעץ צווישן דער חומשדיקער ארץ-ישראל און דער היינטיקער און מיטן פּאָעטישן כּה, מיטן כּח פונעם מִיף ביסטו אי דאָ, אין דאַרטן און אין דמיון וואַקסט-אויס אַ גאַנצקייט. אַפילו נישט קיין היסטאָרישער המשך איז עס, נאָר אַן אַריינגעוואַקסנקייט.

איין גייסטיקע וועלט ווערט עס, כאַטש די וועלט, וואָס דער פּאָעט מאַלט, איז מער אַ שטייגערישע.

פּאָעטיש דערהויבן איז דאָס קאָפּיטל „אַ הויפּן זאַלץ“, וווּ בעריש וויינשטיין באַמאַלט דעם וועג קיין סדום און טאַקע סדום אַליין, מיטן ים המלח. אינעם נוסח פון דער פּאָעמע זאָגט ער, אַז „אַלע זאַכן אויף די פעלדער קיין סדום זענען־אויס, ווי פּאַרבליבענע פון חומש“. וואָלט דאָס אַליין אָבער נישט אַזוי גענומען, ווי די ווייטערדיקע בילדער, ווי: „אַ פּאַרבליבן שטיק מענטש פון גאַטס יאַרן שטייט פאַרשטייערט אין וועג, ווי לוטס ווייב“ און דער ווייטערדיקער שפּאַציר איבערן חומש און שופּטים, וווּ שטיקער געשיכטע וועבן זיך אַריין אינעם פּאָעטס מיטאַ־לאַגישע איבערלעבונגען. אָפט יאָגט זיך דער פּאָעט זיך אַליין אַריבער און די מיטאַלאַגישע בילדער ווערן מיטאַלאַגישער רעקוויזיט, אָבער, אַז ער כאַפט זיך צוריק צו דער קלאַר־פּאַרשלייערטער בילדלעכקייט, ווערט איר דערפון ממש פּאַרכאַפט.

שווייג איז זיי אַריין דיינע אויגן, דיינע אויערן,
וועסטו הערן דעם שנירלדיקן שראם פון ירוּן.

איבעריקנס, וואָס ווייסן שטיקלעך וואַלקנס אויבן,
אַ צפּורהס אויגן פּלאַטערן אַרויף, ווי טויבן ?

די געבראַכטע שורות זענען ריינע פּאָעטישע בילדלעכקייט, אָבער
אַז ער זאָגט :

חלב ודבש וועט קומען נאָך די רעגנס,
ווען אין די פּרדסים וועט וואַקסן שקיעהס, —

קלינגט עס ביי אים ווי פּאָעטישער רעקוויזיט, כדי צו שאַפן די אַטמאָס־פּערע פון חומשדיקייט, איז כלל נישט נייטיק דער חלב ודבש, וואָרעם דערפון ווערט נישט קיין בילד, נאָר אַ מין ביבליש שווי־פענצטער. און ווידער, וואָס פאַר אַ שייכות האָט עס מיט „וואַקסן שקיעהס“ אין די פּרדסים ? אָבער, אַז וויינשטיין זאָגט ווייטער, אַז די חלוצים „וועלן די ציטרוסן רייסן, ווי געלע לבנות“, זענט איר שוין מוחל די מעטאַפּאָרישע אויסשטעלעכץ.

אין עטלעכע סטראַפּעס וואָס יעדערע הייבט זיך אָן מיט „וואָס איז אַרץ־ישראַל ?“, איז דאָ דער גאַנצער שליסל צו דער פּאָעמע :

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ן

וואס איז ארץ־ישראל ?

דאָס, וואָס באַבע חנהלע האָט מיר אָנגעזאָגט צו פאַרבלייבן, מיט איר שפּרוך וועל איך תמיד מיינע לידער שרייבן, שטענדיק וועלן אירע רייד מיך אין וועג באַגלייטן, ווי דעמאָלט, איידער איך בין קיין אַמעריקע אַוועק, מיט איר געוויין, מיט איר תהילים, מיט איר גאַט. פון אירע טרערן זענען געוואָרן שטיקלעך פּראָסט. אין זכות פון אירע טרערן וועל איך צו יענער ערד געהערן.

ווייס איך נישט, צי אונדזער פּאָעזיע וואָלט ווייט אַוועק מיט דער באַבע חנהלעס נוסח, אָבער איך ווייס, אַז אינעם קלימאַט פון בעריש ווייני-שטיינס פּאָעמע איז אין די עטלעכע שורות אויסגעדריקט דער טראַדי-ציע־גאַנג אונדזערער קיין ארץ־ישראל.

דאָס קאַפיטל „בערגלעך טרויער“ איז פול מיט פּאַטאָס. די בערגלעך טרויער זענען דער וועג קיין ירושלים. סאַנע גייט דאָ אויף דער וואַך און „סאַנע ווייסט: ווען ס'בית המקדש וועט צוריק אויפגעבויט ווערן, וועלן די ירושלימער שטיינער לייכטן, ווי שטערן“. איז דאָס דאָזיקע קאַפיטל איינס פון די שענצטע אין בוך, נאָר אַפילו דאָ פּאַלט ער אַרײַן אין פּאָעטישן רעקוויזיט, ווי —

מיט די שטערן איז סאַנע אַרײַן אין חצות
פון כמה מעלות טובות...

וואָס פאַר אַ מין חצות איז עס ? וווּ האָט דער פּאָעט גענומען אַ „חצות פון כמה מעלות טובות“? אמת, ער פירט אונדז דערנאָך אַרײַן אין דער הגדה, אָבער פאַרט קענט איר זיך נישט אויסמאַלן אַזאַ מין אויסטער-לישן חצות. זעט איר, אַז ער קומט צום ציגעלע פון דער חד גדיא, ווערט דאָס בילד זיינס מער ממשותדיק, טרויעריק און נאָענט־ווייט. דאָס קאַפיטל „שטעכיקע פּלאַנצן“ הייבט ער אָן מיט די שורות: „לאַז מיך נישט טרויעריק זיין אויף מיין ערד, ארץ־ישראל“ און האָט אַזאַ גאַנץ, ציטערדיק ליד, ווי —

ניין, וואָס כ'שרייב איצט איז נישט קיין ליד,
ס'איז דאָס אויסגעטרערטע גאַלד פון אַ ייד,
וואָס האָט פון אלה־בית אַז אויסגעברײט.
לאַז, סאַברע,
אַ ליכטיקע הענגען די טרער אויף מיר,
זאַלסט זען דאָס זילבער פון גלות אין איר...

בעריש וויינשטיין איז אַ מאַריך, אָבער די סאַמע טיפּסטע איבער-
לעבונג איז ביי אים פאַרט אינעם קיצור. וווּ ער דערהייבט זיך צו דער
אמתער פּאַעזיע, זאָגט ער אין עטלעכע שורות אַ סך מער, ווי אין גאַנצע
קאַפיטלעך. און אַזעלכע „עטלעכע שורות“ זענען דאָ גאַר אַ סך איז דער
פּאַעמע. זיי רעדן מיט יידישן האַרץ, מיט יידישער בילדלעכקייט. — זיי
זענען ריינע פּאַעזיע.

זעליק אַקסלאַד

(טראַגישער טויט פון אַ סאָויעטישן יידישן שרייבער)

סוף יוני 1971, איז געוואָרן דרייסיק יאָר זינט דער סטאַלין־רעזשים האָט אומגעבראַכט דעם פּאָעט זעליק אַקסלאַד. בעת די קוילן האָבן אים געטראָפן אין דער מינסקער טורמע, איז אַקסלאַד אַלט געווען 36 יאָר און געווען איז דער טויט זיינער דער אַנזאָג פון דער שחיטה אויף די יידישע שרייבער און קינסטלער אין 1952.

וואָס איז געווען אַקסלאַדס „שולד“ און, וויאַזוי איז ער געקומען אין דער מינסקער טורמע? אין יענע שטורמיש־טראַגישע יאָרן, איז דער יונגער סאָויעטישער פּאָעט געווען איינער פון די, וואָס איז גע־קומען קיין ביאַליסטאָק אין 1939, בעת די שרייבער פון פוילן האָבן זיך געפרוּווט ראַטעווען פון די היטלעריסטישע האַרדעס קיין סאָויעט־רוס־לאַנד.

מיר האָבן דעמאָלט געלייענט, ווי די יידישע שרייבער זענען אַרונ־טערגעקומען פון מאַסקווע קיין ביאַליסטאָק, כדי צו פרוּווין העלפן די פליטים־שרייבער פון פוילן. געווען איז דאַמלסט דער „האַניק־חודש“ פון דער יידישער ליטעראַטור אין סאָויעט־רוסלאַנד. סטאַלין האָט נאָך גע־זוכט זיך איינצוקויפן אין יחוס איבער דער וועלט און ער האָט דערפאַר געגעבן די סאָויעטיש־יידישע שרייבער אַ סך פרוּוילעגייעס.

אַקסלאַד איז דערנאָך צוריקגעפאַרן קיין ליטע, געלעבט אַ צייט אין ווילנע און דערנאָך איז ער מגולגל געוואָרן אין זיין הימשטאָט מינסק. אין ווילנע האָט ער זיך שטאַרק פאַרוינדיקט: אינאיינעם מיטן שרייבער עליע קאַהאַן, האָט ער גערופן די יידישע שרייבער שאַרף צו פראַטעסטירן קעגן דעם, וואָס די סאָויעטישע מאַכט האָט געשלאָסן די איינציקע יידישע צייטונג דאַרטן, „ווילנער עמעס“. דערפאַר האָט מען

אים אַרעסטירט, עליע קאַהאַנען האָט מען אויך אַרעסטירט און איבער-געפירט האָט מען זיי קיין מינסק אין טורמע.

אַז די נאַצישע מיליטערישע כוחות האָבן זיך דערנענטערט צו מינסק, האָבן סאָויעטישע באַהערדן אָנגעהויבן אויסצורייניקן די טור-מעס אין דער גאַנצער געגנט, אויך אין דער ווייסרוסישער הויפט-שטאָט, מינסק. אַז עס איז געקומען אַרויסצולאָזן די אַרעסטירטע, האָט מען אָן שום איבערטראַכט באַפרייט די קרימינעלע פאַרברעכערס. וואָס איז שייך די פּאָליטישע, זענען זיי אפשר נישט געווען אין דער מינסק-ער טורמע.

עליע קאַהאַן, אַז די באַאַמטע האָבן אים געפרעגט פאַרוואָס ער זיצט, האָט געאַנט, אַז ער זיצט פאַר קרימינעלע פאַרברעכנס. קיין רעקאָרדס זענען נישט געווען, אין דער בהלה זענען זיי פאַרפּאַלן געוואָרן. זעליק אַקסלראַד האָט קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז ער זיצט פאַר אַ פּאָליטי-שער שולד און די סאָויעטישע באַאַמטע האָבן אים אויפן אָרט דער-שאַסן. וווּ זיין קבר איז ווייסט, פאַרשטייט זיך, קיינער נישט. עליע קאַהאַן, ווידער, איז מאַביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי און איז דערנאָך געפּאַלן אויפן שלאַכט-פעלד.

געווען איז זעליק אַקסלראַד אַ לירישער פּאַעט און האָט אַרויסגע-וויון אַ סך ליבשאַפט און פּאַטאַס צו טראַדיציאָנעלער יידישקייט, וואָס באַזונגען האָט ער זי אין צאַרטע פּערזן. געווען איז ער פון דער מינסק-ער גרופּע, וואָס איז בכלל געווען די געשטראַפּסטע אין דער סאָויער-טישער יידישער ליטעראַטור. דער ערשטער קרבן איז געווען איזי כאַ-ריק, — דער זייער טאַלאַנטירטער פּאַעט אין מינסק. — דער אומגע-ריכטער טויט זיינער איז נאָך ביז היינט נישט אויפגעקלערט. דערנאָך איז געקומען משה קולבאַק, וואָס איז פון פּוילן אַליין צוריקגעפּאַרן קיין רוסלאַנד און דאָרט האָט אים געטראַפּן דער סטאַליניסטישער צאַרן.

מינסק האָט געהאַט אַן אייגענע יידישע צייטונג, „מינסקער שטערן“, אפילו אַן אייגענעם יידישן פאַרלאַג האָט מינסק געהאַט. אָבער דער סאָויעטישער רעזשים האָט זיי אומגעבראַכט אַ סך פריער איידער ער האָט אומגעבראַכט די יידישע ליטעראַטור אין מאַסקווע, כאַרקאָוו און קיעוו. פאַרוואָס אויף מינסק האָט זיך דער צאַרן אויסגעגאַסן אַזוי פרי,

איז נאך דערווייל נישט אויפגעקלערט מסתמא איז די סיבה פשוט. וואָס די וויסרוסישע סאָויעטן האָבן זיך די ערשטע צוגעכאַפט צום געשמאַקן אַנטיסעמיטישן ביסן.

זעליק אַקסלראָדן האָב איך באַגעגנט אין אָדעס אין 1927. אַ יונג יינגל איז ער דעמאַלט געווען — 22 יאָר, אָדער נאָך ווייניקער, איז ער אַלט געווען. מיר זענען אַרומגעגאַנגען איבער די פּרילינגדיקע אָדעסער גאַסן, וואָס אַפילו אונטערן באַלשעוויסטישן רעזשים האָבן זיי פאַרמאַגט דעם דרומדיקן כישוף אין זיך.

אַקעגן אַקסלראָדן בין איד געווען אַן עלטערער מענטשן: 36 יאָר בין איך אַלט געווען. האָט ער זיך פאַר מיר אויסגערעדט דאָס האַרץ, — דאָס יידישע האַרץ. ער שרייבט לידער, וואָס זענען אפשר נישט אין ריטעם פון דער צייט. אים איז טייער דאָס שטייגער־יידישע לעבן. ער באַזינגט דעם שבת אונדזערן, ער האָט ליב דעם ליטווישן למדן. אַז מיר זענען אַרויס אויף דער דעריבאַסאָוסקע, וואָס איז אַמאַל געווען די פינפטע עוועניו פון אָדעס, האָט ער מיך אַנגענומען ביי דער האַנט און געפירט צום פּאַטאַזש: זעט, וואָס עס איז געוואָרן פון יידישן האַב־און־גוטס. דער פּאַטאַזש איז פאַר דער רעוואָלוציע געווען די קרוין פון יידישן מסחר אין דרום־רוסלאַנד. איצט האָבן זיך דאַרטן געוואָל־גערט שמאַטעס און פלעשער. פּונדאָנען האָבן זיך גענומען אַזויפיל פלעשער? אַקסלראָד האָט אויף אַ יונג־פּאַעטישן שטייגער געוואָלט אַ שטיף־טאָן מיט גראַמען צו פלעשער, נאָר אַ טרויער איז אים באַפּאַלן: אַ תכלית געוואָרן פון יידישן האַב־און־גוטס...

עטלעכע טעג שפעטער בין איד אַוועקגעפאַרן קיין מאַסקווע און דאַרטן האָב איך אים אויך געטראָפן. ער איז געווען פול מיט געזאַנג, אָבער גראַד אין דער סאָויעטישער ווירקלעכקייט, וואָס איז געווען ממש אַ שונא יידישקייט, האָט אין אים געפלאַמט דאָס טיפע יידישקייט. ער איז דורך די יאָרן פּאַעטיש געוואַקסן, געוואָרן רייפער אין אויס־דרוק, אָבער יוגנטלעך איז ער געבליבן אין זיין התלהבות. ווער ווייסט, צי אַז זיין לעבן וואָלט נישט פאַרשניטן געוואָרן אַזוי יונג, צי מיר וואָלטן נישט געהאַט אַ גרויסן פּאַעט אין דער יידישער ליטעראַטור אונדזערער?

יעקב שטערנבערג

ער איז א בעסארבער. — דאכט זיך א סעקוריאנער, אבער אין די יארן, וואס איך האב נאך געלעבט אין בעסארביע, האב איך פון אים נישט געהערט. דאס איז מסתמא דערפאר, וואס ער האט אנגעהויבן צו שרייבן שפעטער און איך בין אוועק פון בעסארביע פרי. יארן שפער, שוין איז אמעריקע, איז צו מיר דערגאנגען דער נאמען זיינער, — אבער אלץ נאר דער נאמען און נישט די ווערק זיינע. פון יעקב באטשאנסקין ז"ל, האב איך זיך דערוויסט, אז ער, יעקב שטערנבערג, איז געווען אי א פאעט, אי א דראמאטורג און דערצו נאך א רעזשיסער.

דאס איז שוין געווען אין די צוואנציקער יארן, ווען באטשאנסקי אליין האט זיך שוין גערודערט אין דער יידישער ליטעראטור אין רומעניע, איז אפילו ארומגעפארן איבער די רומענישע שטעט און שטעטלעך און געזונגען יידישע פאלקסלידער. יעקב שטערנבערג האט דאמלסט געשאפן א קליינקונסט טעאטער, האט אליין געשריבן די שפיל־טעקסטן, אליין רעזשיסירט און אמאל אליין אויך געשפילט.

נאר דערנאך איז ער מיטאמאל אנטשוויגן געווארן. מיר האבן נישט געהערט פון אים, נישט געוויסט, צי ער שרייבט, צי נישט. אפילו צי ער לעבט האבן מיר נישט אנגעהויבן צו וויסן. ווו איז ער פארפאלן געווארן, דער בעסארבער ענערגישער שעפערישער יידישער מענטש ? יא מיר האבן געוויסט, אז ער איז אריבער דעם דניעסטער און געפינט זיך ערגעץ אין רוסלאנד. נאר פארוואס הערט מען נישט פון אים ? פארוואס דרוקט ער נישט קיין לידער, שפילט נישט קיין טעאטער, רעזשיסירט נישט ? ערשט מיט א פאר יאר צוריק האט ער זיך ווידער בארױזן, — שוין אין בוקארעשט. שטערנבערג, וואס זיין ערשטער נאמען

אפרים אויער באך

איז יעקב און גערופן האָט מען אים, זאָל זיין פאַרצויגן, יוקל, האָט ווידער אָנגעהויבן צו לאָזן הערן פון זיך.

איצטער ליגט פאַר מיר אַ בוך זיינס. וואָס פאַרנעמט איבער 500 געדיכט געדרוקטע זייטן, איז מלאַ וגדש מיט לידער, פּאָעמעס, דראַ- מאַטישע פּאָעמעס און בכלל אַ שפע פון שעפּערישקייט. הייסן הייסט הייסט דאָס בוך „אין קרייז פון יאָרן“ און נעמט בפירוש אַרום אַ פולן קרייז פון יאָרן. פון דעם אַריינפיר דערוויסן מיר זיך, אַז ער איז געווען נעוונד אַלע יאָרן, וואָס ער האָט געלעבט אין רוסלאַנד. נישט דער פּער- זענלעכער נעוונד איז דאָ דער עיקר, נאָר די שאַפונגען זיינע, וואָס זענען געווען אין דער בחינה פון נעוונדיקעס. וואָס האָט ער געטאָן אין סיביר? ער זאָגט נישט, אַז מען האָט אים פאַרשיקט אין די קאַלטע מרחקים, נאָר מיר קענען זיך אויסמאַלן, אַז ער אַליין, מיטן אייגענעם פרייען ווילן, וואָלט זיך נישט געלאָזט וואַנדערן אַזש קיין סיביר. וויי- טער איז ער געווען אין מיטל-אַזיע, — דאָס דערוויסן מיר זיך פון די לידער זיינע. נאָר על-פי נס האָט אים סטאַלינס צאָרן נישט געטראָפן און ער איז געבליבן לעבן.

מיט אַ פאַר יאָר צוריק האָט מען אָפּגעריכט זיין אַכציקסטן געבוירן- טאָג, אָבער כאַטש איזן איז ער אַן אויסגעמידטער פונעם גרויסן וואַנ- דער, איז ער דאָך גייסטיק פריש און דאָס גרויסע בוך, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין בוקאַרעשט, איז אַ באַווייזן אויף זיין גייסטיקער פריש- קייט.

פאַר אַ מאַטאָ פאַרן בוך זיינעם נעמט ער פיר שורות פון זיינעם אַ ליד:

איך זיך אין קרייז פון יאָרן,
ווי צווישן שפּיגעלען.
אין זיי — אי מייע טאַלן,
אי מייע היגעלען.

די לידער זענען איינגעטיילט אויף די ביכער, וואָס ער האָט אַרויס- געגעבן און זיי זענען אים פאַרפאַלן געוואָרן. דער איינטייל איז אָבער אויך נאָך באַזונדערן קאַלאָריט פון די לידער, איז די ערשטע טייל „לאַנדשאַפטיכראַניק“. די לאַנדשאַפטי זיינע איז איינגעטלעך נישט קיין

נאַטור־לאַנדשאַפֿט, נאָר אַ ייִדישע לאַנדשאַפֿט, אַדער ריכטיקער — ייִדישקייט.

מיינט אָבער נישט, אַז שטערנבערג איז נישט קיין פּאָעט פֿון דער נאַטור, — ער איז פֿול מיט התלהבות פֿאַר דער נאַטור, אין כאַראַקטער פֿון אַ פּאָעט, וואָס איז געבוירן און געוואַקסן אין בעסאַראַביע. נאָר מער קענטיק איז ביי אים דאָס בענקשאַפֿט נאָך ייִדישקייט. מסתמא איז עס דערפֿאַר, וואָס צענדליקער יאָרן איז ער געווען אין גלות ביי די רוסישע קאָמוניסטן, וווּ לידער אויף ייִדישקייט־מאַטיוון זענען געווען ממש סם המוות. אַז ער שרייבט פֿון זיין טאַטן, איז עס אַ געזאַנג צו דער אַלט־ייִדישער וועלט, וואָס ער האָט צענדליקער יאָרן נישט גע־טאַרט פֿון איר טראַכטן. דער טאַטע זיצט ווינטער און קוקט אויף דער הרובע, און —

פֿון זודיקן, וואַסעריקן האַלץ איז געוואָרן
אַ רוחניות עפעס, אַ זוניקע כוואַליע,
אַ צארטע מאַטעריע, וואָס ווערט אַנגעוואַרפֿן
גרויס.

די סאַמע רעאַליסטישע באַשרייבונגען, — סיי פֿון דער נאַטור און סיי פֿון מענטש, — ווערן ביי אים איינגעהילט אין אַ שלייער פֿון לע־גענדאַרישקייט. דאָ ביי אים אַ קליינע פּאָעמע „מאירל פרעמישליאַנער“, איז דער רבי ביי אים צונויפגעבונדן מיט דער נאַטור און דער לעצטער אויספיר: „אַט אַזוי זיך בעסאַראַביש שפיגען אונדזערע פאַרטאַגן בלאַע“. אונדאי איז נישט שייך זיך אַפצושטעלן אויף אַ גרויסער צאָל לידער אין אַ בוך פֿון אַזאַ ריזיקן פאַרנעם. ער איז פילפאַכיק, נאָר דער אייני־דרוק מיינער איז, אַז אים פעלט דער סאַמע עיקרדיקער תוכן: דער ריינער פּאָעטישער טרויער, וואָס גייט אַ סך מאָל איבער אין פרייד. סע איז אָבער מעגלעך, אַז געלייענט האָב איך דאָס בוך מיט צופיל פאַר־כאַפֿטן אַטעם און דערפֿאַר האָב איך נישט דערשפירט דעם טיפֿן טרויער הינטער זיי. געכאַפֿט האָב איך אָבער יאָ אַז כאַטש שטערנבערג איז אַזויפיל יאָרן געווען דערווייטערט פֿון בעסאַראַביע, איז אין אים גע־בליבן אַ גאָר נאָענטער צונויפבונד מיט דער געגנט, וואָס אין איר איז ער געבוירן געוואָרן.

א פ ר י ם אויער באַד

אַ ליד איז ביי אים דאָ, „אויף קלאַרע הערנער“, איז עס אַ געזאַנג צו בעטאַראַביע, כאַטש ער „גיסט נישט אויס דאָס האַרץ זיינט“, נאָר מאַלט אַביסל דערווייטערט, ווי אַ „טשאַבאַן“ (אַ פאַסטעך) טרייבט אַקסן און ער שפּילט אויף אַ פּיפּל, —

דאָס געזענגט זיך אַ טשאַבאַן מיט די אַקסן
ערב זייער אַפּגיין צו די באַנען,
און נישטאַ איצטער, נישט קיין יידן, נישט קיין גוים, —
געצנדינער בלויז פאַראַנען.

איז דער אמת, אַז מיר איז נישט אינגאַנצן קלאַר, פאַר וואָס געצנדינער, אַבער דער עיקר איז דאָ נישט צי אַזאַ וואַרט, צי אַן אַנדערס, נאָר די גאַנצע לאַנדשאַפט פון דעם ליד.

דער אמת, אַז מיר זענען קיינמאַל נישט צו האַרצן לידער פון יידישע פּאָעטן, וואָס נעמען ישון פאַר זייער געזאַנג. נאָר ביי שטערנ-בערגן איז פאַרט דאָ טיפע יידישקייט אין די לידער, וווּ ער פּלאַנטערט אַריין דעם „אותו האיש“. דער בעל שם טוב און, להבדיל, דער געקריי-ציקטער, טרעפן זיך צונויף אויף די חורבות פון קאַרפּאטער-רוס, וווּ די נאַציס האָבן געבושעוועט אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. דער בעל-שם קומט צוריק אין זיינע קאַרפּאַטן צו ראַטעווען יידישע קינדער. אין אַ טאַטשקע האָט דער בעש"ט געבראַכט „אַ קינד אונטערן דאָך פון אַ קלויסטער“. אַ יידיש קינד, פאַרשטייט זיך, אַבער קיינער ווייסט עס, אַ חוץ „דער אַנטבלויזטער“. איז ער, דער אַנטבלויזטער, אַראָפּ פון זיין אַרט מיט אַ שווערד אין דער האַנט, און דער בעש"ט זאָגט:

איך זע, אונטערטעניקט סע האָט דיך דער נאַצישער אַף,
איך זע אין דיין האַנט אַ שווערד, נישט קיין פּלאַנץ,
דאָך הייסטו גאַטס זון און אויך פּרינץ, און אויך גראַף, —
ווי רופן, זאָג, דאַרף מען דאָס קינד, וואָס זיין שרייען
איז שאַטן אין דיינעם, אַט דאָ ביי דיין רחמים-אַלטאַר
וועהן איך האָב געבראַכט עס זאָל זיך באַהאַלטן?

ישו זאָגט דעם בעש"ט: דו ביסט דער ניגון פון רחמים, און דער בעש"ט שלאָגט אים מלקות.

וואַלט איך מוחל געווען שטערנבערגן אַפּילו אַזאַ פּאָעטישן אויס-

אויף דער וואַגשאַל

טייטש פון דעם געקרייזיקטן, אָבער פאַרט איז מיר מער ניהא דער פאַך
עטישער אַוועקשטעל פון דעם יויזל, ווי די אַנדערע האָבן אים אַוועקגע-
שטעלט: פול מיט לייזן און יסורים.

דער פערז ביי שטערנבערגן איז אַ געזונטער, אַ מייסטערדיק געבוי-
טער און דאָס לשון איז רייך מיט חנעוודיקע ניואַנסן און אין דער ערד-
פאַרוואַרצלטע אימאַזשן.

דעצעמבער, 1971

י ש ר א ל ר א ב א ן

א קליין, ארעם אַרויסגעגעבן, לידער-ביכעלע פון ישראל ראבאן. דאָס ביכעלע הייסט „הינטערן פלויט פון דער וועלט“. עטלעכע בלעט-לעך אין דעם זענען געדרוקט מיט שוואַרצער טינט און עטלעכע מיט בלויער. אין דער נומעראַציע פון די זייטלעך אין דעם, זענען געמאַכט געוואָרן טעותן און גרייזן זענען אין דעם דאָ לרוב. דאָס באַווייזט, אַז אַפילו אין די פּוילישע דרוקערייען באַצייט מען זיך צו יידישע לידער כלאחר יד: אַרויסגעוואָרפן אַן אומנוציק ביכל און זאָל זיך עס וואַל-גערן.

דער אמת איז, אַז ווען איך האָב גענומען דאָס ביכל אין האַנט, האָב איך געמיינט בלויז צו זען ווי מען שרייבט שלעכטע לידער. איך לייען דאָך נאָך אַלעמען די יידישע זשורנאַלן וואָס קומען אָן פון פּוילן און און אַזוי ווי איך האָב נישט געזען, אַז עמיצער זאָל זיך געווען אַפּרופּן וועגן דעם ביכל, איז עס דאָך אַ סימן, אַז קיין צופיל האַפּענונג דאַרף איך אויף דעם נישט לייגן.

הייב איך אָן צו לייענען דאָס ערשטע ליד און געפין דאָרט אַזאַ

פּערן:

און איך בין געוואַקסן אַ ווילדער, אַ לאַבון,
געטראָגן אויף האַרצן אַ טאַרבע געשרייען
צו וואַרפן פאַר גאַט און דעם הימל פאַרטויבן,
מיין איינציק פאַרמעגן אין לופטן צעווייען.

אַז אַ יונגער דיכטער קען „טראָגן אויפן האַרצן אַ טאַרבע גע-
שרייען“, טאַר מען אים נישט פאַרשווייגן. דאָס גאַנצע ליד איז געשריבן
מיט דיכטערישער אויפריכטיקייט. ראַבאָן דערציילט, אַז ער האָט געגעסן
„אַ שטיק ווינט פאַר מיטיק און הימל געגעסן אויף מאַלצייט אין אָונט“.

פאר מיר האָט זיך אַנטפלעקט אַ דיכטער און אַ פרייד איז מיר
געווען צו לייענען:

און האָב אויך געווען דורך דער שויב אינעם פענצטער
ווי ס'ווערט די לבנה פון צאָרן אַלץ גרעסער,
אַז נאָכט זאָל שוין ווערן אינגאַנצן שטאַק־פּינצטער,
וועט ווינט באַלד דערלאַנגען לבנה אין האַרצן אַ מעסער.

אין זיין „אויפגעזאָטן לייב שלוכצן די גלידער ווי טויבן, און די
שיך קושן ווי הינטלאַך די ערד מיט די טראַטן“.

דאָס צווייטע ליד וויל איך ברענגען אינגאַנצן, ווייל עס איז אַ גאַנץ
ליד מיט דעם געבוי און פּאַעטישן אַטעם. (עטלעכע שורות האָט מען
אין פּוילן פאַרוואַרפן וועגן ראַבאַנס לידער. ציטירט האָט מען טאַקע
דאָס ליד און אַנגעוויזן אַז דער דיכטער מאַכט נאָך מ. ל. האַלפּערינען.
דאָס איז אַבער גרויט־פּאַלש: האַלפּערן האָט אַ שטורמישן אַטעם און
זיינע שמייסיקע לידער זענען ביי אים אַ פאַרעם אויסצודריקן לירישע,
אַפט אַפילו סענטימענטאַלע שטימונגען. ראַבאַן איז אין תּוֹך דער דיכ־
טער פון שטורעם. פאַרעם און שטימונג זענען ביי אים איינס און ער
מאַכט בכלל קיינעם נישט נאָך).

מיין פּאַטער, אין דרערד רוסטו אַצינד,
דיין דאַרער גוף איז שויס פון זאַמד באַהאַלטן,
ווי דיר איז אומעטיק דיין קינד
און ווי דו בין איך שטענדיק גרייט צו שעלטן.
דו ביסט געווען אַ פּראַסטער ייד, אַ פּורמאַן,
און פיינט געהאַט די לייט וואָס זיצן אויבנאָן:
זיי האָבן דיר פאַרביטערט דייע יאָרן
דורך (צוליב) מיר, דיין הפּקרדיקן זון.
אַ, כאַטש איך האָב געגעסן קעלבאַס שבת,
געחברט זיך מיט שקצים, גראַבע רייד גערעדט
און האָב פאַרמאַגט אַ שלאַק מיט ווייסע טויבן,
ביזן איך דאָ ווי יהודה הלוי אַ פּאַעט.
הלוי איז אין גאַלד געוואַקסן,
געפאַרן איז ער שטאַרבן אונטער פּאַלעסטינעס זון,
און איך וועל לאָזן זיך צופּוס קיין ווילנע
צו קושן אויף הירש לעקערטס גרוב די רייטע פּאַן.

ראַבאַן איז אַן אַנפּאַנגער און דערצו איז ער דורכאויס פּויליש.
דערפאַר גראַמט ער זון מיט פּאַן, אַדער יאַרידן מיט טעודות. אַבער ווער

אפרים אויערבאך

קאן צווייפלען אויף אַ מענטשן צי ער איז אַ דיכטער ווען ער זאָגט „ווי אַ פייגעלע אַ קראַנקס האָב איך מיין האַרץ געטראָגן“? אָדער: פון אומרזקן און מידן בלוט בין איך געבוירן“.

אַז איר לייענט די ערשטע לידער, דערוואָרט איר דער דיכטער זאָל צו עפעס קומען, ער זאָל זיך צו עפעס דערזינגען, ווייל די ערשטע לידער זענען דאָך בלויז דער פרוּדור צום מענטשן. ער גיט אונדז דעם שליסל צו דער טיר, ער דערציילט אונדז ווי ער איז געוואָקסן אין אַרעמקייט, אין אייביקע קללות, געוואָלגערט זיך אין דער פרעמד, מיט גנבים געלאָפן. פילן מיר אַז פון אַזאַ איינעם קען אַרויסוואַקסן אַז אייגן אַרטיקער דיכטער און אַז זיין ליד קען זיין א דערפרישונג אין אונדזער פאַעזיע. דערענדיקן מיר אָבער דאָס ביכל, געפינען מיר אַז דערווייל האָט ער אונדז געבראַכט בלויז דעם צוואַג, ער האָט נאָך מיטן שליסל די טיר נישט געעפנט. איבערן גאַנצן ביכל זענען צעזייט לידער און נאָך מער שורות, וואָס צינדן אייך אָן, אָבער דער גאַנצער מענטש ראַבאָן איז נאָך פאַר אונדז מוטושטש.

דער קדוש שמואל זאראמב

די גאנצע שעפערישע ירושה שמואל זאראמבס, וואָס זיינע נאָענטע חברים האָבן געקענט צונויפזאַמלען, איז נישט מער ווי 220 געוויינלעכע בוך־זייטלעך. אין דעם גייען שוין אַרײַן עטלעכע לידער, אַ פּאָר קורצע דערציילונגען, עטלעכע עסייען איבער ליטעראַטור, און — פּראָפּאַרציע מער ווי די אַריגינעלע שאַפונגען, — איבערזעצונגען פון דער העברעישער פּאָעזיע. די ירושה איז זייער אַ קליינע, אָבער פון איר וואַקסט אַרויס אַ ייִדיש־שעפערישע פּערזענלעכקייט, אַ לייַדנדיקע ייִדישע נשמה, אַ טיף־טראַכטערישער ייִדישער קאַפּ.

כדי דער ליינער זאָל פּאַרשטיין פאַרוואָס איך זאָג ביים סאַמע אָנהייב, אַז „זיינע נאָענטע חברים האָבן געקענט צונויפזאַמלען“, איז נייטיק צו דערציילן אַ פּאָר פרטים פון שמואלס טראַגישער ביאָגראַפיע. געבוירן איז ער אינעם קליינעם פּוילישן שטעטל בראַק, אינעם יאָר 1896, און זיין אמתער נאָמען איז געווען משה צבי פיינציג. פאַרשטייט זיך, אַז די ערשטע בילדונג זיינע איז געווען אין חדר, דערנאָך האָט ער ביז 18 יאָר געלערנט אין דער אָסטראַווער ישיבה. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַז פּוילן איז געוואָרן אַ מלוכה פאַר זיך, האָט מען אים גע־דאַרפט נעמען אין דער אַרמיי. ער האָט געביטן זיין נאָמען, — שמואל זאָראַמב האָט ער זיך אַ נאָמען געגעבן, — און האָט זיך באַזעצט אין לאַמזשע.

דאָרט האָט ער זיך מפרנס געווען פון שווערער פיזישער אַרבעט, אָבער צו דער אייגענער צייט האָט ער זיך צוגעכאַפט צו וועלטלעכע לימודים, דער עיקר ליטעראַטור און פּילאָזאָפיע. אַז ער האָט אַ סך דערגרייכט, זעען מיר פון די ווייניקע ליטעראַטור־עסייען, וואָס זענען דאָ אין בוך. דער עיקר האָט ער אָבער דערגרייכט אין אויספּורעמען

אפרים אויערבאך

דאָס אייגענע גייסטיקע לעבן זיינס. ער האָט זיך אָנגעהויבן צו דער-
גראָבן צו זיך אַליין, צום אייגענעם געמיט און אייגענעם געדאַנק. אַז
ער איז געקומען קיין וואַרשע, אין די צוואַנציקער יאָרן, איז ער שוין
געווען אָנגעלאָדן מיט אייגענער טראַכטערישקייט און אייגענער גע-
מיטיקייט.

געלעבט האָט זאָראַמב אין וואַרשע, וווּ ער האָט פון צייט-צו-צייט
געדרוקט לידער, דערציילונגען און עסייען. אַז די מלחמה האָט אויס-
געבראַכן, איז ער אַוועק קיין ביאַליסטאָק און דערנאָך קיין ניעסוויזש,
וווּ די דייטשן האָבן אים, אין אַקטאָבער 1941, — דערשאָסן אינאיינעם
מיט פיר טויזנט אַנדערע ניעסוויזשער יידן. זיין פרוי, הוה, און דער זון
מענדל, האָבן זיך געראַטעוועט און לעבן איצטער אין תל אביב. זיינע
חברים — משה באַסאַק, ב. העלער, א. סוצקעווער, מ. ראָוויטש און א.
ריוועס — האָבן געזוכט זיינע ווערק, אויסגענישטערט אומעטום, ביז
זיי האָבן צונויפגעזאַמלט דאָס קליינע ביכל, וואָס איז אַ גייסטיקע מצבה
אויפן קבר פונעם שעפער, וואָס אומגעבראַכט האָבן אים די דייטשן אין
דער עלטער פון 45 יאָר.

אַלע כתבים זיינע, וואָס ער האָט נישט געדרוקט, זענען פאַרברענט
געוואָרן בעתן חורבן וואַרשע אין יאָר 1939. דער פּאָעט ישראל עמיאַט
דערציילט, אַז אין די פאַר יאָר, וואָס זאָראַמב האָט געלעבט אונטער די
דייטשן, האָט ער אָנגעשריבן אַ גרויסע פּאָעמע „מפּילים“. אברהם סוצי-
קעווער דערציילט, אַז אין די מלחמה-יאָרן האָט ער געפונען אין מאָס-
קווע זאָראַמבס אַ פּאָעמע „איוב“. ער האָט זי צוגעשיקט אין דער רע-
דאַקציע פונעם פּאַרלאַג „עמעס“. ביידע פּאָעמעס זענען פּאַרלוירן גע-
וואָרן. דער פּאַרטיזאַן שלום כאַליאַווסקי דערציילט אויף צוויי זייטלעך
פון צונויפטרעף מיט זאָראַמבן אין ניעסוויזש און יענער האָט אים גע-
זאָגט, אַז ער האָט אָנגעשריבן אַ סאַנעטן-קראַנץ — אויך פּאַרלוירן גע-
גאַנגען.

דאָס בוך, וואָס דער י. ל. פּרץ פּאַרלאַג אין תל אביב האָט
אַרויסגעגעבן, האָט אַן אַריינפיר פון מרדכי חלמיש און אַ ביבליאָגראַ-
פיע, וואָס א. ריוועס האָט צונויפגעשטעלט. זיין ביאָגראַפיש-אַפּשאַצער
רישן אַריינפיר הייבט חלמיש אָן מיט אַן אויסצוג פון זאָראַמבס אַ בריוו.

אַזוי ווי די עטלעכע שורות פונעם בריוו זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר זאַראַמבס שרייבערישער פערזענלעכקייט, וועל איך זיי דאָ ברענגען: „אַרום און אַרום בין איך עפעס אַ מאַדנער מענטש, זייער פּעיק צו זיין גליקלעך, אָבער דווקא די זענען די פּעיקסטע דאָס גליק צו צער ברעכן ווי גלאַז. בכלל בין איך מסתמא די שטעכעניש אין פאַרטונאס רוקן. דער פיבער, וואָס וואַרפט מיך אַרום פון איין וועלט־וואַנט צו דער צווייטער, איז אַ מאַדנער, אומדערטרעגלעכער, גוטער, הייליקער פיבער... מיר גליווערט דאָס באַוווסטזיין פון סוף דאָס בלוט אין די אַדערן.“

אַזוי ווי דאָס בוך הייבט זיך אָן מיט זאַראַמבס לידער, וואָס פאַרנעמען נישט מער ווי 33 זייטן, וועלן מיר אַ קוק־טאָן ווי אַזוי ער האָט קינסטלע־ריש אויסגעדיקט דעם געדאַנק זיינעם, וואָס ער זאָגט אים אַרויס אינעם בריוו.

אין איין ליד זאָגט ער:

די הימלישע טויערן זענען פאַרשלאָסן פאַר אונדז אַזוי בלינד,
מיר וועלן צו גאָט נישט דערגרייכן, אַ ברודערל ווינט.

האָט זאַראַמב געוואַלט דערגרייכן צו גאָט? אָן ספק, אַז אין אים איז געווען אַ באַהאַלטענע גאַטבענקשאַפט. אָבער צו דער אייגענער צייט איז אין אים געווען אַ גאַט־פאַרלייקענונג. אין דעם דאָזיקן ליד זענען דאָ אַזעלכע ווונדערלעכע שורות, ווי „מיר וווינען אין אַלע צעבראַכענע שויבן, מיר קרייזן אין אַלע פאַראיינזאַמטע הייכן“, אָבער דאָס ליד, ווי דער רוב לידער זיינע, איז בילדעריש אַבסטראַקט. ער דערגרייכט דורכן געמיט צום געדאַנק. ער זעט די אַבסטראַקטע מחשבה קאָנקרעט. דאָס איז דאָס אייגענע, וואָס מיר שפירן אין די עטלעכע לידער, וואָס זענען געדרוקט אינעם בוך.

ער האָט קאַשמאַרע זענונגען, וואָס ער וויל זיי אויסלייטערן אינעם ליד, אָבער נישט אַלעמאָל לייטערן זיי זיך אויס. און כאַטש ער זאָגט אין זיין עסיי „פּאַעזיע און פּראָזע“, אַז עס איז אין פּאַעזיע נישטאָ קיין דורכ־אויסיקע פינצטערניש, וואָרעם דער סאַמע ציל פון פּאַעזיע איז — פּרייד, האָט ער אָבער נאָך נישט באַוויזן אין אייגענעם ליד צו דערגרייכן צו אַט דער מדרגה.

אַז מיר ליינענען די לידער, איז ביי אונדז קיין מינדסטער ספק

אפרים אויערבאך

נישטאָ, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַ וויכטיקן פּאַעט. ער איז אַבער פול געווען מיט סתירות, וואָס ער האָט זיי נישט געקענט פּאַעטיש באַהערשן. אפשר אין די שפּעטערע לידער, וואָס זענען פּאַרלירן געגאַנגען, איז ער יאָ דערגאַנגען צו דער פּאַעזיע, וואָס ער האָט אויף אַזאַ שיינעם אופן גערעדט פון איר אין זיין עסיי „פּאַעזיע און פּראָזע“.

כאַראַקטעריסטיש פאַר אים איז די סעריע לידער „נאַנעס“. דאָ איז נישט וויכטיק, צי די לידער זענען גוטע, אָדער נישט. דאָס פּסיכאָלאָגישע רעטעניש איז וויכטיק: פאַרוואָס האָט גראַד ער, דער טיף-יידישער מענטש, דער געדאַנקלעך דורכגעפייניקטער, געשריבן וועגן נאַנעס? קיין אַריגינעלע געדאַנקען זינגט ער נישט אַרויס — עס איז די אַלטע געשיכטע פון נאַנעס, וואָס דערשטיקן אין זיך די ליידנשאַפט. די לידער זענען אַבער געשריבן בילדלעך, און אַז איר ווילט זיך דערגרונטעווען וואָס דער פּאַעט האָט איבערגעלעבט ביים שרייבן די לידער, דאַכט זיך איין, אַז ער האָט געוואַלט אַרויסזינגען זיין אייגענע ליידנשאַפט און אַ מין דורכרייס — דעם ווידערווילן צום צלם.

יעדער וועג האַקט זיך אָפּ פאַר אונדז אינמיטן

פון צלם.

זאַראַמב איז אידעיש געווען אַן אַרבעטער-ציוניסט, אַבער אין זיינע אייגענע לידער איז נישטאָ קיין אַנוונק אויף זיין אידעישקייט. ער האָט, ווייזט אויס, אויסגעלעבט פּאַעטיש די אידייע זיינע אין די איבערזעצונג-גען פון דער העברעישער פּאַעזיע. ווי איך האָב פריער געזאָגט, פאַר-נעמען די איבערזעצונגען אַ סך מער ווי די אַריגינעלע לידער זיינע. אינעם אויסדרוק, אין דער שטימונג און אין דער פאַרעם זענען די איבער-געזעצטע לידער לחלוטין אַנדערע, ווי די אַריגינעלע לידער זאַראַמבס. זיי זענען קאַנקרעטע, זייער בילדלעכקייט הענגט נישט אין דער לופטן, נאָר וואַרצלען אין דער ארץ-ישראלדיקער ערד. דאַרפן מיר אויסטיישן דעם פּסיכאָלאָגישן פּלאַנטער אין אים, אַז ער האָט איבערגעזעצט די גע-זונטע נאַטור-לידער, כדי צוצוקומען צו דער לויטערער פרייד, וואָס ער רעדט פון איר אינעם בריוו, וואָס איך האָב געבראַכט צום אָנהייב. לער-נען מיר דערפון אויך, אַז ער איז געווען אַ קאַמפּליצירטע פּערזענלעכ-קייט. אַז ער האָט זיך געריסן צו פרייד, און אַז ער האָט זי נישט געקענט

דערגרייכן אין אייגענע לידער, האָט ער זי געוואָלט איבערלעבן אין איבערזעצן פרעמדע לידער.

פון די עטלעכע קורצע דערציילונגען האָט אויף מיר געמאַכט אַן איינדרוק די דערציילונגען „אַ שטילע איבערלעבעניש“. אין דער איך-פאַרעם איז זי. ער פאַרט אין דער באַן זיך צו טרעפן מיט אַ פרוי, וואָס ער האָט ליב. אויפן וועג, אין וואַגאַן, זעט ער אַ פרוי, וואָס איז שטאַרק ענלעך צו זיין געליבטער. ער רעדט מיט איר נישט, נאָר די גאַנצע צייט דאַכט זיך אים אויס, אַז דאָס איז זי, די געליבטע זיינע. זי גייט אָבער אַרונטער אַ צוויי סטאַנציעס פריער, און כאַטש ער איז זיכער, אַז זי איז אַ פרעמדע, קאָן ער זיך אָבער נישט באַפרייען פון דער אילוזיע, אַז זי איז געווען אין וואַגאַן און איז פון אים אַוועקגעגאַנגען. אינמיטן דער נאַכט, אַז דער צוג שטעלט זיך אָפּ אויף דער סטאַנציע פון זיין געליבטערס שטעטל, וואָרט זי אויף אים — די, וואָס צו איר איז ער געפאַרן. נאָר דאָ געשעט, אַז ער פילט זיך דערווייטערט פון איר. די אילוזיע שטעלט זיך אַוועק קעגן דער ווירקלעכקייט. אין דער אילוזיע איז דער חלום זיינער אויסגערונען.

נישט שייך צוצוגיין מיט דער אַבסאָלוטער מאָס פון קריטיק צו אַ שרייבער, וואָס איז אַזוי יונג אומגעקומען, און וואָס זיינע שאַפונגען האָט מען געדאַרפט צוניפנעמען, — שטיקלעך און ברעקלעך, — כדי צונויפ-צושטעלן אַ צוויי הונדערט זייטלעך פון אַ בוך. מיר מעסטן אים מיט די פונקען וואָס בליצן-אויף אין שורות און זאַצן. מיר שפירן אין אים אַ שרייבערישע פערזענלעכקייט, אַ טיף-דורכלעבנדיקע און דינ-פילנדיקע.

פון די עטלעכע ליטעראַטור-עסייען, וואָס זענען דאָ אין בוך, האָט מיך פאַרטשעפעט דער עסיי „פּאַעזיע און פּראָזע“, וואָס פון אים האָב איך שוין גערעדט פריער. שמואל זאַראַמב, וואָס האָט פּאַעטיש אַזוי אויפריכ-טיק און חנוודיק געבלאַנדזשעט, האָלט אינעם דאָזיקן עסיי — צוועלף זייטלעך פאַרנעמט ער — פּאַעזיע פאַרן שעפּערישסטן עסענץ. ער האַלט, אַז „פּראָזע (איז) דער ברייטער שטראָם, ווהיזן דער שמאַלער שטראָם פון דער פּאַעזיע טאָר קיינמאַל נישט אַריינפאַלן“. דאַרפן מיר טראַכטן, אַז ער איז קעגן פּראָזאַאיזמען אין דער פּאַעזיע, וואָס גראַד די נייערע פּאַעזיע זינדיקט מיט זיי אונטער.

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

איז ווידער נישט שייך מסכים צו זיין מיט אים, אָדער נישט. דער עיקר איז, וואָס דער עסיי איז אָנגעשריבן מיט מחשבה און מיט פּאָנ-טאַזיע. אַפּאַריזמען זענען דאָ אין אים, וואָס פאַרגעדענקען זיך, ווי „דער ציל פון דער פּאָעזיע איז די פּאָעזיע אַליין. די גאַנצע דערציילונג פון בראשית ברא דערפירט צו אַן ישיר, און נאָר אַ דאַנק אַט דעם עקסטאַ-טישן געזאַנג האָט דער דיכטער פאַרמאָגט אַט די עפישע, מיט אַן אינער-לעכן ליכט אויסגעפילטע שטימונג“.

אַ מיר ליענען אַזאַ בוך, ווי שמואל זאַראַמבס, וואָס חברים־שרייבער האָבן מיט אַזויפיל ליבשאַפט צונויפגעשטעלט און אַרויסגעגעבן, וואָקסט ווידער אויס אין אונדז די אימה פונעם חורבן. ווער ווייסט וויפל גייסט-קער, שעפּערישער כח עס איז פאַרשניטן געוואָרן ?

ארץ ישראל אין דעם יידישן ליד

אין זיין אריינפיר צו דער אַנטאַלאַגיע „ארץ-ישראל“ אין דער יידישער ליטעראַטור, באַנד איינס, פּאָעזיע, זאָגט מרדכי יפה, ע"ה: „פּאַרוואָס ארץ-ישראל אַנטאַלאַגיע, און נישט ישראל-אַנטאַלאַגיע? גאַר אַ פשוטער ענטפּער: ארץ ישראל איז אַ סך מער, ווי ישראל, מחמת דאָס נעמט שוין אַריין סיי פּאַלק און סיי לאַנד, ווייל ארץ-ישראל איז די גאַנצע געשיכטע, ירושה, טראַדיציע, צוזאַמענגעקנופּט מיט אַלע דורות פון יידיש לעבן, עבר, הווה און המשך; שטענדיקע דערמאָנונג אין די כתבי הקודש און אין שריפטן, וואָס שטיצן זיך אויף זיי. ארץ-ישראל איז אַ באַגריף, וואָס דערהייבט זיך צו אַ סימבאָל, נישט נאָר אַ טעריטאָריאלער פונקט אין גאַנצן יידישן לעבן פון אַלע צייטן; נישט נאָר דאָס צוגעזאָגטע, פּאַרלירענע און ווידער-געפונענע לאַנד, נאָר אויך דאָס יידישע לאַנד אין אַלע פּאָזעס פון אונדזער געשיכטע.“

זעען מיר, אַז דער צונויפגעשטעלער פון דער אַנטאַלאַגיע, וואָס האָט געדאַרפט באַשטיין פון דריי בענד, — פּאָעזיע און פּראָזע, — האָט גער-וואָלט געבן די אידעישע ארץ-ישראל, ווי זי קומט צום אויסדרוק אין דער יידיש-ליטעראַטור. אין דעם באַנד, וואָס ער האָט באַוויזן צונויפצושטעלן — די פּאָעזיע — האָט ער זיין שליחות אויסגעפילט ביז גאַר אַ הויכער מדרגה. כאָטש ער באַטאָנט אין זיין אריינפיר, אַז זיין ציל איז נישט קיין אַפּאָלאָגעיטישער — צו באַוויזן, אַז די יידיש-ליטעראַטור האָט דעם ארץ-ישראל-מאַטיוו אַריינגענומען טיף אין זיך — קומט דאָך אַרויס דער פּאַקט, אַז אין יידישן קינסטלערישן וואָרט איז אַלעמאָל געווען דער פּאָלקישער ציטער פאַר דער היסטאָרישער ארץ-ישראל, פאַר ירושלים של מעלה און ירושלים של מטה.

אינעם צונויפשטעל פון דער אַנטאַלאַגיע האָט דער יונג-פאַרשטאַרב-ע-

אפרים אויערבאך

נער מרדכי יפה אריינגעלייגט א סך מי, זאמלערישן טאלאנט און קינסט-
לערישן געשמאק. אין דעם אריינפיר, וואס איז א טיף-פארטראכטער,
ארוםגעמערשער עסיי, זאגט יפה, אז ער האט דער עיקר געזוכט דעם
ריין-קינסטלערישן ווערט פון די לידער. לרוב איז אים געראטן אנצו-
האלטן דעם ליד-סטאנדארט, וואס ער האט זיך געשטעלט. ביי די איבער-
ניינציק פאעטן, וואס זייערע לידער זענען געדרוקט אין דער אנטאלא-
גיע, האט ער אויסגעקליבן דאס ווערטיקע, דאס ליד-דויערנדיקע. פאר-
שטייט זיך, אז די אבסאלוט פאעטישע מאס האט ער נישט געקאנט אן-
ווענדן, ווארעם ער האט דאך געהאט אויך אן אנדער מאס: ארץ-ישראל.
אבער בדרך כלל באקומט זיך א גרויס בילד פון יידישן געזאנג פאר
ארץ ישראל. דאס יידיש-פאעטישע ווארט איז אנגעזאפט מיט דער איי-
ביקי-יידישער בענקשאפט נאך גאולה און דעם לאנד פון די אבות. דער
תמצית פון א פאלק דורך דורות זינגט ארויס פון די לידער. מיט דער
יפה-אנטאלאגיע קאן דאס יידישע לשון קומען צו דער מדינה ישראל און
מאנען פולע אנערקענונג פאר זיך. אוודאי, מיטן תנ"ך, די כתבי הקודש
און די פיוטים איז עברית א סך רייכער אין ארץ-ישראל מאטיוון. אז
סע קומט אבער צו דער פאעזיע פון די לעצטע הונדערט יאר, איז נאך
א ספק צי עברית האט אן עודף איבער יידיש.

מודה מוז איך זיין, אז מיר אליין איז אויפגעגאנגען א ליכט פאר די
אויגן, ווען איך האב געזען, אין יפהס אנטאלאגיע, ווי רייך אונדזער
פאעזיע איז אין ארץ-ישראל מאטיוון. אין זיך אליין האב איך געהאט
טענות צו דער יידיש-ליטעראטור, בפרט דער פאעזיע. מיר האט זיך
געדאכט, אז די יידיש-ליטעראטור האט פארזען דעם שטארקסטן, דעם
טיפסטן יידישן מאטיוו, — ארץ-ישראל. די יפה-אנטאלאגיע, וואס האט
אריינגענומען, ווי ער אליין זאגט, נאר א ברוכטייל פון ארץ-ישראל
לידער אין יידיש, האט מיר געוויזן, אז איך האבן געלעבט אין טעות.

אויף איין דערשיינונג איז כדאי אנצוווייזן: די „יונגע“ זענען אין
דער אנטאלאגיע נישט פארטראטן. נישט א מאני לייב, נישט א זישא
לאנדוי, נישט א ראובן אייזלאנד, נישט א יוסף ראליניק, אפילו נישט דער
נאציאנאליסטער צווישן זיי, י. י. שווארץ, שוין אפגערעדט פון א משה
לייב האלפערין, — האבן „געזינדיקט“ מיט לידער, וואס זאלן האבן אין

זיך אַפילו נאָר דעם טראַדיציאָנעל־פּאַלקישן ציטער צו ארץ־ישׂראל. פון דער גאַנצער סאַוועטישער ייִדיש־פּאַעזישער פּלעיַאָדע איז דאָ איין פּרץ מאַרקיש מיט אַן אויסצוג פון אַ פּאַעמע, וואָס ער האָט געשריבן אין 1924. וואָס איז שייך דער ייִדישער פּאַעזיע אין פּוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות, איז דאָ פון די קאָרפּייען נאָר איין אהרן צייטלין, אי דאָס זענען דער רוב ארץ־ישׂראל לידער שוין געשריבן אין אַמע־ריקע. זענען די פּאַעטן, וואָס האָבן נישט אויפגענומען מאַטיוון פון ארץ־ישׂראל, נישט געווען טיפ־נאַציאָנאַל? אַ באַזונדער שטודיע איז נייטיק, כדי זיך צו דערגרונטעווען צו דער סיבה פון דער דאָזיקער דער־שיינוג.

פון די איבער ניינציק פּאַעטן, וואָס זייערע לידער זענען געדרוקט אין דער אַנטאַלאָגיע, זענען: 42 אַמעריקאַנער, 28 ישׂראלדיקע און די איבעריקע — פון אַנדערע לענדער. לערנען מיר דערפון, אַז די אַמערי־קאַנער ייִדישע פּאַעטן, — דער עיקר אין די לעצטע צוואַנציק יאָר, — זענען דורכגעדרונגען מיט ארץ־ישׂראל. זיי האָבן זיך דערהויבן צום גרויס־היסטאָרישן מאַטיוו אין אונדזער לעבן. ווייטער לערנען מיר, אַז מדינת ישׂראל האָט אַ וויכטיקן ייִדיש־פּאַעטישן באַגאַזש, וואָס מיר קאָנען אים שוין איצטער אַרייננעמען אינעם שפּערישן אוצר פון ייִדיש.

לידער צו דער אייביקער שטאָט, צו ירושלים, האָבן צוואַנציק פּאַ־עטן. דאָס מיינט, אַז מרדכי יפה האָט אויסגעקליבן נאָר צוואַנציק פּאַעטן. וואָס האָבן געשריבן לידער צו ירושלים. ער האָט אָבער עטלעכע ירר־שלים לידער נישט אַריינגענומען דערפאַר, וואָס ער האָט געהאַלטן, אַז אַנדערע לידער זענען בעסערע, שלימותדיקערע, זענען אודאי די ירר־שלים־לידער קינסטלעריש נישט אויף איין מדרגה, אָבער איין שנור ציט זיך דורך זיי אַלע, — די אייביקייט פון דער שטאָט, איר מיסטיציזם, איר אַלט־יונגע מאַיעסטעטישקייט. זינגט דער העברעיִש־ייִדישער פּאַעט, יעקב פּיכמאַן:

שטאַרבט אַפּ דעם טאַגס געזאַנג, און אין דעם ליכט דעם לינדן
בליעז חורבות נייִ־פּאַריוגנט, ווי אויפגעלעבטע ביינער.
און רויטלען זיך די מויערן, ווי רויזן און ווונדן, —
איז אייביקער פון דיר און מער געבענטשט נישט קיינער.

אפרים אויערבאך

און לייוויק, אַז ער שטייט ביים כותל מערבי, שרייבט:

צי איז נאך ווער אַזוי ווידו געווען באַרירט פון אַזויפיל ליפן?
די ליפן האָבן אויסגעברענט אין דיר צעקארבטע לעכער,
און דורך זיי דעם שטויב געטרונקען,
ווי מען טרינקט וויין פון הייליקע בעכערס...

ברענג איך דאָ צוויי סטראַפּעס פון צוויי פאַרשידענע פּאַעטן, כדי
צו ווייזן, ווי אַנדערש עס קען זיין דער קינסטלערישער אויפנעם פון
איינער און דער אייגענער זאַך. פּיכמאַן זעט ווי „רויטלען זיך די
מויערן, ווי רויזן און ווי ווונדן“ און ער שפּירט, אין ירושלים, ווי ער
אַליין איז געבענטשט מיט אייביקייט. לייוויק איז דראַמאַטיש-ציטערדי-
קער, ער זעט שוין ווי די ליפן, וואָס האָבן הונדערטער יאָרן געקושט
דעם כותל מערבי, האָבן אויסגעברענט אין איר „צעקארבטע לעכער“,
אַבער אין ביידע איז דאָ די אייביקיידישע צוגעבונדנקייט צו דער
שטאָט און צו דער וואַנט.

פול מיט לירישן מיסטיציזם איז קאַדיע מאַלאַדאָוסקיס ליד „ירו-
שלים“. דער גאַנצער חן פון יידיש-פּאָלקישן ציטער איז דאָ אין דעם
ליד. „פאַרט מען אַהין טויזנט יאָר“, זאָגט קאַדיע מאַלאַדאָוסקי, „און
מען קומט כּהרף עין“. אַזוי ווייט און אַזוי נאָענט איז די שטאָט, ווי
ווייט און ווי נאָענט עס איז די גרויסע ליבשאַפט ביים מענטשן, דער
מענטש אַליין צו זיך. און ווער פון אונדז האָט נישט איבערגעלעבט, ווי
די דיכטעריין, דאָס בענקשאַפט

שטייט מען שוין אינמיטן שטאָט
און מען בענקט קיין ירושלים.

כאַטש ל. פּיינבערגס „ירושלים“ איז מער פּאַעטיש-אימאַזשיניסטיש,
איז אַבער ביי אים אויך דאָ דער יידיש-טראַדיציאָנעלער ציטער צו דער
שטאָט:

די נאַכט שפּאַצירט איבער שפּיצן חומות —
אַ ווייסע מלכה אין דימענטקרוין —
און זעט איבער שטיינערנע געסלעך חלומות.
אַ נשאר פון ישעיהס חזון.

אין „געזאַנג לכּבוד ירושלים עיר הקודש“ זינגט אהרן צייטלין ליי-
ריש-מייסטערדיק:

כ'ויל אין דיין כותל, נישט צום איינגלייגן,
מיט טרערן אויסברענען אַ שפאלט
און מיין נשמה דאַרט אַריינגלייגן —
ביז טעג פון אחרית — אויף באַהאַלט.

האַב איך פריער דערמאָנט אַז פון די סאַוועטישע פּאָעטן אין נאָר
אין פּרץ מאַרקיש דאָ אין דער אַנטאַלאָגיע מיט אַן אויסצוג פון אַ פּאָ-
עמע, וואָס ער האָט געשריבן אין 1924. ווי שרייבט דער פּאָעט, וואָס
סטאַלין האָט אומגעבראַכט, וועגן ירושלים ?

פון הויכע שטיינערדיקע שטערנס ווישן ווינטן אַפּ דעם טרויער
און בערגקעפּ צעקראַצטע קייען אויף מיט קלות בלינדע.
ירושלים, עס שלאָפט ביי דייע אַלטע, אויסגעבענקטע טויערן
אַ מאַז אין גאַליפע, און אין פּראַק און אין צילינדער.

ציטיר איך די סטראַפּע דערפאַר, וואָס אַפילו דער סאַוועטישער פּרץ
מאַרקיש רעדט אויך פון ירושלים „אַלטע אויסגעבענקטע טויערן“. מאַר-
קיש איז אין זיין פּאָעזיע אַ סך מאַל גראַטעסק, דערפאַר קומט ביי אים
„אַ מאַז אין גאַליפע, און אין אַ פּראַק און אין צילינדער“, אָבער אין די
שורות איז פּאַרט דאָ דער הייסער יידישער אַטעם צו ירושלים, וואָס
איז דורכגעברענט פון דורות.

און אברהם סוצקעווער, אַז ער שטייט אין ירושלים, דערשפירט ער
אין זיך דורות:

אַ פּויגל ברענגט דעם כישוף-רינג פון שלמהן,
דערלאַנגט מיר אים צוזאַמען מיט אַ מזמור...
אַ ווונדערלעכע מעשה קען איך טרויערן
ווי ס'נעמען אַנטייל אַלע דורות ביז מיר.

האַב איך דאָ געבראַכט נאָר מוסטערן פון עטלעכע ירושלים-לידער,
און נאָר עטלעכע פּאָעטן אויסגעקליבן, כדי צו באַווייזן ווי טיף עס
לעבט אין דער פּאַנטאַזיע פונעם יידיש-פּאָעט די אייביקע שטאַט אונ-
זערע. אין די ירושלים-לידער איז דאָ פּאַלקישער פּאַטאַס, אַפילו ביי
די יינגערע פּאָעטן, וואָס לעבן און שאפן אין ישראל און זינגען פון
ירושלים מער קאָנקרעט, מער צונויפגעלעבט און צונויפגעוואַקסן.

לידער וועגן צפת זענען דאָ אין דער אַנטאַלאָגיע פון פיר פּאָעטן:
ל. פיינבערג, איציק מאַנגער, מאיר שטיקער און חיים גראַדע. די לידער
פון צפת טייל איך אויס דערפאַר, וואָס די שטאַט איז פאַרבונדן מיט

אפרים אויערבאך

די בעלי קבלה, דאָס אינערלעך־מיסטישע געזאַנג איז דאָרטן געשאַפן געוואָרן און ר' שלמה אלקאבעץ האָט דאָרטן געזונגען דאָס גרויסע געזאַנג זיינס צו שבת, לכה דודי. איז ל. פיינבערגס ליד אַ געמיש פון ריינער פּאַנטאַזיע און מאָלעריי פון צפתער לאַנדשאַפט. נאָר אַפילו אין פּאַעטישן אימאַזש איז, דאָכט זיך, נישט אויפן אָרט אַזאָ שורה, ווי „איבער געסלעך פון צפת גליט די מעשה מרכבה“, וואָס איז געווען יחזקאלס אַ וויזיע אין בבל. „מיר איז אויך שווער אויסצומאַלן, ווי אפילו אַ פּאַעט זאָל פּרעגן אַ מקובל אין אר"ם שול „ווי לאַנג ווי איר גלעט דאָ די גרויע באַרד? דער מקובל גלעט נישט די גרויע באַרד גאַנצע פיר הונדערט יאָר, ער טוט עפעס אַנדערש — ער איז מתפלל, ער לערנט קבלה. אינעם ליד זענען אָבער דאָ גוטע אימאַזשן, וואָס ווייען־אָן די צפתער שטימונג.

איציק מאַנגער פאַרוואַנדלט זיך אַליין אינעם „עלטסטן ייד פון צפת“ און מיט זיין לאַמטערן צינדט ער אָן „אין יעדער שויב אַ גאַלדן ליד“. איז עס זייער אַ שיינער פּאַעטישער זאַג, אָבער מיט צפת האָט עס קיין שייכות נישט. דער אימאַזש פון אַנצינדן „אין יעדער שויב אַ גאַלדן ליד“ קען אַנגעווענדט ווערן אַפילו אויף ניו יאָרק, נישט דוקא אויף צפת. און אַז איציק מאַנגער רעדט צו יונגע לייט „אויף אַלטע טרעפ“, זאַגט ער זיי:

איר מיינט, אַז דער אר"י איז טויט,
אַט זע איך אים דאָך צווישן אייד,
און זיינע אויגן לייכטן קלאַר,
ווי שטערן אין אַ שטילן טייך.

ווייס איך נישט, צי די פרומע יונגע מקובלים אין צפת דאָרפן מאַגן גערס בשורה, אַז דער אר"י איז נישט טויט, — ביי זיי לעבט ער אַ סך מער ווי ביי אַ יידישן פּאַעט.

מאיר שטיקער האָט געזען צפת נאָר פּאַעטיש־מאַלעריש. ער גייט „אַרום אויף טויזנט טרעפ“ און זעט ווי:

דאָ איז נישטאָ קיין נידער —
אַלץ ווי עס שטייט אין סידור.

דער פּאַעט דאָרף אָבער נישט דוקא אַריינדריינגען אין די היילן פון

די בעלי-קבלה, צפת איז מיט איר מיסטישן געבוי אליין אַ שטיק קבלה.
ער שפירט דיכטעריש ווי

קערנער, אַנטלויפן פון דער טרויב,
פאלן אין געפלידקן שטויב
אויף קברים, וואָס עפענען זיך אויף,
ווי ברונעמער, אין יעדן הויף.

חיים גראַדע איז אין צפת נישט געווען, אָבער יידיש-פּאָעטיש איז
ער אַ צפתער. דער מוסרניק-פּאָעט האָט אין זיך אויך אַריינגעזונגען די
צפתער קבלה, וואָס איז די לאַנדשאַפט און דער קלימאַקס פון דער
אר"י הקודש שטאַט.

מען זאָגט, אַז צו שקיעת החמה אין צפת
דערזעט מען ווי ס'לויכט אַ יענוועלטיקער חלום.
דאָרט שפיגלט זיך אַפּ אויך די יידישע גאַס
פון ווילנע, מיין היימשטאַט, עליה השלום.

דער פּאָעטישער צונויפבונד פון צפת מיט ווילנע ווירקט, אַז גראַד-
דעם ליד פון צפת זאָל זיין אינטימער און יידיש-אייגענער.
אין איין מאמר איז מיר נישט מעגלעך אויסצושעפן דעם רייכן
פּאָעטישן מאַטעריאַל פון מרדכי יפהס אַנטאַלאָגיע. דער עיקר איז נאָך
וויכטיק זיך אַפּצושטעלן אויף די געזאַנגען צו ארץ ישראל פון די וואָס
האַבן אין לאַנד נישט געלעבט, נאָר געגעבן די הייליקע אידייע פונעם
לאַנד, אין פאַרגלייך מיט די לידער פון פּאָעטן, וואָס האָבן אין לאַנד
יאַ געלעבט. וועל איך עס טאָן אין אַ צווייטן מאמר.

וועגן מרדכי יפה'ס אַנטאַלאָגיע

צו געבן דעם תמצית פונעם יידישן ליד, דעם יידישן געזאַנג צו ארץ-ישראל, איז שווער. אין מרדכי יפה'ס אַנטאַלאָגיע „ארץ ישראל אין דער יידישער ליטעראַטור“ זענען געדרוקט לידער פון איבער ניינציק פּאַעטן, וואָס אַ סך פון זיי האָבן אייגענע פּנימער, אייגענעם אויסדרוק און פּער-זענלעכן אופן פון אויפנעמען און איבערלעבן. סע איז דערפאַר שווער צו זאָגן, וואָס סע איז דער סאַמע כאַראַקטעריסטישער שטריך אין דער יידישער פּאַעזיע בנוגע ארץ-ישראל.

מיר דאַכט זיך אָבער, אַז דאָס ליד פון גרויסער בענקשאַפט צו ארץ-ישראל, צו די טראַדיציאָנעלע ציון וירושלים, איז אין דער יידישער פּאַעזיע נישטאַ. סע איז נישטאַ דער פרומער פּאַטאַס פון אונדזערע תּפּי-לות, דאָס פּיין-געשריי פון די פּיוטים און אוודאי נישט דער פּייערלעכער רוף פון „ציון הלא תשאליו“. נאָר מיר דאַרפן געדענקען, אַז אויך אין דער העברעישער פּאַעזיע, וואָס וואָלט אַרגאַניש געדאַרפט זיין מער פאַרבונדן מיט ארץ-ישראל, איז כּמעט נישטאַ דאָס ליד פון דער גרויסער בענק-שאַפט צו ארץ-ישראל. מיינען מײן איך, פאַרשטייט זיך, די העברעישע פּאַעזיע פון די לעצטע הונדערט יאָר, אַז מיר ווילן זיך דערמאַנען הע-ברעישע לידער פון בענקשאַפט צו ארץ-ישראל, קומט אונדז אויפן גע-דאַנק דאָס ברייט-געוונגענע ליד „על אם הדרך שם מתגוללת שושנה הכלילית עינים“, אָדער „שם במקום ארזים“. אין אַזעלכע געזאַנגס-לידער געפּינען מיר ביי גאַלדפּאַדענען, ווי זיין ליד „דאַרט אין ווינקל זיצט די מוטער ציון אליין“. דאָס זענען אייגנטלעך פּאַלקסלידער, אַפּילו אַז גע-שריבן האָט זיי אַ יחיד און וואָס שייך יידישע פּאַלקסלידער פון בענקשאַפט נאָך ארץ-ישראל, האָבן מיר זיי אַ סך.

דער דור נאָך דער השכלה, אַפּילו אַז ער איז צוריקגעקומען צו יידי-

שער טראַדיציאָנעלקייט, איז ער אויך געווען ווייט פון בענקשאַפּט־מאַטיוון בכלל. אין דער יחידישער פּאָעזיע אַפילו, פון יענעם דור, זענען דאָ ווייניק בענקשאַפּט־לידער, וואָרעם דער מענטש האָט געהאַלטן, אַז סתם בענקען איז נישט מאַדערן, איז צעקראַכן־סענטימענטאַל. די פּאָעזיע בכלל איז אַוועק אויף אַן אַנדער דרך און אַפילו אין דער ראַמאַנטיק איז נישט געווען דער גרויסער, דערהויבענער פּאַטאַס.

ביאַליק האָט אָנגעהויבן מיט אַ ליד „אל הצפור, — אַ ליד פון בענק־שאַפּט נאָך ארץ־ישראל. איז דאָס ליד, קודם, אַ יוגנטלעכס, מער האָט ער זיך צו אַזעלכע מאַטיוון נישט צוריקגעקערט. און ווידער, דאָס ליד איז דורכ־אויס אונטערן איינפלוס פון יהודה הלוי׳ס „ליבי במזרח ואנוכי במערב“. ביאַליקס רייפע נאַציאָנאַלע און ציוניסטישע לידער האָבן שוין אַן אַנדער פּאַטאַס, — דער פּאַטאַס פון ציוניסטיש־פּאָליטישן גאַנג אין אונדזער לעבן, נישט דער טראַדיציאָנעלער ציון־מאַטיוו. איך ווייס נישט ווען אליקום צונזער האָט געשריבן זיין „אַ בריוו צו דער מוטער ציון“, אָבער מיר מעגן זיך משער זיין, אַז געשריבן האָט ער דאָס ליד איידער ביאַליק האָט געשריבן זיין „אל הצפור“ רעדט זיך דאָ נישט פון מאַס טאַלאַנט, פּאָעטישער פּאַנטאַזיע פון די בידע לידער, נאָר פונעם תוכן, וואָס האָט אַ גרויסע שייכות צווישן זיך. שמעון פּרוג׳ס „ציון־לידער“ זענען פול מיט בענקשאַפּט נאָך ציון, אָבער זיי זענען נאַיוו, פּאָעטיש אומבאַהאַלפן. ער זינגט אויך אין פּאָלקסטימלעכן טאָן, ווי „ליגט עלנט און קראַנק די אַלטע אלמנה פון ציון“. און, אַז ער רעדט פונעם כותל מערבי, קומט ביי אים אויס, אַז לעבן דער וואַנט שטייען „אַלטע, הויכע, גרויסע דעמבעס“...

מאַריס ראַזענפעלד, דער שטורמישער פּאָעט, דערזינגט זיך שוין צו אַזעלכע שורות :

דאַרטן נאָך ציון די הייליקע שטאַט,
ווי איך האָב רויק געווינט מיט מיין גאַט...

נאָר דאָס אמת־גרויסע בענקשאַפּט־ליד איז נישטאַ. דאָס בענקשאַפּט נאָך ציון איז טיף איינגעוואַרצלט אין דער אמונה אונדזערער, און די יאָרן, וואָס יידישע פּאָעטן האָבן געשריבן ציון לידער, האָט שוין די אמונה אין זיי נישט געברענט מיטן אייגענעם פייער ווי ביי ר' יהודה הלוי. נאָך עפעס: זיי זינגען־אויס זייער בענקשאַפּט כלומרשט יחידיש, אָבער דאָס

אפרים אויערבאך

קול זייערס איז נישט קיין אייגנס, נאָר אַ געבאָרגטס. איז דער חסרון נישט אין דעם, וואָס די פּאָעטן דריקן אויס די טראַדיציאָנעלע פּאָלקס־בענקשאַפט נאָך ציון, נאָר וואָס זיי קענען נישט די בענקשאַפט פּאַראַיי־גענען, אַז זיי זאָלן ווערן אַ פּאַעטיש־ייִדישע, נישט דאָס קאַלעקטיווע. נאָכגעזונגענע קול פונעם פּאָלק.

יהואש קומט שוין צו נענטער צו ארץ־ישראל דער ממשותדיקער און אין איין ליד זאָגט ער, אַז ער האָט געזוכט צו באַפרייען „און אַלץ ענגער זיך פּאַרקלאַמערט“. אָבער די ממשותדיקע ארץ־ישראל איז נאָך אַלץ ביי אים אַ ראַמאַנטיש־טראַכטערישע. ער זאָגט :

וועל איך אויף די פעלדער ליגן
און וועל בעטן ערד און שטערן :
לאַזט מיר אייַער אמת הערן,
מיינער איז געווען אַ ליגן...

ביאַליק, דער העברעישער פּאָעט, האָט זיינע ציון־בענקשאַפט לידער גראַד אויסגעזונגען אין ייִדיש. דאָס זענען די איבערזעצונגען פון ר' יהודה הלוי'ס לידער, וואָס זענען ביי אים געוואָרן פּערזענלעכע שאַפונגען. מיר מעגן די ביאַליק־איבערזעצונגען צורעכענען צו אַריגינעלע שאַפונגען ביאַ־ליקס, דערפאַר וואָס אין דעם איז דאָ דעם פּאָעטס אַטעם, דערפאַר אויך, וואָס ער האָט איבערגעגאַסן דעם פּאַעטישן וויין פון דער העברעישער כלי אין דער ייִדישער, איז דער וויין אַליין געוואָרן אַן אַנדערער, נישט נאָר זיי כלי.

אויף ר' יהודה הלוי האָט אויך אַנגעהאַנגען זיין ציון־בענקשאַפט א. לעיעלעס און אין ציקל פון אַכט לידער, וואָס אַנגעשריבן האָט ער זיי נאָך אין 1913, זאָגט דער פּאָעט :

עס מוז דער מערב־וואַגלער, מורח־טרוימער,
זען דאָס לאַנד, וואָס איז דער וועלטס אי האַרץ, אי שומר.

דערציילן דערציילט לעיעלעס, ווי ר' יהודה הלוי פאַרט קיין ארץ־ישראל, נאָר אין דער פּאַעטישער ענערגיע פונעם ליד איז דאָ גאָר אַ סך דעם דיכטערס פּערזענלעכע איבערלעבונג. לעיעלעס האַלט אָבער, פּאַ־עטיש־טראַכטעריש, אַז דער חלום קען נישט ווערן קיין וואַר, —

זעסטו נישט די האַנט פון תקופת,
ווי זי שרייבט פאַר יעדן דור :

קיינער זאל נישט וואגן מאכן
פון א חלום קאלטע וואר?

רעדט דא דער פאָעט פון ר' יהודה הלוי, אָבער אפילו אַז מיר גלייבן
דער לעגענדע, אַז ר' יהודה הלוי איז צוגעפאלן צו די שטיינער פון ארץ-
ישראל, זיי געקושט און געזונגען דאָס ליד „ציון הלא תשאליו“, איז ביים
פאָעט פון דער גאַלדענער עפאָכע בשום אופן נישט געווען קיין „קאלטע
וואַר“. און לעיעלעס אַליין האָט צרום פערציק יאָר שפעטער שוין גע-
זונגען:

בין די ערד, די דולע כלב'טע, וועט זיין קלאַר, —
קוש איך, פאַלק פון עלטסטן טרוים, דיין נייע וואַר.

די וואַר, הייסט עס, איז גאַרנישט אַזאַ קאלטע, ווי לעיעלעס האָט פאָעטיש
געטראַכט פריער מיט פערציק יאָר. און אינטערעסאַנט איז, וואָס אין
ביידע לידער רעדט זיך פון וואַר, נאָר איצטער זעט שוין לעיעלעס, אַז
מע קען שוין יא „וואַגן מאַכן“ פון אַ חלום וואַר...

און ווער האָט פונעם חלום געמאַכט נישט „קאלטע“, נאָר וואַרעמע וואַר?
דער פאָעט שמואל יעקב אימבער איז געווען דער ערשטער יידישער
פאָעט, וואָס האָט געלעבט אין ארץ-ישראל און האָט געזונגען פון די חל-
צים פון דער צווייטער עליה. אין זיינע לידער איז שוין דאָ דער ייד,
וואָס פאַרמעסט זיך „צו מאַכן פון אַ חלום וואַר“. פון זיך אַליין וועל איך,
פאַרשטייט זיך, נישט רעדן, אַ חוץ וואָס מיינע לידער זענען אויך פיאַנע-
רישע, — דאָס ערשטע בוך ארץ-ישראל מיינט איז דערשינען אין 1918
און געדרוקט האָב איך זיי אין פאַרשידענע זשורנאַלן זינט 1915.

דער גרויסער לידער-שטראָם אין יידיש האָט זיך אָנגעהויבן נאָכן
אויפקום פון מדינת ישראל. אמת, פריער זענען שוין געווען פאָעטן, וואָס
האָבן געלעבט אין ארץ-ישראל און האָבן געשריבן אײַלידער דווקא אויף
יידיש. אַזעלכע זענען אברהם לעוו, י. צ. שאַרגעל, י. פאַפערניקאָוו, אריה
שמרי און אַנדערע. אָבער דער עיקר האָב איך דאָ אינזינען די יידישע
פאָעטן אין אַמעריקע. ה. ליוויק איז געווען אין ארץ-ישראל פאַר דער
מדינה, אָבער די לידער זיינע פון ארץ-ישראל זענען ווייניק. פון ישראל
איז ביי אים דאָ דאָכט זיך, אַ גאַנצער באַנד לידער.
איז דאָ אַ גרויסער חילוק צווישן דער פאָעזיע פון יידישע פאָעטן,

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ן

וואָס זינגען וועגן דער גרויסער היסטאָרישער געשעעניש, — מדינת ישראל, — און די פּאָעטן, וואָס זענען געווען אין לאַנד, אָדער לעבן דאָרטן און ברענגען אין זייערע לידער דעם אַראַמאַט פון לאַנד און אפילו די ווירקלעכקייט. די פּאָעטן, וואָס זענען אין ארץ-ישראל נישט געווען, זינגען מיט מער התלהבות פון דעם מדינה-אויפקום, ווי די, וואָס לעבן אין דער מדינה. סע איז פּסיכאָלאָגיש-קינסטלעריש פאַר-שטענדלעך, וואָרעם די גלות-פּאָעטן דאַרפן די ווירקלעכקייט פאַרזינגען, בעת די אין לאַנד שאַפן זי. נאָך עפעס: די פּאָעטן פּונווּייטנס בינדן צונויף די מדינה מיט זייערע גלות-איבערלעבונגען און, דער עיקר, זיי לעבן איבער פּאָעטיש-טיף דעם טראַגזום פון יידישן אומקום, וואָס איז אַריינגעוועבט אין יידישן אויפקום.

א פּוּל בילד פון דער ישראל-פּאָעזיע אויף דער אַנדערער זייט פון לאַנד שאַפט זיך פון יעקב גלאַטשטיינס לידער. גלאַטשטיין, וואָס איז נישט דער פּאָעט פון התלהבות, דערוואַקסט צו אַ גרויסן זינגער פון גאולה. ווי אַ סך פון גלאַטשטיינס לידער, זענען זיינע ישראל-לידער פּוּל מיט אומגעריכטע זאָגערייען, מיט פּאָעטישע אימאַזשן, וואָס גיבן דיך אַ צערודער, —

ארץ-ישראל, ביסט אַ מקוים געוואָרן חומשל
פון אַ קליין חדר-יינגל,
וואָס אויף זיין קאַפּ
איז אַלץ מקוים-געוואָרן.
זינגט, יידישע טעכטער, אין די וויינגערטנער,
אַלץ איז מקוים-געוואָרן.

נאָר גלאַטשטיינס לידער האָבן אויך אַ סך טראַגזום, — דער טראַג-
זיזם פון חורבן. אין דער סעריע „געזאַנגען“ זאָגט ער:

נישט קיין טרוקענע ביינער,
נאָר צעבראַכענע שערבלעך,
עפּן-אויף די טויערן
און מאַך אונדז אומשטערבלעך.

דער פּאָעט האָט אַלעמאַל אין זיין קינסטלערישן באַווסטזיין די „צע-
בראַכענע שערבלעך“. ער טראַגט אויך אין זיין ליד דעם טרויער פון
יידישן לשון אין דער יידישער מדינה און ער זאָגט:

אויף דער וואַגשאַל

רעד צו מיר יידיש, מיין יידיש לאַנד,
און איך וועל צו דיר רעדן עברית ממילא,
אברהם און שרה קומען מיר אַנטקעגן
פון דער מערת המכפלה.

מלך ראַוויטש איז פון די פּאָעטן, וואָס האָבן געלעבט אין ישראל
און אויף אַ קינסטלערישן אופן באַשרייבט ער תּל־אביב אין אַ „נאַכט
פון תּחנן און בטחון“. דאָ מישט זיך צונויף פּאַנטאַזיע מיט באַשרייִ
בערישקייט, וויזיע מיט שרעק פון ווירקלעכקייט. דאָס ליד איז פון גרויסן
פאַרנעם און לאַזט־איבער אַ טיפּן איינדרוק אויפן לייענער מיט געמיט.
גאַר אַנדערש זענען די פּאָעטן, וואָס לעבן אין לאַנד, זענען פון די
בויער און שאַפּער. נעם איך דעם פּאָעט אברהם לעוו, געפּין איך ביי אים
אַזאַ צוגעבונדנקייט צום לאַנד, אַז די שורות זיינע זינגען אַליין לאַנדיש.
מיט פּאָעטישן באַוווסטזיין זאָגט אברהם לעוו:

פון דיינע שוואַרצע טבת־דיקע נעכט, מיין לאַנד,
אַ, לאַמיר זיין אין יידיש דער באַזינגער...

און ער איז „דער באַזינגער“ נישט נאָר פון די טבת־דיקע נעכט, נאָר פון
ביי און אַרבעט, פון „לייבל חלוץ“ און פונעם יידן, וואָס גייט אַרויס צו זיין
פעלד נאָך איידער סע טאַגט.

אברהם סוצקעווער איז אַ צוגעקומענער אין לאַנד, אָבער מיט זיין פּאָ־
עטישן חוש האָט ער אויפגעכאַפּט מאַטיוון, בילדער און געדאַנקען, וואָס
דרינגען אַריין גאַר טיף אין ארץ־ישראל. היסטאָריש וועט בלייבן זיין
פּאָעמע „סיני“, וואָס געשריבן האָט ער זי בעת דער סיני־אַקציע. ער איז
געווען דער, וואָס —

מיט יונגן צהל קלעטער איך צוואַמען.
קאַראַלענע די בערד. אין שטויב דער לאַגל.
— אַז דו וועסט אומעטום אַ שעה זיך זאַמען,
געדויערן וועט פּערציק יאָר דער וואַגל.

אריה שמרי, דער קיבוצניק פון איבער דרייסיק יאָר, זינגט אינטים פון

דער ערד:

צו דיין וואַרעמען לייב, מיין ליימיקע ערד,
וועט קומען מיט דאַנק דיין ליבלינג און זויגלינג.
נעם מיך צו, זאָל זיין ווי באַשערט
זאָל אַרויסזונען גראַז פון מיינע אויגן.

אפרים אויערבאך

אונדזער דארף איז נאך יונג,
יינגליש-כוואליק נאך זילבערט דער ברונעם:
נאך קלינגען לאפאטעס אויף דנאען: געפונען —
א בשורה פון קוואלן אויף גרינס און אויף היים.

נאר אינעם יונגן דארף „מערן זיך קברים“, זינגט ווייטער דער פאָעט:

זעט אויס, אז די פרייד קען נישט אליין זיין,
לאַמיר אויך נישט לאַזן דעם טרויער אליין.
חברים, שוויגט אַריין אַ געזאַנג אין מויל פונעם קבר,
און לאַמיר זיך געבן די הענט פאַרן צעגליין.

2

מ ר ד כ י א ל ע י

א בוך רעליגיעזע לידער

חדשים צוריק האָב איך געשריבן איבער אַ נאַוועלע פון אליעזר אַלעי, וואָס הייסט „די גאַרבער-גאַס“. דערמאָנט האָב איך זיך, אַז יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה האָב איך געלייענט לידער פון אַ פּאָעט מרדכי אַלעי און געפרעגט האָב איך אין מיין אַרטיקל ערשטנס, צי אליעזר אַלעי האָט עפעס אַ שייכות צו מרדכי, און צווייטנס, וווּ מרדכי אַלעי איז אַהינגעקומען. אין תל-אביב, איצטער, איז איינעם אַ טאָג אַריינגעקומען צו מיר אין שטוב אַ ייד און האָט זיך פאַרגעשטעלט : אליעזר אַלעי. דער גאַנצער שמועס איז דאָ נישט וויכטיק, נאָר, אַז דער שרייבער אליעזר אַלעי וווינט איצטער אין פתח תקוה, וווּ ער פאַרנעמט זיך מיט שווערער האַרעוואַניע און דערציילט האָט ער מיר, אַז מרדכי איז זיין עלטערער ברודער און לעבן לעבט ער איצטער אין בני ברק. דערמיט אָבער האָט זיך נאָך נישט געענדיקט די מערקווירדיקע גע- שיכטע פונעם פּאָעט מרדכי אַלעי. אין פּוילן איז ער געווען אַ פּירנדי- קער קאָמוניסט. ער איז געזעסן אין די פּוילישע טורמעס און זיך גענוג אַנגעליטן ביז ער האָט זיך אַריבערגעכאַפט קיין רוסלאַנד, וווּ ער האָט געמיינט, אַז אים דערוואַרט כאַטש אַביסל רו, וואָס אים קומט פאַר די יסורים, וואָס ער איז דורכגעאַנגען. אָבער אין רוסלאַנד האָט מען אים אויך אַריינגעזעצט אין תּפּיסה און דערנאָך פאַרשיקט קיין סיביר. פאַר- וואָס ? דערפאַר, וואָס דאָס איז געווען דער גורל פון יעדן פּוילישן קאָ- מוניסט, וואָס האָט זיך געוואָלט „ראַטעווען“ קיין רוסלאַנד.

דערווייל איז ביי אים אומגעקומען די פרוי און געבליבן איז ער אַן עלנטער מענטש, אַ פאַרשיקטער, ביזן פּוילישן אָפּמאַך מיט רוסלאַנד, וואָס האָט באַפּרייט די אַרעסטירטע, אַז זיי זאָלן זיך אַנשליסן אינעם לעגיאָן קעגן די היטלער-חיילות. אין סיביר איז מרדכי אַלעי דערווייל דורכגעאַנגען אַ גייסטיקן קריזיס : פון קאָמוניסטישער אפיקורסות איז

אפרים אויערבאך

ער דערגאנגען צו טיף־יידישער פרומקייט און צוריקגעקומען איז ער קיין פוילן מיט אַ גרויסער באַרד, שוין היבש גרוילעך, און אין לאַנגע מלבושים. דער עיקר אָבער: מיט אַ תשוקה צו לערנען תורה, תפילה־צור טאָן און צובינדן די אמונהדיקע נשמה זיינע צו אַ רבין.

אַז געקומען איז מרדכי אַלעי קיין ישראל, האָט ער זיך באַזעצט אין בני־ברק, אין שכנות צום אַלעקסאַנדער רבין, און האָט זיך אַוועקגע־זעצט על התורה ועל העבודה. ער איז חס על ביטול תורה, ער רייסט זיך נאָר אָפּ פון לערנען צו שרייבן די פרומע לידער זיינע און טאַקע נאָר אין עברית. לערנען האָט ער געקענט פון די יונגע יאָרן און, פאַר־שטייט זיך, אַז לשון קודש האָט ער אויך גוט געקענט. דערפאַר איז אים נישט אַנגעקומען צו שווער אַריינצולעבן זיך אין דעם נייעם שפראַך־אינסטרומענט פאַר זיינע שאַפונגען.

דאָס בוך, וואָס ער האָט מיר צוגעשיקט, הייסט „דורות“ און איז אַרויסגעגעבן פון דעם פאַרלאַג „נצח“ אין בני ברק. דער נוסח פון דער ווידמונג איז „למשורר הנכבד, מר אפרים אויערבאך, בידידות. נעם איך אָן די פריינדשאַפט מיטן פולן האַרצן און הייב־אָן צו מיטן דאָס שייך־אַרויסגעגעבענע בוך, וואָס פאַרנעמט 295 עמודים און די צאָל לידער אין דעם דערגייט ביז אַרום 190, — כִּהאָב זיי פינקטלעך נישט געציילט מיט אַ כיוון וואָרעם עפעס איז עס נישט אין גייסט פון אַזאַ פרומען משורר צו ציילן די שירים זיינע. דער עיקר דאַרף דאָ זיין די איכות, נישט די כמות. — איז לאַמיר זען.

אין אַ שיר זאָגט מרדכי אַלעי: די קינדער ליגן רויק אין זייערע וויגן, דערפאַר וואָס די מאַמע גייט אַרום אין שטוב, כאַטש אויף די ווענט לוייערן כלערליי סכנות. אַזוי איז פאַר אים, דעם פאַעט, די רייגע אמונה, — אין די ראַנגלענישן פון זיין לעבן איז זי פאַר אים אַ באַשיצונג און אַ ליכט. האָבן מיר, הייסט עס, אַ שטיקל פאַעטישן ווידוי, וואָס עפנט אַ שפאַרונקעלע צו זיינע איבערלעבונגען. נאָר מיר טראַכטן: איז די ריינע אמונה נאָר צו זיין אַ באַשיצונג און אַ שייך פאַרן מענטשן? און וואָס איז מכוח אַזאַ דערהויבענער אמונה, וואָס איז אַן איינשטעלעניש פאַרן מענטש? זוכן מיר אין אַנדערע שירים זיינע דעם באַשייד פאַר דער סאַמע ריינסטער יידישער אמונה, וואָס איז נישט אַנגעהאַנגען אין דעם

מענטשס באַקוועמלעכקייטן. געפינען מיר אַן אַנדערן שיר. וואָס איז אַ טיפערע פּאַעטישע ווידוי :

דער יצר-הרע שטאַרקט זיך איבער מיר,
פאַרפירט מיך, צעמישט מיר דעם געדאַנק,
ער רעדט מיך איבער, זאָגט מיר, אַז איך פיר
פון מקום-קדוש צו אים מיין גאַנג.
נאָר דער באַשאַפער איז העכער אַ סך,
ער איז העכער פון יעדער יצר,
די טריט מיינע היט ער, באַוואַכט מיין שליאַך
און גיט מיר אַ שוין ביי דער פינצטערער טיר.
אויף וועגן מיינע, — פאַרקרימט און פאַרדרייט, —
נעמט ער אַרונטער פון מיר מיינע שטריק
און גיט מיר געפילן פון דערהויבענער פרייד,
צום הויז פון זיין הייליקייט פירט ער מיך צוריק.

איז כאַטש אינעם דאָזיקן ליד, וואָס מסתמא איז דער תרגום מיינער
נישט קיין גוואַלדיק געראַטענער, אָבער זייער נאָענט צום אַריגינאַל, —
איז שוין דאָ אַ מער פאַרטיפט־רעליגיעזע איבערלעבונג, פעלט אונדז
נאָך אַלץ דער התרוממות פונעם הויך־גלייביקן יידן. מיר זענען זיך אָבער
פאַרט משער, אַז דאָס געראַנל אינעם פּאַעט מרדכי אַלעי איז אים אַנ־
געקומען זייער שווער; און ביז היינט נאָך דאַרף ער זיך ראַנגלען, ווי
ער זאָגט אין אַן אַנדער שיר: דאָס געראַנל פאַרן קיום און דאָס גע־
ראַנגל קעגן יצר-הרע, — זיי לייגן זיך שווער אויף מיין אַרעמען האַרץ...
ער רופט אַפילו טאַג־ווינאַכט צום באַשעפער, אַז ער זאָל אים קומען צו־
הילף.

מיר פרעגן זיך אָבער: זענען די דאָזיקע שירים די אמתע שירה?
זענען זיי די ריינע, די דערהויבענע פּאַעזיע, וואָס מיר ווילן זיך אויס־
מאַלן, אַז אַזאַ פּאַעט זאָל שרייבן? אַז מיר זאָלן אַנווענדן די מאָס פון
דער רעליגיעזער שירה ביי יידן, ווי, למשל, שלמה אבן גבירולס „שיר
היחוד“, אָדער אַפילו דער הנני ממש, פּאַלט דאָס צינגל פון דער פּאַע־
טישער וואַגשאַל נישט אויף דער זייט פון מרדכי אַלעיס שירים. מיר טאָרן
אָבער נישט נעמען אַזאַ הויכע מאָס, וואָרעם מיר ווייסן וויפיל לייטערונג
דער נעמלעכער פּאַעט האָט געדאַרפט דורכגיין, ביז ער איז דערגאַנגען צו
דער ריינער אמונה זיינער.

דער פּאַעט אַליין בעט אין אַ שיר: שטאַרק מיך, קרעפטיק מיך אין

דער גאַנצקייט פון אמונה. אָבער מיר דאַכט זיך, אַז בכלל אַ פּאָעט רייסט זיך אויך צו אמונה, און אפשר איז פאַרט דער גאַנג אַן אַנדערער, וואָרעם מרדכי אַלעי זוכט אַ ממשותדיקן אַנשפּאַר — אין גאַט, — בעת סתם אַ פּאָעט זוכט די אמונה אומעטום און טרייסט זיך מיט איר.

אין איינעם אַ שיר רעדט ער פון דעם עבר זיינעם און ער זאָגט: דער נעכטן פון דער יוגנט מיינער, וואָס אין אים האָב איך געבלאַנ-דושעט, וואָרפּט-אַן אַ פחד אויף מיר. אַט-די צוויי שורות זענען פון די גאַר ווייניקע אינעם בוך, וואָס גיבן אַן אַנוונק אויף דעם קאַמוניזם זיינעם. איינס פון די אָפּנסטע ווידוי-שירים איז דער שיר: „דער נסיון“. ער דערציילט, ווי „גענומען האָט מען מיך ביינאַכט און געבראַכט אין אַ זאַל פול ליכט“, און האָט מען אים געוואַלט איינרעדן, אַז ער זאָל שפּיאַנירן אויף אַנדערע און איבערגעבן דער ען-קאַוועדע זייערע זינד קעגן דער מלוכה. קיינער וועט ניט וויסן, קיינער וועט זיך נישט אַנ-שטויסן. ער האָט מסכים געווען אויפן פאַרראַט, נאָר אַז ער איז אַרויס-געגאַנגען אין דרויסן, האָט אים אַנגעהויבן צו מאַטערן דער געדאַנק: קיינער וועט נישט וויסן? און „דער וואָס איז אויבן, וועט אויך נישט וויסן?“ אין יענער נאַכט, דערציילט ער, האָט ער גענומען דעם וואַנ-דערשטעקן, „און מיט אַ תפילה צום אייבערשטן, און אַ פרידיקן האַרץ“, איז ער אַנטלאָפּן, כדי צו „קומען אַ ייד צו יידן“...

וואָס-זשע אָבער זעען מיר אינעם דאָזיקן שיר? אַז וואָס ביי אַן אַנדערן איז געוויסן, איז ביי אים — גאַט. הונדערטער, אפשר טויזנטער, זענען געשטאַנען פאַרן דאָזיקן נסיון און האָבן אויסגעהאַלטן. נישט דער-פאַר, וואָס זיי האָבן מורא געהאַט, אַז גאַט אין הימל וועט וויסן פון זייער פאַרראַט, נאָר פאַר זייער אָפּגענוצטן באַגריף — געוויסן. אָבער דאָס ליד מאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק און גיט אונדז אַ שליסל צום יידיש-פּאָ-עטישן גאַנג זיינעם.

מרדכי אַלעי איז אַן ספק אַ פּאָעט, וואָס וועט אונדז נאָך אפשר איבערראַשן מיט גרויס-רעליגיעזע לידער. אינעם איצטיקן בוך איז שוין דאָ דער אַנוונק, כאָטש מיר דאַכט זיך, אַז די בעסטע שירים אינעם בוך זענען די פשוטע נאַטור-לידער.

חיים גראדעס פאָעמעס

חיים גראדעס פאָעמעס זענען אַנגעגליטע פּאַנטאַזיע. ער איז בכלל דער פּאָעט פונעם העכערן טאָן, דער פּאָעט פון אויסרעדן זיך, אויסטענהן. דער מעטאָד פון זיין ליריזם, לכל הפחות אין זיין נייעם בוך, איז דאָס פולקייט פון אַרויסרייד. אין דער פּאָעמע איז דער טאָן נאָך אַ העכערער, — צי ער גיט־איבער זיינע נאַטור־איבערלעבונגען, צי ער באַזינגט דעם חזון־איש, צי ער דערציילט פון זיין וויזיע אין „די טוב אויפן לייטער“. אין זיין לירישן אויסטענהן זיך איז דאָ אַ מין פּאָעטישע יום־טובדיקייט, אפילו אַז ער רעדט פון אייגענער לעבנס־גראַקייט, פון דער קוּזניע, וואָס הינטער איר איז געווען זיין היים. ער האָט דעם פּאָעטישן כח צו דערהייבן גראַע וואַכעדיקייט צו יום־טוב.

קודם, גראַדעס נאַטור־פּאָעמעס. דער פּאָעט איז אין זיי אַ באַווונדערער, ער לעבט־איבער דעם ניאַגאַראַ־וואַסער־פּאַל, אָבער די איבער־לעבונג איז נישט קיין אינטימע נישט קיין אינערלעך־ציטערדיקע. די פּאַנטאַזיע איז אַן אַנגעצונדענע, אָבער נישט קיין וואַרעמע. ער זעט פּאַנטאַטישע בלידער, —

און אפּטמאַל זע איך דיך — פרוי, אַ שטיינערנער גיאַנט,
אַן אויפגעטורעמטע און אויסגעפורעמטע פון פעלדזון־בלאַקן,
מיט קני, מיט בריסט און פנים צוגעמויערט צו דער אַפּגרוניטיקער וואַנט,
און אויך דיין פנים איז פאַרשטעלט מיט דייע כוואַליעדיקע לאַקן.

נאָר איר בלייבט קאַלט פונעם גראַנדיעזן בילד, וואָס דער פּאָעט מאַלט. באַווונדערונג איז אַ הויכע פּאָעטישע מדרגה, נאָר דאָס וואַרט אין באַווונדערונג דאַרף ציטערן. חיים גראַדע פּיבערט, דאַכט זיך אייך, מיט אַ פרעמדן פּיבער. ער ווערט פאַרכאַפט פונעם בילדלעכקייט, די אייגענע פּאַנטאַזיע האַלט אים געפּאַנגען, ער איז איבערגעלאָדן מיטן פּלי.

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ן

אין דער פאָעמע „דער חלום פון שטיין“ זענען דאָ ווונדערלעכע

שורות, ווי —

איר בערג פון גרענד־קעניאָן, איר בערג פון די תהומען,
פאַרקריצט איז אַ חלום אין אייערע קאַרבן, —

אַבער אינעם פלייץ פון בילדער רינט־אויס דער חלום. דער פאָעט
זאָגט אויף זיך, אינעם ליד „די שיינקייט וואָס איך האָב אין לעבן פאַר־
טראַכט“, אַז ער איז געבענטשט און פאַרשאַלטן לייב צו האָבן די שיינ־
קייט און מינט אַפּיל, אַז —

ווי שייַן קאַלאַראַדאַ אליין זאָל נישט זיין,
זי שפּיגלט נאָך שענער זיך אַפּ אין מיין טיף, —

אַבער אַפּשפּיגל איז דרויסנדיק, דער אַביעקט פונעם אַפּשפּיגל בלייבט
אַלץ די שיינקייט אליין.

אינעם זעקס־טראַפּיקן ליד „דער קעמל“, וואָס איז דורכויס פאַר־
עטישע וויזיע דערגייט דער פאָעט צו גאָר הויכן סימבאָליזם. איך האָב
בכיוון אַנגעגעבן די צאָל סטראַפּעס פונעם ליד, וואָרעם געוואָלט האָב
איך אונטערשטרייכן, אַז אינעם קאַנדענסירטן בילדערישן ליד, וואָס
צעטרענצלט נישט די פאָעטישע נאַטור־איבערלעבונג אויף הויפּנס ביל־
דער, איז גראַדע הויך־פאָעטיש. דאָ ענדיקט ער מיט אַזעלכע סימבאָליש־
בילדלעכע שורות :

די זון פאַרגייט, און אין דעם גאַרטן פון די געטער
פאַרטונקלען די געשטאַלטן פון דעם רויטן שטיין.
זי רייטער אַבער רייטן ביז דער שעה דער שפּעטער,
כאָטש אַלע ווייסן זיי דער קעמל קען נישט גיין.

די פאַנטאַזיע פונעם קעמל, וואָס איז אַ מין מיראַזש ביים „פעלדז
פון רויטן שטיין“, וואָס אליין שטייט ער און אַלע רייטן נאָך אים נאָך,
רופּט אַרויס ביי אייך די טראַגישע איבערלעבונג פון נאַכגיין נאָך
עפעס, וואָס איז פאַרפרוירן, פאַרגליווערט. איר מוזט זיך אַפּשטעלן ביים
דאָניקן ליד, אַפּכאַפּן דעם אַטעם און זיך פאַרטיפּן אין אייגענע גע־
דאַנקען.

דאָס ליד „די הייל“, וואָס איז „אַ וועלט, אַ פאַרהוילענע וועלט פון
פאַרגלעזערטע ווינטן“, ענדיקט גראַדע מיט די ווייטערדיקע צוויי
שורות :

איך הער נאך ביז איצט ווי די אייז-קאלטע הייל-טראַפנס קלינגען,
און אַנגעשטימט ווערט מיין געמיט צו אַ טרויעריק זינגען, —

איר בלייבט עפעס ווי אַרונטערגעפאַלן. פריער זאָגט ער, אַז „איך
האַב פאַרגליכן די הייל צו מיין שטענדיקן וועבן חלומות, וואָס זענען
אַ קרענקלעכער אָפשיין פון לעבן“ און פונעם גראַנדיעז-טראַגישן בילד
לאַזט זיך אויס נישט מער ווי אַנגעשטימטקייט צו טרויעריק זינגען. אַ
קליינער אויסלאַז פון אַ טראַגישן, פּאַעטיש-גרויסן פאַרשפּיל.
אינעם ליד „די פרוי פון רוטן שטיין“ אַנטפלעקט זיך דער פּאַעט,
אַז ער זאָגט אויף זיך, אַז ער איז „דער שטיין-העקער פון שטורעמדיקע
בילדער“. די בילדער אין די נאַטור-לידער זענען שטורעמדיקע, דאָס
געמיט איז אַ שטורעמדיקס, און אפשר איז עס מיין שולד, וואָס איך
קען נישט נאָכשטורעמען, אָדער אַריינשטורעמען אין זיך, די בילדער
גראַדעס.

פאַרכאַפט האָט מיך דאָס ליד „די אינדזלען אויפן שטילן אַקעאַן“.
דער פּאַעט האָט דאָ אינטים צונויפגעבונדן זיך מיט די זיבן אינדזלען,
איר לעבט מיט אים איבער —

אויפן ערשטן אינדזל רוען מיינע מידע טעג,
און זיי ווערן וואַלקנס פאַר דעם ווייטערדיקן וועג.

און צום סוף, אַז ער קומט צום זיבעטן אינדזל, זאָגט ער:

אויפן זיבעטן און לעצטן אינדזל שטייט אַ הויז,
וואָס איך האָב אַמאָל געבויט אין דמיון מיינעם בלוין.
איך האָב עס געבויט אין צפון, אין אַ שטאַט פול מיט שניי,
און געפונען עס אין מערב, צווישן ימען צוויי, —

האַט איר די פולע צונויפגעבונדנקייט דעם פּאַעטס מיט די בילדער,
וואָס ער זעט.

אין דער העברעישער פּאַעזיע האָבן זי שניאור און יעקב כהן באַ-
זונגען די בערג אין דער שווייץ, — מיט באַווונדער, מיט גראַנדיעזע
בילדער, — אָבער עס איז פאַרט געבליבן פּאַעטישע אַקראַבאַטיק. ביאָ-
ליק, וואָס האָט אויך אַ צייט געלעבט אין דער שווייץ, האָט געהאַט
דעם געזונטן פּאַעטישן חוש נישט צו קלעטערן, — אין פּערוזן, — אויף
די בערג. ער האָט נאָר געשריבן פון דער שטילער סאַזשעלקע, וואָס
אין איר שפיגלט זיך אַפ „אַ וועלט מיטן קאַפּ אַראַפּ“...

אפרים אויערבאך

די לעצטע טייל פונעם בוך איז די רייכסטע, סיי אין דער איבער-
לעבונג און סיי אין דער פאָעטישער רייפקייט. די טייל, וואָס דער
פאָעט רופט „פאָעמעס“, איז אין אמתן ריינע ליריק, וואָס פון איר
זינגט אַרויס די שעפּערישע פּערזענלעכקייט גראַדעס. גראַדע באַזינגט
דעם חזון איש, וואָס איז זיבן יאָר געווען זיין רבי און אין דעם געזאַנג
איז דאָ דער פּערזענלעכער צער פון דעם פאָעט, וואָס איז אויך אין
ברייטערן זין, דער צער פון אַ דור. אין די צוויי עלעגיעס אויף דער
פּטירה פונעם גרויסן רבין וואַקסט אַרויס די פּערזענלעכקייט פונעם
חזון-איש, אָבער אין זיי וואַקסט אויך אויס דעם פאָעטס גאַנג אין דער
וועלט. דער חזון-איש, וואָס —

זיין נאָקעט בעטל — אַ מזבח, אַן עקידה,
ווי ער איז מיט אַ גמרא אויפן האַרץ געשלאָפן, —

האַט צו זיך גערופן חיימס מאַמע און איר געזאַנגט, אַז

דער וואָלד האָט אים פאַרכישופט און פאַרפירט פון דער גמרא,
די וועלט איז אים אַ שטרויכלונג, און די ביכער — אַ נסיון...

אָבער מיטן גאַנצן „נסיון“, זאָגט דער פאָעט פון זיך:

כאַטש איך האָב נישט דער תורה אָפּגעעבן מיינע כוחות,
האָב איך פאַרריכט מיט גינגאַלד איר צעריסענעם פרוכת...

פון די צוויי חזון-איש עלעגיעס ווילט זיך ציטירן נאָך אַ סך
שורות און סטראָפּעס, וואָרעם אין זיי טענהט זיך דער פאָעט אויס מיט
הויכן ליריזם, ער אַנטפלעקט זיך אינעם געזאַנג-דורכשמועס מיטן רבין
זיינעם און סענטענצן זענען דאָ, וואָס שניידן זיך איין אינעם ליע-
נערס געמיט מיט זייער שאַרפּקייט, —

ווי איך האָב יינגלווייז געבראַכט אין שטוב אַ טויב אין בוים,
בין איך אַרויס אין לעבן מיט באַפליגלטע חרוזים.
איך האָב געמיינט, אַז דיכטער גליען ווי פרימאַרגן-פאַרבן,
איצט ווייס איך: דיכטער זינגען, ווייל זיי שרעקן זיך פאַר שטאַרבן.

דער עלעגישער טאָן אין דער פאָעמע „איך וויין אויף אייך מיט
אַלע אותיות פון אלף בית“ דערגרייכט די הויכע מדרגה פון דער קלאַ-
סישער עלעגיע. דאָס קלאַגליד פון אַ יידישן דור איז די עלעגיע. מיט
בלוש און געוויין איז יעדער שורה דורכגעווייקט, — די קלאַג אויף די

אומגעבראכטע סאָוועטישע שרייבער. נאָר נישט נאָר אויפן אומקום זייערע, נאָר אויך אויף זייער לעבן פון אנוסים. וואָרעם, —

איך האָב געזען ווי איר האָט שטום געשוידערט און געשטוינט, פאָעטן יידישע פון מאַסקווע און פון קיעוו, ווען די געראַטעוועטע, וואָס דער גורל האָט געשווינט, אייך האָבן אַיגעוואָגט די ביזע אומגליקן פון איוב.

אין דער פאָעמע קומען אַריין שאַרפע צייכענונגען פון די יידישע שרייבער, וואָס מיט זיי האָט זיך גראַדע באַגעגנט, בעת זיין אומוואַנדלעך דער איבער רוסלאַנד אין די מלחמה-יאָרן. אַ שורה-צוויי גיבן אונדז דאָס בילד, אַפילו די טיף-אינערלעכע איבערלעבונג פון אַ שרייבער. מיר ווערן דורכגעדרונגען מיטן פולן טראַגיום זייערן, — „די קרבנות פון מיין יידיש-לשון“.

פון אַן אַנדער מין איז די פאָעמע „דער מגיד“. דאָ קומט גראַדע צוריק צו דער לעבנס-שטייגערישער פאָעזיע, וואָס אין איר האָט ער אין די גאָר-ערשטע יאָרן פון זיין שרייבן אַנטפלעקט די אייגענע פאָר-וואַרצלטיקייט זיינע אין יידיש-תורהדיקן לעבן. די פאָעמע איז דורכויס אַ דערציילערישע. אָבער איר שפירט אַ טיפערן, ליריש-פערזענלעכען מיין אין איר. דער פאָעט, דאָכט זיך אייך, האָט זיך אָנגעטאָן די מאַסקע פון מגיד, אָבער דער טראַגיום איז אַ פערזענלעכער. פאָרוואָס איך טראַכט אַזוי, ווייס איך נישט, נאָר די פאָעמע „דער מגיד“ האָב איך איבערגעלעבט, ווי אַ יידישן, לירישן אויסגוס פונעם פאָעט.

די פאָעמע „די קראַנקע פון דאוואָס“ הייבט גראַדע אָן מיט די אויפטרייסלענדיקע שורות:

דאָס אַש פון מיין היים האָט מיין פנים פאַרשאַטן
איז זוך איך אַרום אויף די וועגן פון שווייץ
אַן אַפּגרונט, דאַרט איבערצולאָזן מיין שאַטן...

דער פאָעט האָט דעם שאַטן זיינעם אין דער שווייץ נישט איבער-געלאָזט ער האָט גאָר געפונען אַן אַנדער שאַטן, — דעם שאַטן פון זיין יוגנט, וואָס איז די קראַנקע פעליע. די פאָעמע איז מיסטעריש גע-שריבן, זי איז טיף-מענטשלעך, זי איז בילדעריש רייך און די נאַטור-בילדער פון די שנייבערג אין דער שווייץ זענען דאָ צונויפגעוואַקסן מיטן פאָעטס טראַגישער איבערלעבונג. פעליע איז די קראַנקע פון דאוואָס, זי איז געקומען פון דער געטאָ אַ שווינדזוכטיקע און דאָ „הויך

אפרים אויערבאך

אין די בערג" אין „א שלאס פון קרישטאל" ליגט זי און ווארט אויף אים.

נאָר איידער ער באַגעגנט זיך מיט איר, טרעפט ער ביי זיך אין צימער אַ משוגענע, וואָס אין איר פיבער רעדט זי קלוגע רייד און זי, די צעטומלטע, וואָס אין סאַנאַטאָריע, לאַזט אים הערן ווערטער וואָס צייטערן מיט מענטשלעכן צער. „איך בין צו דיין יוגנט געקומען דיך נעמען" — זאָגט דער פּאָעט. נאָר די יוגנט אין אַריינגעברענגט מיט אַ נומער פון לאַגער אין איר האַנט. מיטן נומער, זאָגט גראַדע, —

נעמט זי אויסזען ווי אַ פויגל אין סוף־זומער,
ווען סע איז אַוועקגעפּלויגן שוין די סטייע.

אין טראַגזום ווערט ליבשאַפט דערהויבן, און אין גראַדעס פּאָעמע איז דאָ געלייטערטע, געאיידלטע ליבשאַפט, וואָס זייער ווייניק האָבן מיר פון איר אין דער יידישער פּאָעזיע. די פּאָעמע ענדיקט זיך מיט די צוויי שורות:

און איך בין אַוועק מיט אַ האַרץ ווי סע רעגנט
אין האַרבסטיקע טעג אויף אַ נאַקעטער געגנט.

לאַנג בלייבט איר מיטן דאָזיקן אַוועקגאַנג, מיטן נאַכקלאַנג זיינעם, מיט דער שפּירונג, און דער פּאָעט איז קיינמאַל נישט אַוועקגעגאַנגען. „יאָסעמיטי טאַל" איז ווידער אַ פּאָעמע פון באַווונדער און, און איר שטעלט צונויף די צוויי פּאָעמעס, זעט איר ווי נענטער דעם פּאָעט איז די נאַטור אין דער שווייץ. און דאָס שוין דערפאַר, וואָס ער וועבט זי אַריין אין יחידישע איבערלעבונגען.

דאָס בוך ענדיקט גראַדע מיט דער וויזאַנערישער פּאָעמע „די טויב אויפן לייטער". דער לייטער איז ביי אים דער סימבאָל פון זיין גאַנצן גאַנג אין לעבן, — דורך דער טויב, וואָס שטייגט אויף דעם לייטער אַלץ העכער און העכער און ער קען זי נישט דערגרייכן. דער ריינסטער ליריזם איז דאָ אין דער פּאָעמע, כאַטש דער חלום איז אַ פיבערדיקער, איז ער דאָך אַ געלייטערטער.

אין דעם וואַקסן פון דעם לייטער, אינעם נישט דערגרייכן די טויב פון זיין חלום איז אפשר דאָ די ברכה פון חיים גראַדעס פּאָעזיע.

חיים גראדעס ניי לידער-בוך

חיים גראדעס, אין זיין נייעם לידער-בוך „דער מענטש פון פייער“, איז פול מיט די ריסן פון דער צייט און דאך איז ער נישט איר מקונן. די יחידש-פאָעטישע פּערזענלעכקייט זיינע וואַקסט אַריבער דעם כלל. נאָר גראַד דערפאַר, וואָס די לידער זענען אַזוי יחידש, וואָס דער כוח זייערער איז דער אייגענער, פּערזענלעכער טראַגזום, ווערן די לידער די קלאַג פון דעם כלל. צי ער איז געווען פּאָעטיש באַוווסטזיניק צו קומען צום געדאַנק, אָן דעם כלל, — די זעקס מיליאָן אומגעבראַכטע, — וועט קיין שום פּאָעט נישט זיין בכוח אַרויסצוווינגען און, אָן נאָר דער יחידשער טראַגזום האָט דעם כוח פּאָעטיש צו ווירקן. צי ווידער, דאָס יחידשקייט אין אים האָט אים איבערגעוועלטיקט, איז נישט דער עיקר. וויכטיק איז וואָס דאָס גאַנצע בוך איז פון אַ בולטער פּאָעטישער פּערזענלעכקייט, נאָכמער זענען עס די לידער, וווּ ער איז דער לירישער אויסטענהער, פון זיך אַליין. באַוווסטזיניק זאָג איך „לירישער אויס-טענהער“, דערפאַר וואָס נאָך מיר קומט-אויס, אָן דער ליריזם זיינער וואַרצלט אין דער טענה, אין דעם פולן אַרויסרעדן זיך. ער דעקט זיך אויף דורכן וואַרט, אָבער דאָס וואַרט זיינס איז אַ מאַנערישס. ביי אים זענען דאָ לידער, וווּ אָן אַנדערער מאַנט ביי אים, אָבער דער אַנדערער איז גאָר ער אַליין.

איז דאָ ווידער אַ פּאָעטישע סתירה, געוויינטלעך איז דער אַרויס-טענהער אין ליד, דער פולער אַרויסרעדער פון זיין איבערלעבונג, פול מיט רייד. אייך דאַכט זיך, אָן די ווערטער פלייצן ווי אַ שטראָם פון אים. חיים גראַדעס איז פול מיט רייד, אָבער איר שפירט, ווי ער רייסט ממש דאָס וואַרט אַרויס פון זיך. ביי אים קומען זיך ווערטער צונויף צעוונדיקטע און פריוון זיך היילן איינע די אַנדערע. אַמאָל זענען זיי צעקריגט צווישן זיך, ווי איין ווונד וואַלט געקריגט אויף דער אַנדערער.

אין דער פּאָעטישער וועלט פון אַן אַנדערן וואָלט עס געווען אַ דיטאַ-
נאַנט, ביי גראַדען איז עס אַ גאַנצקייט — די גאַנצקייט פון דעם צע-
וונדיקטן וואָרט.

נעמען מיר דאָס ערשטע ליד אין בוך, „דער מענטש פון פייער“,
וואָס דאַרף אַנשטעלן דעם קאַמערטאַן פון גראַדעס לידער-גאַנצאַנג אין
דעם בוך. ווער איז „דער מענטש פון פייער“? פון זיך אַליין נעמט אים
דער פּאָעט אַרויס און שטעלט אים אַוועק —

אַ מענטש פון פייער אין פירהויז שטייט נאַקעט
און דורך דער טיר דער גלעזערנער ער קוקט אויף מיר.
מיין האַרץ, דער זייגער דער גולנישער, טיק-טאַקעט :
אַ, ווער איז דער, וואָס שטייט אויף יענער זייט טיר ?

דאָס צעטיילן זיך אויף צוויי איז נישט קיין נייער פּאָעטישער אופן
פון אויסדריקן אַ שטימונג. אַבער ביי גראַדען איז דער פּאָעטישער
דוּאַליזם מער ווי אַן איבערלעכער דיאַלאָג, — ער איז אַ מין משפּט
איבער זיך, דער מענטש פון פייערן —

...איז נאַקעט פון געפענגעניש אַנטלאָפן
דערמאַרדן מיד, ווייל איך פאַרשווייג דעם מאַרד אויף אים.
און, אַז דער מענטש פון פייער ווערט, אויפן אַנגעשריי פון דעם פּאָעט,
אַ שוואַרצער שטיין, איז שטייט ער אין פירהויז פון זיין שטוב, —
און בלויז מיין נאַמען דאַרף מען אויפן שטיין דערקריצן,
אַז ער זאל ווערן די מצבה אויף מיין גרוב.

וואָס איז דער משפּט, וואָס דער פּאָעט האָט אויף זיך אַרויסגע-
טראָגן? אין דעם רוב פון די לידער איז דאָ דער משפּט. ס'איז דער
איביקער ריס אין אים. דער משפּט איז — צו לעבן מיט די שאַטנס
פון די אומגעקומענע און זיי שפירן ווי לעבעדיקע. דער משפּט איז —

זייט וויסן, מיינע געסט, איך לעב דאָ אַ פאַרשטעלטער,
איך האָב געמיינט, איך בין אַנטלאָפן פונעם טויט,
אַנטלאָפן איז אַ גוף, וואָס ברעכט זיך און ווערט עלטער,
און אַ געשאַנקעו העמד איז מיר מיין לייב, מיין הויט.

ס'איז נישט שייך זיך אַריינצולעבן אין היים גראַדעס לידער.
נישט איר לעבט זיך אַריין אין זיי, נאָר ער לעבט זיך אַריין אין איך.
אַמאָל, אַז ס'קומט מיר אַן צו שרייבן אַ ליד, נעם איך פריער ליינענען

לידער, כדי צו אַטעמען פּאָעטישע לופט. זענען דאָ פּאָעטן, וואָס זייערע לידער פּאָכען איבער מיר מיט זייערע פּליגל און לאָזן מיר פריי פאַר מינע אייגענע איבערלעבונגען. גראַדע צווינגט אַרויף זיך, ער צעפּליגלט זיך נישט, נאָר שניידט זיך אַריין אין אַ מיר און נישט אַזאַ פּאָעטישע לופט אַטעם איך, וואָס זאָל מיר אַריינגעמיטעווען אין מיין אייגענעם ליד, נאָר אַזאַ געדיכטע לופט, וואָס קיין שפּאַרונקעלע איז אין איר נישטאַ פאַרן אייגענעם געמיט.

גראַדע איז אינטענסיוו אין זיין ליד, אַמאָל דאַכט זיך אייך, אָן ער מאַכט אַ פּאָעטישע אַטאַקע, ער פירט אַ שלאַכט מיטן איינגע-שפּאַרטן וואָרט, מיטן אימאַזש, אַפילו מיט דער איבערלעבונג. זיינע לידער זענען דערפאַר אי פשוט, אי קאָמפּליצירט. ער האָט דעם כוח צו רעדן קלאַר און דאָך זאָלט איר שפירן אַ מין פאַרנעפּלטקייט.

דער רוב לידער אין דער ערשטער אַפּטיילונג זענען וויזעס. ער איז דער פּאָעט, וואָס אים גייט אַלעמאָל עפעס נאָך. ס'גייען אים נאָך שאַטנס. ס'גייען אים נאָך קלאַנגען. ס'גייען נאָך אַפילו שטיקער מעבל, ווי אין דעם אויסערגעוויינטלעכן ליד „מעבל“. די וויזעס גראַדעס זענען אומהיימלעכע, אָבער איר שפירט ווי ער אַליין, דער פּאָעט, איז מיט זיי היימיש. אין דעם ליד „געהיימע געסט“ זענען די אורחים זיינע „אָן לייב, אָן אויגן, אָן געשטאַלטן“ און —

בלויז דעמאָלט ווען איר קומט צו מיר, איר שפעטע אורחים,
דערפיל איך זיך נישט מער פאַרפעמדט פון אייגן לייב.

אין דער מוראדיקער וויזע „מעבל“ דערגרייכט גראַדע דעם אַפּאָגעי פון זיין אויסטענהרישן ליריזם, די מעבל־שטיקער ביי אים אין שטוב, „ווי ס'וואָלט אין דעם געהילץ געבושעוועט אַ וואָלד“. נישט נאָר ווערט ער פאַרוואַנדלונג, נאָר אויך די שטיקער מעבל ווערן פאַרוואַנדלט, „מיר, חורבות, האָבן זיך פאַרשטעלט אין שטיקער מעבל“ אין דער וויזע זעט ער, ווי דאָס מעבל האָט אים „אין אַ היים אַריינגע-נאַרט“. איר ווערט דורכגעדרונגען מיט גרויל —

דער שטורעם גוואַלדעוועט אין אַלע טויטע זאָכן,
דאָס הילצערנע געלעכטער דונערט, קנאַלט און בליצט,
ביז ס'זינגט אַריין צוריק דאָס אויפגעברויטע לאַכן
אין מעבל, וואָס בלייבט שטיין פאַלירט און פיין געשניצט.

אפרים אויערבאך

הויך-פאעטישע פאנטאזיע איז דאָ אין די וויזיעס, — פאנטאזיע, וואָס גראַדע זאָגט אַליין אין אַ ליד „די לייכטער זענען שוין געוואָרן מיין שגעזן“. און, און דער פאָעט זאָגט אויף זיך, אַז ער איז „אַ מת, וואָס ס'וואַקסט אים נאָך די נעגל און די האַר“, הייבט איר אָן צו שפירן די אייגענע נעגל און האַר, נאָר מיט אַ מין אימהדיקער שטעכעדיקייט.

דאָס שולד-געפיל איז דער מאַטיוו פון כמעט אַלע זיינע לידער. וואָס איז די שולד זיינע? וואָס ער איז אַוועק פון דער געטאָ און געבליבן לעבן. אינעם טיפערן טראַכטערישן באַנעם פון וועלט און לעבן איז אַזאָ שולד-געפיל אפשר שווער איבערצוטראַגן, אָבער פאָעטיש ווערט עס דערהויבן צו אַ סימבאָל און ווירקט נאָר די שולד צו לייטערן אין זיך. בפרט אַזעלכע שולד-לידער, ווי חיים גראַדעס, וואָס די פאָעטיש-שעפער רישע פאנטאזיע אין זיי דערגייט צו לויטערקייט. פאָעטישע וויזיע, אַפילו אַז זי איז פול מיט גרוילן, פאַרמאָגט אין זיך ליכטיקייט.

די וויזיע אינעם ליד „דער מאַנטל“ איז פול מיט טראַגיקום. דער מאַנ מעס מאַנטל טראַגט אין זיך טויט און לעבן. אַ ווונדערלעכע וויזיע איז דאָס גרעסערע ליד „מוזיקאַנטן“. אין זיין אַרומוואַגל, זאָגט דער פאָעט, — „איז מיר אומעטיק אָן אומעטיקע יידן“, — האָט ער אָפגעזוכט אַ קלעזמערישע קאָמפאָזיציע און —

זיי באַגלייטן מיך אין איטלעכער אכסניה,
און פאַרשפיל מיך אין שלאָף כאור הבוקר.

דאָס ליד, וואָס איז געשריבן מיט גרויס מייסטערשאַפט, וווּ אַפילו די גראַמען זענען געראַטענע זיווגים צום בילדלעכקייט, איז דער אויס-לייז-מאַטיוו אַרויסגעזונגען פון דער טראַגיק. איר שפירט, ווי דער פאָעט האָט זיך געראַנגלט צו געפינען דעם אויסלייז און דאָס געראַנגל אַליין איז אַ ליכט-דורכברוך אין אים. אַפילו אינעם ליד „די לייכטער“, וואָס איז אַ וויזיע פון חורבן, איז אויך דאָ אַן אויסלייזערישער מאַמענט. — אין די צוויי לעצטע שורות:

די לייכטער וועלן מיך באַגלייטן, שוואַרץ-פאַרשלייערט —
צוויי מאַרמאָר-בלאַסע פרויען, הייליקע געשטאַלטן.

דער אויסלייז איז אויך דאָ אין אַן אַנדער ליד, וואָס טראַגט אויך

אין זיך דעם סימבאָל פון די יידישע לייכטער. דער פּאָעט זעט דעם
טרויעריקן מצב —

און פון ירושלים לאַז איך זיך קיין פּוילן,
דאַרטן טרעפט מען יידישקייט אין קלויסטער שוין דערצויגן.
און צלמים טראַגן, דעם אַפּשטאַם צו פּאַרהוילן,
נאַר פּרייטיק קריגן זיי צוויי בענטשליכט אין די אויגן.

איז אַפּילו, אַז ער זעט, אַז „די וועלט איז די זעלבע און גאַט ברוך
הוא איז דער זעלבער, די תורה איז אַבער געבליבן אַ תורה אַן יידן“, איז
אַבער דער יאוש אַ דערלייזטער, אַז אין יידישע אויגן לויכטן נאָך
פּרייטיק צוויי בענטשליכט. אינעם ליד „אַ תורה אַן יידן“ זענען דאָ
שורות, וואָס פאַרכאַפּן אייך מיט זייער טרויעריקער בילדלעכקייט, ווי —

און ווען סע גייט־אונטער די זון אויף גאַלדענע רוקנס,
גייט־אויף די פאַרגליווערטע רו פון אַ תורה אַן יידן.

אין דער חורבן־פּאָעזיע איז אַ סך מאָל דאָ קריגערישקייט קעגן גאַט,
חיים גראַדע קריגט קעגן זיך אַליין און אויף זיין אייגענעם פּאָעטישן
אופן טראַגט ער אין זיך דעם ניצוץ־אלהים.

אינעם ליד „אַ מנין אַלטע יידן“ איז זיך גראַדע מצרף צום מנין,

וואַרעם —

בין איך געבוירן מיט אַזאַ געעלטערטער נשמה,
אַ טויזנטיאַריקע, פאַרגילגולטע און מידע, —

אַבער אין דער טויזנטיאַריקער נשמה זיינער איז דאָ פּאָעטישע פּריש־
קייט און, מיר דאַכט, אַז סע איז נאָך זייער אַפּגעפרעגט. צי אַ יידישע
נשמה, וואָס טראַגט נישט אין זיך די טויזנטיאַריקייט, פאַרמאַגט שורש־
דיקייט. אינעם דאָזיקן מערקווירדיקן ליד זאָגט דער פּאָעט:

דער דורכגעווייקטער טלית, וואָס סע האָט אַ זקן מיר געגעבן,
בעת מע האָט מיך צו דער תורה אויפּערופן, —
דער טלית איז געבליבן הענגען אויף מיין לעבן
אויך נאָכדעם ווי די ערד האָט צוגעדעקט דעם מנין גופן.

מיטן גאַנצן טרויער, מיט דער גאַנצער טראַגיק, איז דאָך וווּיל דעם
יידישן פּאָעט, וואָס דער „דורכגעווייקטער טלית“ הענגט אויף זיין לעבן.
אין שעפּערישן געמיט האָט ער איבערגעלעבט, אַז עס איז געבליבן אַ
תורה אַן יידן. ער האָט אויך איבערגעלעבט, אַז די „ערד האָט צוגעדעקט

אפרים אויערבאך

דעם מנין גופן, אבער צו דער תורה קלעפן זיך צו יידן און ווידער זענען דא מנינים אלטע יידן, וואס דערלאנגען א יינגל א דורכגעוויקטן טלית. די ערשטע סעריע פארענדיקט גראדע מיטן ליד „דער אויסגעברענ-טער דארן“, וואס דארף זיין דאס שליסל-ליד צו אים, צו זיין געמיט, צו זיין שעפערישקייט. נאך א פאָעט, וואָס קען אַנשרייבן אַזאַ ליד, ווי „דער אויסגעברענטער דארן“, איז נישט קיין אויסגעברענטער, ער איז פול מיטן פאָעטישן פייער, וואָס צינדט-אָן דעם דארן און מאַכט אים ברענען מיט וויזאַנערישן פייער.

נאָך שטאַרקער ווערט דאָס געפיל פון גראַדעס קוואַליקן כוח אין די ווייטערדיקע לידער. אויך אין זיי קומט צו אים צוריק די דערמאָנונג, אָבער אין יענע לידער זאָגט ער שוין:

דארט האב איך נאך א קול, ווו ס'איז נאך נישט דערוואָרן
די פרייד פון יוגנט און דאָס לאַכן פון א קינד.

אין יענע לידער, דער עיקר די פון ליבשאַפט, איז גראַדע פול מיט זודיק-מענלעכן בלוט, ער איז אפילו סענסועל, מער ווי פאָעטן, וואָס האָבן נישט געהאַט די איבערלעבונג פון „אויסגעברענטן דארן“. אפילו אינעם ליד „זי לעבט“, ווו די פרוי פון זיין ליבשאַפט איז נאָך אַ שאַטן, איז אויך דאָ געזונטע גלוסטעניש. די דערמאָנונג פון איר, דער בילד-לעכער אופן פון באַשרייבן די פרוי, שפילן מיט לעבן, זודיקן מיט הייסן בלוט.

קען מען נאָכגיין גראַדען ליד נאָך ליד, טרינקען דאָס צעווינדיקטע וואָרט זיינט און שפירן, ווי ער היילט זיך דערמיט. נאָך בעת ער זאָגט אויף זיך, אינעם ליד „דער נס“, אַז „וואָס איך בין געבליבן, באַפאַלן מיך שרעקן“, לעבן מיר אָבער איבער דעם נס אַנדערש. עס איז דער נס, וואָס אונדז איז געבליבן אַזאַ גרויסער פאָעטישער כוח, ווי חיים גראַדע, וואָס דורך זיין יחידישקייט ברענגט ער צום אויסדרוק דעם גרויל פון דער צייט.

אַ צווייטער חיים גראַדע איז דאָ, — דער פאָעט, וואָס באַזינגט די שטורמישע נאַטור-דערשיינונגען. באַווסטזיניק זאָג איך „שטורמישע נאַטור-דערשיינונגען“, דערפאַר וואָס זיי זענען מער נאָך זיין געמיט. ער איז אַ מאַלער פון דער נאַטור, מיט אַריגינעלע בילדער, נאָך באַשרייבן

באַשרייבט ער נאַטור־דערשיינונגען, וואָס זענען מחוץ פונעם דרך הטבע. צום אייגענעם אַרום אין דער נאַטור, — צום קליינעם בערגל, צום גרינעם לאַנקעלע, צום פּאַסטאָראַלן, — איז ער פול מיט שווייגעניש. די שטור־מישע נשמה זיינע לעבט ער אויס אין נאַטור־דערשיינונגען, וואָס זענען אין זייער טיפעניש פול מיט אויפברויז. אַזוי איז „דער וואַסערפּאַל פון ניאַגאַראַ“, די זייער שיינע פּאַעמע „יאַסעמיט טאַל“, אַפילו „מדבר אַר־זאַנע“.

זיינע נאַטור־לידער זענען איבערגעלאָדן מיט בילדערישקייט, מיט איבערלעכן אויפרייס, מיט פּאַטאָס און צו דער אייגענער צייט מיט שטור־מישער געדאַנקלעכקייט.

אין בוך זענען נאָך דאָ גרעסערע פּאַעמעס, ווי „עלעגיע אויפן חזון איש“, „די קראַנקע פון דאַוואַס“, דאָס גרויס־פּאַעטישע ליד „איך וויין אויף אייך מיט אַלע אותיות פון דעם אלף בית“, וואָס וועגן זיי האַבן מיר שוין פריער גערעדט.

אַ שפּע פון לידער

(וועגן בונעם העלערס דריי לידערביכער)

נאָר דריי לידערביכער בונעם העלערס האָב איך, אָבער ביים סוף פון יעדער בוך ווערן אָנגעגעבן די ביכער פונעם מחבר, וואָס זענען דערשיינען. צייל איך זיי איבער און ווער געוויר, אַז אַרויס זענען זיינע אַכצן ביכער לידער. זאָלן מיר אַפילו זאָגן, אַז דער פּאָעט האָט אַריינגענומען עטלעכע לידער אין איין בוך, וואָס זענען געווען אין אַן אַנדערן, קומט אַלץ אויס אַ גוואַלדיקע שפּע פון לידער. מיר ווערן ממש דערשטוינט פון דער לידער-שפּע זיינער.

האָב איך זיך אונטערגעגאַרטלט דורכצושווימען דעם פלייץ פון לידער און, — ווידער צו מיין שטימען, — האָב איך געפונען אַז דער פלייץ איז אַ קלאַר-ריינער, אַפילו אַ פרישער, אַ סך מאָל אַ פּאַטעטישער. איז קודם, אידער מיר טראַכטן זיך אַריין אין די לידער זיינע באַווונדערן מיר די פּאַעטישע ענערגיע וואָס בריווט אין אים און דעם כח די ענערגיע אויס-צולאָזן אין וואָרט, אין ריטעם, אין מוזיקאַלישער קלינגעוודיקייט.

זוכן מיר דעם תוך פון זיינע לידער: וואָס טוט אים וויי? וואָס אַרט אים אין דער זינדיקער וועלט אונדזערער? איז ווידער באַווונדערן מיר זיין אַפּנקייט, דעם פרייען אַרויסזאָג זיינעם. נאָר דערנאָך כאַפּן מיר זיך, אַז ווי אַפּן דאָס ליד זיינס איז, בלייבט דער פּאָעט נאָך אַלץ פאַרהוילן פאַר אונדז. ער איז אַ ליריקער און די טבע פון ליריזם איז אין דער אַפּנקייט איבערלאָזן אַ מין דינעם, מיסטישן שליער. דער לירישער פּאָעט פאַרשלייערט נישט באַווונדערניק זיין ליד, נאָר במילא בלייבט עס, דאָס ליד זיינס, פול מיטן סוד וואָס דער מענטש קען נישט דערגיין נישט ביי זיך אַליין און נישט ביי אַן אַנדערן.

די לידער העלערס זענען פול מיט חרטה, — אויף וואָס? אויף אידעישע בלאַנדזשענישן. דאָס זינגט איר אַרויס פון די לידער. נאָר

וואָסערע אידיישע בלאַנדזשענישן? דאָס בלייבט שוין פאַר אייך פאַר-
הוילן. אוודאי זענט איר נייגעריק צו דערגיין אין וואָס דער פּאָעט האָט
געבלאַנדזשעט. אָבער גראַד אין דער פאַרהוילנקייט איז דאָס אינערלעכע
געראַנגל זיינס אַ מין שיינענדיקע פּאָעטישע ליכטיקייט.

דער צווייטער צענטראַלער מאַטיוו פון זיין לירישער פּאָעזיע איז
דער טיף-נשמהדיקער דראַנג אין אים זיך צוריק אויפצובויען. אָבער דאָ
דאָ דערגרייכט ער צו אַ הויכער טראַגיק, וואָרעם וויפל אַ מענטש זאָל
זיך, נאָך אַן אידיישער צעבראַכנקייט, צוריק אויפצובויען, בלייבט ער
אַלעמאַל פול מיט שאַטנס, מיט טיפּנאַכטיקע ציטערנישן אויף דער צע-
פייניקטער נשמה זיינער.

דאָס בוך „ביים ראַנד“, וואָס איז דערשינען אין פאַרלאַג קרית ספר,
איז 1957, הייבט ער אָן מיט אַ ליד „ביים בוג“, וואָס איז אין תוך דער
אַנהייב פון זיין אידיישן געראַנגל. אַלע יידיש-פּוילישע שרייבערס זענען
ביים אַנהייב פון דער צווייטער וועלט-מלחמה געווען ביים בוג. זיי האָבן
זיך געראַטעוועט פון פּוילן, בעת די נאַציס זענען זיי באַפאַלן, אין דער
סאָוועטישער וויסרזסלאַנד. נאָר די אַנדערע שרייבערס האָבן נישט גע-
האַט קיין באַזונדערע האַפענונגען אויף דער „יענער זייט“, — דער סאָ-
וועטישער. בונעם העלער רעדט שוין פון „פרייהייט פאַר יענער זייט
בוג“. ער איז אָבער פּאָעטיש געטריי דעם אייגענעם גורל און דעם
יידישן בכלל. אַ פאַרוואַגלטער אין אַלמאַ אַטאַ, —

טויזנטער מיילן פון היים און פון שלום,
טויזנטער מיילן און — זומער.
ס'לויכט דאָס גרינע געבלעטער, מיין חלום
אַפן בלייבט גאַפן אַ שטומער.

נאָך שאַרפּער ווערט דאָס געראַנגל זיינס ווען ער קומט צוריק קיין
פּוילן. ער קומט צוריק אידייש רייף פאַרן נייעם קאָמוניסטישן רעזשים
אין פּוילן און ער פאַרנעמט די סאַמע וויכטיקסטע אַמטן אין יידישן
סעקטאָר. ער איז פּאָקטיש דער באַהערשער פון אַלע יידישע קולטור-
אינסטיטוציעס און דער רעדאַקטאָר פון דער יידישער צייטונג, וואָס איז,
פאַרשטייט זיך, אַן אינטעגראַלער טייל פון דער מלוכה.
נאָר פּאָעטיש ברויזט אין אים אַן אומרו. נאָך אין רוסלאַנד שרייבט

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

ער אַ ליד, וואָס איז געווינדמעט דוד האַפּשטיינען, וואָס צוויי שורות
חזרן זיך איבער אין יעדער אַכט-שורהדיקער סטראָפּע:

איז ווינטער פאַרנאַכט, אויף רוסישע פעלדער,
ווי קען מען זיין עלנטער, ווי קען מען זיין עלנטער?

און דער פּאָעט, אין ליד, איז כלל נישט דערשלאַגן פון דעם עלנט.
אין דעם קלאַנג פון די שורות, אין די אימאַזשן און בכלל אין די האַלב-
פאַרשטעלטע ווערטער, איז דער עלנט זיינער אַ וואַרעמער, אַ דערהוי-
בענער אַפילו. וואָלט איך עס נישט צוגעשריבן צו אידייִשקייט, נאָר צו
אמתער, ריינער פּאָעזיע. געזאָגט וואָלט איך, אַז אַן אמת-פּאָעטישע
שורה דערגייט קינמאַל נישט צו אַבסאָלוטער טרויער-פינצטערקייט,
וואָרעם די פּאָעזיע איז דער ליכטיק-אויסלייזערישער מאַמענט אין ליד
און גאָר באַזונדער אין דער שורה.

נאָר פּאַרט איז אין העלערס לידער דאָ שפורן פון דעם אינערלעכן
געראַנגל, וואָס ער איז דורכגעגאַנגען. אין איין ליד זאָגט ער, אַז —

נישט אזוי כוועל ענדיקן מיין ליד,
ווי איר דערוואָרט עס, ווי דאָס וויל דער שונא,
אַ טראַט פון ראַנד וועט בלייבן איינגעהיט
די קראַפט, וואָס וועט אייך נאָך אַמאָל דערשטוינען.

דאָס דאָזיקע ליד איז געשריבן אין 1955, ווייסט איר נישט וועמען
דער פּאָעט מיינט, ווער סע איז דאָ „דער שונא“. ער איז דאָך שוין
דורכגעגאַנגען סאָויעטן-פאַרבאַנד, ער איז שוין געווען אין דער קאָ-
מוניסטישער פּוילן דער רעדאַקטאָר פון די „יידישע שריפטן“. ביי אַן
אַנדער פּאָעט וואָלטן מיר אַזעלכע שאלות נישט געפרעגט, וואָרעם ביי
פּאָעטן זוכן מיר נישט קיין „דאָקומענטאַציע“, נאָר די קוואַליטעט פונעם
ליד. ביי בונעם העלער, וואָס דאָס ליד זיינס איז אַ מיין דאָקומענט אויף
איינעם אַ פעריאָד אין זיין לעבן, שטעלן מיר זיך יאָ די דאָזיקע קשיא.

אַן אַנטפלעקעריש ליד איז דאָ ביי אים, וואָס ער האָט עס נישט
באַנאַמענט. דריי פינטעלעך זענען גענוג פאַר אַזאַ ליד. זאָגט ער אינעם
דאָזיקן ליד:

דעם טויט האָב איך באַוויון צו באַזיגן,
נאָר נישט מיין טאַטנס ווייטיקדיקן ניגון.

געגרייכט האב איך צו אלע מיינע פריידן,
נאר מיט דעם טרויער קען איך זיך נישט שידן.

ביי אן אנדער פאָעזי וואָלט איר פאַר אַזאַ שטימונג געמאַנט אַביסל
פאַרהוילנקייט. ביי בונעם העלערן מאַנט איר עס נישט, וואָרעם דער
כח זיינער איז גראַד אין דער אָפנקייט, אין דער אויפגעפלעקטקייט.
וואָס העכער דער שלייער איז אויפגעהויבן איבערן ליד, אַלץ פולער
איז דאָס ליד זיינס. דערפון טאַקע נעמט זיך אפשר די גרויסע לידער-
שפע ביי אים. יעדער ניוואַנס אין זיין לעבן ווערט ביי אים אַ ליד. יעדן
אידיישן קער באַזינגט ער און מיר שפירן אַלעמאַל, ווי ער וואָלט
נישט געהאַט קיין פּאָעטישן צוים פאַר אויסזינגען זיינע איבערלעבונג-
גען.

נאָך די פייגלעכע וואַנדער-וואַקלענישן דערגייט העלער צו ארץ-
ישראל און אין די דאָזיקע לידער דערהייבט ער צו טיף-ברוסטיק, מע-
נעריש געזאַנג, וואָס מיר, די לייענער זיינע, ווילן אים פּראָסט-און-פשוט
נאַכזינגען. דאָס באַווייזט, אַז ער פאַרמאָגט פּאָעטישן כח דעם לייענער
מיטצורייסן מיט זיינע געזאַנגיקע שטימונגען.

די ערד אין הרצליה איז רויט
און קרישלט זיך לייכט אין דער האַנט.

מיטן דאָזיקן וויסן איז בונעם העלער אַרויפגעשטיגן אויף אַ הויז
כער פּאָעטישער מדרגה און נאָך אַלע פייגלעכע וואַקלענישן זיינע איז
ער פול מיט פרייד פון דעם „וויסן אַז דאָס איז מיין לאַנד“.

משה וואלדמאן אין ניו יארק

(רעדע געהאלטן אויפן קבלת-פנים אין ניו יארק)

דער גאסט אונדזערער, משה וואלדמאן, איז אליין אַ גאנצער קבלת-פנים-קאמיטעט פאר יידישע שרייבער, וואָס כאַפן זיך אַראָפּ קיין פאַריז. ער שטרעקט זיי אויס אַ וואַרעמע האַנט און טראַגט זיי אַקעגן אַן אַפן שמיכלענדיק פנים, אַז זיי זאָלן זיך דערפילן היימיש אין דער פרעמד, וווּ זיי פילן זיך אַ סך מאָל פאַרלוירן. הכנסת-אורחים איז אין אונדזער טראַדיציע גאָר אַ גרויסע מצוה און נאָך העכער איז די מדרגה, אַז דאָס הכנסת-אורחים איז אַזוי פשוט מענטשלעך, אַז אַפילו דער אורח אַליין איז נישט נתפעל דערפון. צי אַט דער מדרגה האָט דערגרייכט משה וואַלד-מאָן, וואָס מיר זענען אים דאָ מקבל-פנים. נישט שייך צו זאָגן אויף וואַלדמאָנען, אַז ער איז אַן עניו. אַ ייד וואָס וויל מאַכן דעם איינדרוק פון אַן עניו, פאַרמאָגט שוין אויך גדלות. וואַלדמאָן טראַכט אַפילו נישט דערפון, אַז ער איז אַ באַשיידענער מענטש. נאָך ווייניקער טראַכט ער אַז אַנדערע זאָלן אים האַלטן פאַר אַ באַשיידענעם. איז ער אונז דערפאַר נאָענט און מיר איבערלעבן די הנאָה פון זיין אין דער סביבה זיינער. וואַלדמאָן איז דער פרומער פאָעט, וואָס רעדט כמעט קיינמאָל נישט פון די לידער זיינע. מודה בין איך זיך, אַז בעת איך האָב זיך דערוואָסט, אַז אויף מיר איז געפאָלן דער כבוד אים צו באַגריסן היינט אַוונט, האָב איך זיך אַ היפש ביסל דערשראָקן: וווּ וועל איך גיין רעדן, אַז קיין בוך זיינס האָב איך נישט און די עטלעכע לידער וואָס זענען צעוואָרפן אין זשורנאַלן, האָב איך נישט אויפגעהיט. געמוזט האָב איך אים פאַרבעטן צו זיך אַהיים און בפירוש געבעטן, אַז ער זאָל מיר ברענגען עטלעכע לידער זיינע, כדי איך זאָל כאַטש אַביסל האָבן אַ באַגריף וועגן זיין פאָעטישן גאַנג.

פון די דרייסיק-פערציק לידער, וואָס וואָלדמאַן האָט מיך מיט זיי מזכה געווען, האָב איך געלערנט, אַז ער איז אַ פּאָעט. אַוודאי קען איינער אַ זאַגטאָן: ער שרייבט דאָך לידער, וואָסזשע איז די אַנטפלעקונג, אַז ער איז אַ פּאָעט? איז קודם, קום איך דאָ נישט אַנטפלעקן עפעס אַ ווונדער, שנית, שרייבן לידער איז כלל נישט קיין סימן מובהק, אַז דער מענטש, וואָס שרייבט די לידער, איז טאַקע באַמת אַ פּאָעט. מיט פרייד האָב איך אויסגעפונען, אַז משה וואָלדמאַן איז אַ פּאָעט. וואָס שרייבט לידער דערפאַר וואָס ער איז געבענטשט מיטן דראַנג זיך אַרויסצוזאָגן, אַרויסצווינגען און אַפילו זיך אַרויסצוויינען. אוודאי איז דאָך נאָך נישט גענוג, מיר דאַרפן נאָך אַ נישטער-טאָן: וואָס פאַר אַ פּאָעט איז ער? אין די עטלעכע מינוט וועל איך נישט זיין בכוח אַנצוצייכענען די פּאָעטישע פּערזענלעכקייט זיינע, נאָר אין צמצומדיקע עטלעכע ווערטער וואָלט איך געזאָגט, אַז ער איז דער פּאָעט פונעם שטילן, צערפולן, מיט שיין באַ-שטראַלטן ליד.

מסתמא האָט ער יוגנטלעכע לידער, וואָס זענען זוניק-ליכטיקע, נאָר איך האָב זיי נישט געזען. פון די לידער, וואָס איך האָב געלייענט, טראַג איך אַרויס, אַז דעם שטאַרקסטן איינדרוק אויף זיין ליד האָט געהאַט סיביר, וווּ ער האָט אַ פאַרשיקטער געלעבט מיט די „פאַררוירענע שטערן“. כאַראַקטעריסטיש אָבער איז, וואָס אַפילו אַז ער זאָגט קדיש ביים קבר פון אַ חבר אין סיביר, רייסט ער נישט איין קיין וועלטן, נאָר שטיל זינגט ער:

יתגדל ויתקדש, —
די אייזיקע דעק איז פאַרמאַכט.
בלוי האָט געבליט
דער צער אין דער נאַכט.

דאָס איז די פּאָעטישע פּערזענלעכקייט, וואָס אַפילו דער צער בליט ביי אים בלוי. אין די לידער זיינע איז דאָ דער שטורמישער טרויער פון אונדזער צייט, נאָר ביי אים ווערט דער טרויער דערוואַרעמט פון די וואַרעמע פּאָעטישע שורות. דאָ אַ ליד ביי אים, וואָס די ערשטע פיר שורות האָבן מיך ממש פאַרכאַפט, און אַט זענען די שורות:

דער חלום פונעם ליד
וואַנדערט אום אין דיין אויג,
דער חלום פונעם אויג
וואַנדערט אום אין דיין ליד.

וואָס איז ווייטער אינעם דאָזיקן ליד? ווייטער איז שוין אַ פירוש
און ביי מיר קומט אויס, אַז גוטע פיר שורות דאַרפן קיין פירוש נישט
האַבן.

פריער האָב איך גערעדט דערפון, וואָס די קענטיקסטע ווירקונג אויף
וואַלדמאַנס לידער האָט געהאַט סיביר, ווהיין ער איז אין דער צווייטער
וועלט-מלחמה געווען פאַרשיקט. דאָס ליד „אַ לבנה אויפן דאָך“ איז
איינס פון די לידער, וואָס דער גרונט מאַטיוו זיינס איז סיביר. ער
זינגט צום קינד, וואָס האָט דאָס ערשטע מאל דערזען אַ לבנה אויפן דאָך.
ביים קינד, וואָס איז אַלט געווען דריטהאַלבן יאָר, האָט די לבנה אַרויס-
גערופן פרייד, ביי אים, דעם פאַעט, איז אַבער דער טרויער געווען גרויס,
וואָרעם געאַרבעט האָט ער מיט דער האַק און דער זעג אין די סיבירער
וועלדער. ער איז אַבער באַוועלטיקט געוואָרן פונעם קינדס פרייד און, —

בין איך פאַרנאַכט יעדן טאָג שטיל אַרויס, —
רו אויף מיין אַקסל, — דער טרוים וואָר און וואָך,
זען ווי לבנה ווערט ליכטיק און גרויס,
צו זוכן די טרייסט, וואָס העלט אויפן דאָך.

וואַלט איך געקענט ברענגען נאָך מוסטערן פון וואַלדמאַנס פאַעזיע,
נאָר מיר דוכט זיך, אַז איך האָב שוין אַזוי אויך אַריבערגעכאַפט די מאַס
פון צייט, וואָס איז מיר צוגעמאַסטן, וועל איך נאָר ענדיקן מיט פיר
שורות פון זיינס אַ ליד:

הייליקע פון אַלע צייטן, ווו זאל איך שטאַרבן,
ווו זאל איך שטאַרבן,
אַז מיין געביין
זאל קיינער נישט שענדן?

מיין טייערער וואַלדמאַן, לאַמיר דערפון נישט טראַכטן, ליבערשט
טראַכטן: ווו זאלן מיר לעבן, אַז מיר זאלן קענען ווייטער שאַפן די
טרויעריק-וויניקע לידער? לגבי מיר זענט איר נאָך זייער יונג און איך
ווינטש אייך צו געפינען דאָס אַרט, ווו איר זאלט זיך אי שפעריש, אי
מענטש-כלליק און מענטש-ייחידיש פול אויסלעבן.

אברהם זאק

ס'איז א נחת צו רעדן פון א פריינט, וואָס אינאיינעם האָבן מיר גע-
שטעלט די ערשטע וואַקלדיקע טריט אין דער יידישער פּאָעזיע. נאָר
אַנהייבן וויל איך פונעם לעצטן, — פונעם אָנהייב אונדזערן אין וואַרשע,
און אין דעם איז שוין דאָ אַ קימאלן פון אַ האַלבן יאָרהונדערט. זאָק
איז געקומען פון דער ליטע מיטן בינטל יוגנטלעכע לידער זיינע. איך
בין געקומען פון בעסאַראַביע מיט מיין בינטל לידער. אַנדערש איינער
פון אַנדערן זענען מיר געווען, — אַנדערש אין געמיט, אַנדערש אין ליד,
— אָבער פאַרבונדן האָט אונדז די יוגנטלעכע פרייד פון דערשפירן
דאָס וואַרט, פון הערן דעם אייגענעם וואַרט-קלאַנג און בכלל דער חלום
פון ווערו, ווערו, ווערו.

מיר דאַכט זיך, אַז דער גרעסטער חלום ביים מענטשן איז דער חלום
פון ווערו. עפעס לעבט ער דאמלסט איבער, אַז ער ווערט איינצונעמען
די וועלט, און וואָסער יונגער מענטש קומט נישט אייננעמען די וועלט?
אברהם זאָק, ווי איך געדענק אים פון יענער צייט, איז געווען אַ פאַר-
חלומט בחורל, אַ שעמעוודיקס, נאָר עפעס איז שוין געווען אין אים אַ
מין שרייבעריש באַווסטזיין, וואָס מיר איז עס נאָך געווען פרעמד. ווי
יונג ער איז געווען, האָט ער שוין געטראָגן אויף זיך שרייבערישע
ווערדע, וואָס איך האָב זי אים מקנא געווען, נאָר איך האָב זיך צו איר
נישט געקענט אַרויפאַרבעטן.

מילא, דערציילן פון די יוגנטלעכע עסקאפּאָדעס איז דאָ נישט דאָס
אַרט און נישט איצטער איז די צייט. איין זאָך, אברהם זאָק איז געווען
דער ראַמאַנטיקער צווישן אונדז, כאָטש ער האָט געהאַט אַ נישטערנעם
קאַפּ, — איך וואָלט געזאָגט אַ ליטווישן. דער ראַמאַנטיזם האָט זיך אַפּ-
געשפיגלט אין זיינע לידער, אין דער גאַנצער פירעכץ זיינער. נאָך דאַכט
זיך מיר, אַז אַנגעשפּאַרט האָט ער זיך אויף די עלטערע אין דער ליטע-

אפרים אויערבאך

ראטור אונדזערער, האָט זיך געפילט ווי ער איז דער יורש זייערער. איינעם גאַנצן פּאָעטישן גאַנג זיינעם איז דער דאָזיקער שטריך געבליבן: אַ ראַמאַנטישער קלאַסיציזם, וואָס גייט אַלעמאַל מיט אַ גלייכער פּאָעטי-שער ליניע, וואָס האָט דאָס באַוויסטזיין, אַז ער האָט באַלד געפונען דעם וועג זיינעם און אויף אים גייט ער מיט דער פולער פּאָעטישער זיכער-קייט.

אברהם זאק איז זינט יענע יאָרן דורכגעגאַנגען דעם וועג פון אונדזער פּאָלקס-פייך, פון יחידישו און נאַציאָנאַלן צער. ער איז אָבער געבליבן דער פּאַרעקשנטער ראַמאַנטיקער, אפילו אַז אַ סך לידער זענען ביי אים דאָ וואָס אויבנאויף זענען זיי אַנדערש. עפעס איז דאָ אַ מין גאַלאַנטקייט אין זיינעם אַ ליד. אין אַ ליד פון די דרייסיקער יאָרן זאָגט ער: „איך וויל אַנטלויפן פון אַלץ, וואָס דערמאַנט מיך אין טויט“ און גראַד אים איז דער טויט נאַכגעלאָפן. ער איז געגאַנגען מיטן טויט, אָבער אין די לידער שפירט זיך אַלץ, אַז ער וויל פון אים אַנטלויפן, — נישט פיזיש, נאָר פּסיכיש. אין איינעם פון זיינע לידער פון די יאָרן פייך, זאָגט ער:

טאַמער וועל איך פאַלן
אונטער האַק און זעג, —
זון, דורך דינע שטראַלן
כּגריס מיין היימישן ברעג.

אַנדערע פּאָעטן האָבן, „אונטער האַק און זעג“, אויפגעהערט צו גלייבן אין דער זון, אָבער זאק גלייבט נאָך אַלץ, אַז די זון, „דורך אירע שטראַלן“, וועט גריסן דעם היימישן ברעג זיינעם. און אין צענדליקער לידער רעדט ער און זינגט פון דעם היימישן ברעג, פון דער היים און דעם שטעטל און זינגט קלאַגעריש, וואָס קיינמאַל וועט ער זיי שוין נישט זען. איז אין דעם דאָ נישט קיין סענטימענטאַלקייט, נישט קיין פּאָעטישע באַגרענעצטקייט, נאָר דער ראַמאַנטישער פּאַטאָס פון אַ פּאָעט, וואָס וויל נאָך אַלץ צוריקקומען צום ברעג, וואָס פון אים האָט ער זיך אַרויסגעלאָזט שווימען איבער די צעשטורעמטע מאַרד-וואַסערן פון אונדזער צייט.

אברהם זאק איז פול מיט טרויער אין זיינע לידער, אפילו אין די לידער פון פאַרן חורבן וואָס ער איז אים יחידיש דורכגעגאַנגען. אָבער

דער טרויער זיינער איז אַן אָפטימיסטישער, אין תוך איז ער אַ גלייך-
ביקער פּאָעט. ער, וואָס זאָגט אויף זיך, אַז

איך האָב געירשנט פון די פעלדער דיינע שטילע
דאָס שווייגן, וואָס סע ליגט צעשפּרייט אויף זיי, —

די ליטווישע פעלדער, וואָס ער באַמאָלט זיי אויף אַזאַ ראַמאַנטיש-
קלאַסישן אופן, — ער האָט אין שווייגן זיינעם אַריינגעשוויגן אַ טיפן
אָפטימיזם. אַזוי לייצענען מיר ביי אים לידער, וואָס געשריבן האָט ער
זיי שוין נאָכן צוריקקומען פון רוסלאַנד, וואָס דער טרויער וויינט אין
זיי, נאָר פאַרט שפּירט איר אין זיי אַ מין באַהאַלטענעם אָפטימיזם. אַזוי
איז דאָס ליד „דער דופט פון עבר“, וווּ ער זאָגט:

דער דופט פון עבר איז צו מיר דערגאַנגען
אויף אַ פרעמדן, אומבאַקאַנטן, גרינעם פעלד.
עס האָט אַ קאַרבלימל צווישן העלע זאַנגען
אַ ווייזגעטאַן פאַר מיר מיין טויטע, ליבע וועלט.

דאָכט זיך, אַז דאָס פרעמדע, אומבאַקאַנטע פעלד האָט אים צוריק-
געבראַכט די טויטע וועלט זיינע, אָבער דער אופן, ווי ער באַמאָלט דאָס
פעלד, ווי „בונטער שמעטערלינג איז העל פאַרבייגעפּלויגן“, די גאַנצע
גאַמע פון קאָלירן און קלאַנגען זענען בשום אופן נישט פון קיין טויט,
נאָר פון לעבן און טיפן גלייבן אין לעבן. אפילו אינעם ווונדערלעכן
ליד „קדושים“, וווּ ער זינגט פון די אומגעקומענע, איז אויך דאָ אַ
באַזונדער ליכטיקייט, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר זאַקן. וואָרעם
מיר קענען נישט דערגיין ביזן סאַמע דנאָ פון פינצטערניש, ווען

אַלע פייגל זינגען-אויס אַ טרויעריקן קדיש,
אַלע וועלדער רוישן אין אַ יאַמערדיקן געוויין...

אמת, אין איין צוויי-סטראָפיקן ליד זאָגט ער, אַז ער גלייבט נישט
מער דער זון, אָבער, ווי איך האָב שוין אָנגעוויזן, געטרויט ער איר
דאָס שליחות צו גריסן פון אים דער היים זיינער. אַן אויסערגעוויינט-
לעך ליד איז דאָ ביי אים, „עלעגיע“, וווּ ער זאָגט, אַז סע איז שוין
„אַ סוף צום ווונדערשיינעם, אויסטערלישן שפּיל“ און, וואָס קען זיין
טרויעריקער פון אַזאַ איבערלעבונג? אָבער אין דער צווייטער סטראָפּע
זאָגט ער:

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

גיי טענה צום רעזשיטער און רעזשיסירן,
פאר אַט-דעם קורצן שפּיל אַזויפּיל רעקוויזיט :
אַ הימל און אַן ערד, מיט ימים און יבשה,
מיט באַרג און טאַל, מיט בוים און בלום, מיט פּויגל-ליד.

איז דאָס נישט גענוג, זאָגט ער נאָך ווייטער :

מיט שיינקייטן צעוואַרפן איבער שטעט און לענדער,
מיט רייך פון זון און שטערן, ליבע און געזאַנג...

גלייבט איר מער דער איבערלעכער פריידיקייט, וואָס איר שפּירט
אין די שורות, ווי דעם טרויער פונעם סוף צו דעם לעבנס-שפּיל. בפרט
נאָר, אַז אין אַן אַנדער ליד זאָגט ער שוין מײַן פּולן פּאַעטישן אויס-
דרוק, אַז

ס'איז אייביק דאָ אַן עפעס, וואָס פאַרבלענדט, באַרוישט ;
וואָס גיט אַ העלע, ראָזע פאַרב דיין טריבן זיין,
אפילו ווען דו טרינקסט זיך אינעם תהום פון ליד,
אפילו ווען דו ברענסט אין גיהנומדיקן פיין...

דער „אייביק דאָ אַן עפעס“ איז אברהם זאָס פּאַעטישער תּוּך,
כאָטש אַרויסגעקומען איז ער איינער פון די טרויעריקסטע פּאַעטן
אונדזערע. אַז ער זאָגט : „געבליבן די שטילע, די הייליקע שעה“, און
דאָס איז די שעה פון אונטערגאַנג, די שעה פון פּליון, אַט-די שעה איז
ביים פּאַעט „די שטילע, די הייליקע שעה“. און אַזאַ שעה איז שוין נישט
דורכאויס פינצטער, זי פאַרמאַגט שוין אין זיך טיף איבערלעדן ליכט.
און אין אַן אַנדער ליד, — אויך פון לעצטיקייט אויף דער וועלט, —
זאָגט ער :

דו ווילסט אַלץ איינשלינגען : דעם בלוי, די זון, דעם עטער,
דעם טונקעלן וואַלד, דאָס בונטע פעלד, די גאַלדענע זאַנג,
די שוואַלבן-שניר אין לופט, דעם שטילן שאַרף פון בלעטער,
ווי ס'וואַלט געווען אַ לעצטער גאַב, וואָס דויערט שוין נישט לאַנג.
שפּירן מיר זיך אַריין אין די שורות, שפּירן מיר אַרויס פון זיי דעם
טיפּן פּאַעטישן גלויבן, וואָס אברהם זאָס איז איינער פון די געציילטע,
וואָס פאַרמאַגט אים.

כאַראַקטעריסטיש איז פאַר אים דאָס ליד „אין אוובעקיסטאַן“, וואָס
אַנגעשריבן האָט ער עס אין טאליסאפעט, בוכטערע. אַ פּאַעט ווערט פאַר-
וואַרפן אין אַ געגנט, וואָס נישט ער און נישט קיין אַנדער ייד האָט

זיך נישט אויסגעמאָלט, אָן ער וועט דאָרטן זיין. ער הונגערט, ער איז עלנט, ער לעבט-איבער די שפּירונגען פון יידישן חורבן אין פּוילן, און וויפל גלויבן, וויפל מענטש-ליבשאַפט אינעם ליד איז דאָ. איז די ליב-שאַפט אינעם דאָזיקן פּערפעקטן ליד נישט נאָר פונעם פּאָעט צום מענטשן, ער געפינט אויך ליבשאַפט אינעם מענטשן צו אים. ביידע פאַרבינדט איין צער, ביידע טראָגן אין זיך אַ נערונדישן עלנט, כאַטש מעמפיסא, „די שוואַרצאויגיקע אונבעקין“ לעבט אין דער אייגענער היים אירער. סע איז דער נע-ונד פון דער בלוטיק-צערודערטער וועלט, וואָס דערגרייכט אפילו דעם מענטשן, וואָס זיצט אונטער זיין פייגנבוים, אין שאַטן פון זיין אייגענעם דאָך.

אברהם זאָק האָט אין זיינע לידער אַ וועלט מיט פיינזאָשן, מיט שטימונגען פון כלערליי לענדער. ליטע און פּוילן, פראַנקרייך און אַר-גענטינע, סיביר און אונבעקיסטאַן, — אומעטום וואהין דער גורל האָט אים פאַרוואַרפן אין די יאָרן פון נע-ונד, האָט ער מיטגענומען מיט זיך דאָס ליד זיינס. אין אַ סך לענדער איז ער באַשרייבעריש, אָבער לרוב נעמט ער אויף די לענדער טיף ליריש, בפרט די לענדער, וואהין די שטורמישע כוואַליעס פון דער צייט האָבן אים פאַרשליידערט. נאָך פאַר דער מלחמה, אין די אָנהייב דרייסיקער, האָט שוין זאָק געוואַנדערט איבער לענדער. אָבער ווי אַנדערש די לידער פון יענער צייט זענען פון די לידער, וואָס דערציילן שוין נישט פון וואַנדער, נאָר פון נע-ונדישקייט. איין ליד איז ביי אים דאָ, וווּ ער באַזינגט דעם רהיין. דאָס ליד האָט ער געשריבן מיט יוגנטלעכן ברען, מיט התלהבות, וואָס טראָגט אין זיך דעם חותם פון היינעס „לאַרעליי“. ער איז צוריקגעקו-מען צום רהיין, שוין נאָך דעם עינים נע-ונד, ווען

און אין לבנה-נעכט איצט לאַקט נישט מער די לאַרעליי,
נאָר קדושים קרעכצן, יאַמערן אויף פריען טויט.

דער פּאָעט איז פון רוסלאַנד צוריקגעקומען קיין פּוילן און די לידער פונעם חורבן פּוילן זענען פול מיט ווייטיקדיקן פאַטאַס. אינעם ליד ביים גענשער בית עלמין האָט זאָק אַ שורה, וואָס גייט נאָך, ווי אַ מין לויטערער קאַשמאַר :

סע שטאַרבן שוין מער נישט קיין יידן...

אפרים אויערבאך

גראד אין אַט דער שורה, אַז יידן שטאַרבן שוין מער נישט אין פוילן, איז דאָ מער געפייניקט געשריי, ווי אַז דער פּאַעט וואָלט גע- זאָגט, אַז יידן לעבן שוין מער נישט אין פוילן. האָב איך געזאָגט, אַז די לידער פונעם חורבן פוילן זענען פול מיט ווייטיקדיקן פאַטאַס, וואָרעם אין די טרויעריקסטע לידער זיינען איז דאָ אַ פאַטאַס, — אַמאָל אַן אַפענער, אַמאָל אַ טיף-באַהאַלטענער.

אברהם זאק איז אַ פּאַעט, וואָס פון זיינע לידער קענט איר צונויפ- שטעלן די ביאָגראַפיע זיינע. דאָס איז אויך אַ פּאַעטישער שטריך פון די קלאַסישע ראַמאַנטיקער. דערביי דאַרף מען אָבער קוואַליפֿיצירן זיין ביאָגראַפֿישקייט אין די לידער: ער שטעלט נישט אַרויס זיך, — ווי אַ טייל פּאַעטן טוען, — אָדער ווי אַ דורכגעליטענעם, אָדער ווי אַ מענטש וואָס איז פול מיט מאַראַלישע טענות. זיין ביאָגראַפֿישקייט איז, וואָלט איך געזאָגט, אַ שטיל-באַשיידענע, ער רירט אַן די אייגענע סטרונעס מיט דינע, ציטערדיקע פינגער. אַפֿילו, אַז אַ ליד זיינס איז טעמאַטיש, איז עס אָבער מער ליד ווי טעמע. ער איז באַשיידן אפֿילו צו עקספּער- רימענטירן מיט פּאַרמען, ביי אים איז דער עיקר אויסצודריקן זיך אַליין, איך וואָלט געזאָגט, זיך אַליין צו דאַקומענטירן.

אין די יינגערע יאָרן, פאַרן חורבן בית ישראל, האָט אברהם זאק געצאָלט צינדון דער צייט און דער יידיש-שרייבערישער סביבה אין וואָרשע. סע איז געווען די צייט, ווען הערש דוד נאָמבערג האָט אין ליטעראַטור-פּאַראַיין געטאַנצט. סע איז געווען די צייט, ווען די יידישע ליטעראַטור אין פוילן האָט אויסערלעך געוואָלט אָננעמען די גרויס- שטאַטישע, גווישע פּאַרמען. געפינען מיר ביי זאַקן לידער פון טאַנגאַ- טאַנץ, מיר געפינען ביי אים לידער, וואָס דאַרפֿן זיין ווינעריש ריט- מיש-צעכראַסטעט. אָבער די איינגעבוירענע יידישע פרומקייט איז אים בייגעשטאַנען, אַז ער זאָל נאָר דורכוואַרפֿן אַזעלכע לידער און זאָל זיך אַליין כאַפֿן, אַז פאַר זיין ליטווישער באַשיידנקייט, כמעט אַסקע- טישקייט, איז די טאַנגאַ אַ פּאַלשע מאַסקע. ער קומט באַלד צוריק צו זיך, צו דער אייגענער פּאַעטישער שטילקייט, צום נשמחדיקן צימצום אין זיך.

פון די יארן אין רוסלאַנד האָט אונדז זאָק געגעבן פראָזע־דאַקומענ־
טן, וואָס זענען אַ וויכטיקער צושטייער צו דער חורבן־ליטעראַטור. נאָר
זיין חורבן איז אַן אַנדערער, — סע איז נישט דער פיזישער חורבן,
נאָר דער גייסטיקער מענטש־חורבן. אין זיינע לידער האָט ער אונדז
געגעבן אַ העכערע דאַקומענטאַציע, אַ טיף־פאַעטישע, פונעם מענטש־
חורבן.

יצחק יאָנאַס אַוויטש, אַ בן-ששים

דער שרייבער יצחק יאָנאַס אַוויטש, וואָס לעבט איצטער אין בוע-
נאַס-אירעס און פאַרנעמט דאָרט אַ זייער אָנגעזעענע אַרט, סיי אין דער
ליטעראַטור, סיי אין דער פרעסע און סיי אין דעם נאַציאָנאַלן געזעל-
שאַפטלעכן לעבן, איז אָנהייב היינטיקס יאָר אַלט געוואָרן זעכציק יאָר.
נו, פרעג איך אייך, וויאָזוי פאַרשווייגט מען אַזאַ געשעעניש? און דער
עיקר איז דאָך, אַז עס איז דאָ אַ יידישער שרייבער היינטיקע צייטן,
וואָס דערוועגט זיך צו זיין אַזוי יונג און זאַל זיך אַפילו נישט פאַרענט-
פערן פאַר אונדז, וואָס גייען ווייט אין די זיבעציקער.

מילא, וועלן מיר אים מוחל זיין די רעלאַטיווע יונגשאַפט זיינע —
מיר וועלן זי נאָך אפשר בענטשן, — און אַ קוק-טאָן אויפן מענטשן, וואָס
ווינט אויף דער גאַס דיאָן וועלעס אין ברענאַס-אירעס און איז דאָרטן
אויסגעקאַכט אין דעם שעפּערישן יידישן לעבן. עס איז אָבער פונדאַמענ-
טאַל פאַלש, אַז ער איז „אויסגעקאַכט“ נאָר אין אַרגענטינער יידישן
לעבן, — ער איז אַ צאַפּלדיקער מיטלעבער מיט יידישער שעפּערישקייט
איבער גאָר דער וועלט און טראַגט-צו אַ היפּשן חלק צו דער יידישער
שעפּערישקייט אין לענדער און וועלט-טיילן, וווּ דאָס יידישע וואָרט איז
גייסטיק אַריינגעוועבט אין דעם לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג.
איז בעת איך האָב זיך אָפּגעגעבן אַ שטיקל דיין-וחשבון וועגן דעם
יונגן פריינט מיינעם, דעם בעל יובל פון קוים זעכציק יאָר, האָט מיר
אַ לויכט געטאָן די פּאָעמע זיינע „אַ שטוב אין שטעטל“. האָב איך
מטרייחגעווען דאָס פון דעם ביכער-שראַנק אַרעם-געבונדענע ביכל און
זיך פאַרטיפּט אין דעם. אמת, אָנהייב 1959 האָב איך שוין געשריבן
איבער „אַ שטוב אין שטעטל“, אָבער געוואַלט האָב איך זען, צי אַ צען-
עלף יאָר נאָכן ערשטן מאָל ליינענען דאָס דאָזיקע ווערק וועל איך איצ-

טער, היפש עלטער ווי דאָמאַלסט, ווידער ליינענען מיט אַ מין פאַרכאַפּט־
 קייט די איבער 120 זייטן, — געזעצט געדיכט, מיט קליינער שריפט.
 דער עיקר: צי וועל איך אין דער פּאָעמע דערשפּירן נייע איבער־
 לעבונגען, — צי וועל איך אין איר אַנטפלעקן עפעס, וואָס דאָס פּריער־
 דיקע מאָל האָב איך נישט דערזען. דאָ וועל איך זיך דערלויבן אַפּצוגיין
 אין דער זייט פון אַריינברענגען אַ מאמר המוסגר, און נעמלעך: אַז
 אמתע פּאָעזיע ווערט קיינמאָל נישט אָן די פּרישקייט, אַפילו אַז איר
 ליינעט זי ווער ווייסט וויפיל מאָל. ריזיקירן וועל איך און אַפילו זאָגן,
 אַז אין אמתער פּאָעזיע אַנטפלעקט דער ליינער אַלעמאָל נייע אימאַזשן,
 פּרישע שטימונגען, ניי־אויפגעלויכטענע געדאַנקען.

מיט אַט־דעם צוגאַנג האָב איך ווידער געליינעט יאַנאַסאָוויטשעס
 „אַ שטוב אין שטעטל“ און אויפסניי איז זי פאַר מיר געווען אַנטפלע־
 קעריש. נאָר איידער איך וועל אַביסל אַרומרעדן די פּאָעמע, וויל איך,
 אַז דער ליינער זאָל וויסן, אַז יאַנאַסאָוויטש האָט געשריבן אַ בוך
 פּראָזע, וואָס איז אויך אַ שטיק שעפּערישע רוייערד, — דאָס בוך וועגן
 יידישע שרייבערס אין סאָויעט־רוסלאַנד. אָן יאַנאַסאָוויטשעס בוך וואָלט
 אונדז אַ סך געפעלט צום פולן בילד פון דעם יידיש־שרייבערישן מאַר־
 טירערטום אין דעם „סאַציאַליסטישן פּאָטערלאַנד“.

ווי קומט יאַנאַסאָוויטש צו וויסן אַזויפיל און אַזוי נאָענט וועגן
 יידיש־סאָויעטישע שרייבער? איז די מעשה גאָר אַ פשוטע: ער איז
 אַ פּוילישער ייד און, אַז היטלער איז באַפאַלן פּוילן, איז ער, ווי טויזנטער
 אַנדערע, געלאָפן צום מזרח, — סאָויעט־רוסלאַנד. געלעבט האָט ער אין
 מאַסקווע, אין קאַזאַכסטאַן און אַנדערע טיילן פון דער סאָויעטישער
 אימפעריע און מיט די דאָרטיקע יידישע שרייבערס איז ער געווען אין
 חבּר־ש־קאָלעגיאַלע באַציינגען. איז דאָס בוך זיינס איבער די יידישע
 קינסטלער אין רוסלאַנד זייער אַ וויכטיקס, אָבער מעסטן וועל איך יאָ־
 נאַסאָוויטשן מיט דער קינסטלערישער מאָס פון דער פּאָעמע זיינער „אַ
 שטוב אין שטעטל“.

אַן עפּישע פּאָעמע, אַ דערציילערישע, איז די שווערסטע פּאָעטישע
 פּאַרמע. אַז מע וויל זיין אַ מקיל, קען מען זאָגן, אַז זי איז אַ סך אַ
 גרינגערע פּאַרמע, ווי אַ קליין ליריש ליד. דער פּאָעט, וועט איר זאָגן,

דערציילט דאך אַ מעשה, ער ציט אַ דערציילערישן פּאָדעם און כל-זמן ער האַלט דעם דערציילערישן פּאָדעם אין די געניטע פּאָעטישע הענט זיינע, איז ער אויף פעסטן באַדן. אין אַ קליין ליד, בפרט אַ לירישס, דאַרף דער פּאָעט שאַפן די אַטמאָספּערע אין עטלעכע שורות און דער צמצום איז די הויכע מדרגה אין פּאָעזיע.

אַז איר וועט זיך אַזוי אויסטענהן מיט מיר, וועל איך אפשר מסכים זיין מיט אייך, נאָר מוסיף זיין וועל איך, אַז נאָר ביז אַ גראַד גייט מין הסכם מיט אייך. וואָס איז דער גראַד? דער פּאַרנעם פון דער דערצייל-לערישער פּאָעמע, די מייסטערשאַפט אין בויען דעם נאַראַטיוו און דער טיפּער אַריינדרינג אין מענטשן, וואָס פון זיי דערציילט זיך, און דער פולער אויסלעב פון דער סביבה, וואָס אין איר ווערט די פּאָעטישע דערציילונג אויסגעוועבט.

היינטיקס מאַל, אַז איך האָב געלייענט די פּאָעמע, האָב איך אין איר אנטפלעקט אַ דינעם מענטשלעכן דראַמאַטיזם, וואָס איז זייער וויי-ניק בנמצא אין די נאַראַטיווע פּאָעמעס אונדזערע. דער דראַמאַטיזם יאָנאַסאָוויטשעס איז כמעט נישט קיין אַרויסגערעדטער, נאָר אַ נשמעדיק ראַנגלעניש אין דעם מענטשן אַליין. ער באַמאַלט דעם טאַטן זיינעם, — ייד אַ שווייגער, וואָס האָט מיט דרויסנדיקער הכנעה איבערגעטראָגן כל הפּורעניות שבּעולם. — און אַז באַקלאַגן וויל ער זיך אויפן אַרעמאַנס גורל, איז די באַקלאַגעניש נאָר אויף די יידישע שטייול:

פאַרוואָס אין דער תּורה דיינער, גאַט, האָסטו
רו פאַר אַקסן און פאַר אייזלען אַנגעשריבן,
און נאָר פאַר שטייול יידישע קיין ביסל רו,
קיין שבת-טאַג אַפילו נישט באַוואַרנט?

דער איינדרוק פון די יידישע שטייול, וואָס אַן אַרעמאַן אַ האַרע-פאַשניק טראַגט זיי, איז אַ סך אַ שטאַרקערער, ווי דעם מענטשנס באַ-קלאַגעניש. און, אַז דער טאַטע זיינער דער גאַרבער קומט פּרייטיק כמעט דער לעצטער אין מרחץ אַריין און דער בעדער מוסרט אים „מיט רייך ווי בעזעמלעך — שטעכיקע און האַרטע“, איז דער שטיילער ייד ממש דראַמאַטיש אין זיין שטיילקייט. פאַרשעמט ענטפּערט ער אויף דעם בע-דערס טענות:

אויף דער וואגשאל

חלילה, וואס פאלט אייך איין, ר' דוד ?
ווארטן גאר ?
וואס קומט עס מיר אויפיל כבוד ?

און ווי טענהט זיך דער ייד אויסן מיטן רבונ'ש-ל-עולם ? איז נישט קיין גביר, מילא — פטור. אפילו וויין אויף קידוש, אָו עס איז נישטאָ, איז אויך מילא. „נאָר, גרויסער גאָט, עס וואָלט דיר דען געשאַט, אָו איך וואָלט לחם לאכול כאָטש צו דער זעט געהאַט ?“ מיר האָבן סיי אין דער וועלט-ליטעראַטור, סיי אין דער יידישער, דראַמאַטישע טענות צום בורא עולם, נאָר די שטילע טענה וואָס יאַנאַסאָוויטש לייגט אַרײַן אין מויל פון זײַן טאַטן דעם גאַרבער, איז דראַמאַטישער פון זײַ אַלע. טאַקע דערפאַר, וואָס זי איז אַזאַ שטילע, איז אַזוי דראַמאַטיש.

אַו ער מאַלט די נויט אין ווינטערדיקע טעג און נעכט, ווערט איר דורכגענומען פון דעם שוידער. „בלוין ווינט און קרייה האָט זיך דאָרט געכאַוועט.“ פון די ווענט האָט „געשימערט מיט גרויען אייז“ און די מײַז איז די לעכער זענען אויסגעגאַנגען פון קעלט. אַרעמקײַט, הונגער, קעלט און פאַרפּרירעניש, אָבער אין די מענטשן איז געבליבן אַ מענטש-ווערדע, וואָס דער פּאַעט וויל אַ ביסל אידעאַליזירן, אָדער פשוט דער-פאַר, וואָס ער אַליין איז אַ מענטש פון הויכער ווערדעקײַט.

אַ פעטער האָט ער געהאַט, — נישט וויכטיק צי באמת טאַקע, צי נאָר אַ שרייבעריש-אויסגעפאַנטאַזירטער, — איז ער געווען דער היפּוך פונעם טאַטן זײַנעם. דער פעטער הענעך איז געווען אַ ייד פון דער „הויכער שמונה-עשרה“. ער האָט, ווי מען זאָגט אין אונזער בעסאַ-ראַבישן יידיש, געוואָלט פאַרזשערען די וועלט. מאַלט יאַנאַסאָוויטש דעם פעטער הענעך מיט אַ סך דראַמאַטיזם. ער פירט מחלוקתן, אָט דער פעטער, ער איז געווען רײַך און איז נידעריק אַרונטערגעפאַלן פון דער מדרגה. קהל וויל אים צוריקשטעלן אויף די פיס, אָבער ער איז אייני-געשפּאַרט, אַ ייד אָן עקשן, וואָס רק ער דאַרף זײַנס אויספירן. אָו דער פּאַטער האָט אים געוואָלט אַרויסהײַבן פון זײַן פאַרזונקענקײַט, האָט ער אים געענטפּערט :

וואָס דרשנסטו מיר מוסר-רייד ?
האָט ער, צום טאַטן הויך געשריגן. —
כװײַס אויך נאָך וואָס איז פּסוק שטייט,

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

און וואָס דער פּסוק האָט פאַרשוויגן
ווייס איך אויך. עין תחת עין, הערסט ?
דאָס איבעריקע איז אַלץ אַ גראַבער ליגן.

האַב איך ציטירט די פּריערדיקע שורות און אַנדערע סטראָפּעס, כדי
צו ווייזן ווי נאַטירלעך ביי יאַנאַסאַוויטשן עס איז דער דיאַלאָג, אַפילו
די גראַמען זענען אַזוי אַריינגעוואַקסן אין דעם נאַראַטיוו, אַז נאָר אַ
געניטער לייענער פון פּאָעזיע קען זיך כאַפּן, אַז די פּאָעמע איז אַ גע-
גראַמטע.

אַ רייך יידיש לשון, אַ פּוילישס, פאַרמאַגט יאַנאַסאַוויטש, אַ בילד-
לעכקייט און אַן אינעווייניקסטן דראַמאַטיזם.

אַפריל, 1970

משה יונגמאן, אַ פּאָעט פון ישראל

משה יונגמאן האָט אָנגעהויבן שרייבן אין איטאַליע, וווּהין ער איז פאַרוואָרפן געוואָרן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין רוים האָט ער אָפילו אין 1947 אַרויסגעגעבן אַ ביכל לידער, וואָס האָט גערײסן „אין הינערפלעט“. ווי קומט ער קיין איטאַליע? געבוירן איז ער גאָר אין גאַליציע, אינעם יאָר 1922, נאָר אַז ער איז נאָך געווען גאָר יונג און די צווייטע וועלט־מלחמה האָט אויסגעבראַכן, איז ער אַריינגעפאלן צו די רוסי און זיי האָבן אים פאַרשיקט קיין סיביר, וווּ ער האָט געהאַקט וועלדער. נאָך דער מלחמה האָט ער זיך דערשלאָגן קיין פּוילן און פון דאָרטן איז ער אָנגעקומען קיין איטאַליע, פּונוואַנעט ער האָט געוואַלט פאַרן קיין ארץ ישראל.

איצטער וווינט ער אין טבעון, לעבן חיפה און איז דאָרטן אַ דירעקטאָר פון אַ קינדער־שולע. דערצייל איך דאָס אַלץ, וואָרעם מיר דאַכט זיך, אַז די ביאָגראַפיע זיינע האָט גאָר אַ גרויסע שייכות מיט זיינע לידער. דאָס לידערבוך זיינס, „שמיכלען פון ארץ הקודש“, דאָרף איינגטלעך זיין דאָס פערטע בוך זיינס, אָבער מיר דאַכט זיך, אַז אין פּאָעטישן פאַרנעם שטייט עס באַזונדער פון די אַנדערע ביכער זיינע.

כאַראַקטעריזירן אַ פּאָעט אין עטלעכע ווערטער איז אי אוממעגלעך, אי אומגערעכט צו אים, דעם פּאָעט. נאָר פאַרט זוכסטו דעם צד השוה אינעם פּאָעטס שאַפונגען, די שאַרפסטע שטריכן אין זיינע לידער, וואָס זענען בולטער פון די אַנדערע. משה יונגמאן וואַלט איך דערפאַר גער זאָגט, איז דער פּאָעט פון „רעאַליסטישן סימבאָליזם“. אויבנאויף קען זיך אויסדאַכטן, אַז די צוויי פּאָעטישע אייגנשאַפטן זענען סותר איינס

דאָס אַנדערע. רעאַליזם איז דער היפּוך פּון סימבאָליזם און אַקוראַט
אַזוי איז סימבאָליזם דער היפּוך פּון רעאַליזם.

ביי משה יונגמאַנען ווי ביי אַנדערע פּול-איבערלעבערישע פּאָעטן.
איז די דאָזיקע סתירה אָפּגעווישט. ער טראַכט נישט אויס קיין אימאַזשן.
ער זינגט נישט סתם לידער אין דער וועלט אַרײַן. אַלצדינג איז ביי
אים סאַליד איינגעוואַרצלט אין דער ווירקלעכקייט, נאָר ער פאַרמאַגט
דעם פּאָעטישן כּוח צו דער הייבן די ווירקלעכקייט צו אַ הויכן סימ-
באָליזם.

דאָס איצטיקע בוך הייבט יונגמאַן אָן מיט אַ ליד „על נהרות“ און,
אַז איר זאָלט פּרוּוון אויסטייטשן די עלף שורות פונעם ליד, וועט איר
זיך כאַפּן, אַז איר האָט נישט קיין אויסטייטש פאַר זיי. דער מיין גייט
אַבער אַ סך טיפּער, ווי דער טייטש וואָס איר וואָלט געקענט געבן. אַ
פּאָעטישער מיין איז דאָ, וואָס וואַקסט אַריבער דעם שכל, וואַרעם ער
איז די קורנטעסענץ פון דעם מענטשנס איבערלעבונג. וואָס, אַ שטיי-
גער, קענט איר אַרײַנטייטשן אין אַזעלכע שורות? —

אונדזערע פידעלעך לאַמיר אויפהענגען
איבער אונדזער אָפענער ווונד.
די גאַסן וויינען אין ירושלים,
נאָר נישט אָפּגעטריקנט אונדזער רעכטע האַנט.

אַדער שורות פריער: „קיינער האָט אונדז נישט פאַרשטאַנען,
אפשר וועלן שטיינער אונדז היינט פאַרשטיין?“ דער מיין זייערער איז
אין דער פּאָעטישער איבערלעבונג. דאָס ליד האָט ער געשריבן אין
1965 און נאָך מיר נאָך קומט אויס, אַז דאָס איז איינס פון די שטאַרק-
סטע צער-לידער אויפן גורל פון ירושלים אין פרעמדע הענט, וואָס
איז דאָ אין אונדזער פּאָעזיע. און באַלד דערנאָך גייען פינף לידער
אונטערן כּוללדיקן נאָמען „כּותל מערבי“, וואָס כאַטש ער באַזינגט
נישט די באַפרייונג פון דער וואַנט איז אַבער דאָ, ביים לייענען די
לידער, דאָס געפיל פון דער הויך-פּאָעטישער פרייד, וואָס —

מיטאַמאָל האַבן זיך געזען שטיין
אין שפיץ פון דורות און דורות.
מיטאַמאָל זענען פליגעלען געוואַקסן אין אונדז
צו דער זון.

געסלעך שמאלע
זענען מיטאמאל ברייט געווארן...

און ווייטער:

אונדזערע פנימער
האבן זיך מיטאמאל אפגעשפיגלט אין שויבן.
מיר האבן דערזען זיך
אנדערש —
אוראלט.

משה יונגמאנס לידער זענען אנגעגליט מיט ליבשאפט צום לאַנד,
אַבער ער רעדט נישט דערפון, איר שפירט די ליבשאפט אין די איי-
מאזשן, אין די פולע שורות, אין אַ זייטיקן זאַג, ווי: „מיט הונדערט
דורות שפּאַנען הינטער פלייצעס, אַ יינגל בין איך. רחל איז מיין מאַמע,
מיין באַבע איז שרה בת-טובים.“ דער פשוטער שכל איז, דאַכט זיך,
אַז שרה בת-טובים איז נענטער צו אונדז, ווי די מוטער רחל, ווי-זשע
קומט זי צו זיין די באַבע און רחל די מאַמע? נאָר אין פּאַעטישן געמיט
איז רחל נענטער, ווי שרה בת-טובים און משה יונגמאַן אַפּערירט אין
זיינע לידער מיטן סאַמע ריינסטן פּאַעטישן געמיט.

ער רייט אויף „אַ פייערוואַגן“ און ער יאָגט „אַריבער די ציטער-
דיקע אותיות פונעם סידור“ און די פרייד באַפרייט ער פון דער קייט,
— דאָס אַלץ איז דאָס געזאַנג נאָך דער זעקסטאַגיקער מלחמה, וואָס
ער האָט זיך אין איר, ווייזט אויס, אַליין באַטייליקט. איז דאָ דער עיקר
דער אופן פון אַרויסזאָגן די איבערלעבונגען, — אַן אופן, וואָס וואַקסט
אַריבער סתם ליד און דערגייט צו דער סאַמע העכסטער פּאַעטישער
מדרגה: מענטש און ייד.

אַריגינעל איז די סעריע לידער „אילת“. דער שטילער פּאַעט איז
גראַד דאָ כוואַטסקע, נאָר מיט אַ פרומקייט, וואָס דערמאַנט אַ חסידישן
יונגמאַן, וואָס אַט וואַרפט ער האַנטעכער אויף אַנדערע יונגעלייט און
אַט זיצט ער איבער אַ ספר און שאַקלט זיך מיט גרויס התלהבות. —

שריי איך נישט אני שלמה. ס'איז מיין אשמדאי
אַ בחורל אַ שוואַרצס, וואָס פירט מיך אום אין שענקען,
וואָס מאַכט ביים גלעזל אראק מיך געדענקען,
אַז ס'איז אילת אַ נייע, אַז אויך איך בין נייע...

וואָלט איך געקענט ברענגען אַן אַ צאָל שורות און גאַנצע לידער

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ן

וואָס באַווײַזן יונגמאַנס פּאַעטישן גאַנג פון רעאַליסטישן סימבאָליזם,
נאַר אויסקלייבן קלייב איך אויס עטלעכע שורות, וואָס לדידי זענען
זיי רעפרעזענטאַטיוו, דערפאַר וואָס אי זיי זענען ליריש, אי זיי זענען
סימבאָליש :

מיט די קלייגע טריט פון אַ קינד קאַז מען נאַר אַלץ
אויסמעסטן צען מאָל, הונדערט מאָל,
דעם זעלבן וועג.
אַרומגיין דעם אייגענעם שאַטן,
נישט פילן ווי ער ווערט אַלט.

רעדט נישט דער פּאַעט פון אַלט ווערן, נאַר ער שאַפט די אַט-
מאַספּערע פּונעם דאָזיקן אומפאַרמיידלעכן מצב ביים מענטשן. יאָ, קינ-
דער קענען אַלץ, אַפילו —

כאַפּ אַ שטיקל הימל אין האַנט,
מיינען : די וועלט איז בלאַ...

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס קינד איז דער פּאַעט אַליין, וואָס כאַפט אַ
סך מאָל אַ שטיקל הימל אין דער האַנט און רעדט זיך איין, אַז די וועלט
איז בלאַ.

ווי געזאָגט, באַזינגט נישט יונגמאַן ישראל, — ער איז בכלל נישט
קיין באַזינגער, אָבער פון די פשוטסטע שורות זיינע וואַקסט דאָס גע-
זאַנג פונעם בלאַנד. נעמט למשל, דאָס ליד „צפורי“, — דערציילט זיך
דאָ ווי אַ מיידל גייט צום קוראַל פון צפורי און ווי זקנות רעדן אויף
איר לשון הרע, בעת זי ווערט „צווישן קוסטעס גאַלד פאַרפאַלן. זקנים
האַב אויך, במחילה, נישט פיינט אַביסל רכילות, נאַר דאָס מיידל —

לויפט מיט פולע הימלען צווישן אַרעמס
צו די קוראַלן זוניקע צפוריס...

איר האָט נישט אין דעם ליד קיין סימן פון תנ"כישקייט און דאָך
איז עס פול מיט תנ"כישן אַראַמאַט.

גאַר פאַרכאַפט האַבן מיך די לידער פון סיביר. ווי איך האָב שוין
צום אָנהייב דערציילט, איז משה יונגמאַן געווען פאַרשיקט קיין סיביר,
ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ער איז דאַמאַלסט
געווען אַ בחורל פון אַ יאָר זיבעצן־אַכצן און איז אַט־דעם יונגן עלטער
האַט ער געהאַקט וועלדער און געלעבט אונטערן שווערן סטאַליניסטישן

רעזשים. איז אין ערשטן ליד פון סיביר זענען גענוג די דריי לעצטע
שורות פונעם סאַנעט :

דאָ וועל איך גאַרנישט קאַנען מער פאַרשרייבן,
חוץ מיינע טויטע פייגל, מיינע טריט,
וואָס קיינער אין דער וויסקייט הערט זיי נישט.

די סיבירער סעריע לידער איז, דאַכט זיך מיר, די קרעפטיקסטע, די
פיל-זאָגעוודיקסטע, וואָס דער פּאָעט האָט געשאַפן. דער פּאָעט דערגייט
צום העכסטן שוידער, אַז ער זאָגט: „געבליבן ווערטער בלויז, אַפילו
נישט קיין וועלף“. איז ער רעאַליסטיש, צי סימבאָליש-בילדעריש, נאָר
איר ווערט אויפגעציטערט פון אַזעלכע ווערטער :

מעסט דאָ זעגעכץ,
סע איז קלאַר ווי מעל,
איידער סע ווערט פאַרפּרוירן,
ליגט עס אויף דער צונג
און וואַרעמט...

ניין, ער דערציילט נישט פון טויט, נאָר „נעמען זענען קליין גע-
וואָרן. זיי ליגן באַהאַלטן הינטער אַ וואַלד. ביינאַכט קום איך אין חלום
זוך מיט אַ לאַמטערן: דער נאַמען נאָך דאָ, דער נאַמען אויך דאָ, און
דער — שוין האַלב אַפּגעמעקט“.

דאָס בוך, וואָס דער פאַרלאַג „המנורה“ האָט אַרויסגעגעבן זייער
שיין, פאַרנעמט אַרום 170 זייטן און איז איינע פון די גאָר שיינע מתנות.
וואָס ארץ-ישראל האָט צוגעטראָגן דער ליטעראַטור אונדזערער איבער
גאָר דער וועלט.

אין טרויער שיינט די זון

דער פאָעט, מיין איד, עפנט די פאָרטעטשקע צו זיך אליין מיטן אייגענעם אופן פון זיין בילדלעכקייט. לכל הפחות פאר מיר איז דער אופן פונעם פאָעטס בילדלעכקייט דער צונויפגעזאָנג פון די ווערטער, דער חזיון זיינער, — דאָס פאָעטישע געצייג זיינס, הייסט עס, — דער אַריינפיר אין דער וועלט זיינער. אַוודאי, תוכן איז עיקר שבעיקרים אין פאָעזיע. אָבער די פאָעטישע באַזונדערקייט אינעם פאָעט, די פערזענלעכקייט זיינע, איז דער אופן ווי ער דריקט־אויס דעם תוכן. דער פרווור שטיין איז: אַ שורה, וואָס נאָר ער האָט זי געקענט אַנשרייבן, וואָרעם זי טראַגט זיין פערזענלעכקייט.

אין איר בוך, „ליכט פון דאַרנבוים“ האָט קאַדיע מאַלאַדאָוסקי ממש מיך אַ כאַפֿיגעטאָן מיט אַ בילדלעכקייט, וואָס איז די סאַמע פשוט און דערפאַר אַווי טיף־זעעריש. עס איז קיין חכמה נישט סתם צו שרייבן בילדעריש. דער אימאַזש דאַרף זיין צונויפגעוואַקסן מיטן ליד. ער דאַרף זיין דער תמצית פון דער פאָעטישער איבערלעבונג. קאַדיעס בילדלעכקייט איז כולל דעם געדאַנק, די שטימונג דעם גאַנצן פאָעטישן ציטער אירן. אַז זי וויל, אַז —

אַ שעפּסעלע באַדעקט מיט ווייסע וואַלן
זאַל פאַשען זיך אליין —
און איד זאַל זיין אַ פאַסטעכל
ביי גאַט, —

איז נישט שייך צו זאָגן, אַז איר ווייסט אַקוראַט וואָס זי מיינט דערמיט. איר ווייסט אָבער אַ סך מער דערפון. איר דערשפירט אי דעם טרויער, אי די פאָעטישע שיינעוודיקייט, אי אַ וויזיע, וואָס דערהויבט די שורות צו הויכער פאָעזיע. ביי איר האָט „די שטילקייט וואָג פון אַ זיידענעם ווינט“ און אַן עלנטער מענטש „מאַנט פון חלום די חובות“. גאַט וועט

צושיקן „דעם קליינעם מלאך“. זאגט זי אין אן אייגנארטיקן טרייסט-ליד,

און —

מיט א קאנטשיקל פון זון און שטערן
וועט ער אפשטויבן פארזיר.

קאָדיעס לידער זענען טרויעריקע, נאָר אינעם בילדלעכקייט זייערן
ווערט דער טרויער אויסגעלייזט. זי איז אַנדערש אינעם איצטיקן בוך,
ווי אין די פריערדיקע, וואָס האָבן זי אַוועקגעזעצט אין דעם מזרח פון
דער יידישער פּאָעזיע. דאָ האָבן איך אינוינעם „חשוונדיקע נעכט“ און
„דזשיקע גאָס“. אין יענע לידער איז זי געווען קאָנקרעט. זי האָט דער-
הויבן די יידישע אַרעמקייט מיט קרעפטיקער בילדלעכקייט. אָבער אַפילו
דעמאָלט האָט זי געשריבן אירע קלאַסישע קינדער-לידער, וואָס זענען
חלום און שפּיל, וווּ דאָס אַרעמשאַפט דערציילט זיך ווי אַ מעשהלע. אין
די איצטיקע לידער, — דער רוב זייערער ריין-יחידישע, — איז דער
פּאָעטישער מעטאָד דער אייגענער: אַ מעשהלע פונעם מענטשנס טרוי-
ער. אַפילו אַזאַ טיף-טרויעריק ליד וואָס דריקט-אויס דאָס צייטווייליקייט
פונעם מענטשנס לעבן, איז אויך ביי איר אַ טרויעריק מעשהלע, — ווי
זי איז אויף אַן אינדזל, זי איז „נישט יונג און נישט אַלט“... זי ענדיקט
דאָס טרויער-מעשהלע מיט איין אויפבליציקער שורה:

איך בין פשוט ביי גאט אויף אַ ווייל.

אין די לירישע לידער אירע איז גאָט — אָדער דער מיטגייער מיט
איר, אָדער זי איז די קומערין צו אים. ביי אַן אַנדער פּאָעט, וואָס וואָלט
אַזויפיל געהאַט אַ שייכות מיט גאָט, וואָלטן מיר אפשר געמאַנט פרומ-
קייט, — פשוט יידישע אמונה. ביי איר אָבער פילן מיר, אַז גאָט איז,
ראשית, ביי איר אַ מין פּאַלקיצונויפבונד און, שנית, איז ער אַ פּאָעטי-
שער גאָט, וואָס האָלט פאַר איר „אַ לאַמפּ פון האַפּענונג, פון ווייסע
בערג דעם בלענד“. אַ מעשהלע-גאָט איז ער ביי איר. אַמאָל איז ער גאָר
אליהו הנביא, — דער גוטער אַלטיטשקער אונדזערער.

קאָדיע וויל זען דעם „געבענטשטן מאָרגנשטערן“, נאָר „דער וואָלקן
פון מיין האַרץ פאַרשטעלט פון מיר דיין ערשטע שיין“. אַזאַ טיפּער
טרויער וואָלט אין אייך אַרויסגערופן אַן אימה פינצטערניש, אָבער אַז זי
מאָלט בילדער, ווי „סע שפּרינגט אַ קעצל אויפן פּלויט פאַרטאָג, צו זען

דיין ערשטע שייך, צי „א קינד רייסט־אויף די בלויע אייגעלעך פאַר־טאַג, אָדער „דער אַלטער קלעזמער שפּילט אַ ניגון־אויף פאַרטאַג, — ליכטיקע בילדער, וואָס מיט אַ וואַלקן אין האַרצן קען זיי אַ פּאַעט נישט איבערלעבן, — ווערט גאַר קאַדיעס וואַלקן אָנגעטרונקען מיט „גער־בענטשטן מאַרגנשטערן“. פּרעג איך, חלילה, נישט אָפּ דעם „וואַלקן אין האַרצן“, נאָר די פּאַעטישע בילדלעכקייט אירע שטאַרקט זיך איבער אים און איז אים ממש מנצח.

די הויכע פּאַעטישע פּאַנטאַזיע אינעם חורבן־ליד „מירן גיין איבער יידישע הייזער, מיין פּידל“, איז איינע פון די שענצטע שאַפונגען פון דעם מין אין אונדזער פּאַעזיע. דער אויסדרוק „שענצטע“ איז אפשר פּרעמדלעך בנוגע אַ ליד וואָס איז דורכגעדרונגען מיטן חורבן־טרויער, אָבער טאַקע דערפאַר, וואָס דאָס ליד איז אַזוי פול מיט פּאַנטאַזיע און אַזוי שייך, איז עס טיפּער און אויך טרויעריקער. אַז זי זאָגט:

נישטאַ דער האַרציקער דלות, וואָס זאָל קומען אַנטקעגן
ווי אַן אַרעמע מאַמע אין ליבע פּאַנטאַפל, —

האַבן מיר דאָס פולע בילד פונעם אומגעבראַכטן שטעטל. אָבער מיר האָבן אויך גרויס־מענטשלעכע ליבשאַפט, וואָס איז אַליין אויסליזעריש. קאַדיע באַרגט „אַ סמיקל ביים בורא פון אויבן“ אויפצווועקן די ניגונים און איר הערט ממש די ניגונים, וואָס זי וועקט־אויף מיטן אויסגעפּאַנ־טאַזירטן פּידל אירן. גראַד די פּאַעטישע כלומרשטע שפּילעווודיקייט הייליקט דעם חורבן אַ סך מער ווי די לידער, וואָס מאַלן דעם חורבן מיט פינצטערע בילדער.

איז נישט שייך נאָכצוגיין ליד־נאָך־ליד, כאַטש אין לייענען דאָס בוך בין איך זיי נאָכגעאַנגען. וועל איך נאָך אַ קוק־טאַן אויפן ליד „מיר זענען איצט שוין ווי צוויי גרויע טויבן“. אַ ליד פון עלטער איז עס, נאָר די עלטער ביי קאַדיען איז נישט קיין טראַגזום, נאָר געמיט־לעכע חכמה.

מיר זענען איצט שוין, ווי צוויי געטרייע טויבן,
מיר קריגן זיך אַמאָל צוליב אַ סוועטער,
דו זאָגסט — ס'איז וואַרעם, איך שריי, ס'אַ קאַלטער וועטער,
און איבער אונדז דער שמייכל דער פּאַרגלעטער
צינדט אַן אַ יוגנטלעכע שייך.

„דער שמיכל דער פארגלעטער“ איז קאָדיעס פּאָעטישער אוצר. ער „פאָרגלעט“ דעם טיפּסטן טרויער, אָבער דערפאַר איז ער ברונעמדיק טיף.

אינעם בוך איז דאָ אַ פּאָעמע, וואָס הייסט „דער שטיינהאַקער פּון ראשון“ און פאַרנעמט אַכציק זייטן. איז פונעם נאַמען אַליין ווייסן מיר, אַז די פּאָעמע איז אַן ארץ־ישראַליקע. איבערגעלייענט האָב איך זי עטלעכע מאָל. נישט דערפאַר, וואָס זי איז געשריבן שווער, נאָר גראַד דערפאַר, וואָס צום אָנהייב נאָרט זי אָפּ מיט איר לייכטקייט. אויך דער־פאַר, וואָס אין איר דערציילט זיך כמעט גאַרנישט און דאָך איז זי פול מיט דראַמאַטיזם. דער דראַמאַטיזם פון דער פּאָעמע איז אַן אינערלע־כער, אַ גייסטיק־נשמעהדיקער און אויך אַ ראַנגלדיקער. איך וואַלט גע־זאָגט, אַז דאָ איז דער געדאַנקלעכער תּמצית פונעם יונגן יידן, וואָס איז געקומען קיין ארץ־ישראַל אַרויסצוראַנגלען פון זיך דאָס לויטערסטע. דאָס דערהויבנסטע, וואָס אַ יידישע נשמה פאַרמאַגט.

די גרויסע מעלה פון דער פּאָעמע איז, וואָס אין איר איז נישטאָ דער „פּיעכאַטנע“ ציוניסטישער אידעאָליזם. קיין איין מאָל רעדט נישט די פּאָעמע פון אויפבויען ארץ־ישראַל, פון אויסלייזן דאָס יידישע פּאָלק, פון שאַפן אַ מדינה. קיין דראַמאַטישע סצענעס זענען איר נישטאָ. די איינציקע דראַמאַטישע סצענע איז, ווי דעם באַראָן ראַטשילדס פרוי, — די אַריסטאָקראַטיש־יידישע באַראָנעסע, — שטייט אַ פאַרווונדערטע לעבן די שטיינהאַקערס און ווערט פון זיי באַצויבערט. אָבער אַפילו אַט־די סצענע איז אויך אַ רוחניותדיקע.

ווער איז דער העלד פון דער פּאָעמע? קיינער נישט. און אפשר איז גאָר דער חלום דער סאַמע גלאַוונער העלד אירער. נתן, וואָס איז כלומרשט אַן אַפיקורס, זאָגט: „איך מוז אַ שטיינהאַקער פון חלום זיין.“ און ברוך, דער עילוי, שרייבט אין אַ בריוו צו לאַהקען:

דער חלום איז קליגער, ווייסט מער און ווייסט בעסער
און האָט אַ ווייטערע ראייה.

די עטלעכע מענטשן, וואָס פיגורירן אין דער פּאָעמע, חלומען. זיי דערציילן פון זייערע חלומות, וואָס זענען אפשר דער פתרון צו דער פּאָעמע. די חלומות זענען „קליגער“, אָבער ביי קאָדיען זענען זיי טיף־

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

פּאָעטישע רעיונות. ברוכל, דער עלוי, וואָס איז געבליבן אינעם געמיט זיינעם אַ טראַדיציאָנעל-גלויביקער, חלומט אויף דער וואָר:

דו ביסט אַ יד,
ווייל יעדער יד
איז סתם אַ יד.
זיין נאָמען איז אַ צייכן בלויז,
אַז ער געהערט צו יעקבס הויז.
זיין נאָמען איז אַ צייכן בלויז.

קאָדיע האָט גענומען דעם חלום פון אַ דור און אים אויסגעפורעמט אין ריינער פּאָעזיע. די פּאַרעם אפילו איז דאָ אַן אַנדערע, ווי אין די אַנדערע פּאָעטישע שאַפונגען אירע. געוויינטלעך איז איר פּאָעזיע נישט געבונדן מיטן ריטם און מיטן גראַם. אין דער פּאָעמע האָט זי זיך, באַ-ווסטזיניק און אינטוויטיוו, געצוימט און אַפילו געשאַפן זייער געלונג-גענע גראַמען. זי האָט ווייזט אויס, דערפילט די נייטיקייט זיך צו צוימען וואָרעם די פּאָעמע איז אַזוי הויך-פליעוודיק, אַז אַן דעם פּאָעטישן ציימל וואָלט זי פּאַרפליגן צו ווייט.

דער כלומרשטער אפיקורס, נתן, זאָגט ברוכן:

איך האָב אַנומלטו געזען אַ דאַרן אַנגעצונדן,
דאָס פייער האָט אַ פלאַם-געטאַן און זיך צעזונגען.
איך האָב דעם סנה דערוען אין זיינע פייערדיקע ווונדן
און האָב דעם רויך אַ צי-געטאַן אין מיינע לונגען.

נתן, הייסט עס, חלומט אויך. אמת, ער זאָגט, אַז דער חלום איז „דער יאָוש אַ פּאַרשטעלטער“, אָבער פּאַרט חלומט ער. אַפילו, אַז ער זאָגט:

כ'בין אַהער געקומען. כ'האָב צו גאָט אַ טענה
און מיטן מלאך וויל איך ראַנגלען זיך נאָכאַמאל,
פאַרוואָס האָט ער די בלויע הימלען פון אוקראַינע
פאַר מיר געמאַכט אַ יאַמערטאַל ?

איז עס אויך אין תוך חלומדיקע רייד. אָבער דער חלום, וואָס שוועבט איבער דער גאַנצער פּאָעמע, איז אַנגעזונניקט מיטן יידישן תוכן. קאָדיע האָט געוואָלט אַריינהאַקן אין שטיין דעם יידישן פּאַלקס-חלום און גע-שאַפן אַ רייך-פּאָעטישן, הויך-גייסטיקן לידער-צונויפברנד.

וועגן קאדיע מאלאדאווסקי

די שווערסטע עובדה איז צו רעדן פון א שרייבער, באזונדערס א פאָעט, וואָס ס'איז גרינג פון אים צו רעדן. דער פּאָעט, וואָס איר האָט אים ממש אויף דער האַנט, אַזוי קלאַר איז ער אינעם אויסדרוק זיינעם, אינעם אימאָזש, אין די געדאַנקען, — אַט דער פּאָעט האָט באַהאַלטענע ווינקעלעך, וואָס אַז איר דרינגט נישט אַרײַן אין זײ, באַגײט איר ממש אַ זינד קעגן דעם פּאָעט. נעמט טאַקע, למשל קאָדיען, כאַטש מיר קענען זי אַז זי איז בטבע נישט קײַן גרינגער מענטש, איז זי אין די לידער אירע, אין אַ סך פון זײ, — אַזוי שפּילעוודיק־גרינג, אַז אַן עלטערער ייד, ווי איר, הויב אויך אָן אונטערצוזינגען ביים לייענען זײ.

נאָר דאָ שטעלט זיך פאַר מיר אַ קשיא: זענען קאָדיעס שפּילעוודיקע לידער באמת שפּילעוודיק פּאָעטיש געמיט, זינגט פון איר דאָס זינגעוודיקע ליד, אָדער זי שאַפט דאָס געזאַנג דורך זינגעוודיקע מיט־ לען? אפשר האָב איך זיך נישט צו קלאַר אויסגעדריקט, וועל איך פרוּוון זײַן אַביסל קלערער און דער אויבערשטער זאָל מיר העלפן. פאַר אַ ביישפּיל וועל איך נעמען דאָס ליד „אין ירושלים קומען מלאכים“. אין תוך איז דאָס געמיט פונעם ליד נישט קײַן גרינגס. וואָרעם רעדן רעדט זיך פון די טרוקענע ביינער וואָס דאַרפן דער־ וואַכן. מיט וואָס זשע דערגרייכט קאָדיע די זינגעוודיקע לייכטקײט פונעם דאָזיקן ליד? מיט איבערחזרן אין יעדער סטראַפּע די צוויי שורות — „ס'קומט יעדער טאַג איינער, ס'קומט יעדער טאַג איינער, ביז ס'וועלן דערוואַכן די טרוקענע ביינער“.

ווייטער אינעם ליד איז דאָ אַ פּאַלקישקײט, וואָס איז נישט קײַן נאַכגעמאַכטער פּאַלקסמאַטיוו, נאָר איז אַרגאַניש צונויפגעוואַקסן מיטן מאַטיוו. די מדרגה פון פּאַלקישקײט איז לפי דעתי אַ העכערע, ווי די

אפרים אויערבאך

אומגליקלעכע פאלקסטימלעכקייט, וואָס אַ סך ווילן מיט איר פאַרדעקן זייער פּאָעטישע נאַקעטקייט. אוודאי געפין איך אינעם דאָזיקן ליד אַ גרונט־חסרון קאָדיעס און דאָס איז ווערטער, וואָס הענגען אין דער לופטן. למשל, אין דער ערשטער סטראָפּע זאָגט זי:

אין ירושלים קומען מלאכים
און עפענען טירן אין יידישע הייזער,
זיי לערנען די קינדער צו ליב האָבן תורה,
צו שוויגן אין חכמה,
צו ווערן די שפייזער.

בין איך, ערשטנט, מסופק, צי אין אונדזער שטייגער קומען מלאכים. אליהו הנביא איז יאָ דער אַרומגייער איבער יידישע הייזער, אָבער מלאכים זענען געקומען נאָר צו אברהם אבינו (און קאָדיע האָט טאַקע אַ דערהויבן ליד „די דריי אורחים“). אין יידיש איז דאָ אַן אויסדרוק „אַ פאַרטראָגענער מלאך“, וואָס איז גאַרנישט אַזוי געהויבן לגבי דעם מלאך. נאָר מיר האָבן דעם אַביסל אפיקורסישן זאָג פאַרגיטיקט מיט אַן אַנדער זאָג: „גוט ווי אַ מלאך“.

זענען מיר שוין מושווה מיט די מלאכים, האָבן מיר די לעצטע שורה: „צו ווערן די שפייזער“, — די מלאכים הייסט עס, לערנען די קינדער אין ירושלים צו ווערן די שפייזער. וואָסערע שפייזער? וועמעס שפייזער? אַוודאי איז דער גראַם הייזער מיט שפייזער זייער אַ גוטער, הלוואי אויף מיר געזאָגט. נאָר קשה איז מיר נאָך אַלץ, און קשה איז אַוודאי דעם קינד, וואָס לייענט דאָס ליד, וואָס פּלוצלינג לערנען מלאכים די קינדער צו זיין שפייזער.

קאָדיע פילט אַן די לידער אירע מיט פּאַנטאַזיע, — טיף דורכגע־טראַכטער פּאַנטאַזיע, — און אין דעם דאָזיקן זין איז זי איינע פון די גרויסמיסטערס אין אונדזער פּאָעזיע. קאָדיע האָט אָנגעשריבן אַ באמת ווונדערלעך ליד, וואָס הייסט „בלוי און ווייס“. אַוודאי, אין אַנאָ ליד קען דער פּאָעט נישט אויסקומען אַן פּשטלען זיך. אָבער אונדזער קאָדיע האָט אויף איר שטייגער אַרויסגעזונגען די פּשטלעך: „דאָס בלוי איז פון ים, וואָס גאָט האָט געשפּאַלטן“ און ווייס וואָס איז? „דאָס ווייס איז דער אַפּשין, דאָס ליכט פון נבואה“... זי דערגייט נאָך טיפּער מיטן ליד, וואָרעם אין די עטלעכע סטראָפּעס צייכנט זי אַן אַ פּאַנטאַסטיש־

טרויעריק, העראַיש בילד פון אונדזער גאַנג אין דער געשיכטע. פריער האָב איך דערמאָנט דאָס ליד „דריי אורחים“. ווי געוויינלעך ביי קאָדיען איז עס אַ דערציילעריש ליד און, ווידער ווי געוויינלעך ביי איר, איז עס פּאַנטאַסטיש אין דער פשוטקייט. וואָרט דער ייד אויף די דריי טראַדיציאָנעלע אורחים אונדזערע, וואָס נאָך פון אברהם אַבינוס צייטן קומען זיי צו אונדז אומגעריכט. איז כאַטש קאָדיע האַלט זיך שטרענג ביים נאַראַטיוו, איז אָבער דאָ אַ נאַכקלאַנג, וואָס גיט אייך צו פילן, אַז זי אַליין וואָרט אויף די דריי אורחים און, נאָך ווייטער, אַז מיר אַלע וואָרטן אויף זיי. אַז איך וואָלט געוואָלט זיין עקספּאַנסיוו, וואָלט איך געזאָגט: אַז וויל איז צו דער אומה, וואָס וואָרט אויף די דריי אורחים.

קאָדיע, אַז מיר רעדן אַמאָל פון פּאַעזיע, — און ווען רעדן מיר נישט? — זאָגט: דער עיקר איז די שורה. זי וויל מיר איינרעדן אַז זי איז מבטל כל ערליי אומרעכטן פון אַנדערע שרייבער לגבי איר, לגבי מיר, בכלל לגבי איינער דעם אַנדערן. איז ערשט פאַראַכטאַגן האָב איך אַנגעשריגן אויף איר: קאָדיע, הערט אויף מיט דער שורה, וואָרעם איר זענט נישט קיין שורה־פּאַעט, איר זענט דער פּאַעט פונעם גאַנצן ליד. מיינען מיינט עס, אַז נישט די שורה איז ביי איר בולט, נאָר דער צו-נויפגעזאַנג פון די שורות, דאָס שאַפן דאָס ליד.

איז אין תוך האַלט איך זיך ביים דאָזיקן אַפּשאַץ מיינעם, נאָר אַז איך האָב עטלעכע טעג אַריינגעקוקט אין אירע לידער, זיי איבערגע-זונגען אין זיך אַליין, האָב איך געפונען די שורה, וואָס קאָדיע פּרוּווט מיר אַ סך מאָל מיט איר פאַררעדן די ציין. פאַרשטייט איר דאָך, אַז נישט איין שורה מיין איר, נאָר אַ סך שורות, וואָס זענען צעוואָרפן דאָ און דאָרטן אין די לידער און לויכטן, ווי שטערנדלעך, — יעדער שטערנדל מיט דער אייגענער, טיף־אינערלעכער שייַן. נעמען מיר, למשל אַזאַ שורה, וואָס מיט איר הייבט זי אַן דאָס ליד „אחד מי יודע“. די שורה לייענט זיך —

יונג זענען די פייגל אין דעם אַלטן לאַנד, —

איז ערשטנס דער קאָנטראַסט: יונגשאַפט פון פייגל, אַלטשאַפט פון לאַנד. צווייטנס, אַז איר זענט געבענטשט מיט אַביסל פּאַנטאַזיע, וואַקסט

אפרים אויער באך

די איינע שורה אויס אין אייער איבערלעבונג און ווערט פאר זיך אליין א גאנץ ליד. דאס גאנצע ליד איז געבויט טראדיציאנעל-הגדהדיק, נאך ווידער האב איך דא געפונען א שטרויכל: דאס ווארט איבעראל. בפרט אז ס'שטייט פאר די יידיש-ווארצלדיקע ווערטער נותן מטר, נותן טל. דערווייל, אין געאיל צו כאפן קאדיען ביי אירע שורות, האב איך איבערגעהיפט דאס ליד „ווידערקול פון ירושלים“. ווידער איז אינעם דאזיקן ליד דא די שכלדיקע לעגענדארישקייט קאדיעס, נאך דריי שורות גייען דא ארויס פונעם שטייגער-געוויינטלעכקייט. זי פרגעט דעם מלאך:

... וואס טראגסטו,

שליח פון דער וועלט?

האט ער געזאגט: ירושלים.

כ'האב אים געפרעגט: צי האסטו טרייסט פאר מיין הארץ,

וואס איז געוואנדיקט פון געבוירן-אן?

האט ער געזאגט: ירושלים.

מיר דאכט זיך, אז קאדיע האט נאכדעם, ווי זי האט די עטלעכע שורות אנגעשריבן, זיך אונטערגעשעמט, נאך אונדז הייבט נישט אן צו ארן די בושא אירע, — מאלע וואס א ליטוואטשקע קען זיך שעמען, — פאר אונדז האט זי זיך ארויסגעכאפט מיט א טיף-נשמהדיקן אמת.

מיר דאכט זיך, אז כ'וועל נישט צו ווייט אוועקבלאנדזשען, אז איך וועל זאגן, אז ביי קאדיען ווערט אמאל א ליד געבוירן צוליבן קלאנג פון א ווארט. דער פראצעס, ווי לידער ווערן געבוירן, איז א קאמפליצירטער און, מיר דאכט זיך, אז ער וועט קיינמאל נישט אויפגעקלערט ווערן. נאך קאדיען כאפ איך א סך מאל ממש ביי דער האנט. דאס וואנדערלעכע ליד „די ווייסע ציג פון כפר סבא“, מאל איך זיך אויס, איז געבוירן געווארן אויף אזא אופן: זי האט געהאט א ווייסע ציג, וואס איז איר נאכגעגאנגען נאך פון בערעזע, אבער ווו באזעצט מען איצטער די ווייסע ציג? און דא האט נאכגעקלונגען דער שיינער נאמען פון דער אלטער קאלאניע אין כפר סבא. האט זי די ווייסע ציג אירע מטריח געווען קיין כפר סבא און, גלייבט מיר, אז זי, די ווייסע ציג, האט דארטן גאר א טייערע מערכה. דאס אייגענע איז געשען מיטן ליד „אויפן הויכן בארג כרמל“, וואס קאדיע האט. סיי די שטוב און סיי די מיידעלעך ווי טיבן זענען אלע פון בערעזע. און ס'איז א נחת צו זען, ווי סיי די ווייסע ציג פילט זיך גאר

אויף דער וואַגשאַל

היימיש איז כפר סבא און די מיידעלעך, ווי טויבן און „פנימלעך ווי זונען קלאָרע“, פילן זיך היימיש אויפן כרמל. צי קאָדיע האָט עס אונדז גער-
וואַלט זאָגן צי נישט, איז נישט וויכטיק, נאָר וויכטיק איז, וואָס מיר
לערנען פון די לידער, און דאָס איז, אַז גרונטאַוונע יידישקייט איז נישט
אַנדערש, אַפילו אויף אַזאַ ווייטן מהלך ווי פון בערעזע ביזן כרמל.
כדי נישט איבערצוכאַפן די מאָס וועל איך אַוועקשטעלן אַ סוף
פסוק און זאָגן: קאָדיע איז אַ וונדערלעך צעבליטער צווייג אויפן
רייכן בוים פון דער יידישער פּאַעזיע און געבענטשט זאָל זי זיין און
יאָרן נאָך זאָל דער צווייג וואַקסן און בליען.

אַקטאָבער, 1968

וועגן שמשון מעלצער

אין שמשון מעלצערס בוך פון קרוב צו זעקס הונדערט זייטן, „אור זרוע“, איז איינס פון די ערשטע לידער „אשירה לרש"י" — זינגען וועל איך צו רש"י. איז דאָס ליד אַ געזאַנג צום גרויסן פּאַלקסטימלעכן מפורש, נאָר נאָכמער איז עס אַ געזאַנג צום יידישן לעבנס שטייגער, וואָס איז אַפּגעווישט געוואָרן פון דער וועלט. שמשון מעלצער איז נאָך אַ יונגער מענטש — ערשט אַריבערגעשפּאַנט די פּופּציק יאָר. — אַנ-געהויבן צו גיין אין חדר האָט ער נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַז ר' אהרן מלמד איז צוריקגעקומען פון דעם שלאַכטפעלד, אָבער ער האָט אין זיך איינגעזאַפּט דאָס יידישע לעבן אינעם קליינעם גאַליצישן שטעטל מיט אַזוי פיל פּרישקייט און פּאַרביקייט, אַז ביז היינט שעפּט ער דערפון די עטישע פּולקייט זיינע.

אשירה לרש"י — לפי שזכרו מתעורר בלבי בילדות,
כתכלת שמים בפרוס חג הפסח, כירק בחג השבועות,
כוהב השבולת באב ואלול, כאודם שלכת בסמיו.

די רש"י־איבערלעבונג איז אַ לערנערישע, אָבער נאָכמער איז זי לירישע, „ווי דאָס בלויקייט פונעם הימל נאָך פּסח, ווי דאָס גרינס — שבועות־צייט“. און ער מאַלט אינעם ליד בילדער, ווי דאָס לערנען חומש מיט רש"י האָט אַריסגערופּן אין זיין קינדערשער פּאַנטאַזיע — „מיר זענען געווען דערשראַקן פון גאַטס גרויסקייט, וואָס זאָגט און זיין זאָג ווערט טואונג“. נעם איך דאָס ליד פּאַר אַ מוסטער, נישט דערפּאַר וואָס עס איז דאָס אויסגעצייכנטסטע אין בוך, נאָר דערפּאַר וואָס דאָ קומט בולט צום אויסדרוק דאָס געמיט פונעם פּאַעט, וואָס האָט אין דער העברעישער פּאַעזיע פון היינטיקער צייט געפונען אַן אָנהאַלט אין יידיש־זיינעם. שמשון מעלצער איז אָבער נישט נאָר דער פּאַעטישער דערציִי-קיט, אין אונדזער שטעטלשן לעבנס־שטייגער און אין דער ראַמאַנטיק

לער פון שטעטלשע מעשהלעך, דער מאַלער פון רבישע געשטאַלטן, דער געשטאַלטיקער פון אַמאָליקע יידן, ער איז אויך דער יידיש־פּאַעט אין העברעיִש.

קודם איז וויכטיק זיך אַפּצושטעלן אויף זיין לשון, וואָס ער באַ־הערשט מייסטעריש און וואָס שעפּן שעפּט ער עס פון די טיפּסטע, רייני־סטע פּאַלקס־קוואַלן. יאָ, עס איז דאָ אַ פּאַלקישער העברעיִש, וואָס גע־שאַפּן האָט אים די הלכה, די אגדתא, די שאלות ותשובות און די ישיבה. דער מין העברעיִש, וואָס האָט געגאַלטן פאַר לשון־קודש, איז געווען באַאיינפלוסט פון יידיש אין זיין בייג, אין זיין געבוי און אַפילו אין שפּראַכלעכער פּסיכיק. שמשון מעלצער האָט דעם לשון־קודש גענומען און האָט אים באַרייכערט מיט ווערטער־נעאַלאָגיזמען, אָבער אים נישט אַרויסגעריסן פונעם קלימאַט זיינעם. איר לייענט שמשון מעלצערס פּאַ־עטישע דערציילונגען און איר שפּירט אין זיי דעם טעם פון לשון־קודש און, דער עיקר דעם טעם פון יידיש. ער נעמט יידישע ווערטער און פּאַרלשון־קודשט זיי. ער נעמט לשון־קודשדיקע ווערטער און פּאַר־יידישט זיי. ער ברענגט יידישע ווערטער, וווּ זיי זענען פּאַעטיש נייטיק, און שטעלט זיי אַריין ווי זיי זענען. ביי אַן אַנדערן וואַלטן זיי אפשר אַרויסגעסטאַרטשעט, ביי אים זענען זיי אַריינגעוואַקסן אין דער ווער־טער־סביבה, זיי אַטעמען מיט דער פּאַעטישער לופט פונעם ליד.

אינעם ליד, וואָס איך האָב פּריער דערמאָנט, פּאַרטייטשט ער אויפן רש"י־שטייגער, אָדער ווי דער מלמד האָט פּאַרטייטשט, דעם פּסוק „ואני, און איך יעקב“. איז דאָך, דוכט זיך, פשוט: איבערטייטשן רש"י, וואָס האָט דעם פירוש זיינעם געשריבן אין העברעיִש. אַז איר קוקט זיך אָבער צו, ווי שמשון מעלצער האָט געהאַט פאַר זיך אַ פּראַבלעם איבערצוגעבן אַ געזאַנגיקן טייטש אין העברעיִש, אָבער אין אַזאַ העברעיִש, וואָס זאָל נישט פּאַרלירן דעם טעם פון יידיש, זעט איר וויפיל פּאַעטישע מייסטערשאַפט ער האָט פּאַרווענדט אויף די עטלעכע שורות. ער האָט געדאַרפט פון לשון־קודש מאַכן העברעיִש און פון העברעיִש — לשון־קודש און אין ביידע אַריינגיסן דעם טעם פון יידיש. מיט אַזעלכע מייס־טערדיקע וואַרט־קאַמבינאַציעס איז פול דאָס בוך „אור זרוע“ און, אַז איר לייענט עס, רעדט צו אייך, זינגט צו אייך, דאָס איינגעוואַרצלעטע

יידישע לעבן, וואָס איז אויסגעריסן געוואָרן און געבליבן איז נאָר דער שעפּערישער גייסט, וואָס לעבט עס אויף אַזוי פּריש, אַזוי צעבליט, ווי שמשון מעלצער טוט עס.

שמשון מעלצער איז דער יוצא מן הכלל אין דער ישראלדיקער פּאָ-עזיע און דערמיט פילט ער אויס אַ גרויס שלחות — אַחוץ די ריין פּאָעטישע ווערטן וואָס ער שאַפט. דאָס איצטיקע בוך זיינס נעמט אַריין די פּאָעמעס און באַלאַדעס וואָס זענען שוין פּריער דערשינען אין בוך פּאַרעם, אין עטלעכע אויפלאַגעס. זייער ווייניק לידער-ביכער אַרבעטן זיך אַרויף אויף מער ווי איין אויפלאַגע, נאָר גראַד מעלצערס יידיש-און יידישקייט-לידער-ביכער ווערן פּאַרקויפט אין טויזנטער עקזעמ-פּלאַרן. דאַרפן מיר דערפון אפשר לערנען, אַז דער אַנגענומענער כלל, אַז שטעטל-ליטעראַטור איז פרעמד דעם ישראל-לייענער, איז גאַרנישט אַזאַ פעסטגעשטעלטער כלל. מיר האָבן שוין געזען פון אַז אַנקעטע אין די שולן, אַז אַחוץ ביאַליקס לידער געדענקען די שול-קינדער מער פּרצן און שלום-עליכמען — ביידע איבערגעזעצט פון יידיש — ווי קאַרענאַסטע העברעיִשע שרייבער. מעלצערס העברעיִשע לידער, וואָס זענען אין זייער טיפּן תּוך יידישע לידער, זענען פון די געלייענטסטע און געלערנטסטע אין לאַנד.

וואָס דערציילט שמשון מעלצער אין זיינע פּאָעמעס און באַלאַדעס ? ער דערציילט פון חסידות, פונעם בעל-שם-טוב, פון הערשעלע אָס-טראַפּאָליער, פון יידישע פּאָלקס-מענטשן, פון באַבעס און זיידעס, פונעם אַרעם-רייכן יידיש-שטעטלשן לעבן. ער דערציילט פשוט, נאָר מיט אַזאַ קינסטלערישער פּשוט, וואָס נאָר אַן אמתער פּאָעט איז בכוח צו איר צו דערגיין. ער ברענגט דעם „אור זרוע“ — די גייסטיקע שיין פון יידישן לעבן — און היט זיך אויס פון סענטימענטאַליזם. ליבשאַפט — יא, אָבער סענטימענטאַליקייט — נישט. דאָס איז די גרויסע מעלה פון די לידער, זייער באַזונדערער אַראַמאַט, זייער קרעפטיקייט סיי אין געבוי און סיי אין אויסדרוק.

דער פּאָעט פון „אור זרוע“ פאַרמאָגט אויך אַ פּאָעטישע חכמה, וואָס איר שפּירט זי אינעם ריטעם, אין די זייטיקע זאַגעכצן. אַזוי, למשל, זאָגט ער אינעם ליד „לילאָך“: „דריי מאָל צווינגט מען דעם מענטשן

צו נעמען בלומען: אז ער האט חתונה; אז א זון ווערט אים געבוירן; אז ער איז אן אבא. דריי מאל, און דריי מאל זענען די קאפיטלעך פון יעדער מענטש-דערציילונג; וויל איז דעם, וואס האט נאך נישט בא-קומען אלע בלומען, די דערציילונג פון אים איז נאך נישט פארענדיקט. זאגט ער עס מיט א קלוגן שמייכל, וואס איז פול מיט טרויער און לעבנס-דערפארונג — פאעטישע, לירישע דערפארונג.

די חסידישע מעשה מעלצערס זענען, אין זייער רוב, איבערדער-ציילטע פון דעם חסידישן פאלקלאך, אבער דער עיקר אין זיי איז דער אופן, ווי ער דערציילט זיי, זייער עפישע ריזיקייט, זייער אינעווייניק סטער פאטאס און צו דער אייגענער צייט דאס פשטות. שמשון מעלצער, וואלט איך געזאגט, איז פול מיט חסידישער קולטור, וואס אריינגעבר-מען האט ער זי אין זיך פון אינעווייניק, פונעם לעבן, פון דער סביבה זיינער. אז ער דערציילט פונעם בעש"ט, געשטאלטיקט ער אים, נישט נאך די מעשה דערציילט ער. מיט עטלעכע דינע שטריכן וואקסט-אויס דאס לעגענדאריש-ווירקלעכע געשטאלט, וואס האט אזוי באאיינפלוסט דאס יידישע לעבן און געמיט. אזוי, אז דערציילט פונעם שפאלער זידן, פונעם מענשיבוזשער און אנדערע רביים. ער וועבט ארום די געשטאלטן זיינע מיט א קרוין פון ליכט, אבער ער נעמט ביי זיי נישט צו דאס מענטשלעכקייט, דאס בשר-ודמיקייט זייערס. זיי ווערן געשטאלטן, וואס איר לעבט זיי איבער, ווי זיי וואלטן הינט געשפאנט צווישן אונדז. מיר דאכט זיך, אז שמשון מעלצער וויל אונדז זאגן: דער מענטש איז א ליכט-באקרוינטער, אז איר דערגראבט זיך נאך צום סאמע תוך פון זיין נשמה.

אין אונדזער לעבנס-שטייגער זענען געווען מעשה-דערציילערס, וואס האבן די קלענסטע געשעעניש געקענט פארוואנדלען אין א מעשה. שמשון מעלצער איז דער מעשה-דערציילער, וואס אפילו, אז ער דערציילט פון זיין אייגן לעבן, פון א מומען, א ברודער, די קינדערשע ליבעס, איז די פארעם, דער סטיל, דער אראמאט — מעשהדיק.

אין שמשון מעלצערס באלאדעס איז דא די קוואליטעט פון דער פאלקס-באלאדע, נאך קינסטלעריש ראפינירט, באלויכטן פונעם פאעטיס יחידשן געמיט. איר שפירט אין זיינע מעשהס, ווי פון אים זינגט ארויס

דער געבוירענער מעשה-דערציילער, וואָס דאַרף נישט קיין אויסטערלישע געשעענישן אויסצוועבן די קאַנווע פון זיין דערציילונג — דאָס געוועב אַליין פאַרשאַפט אים שעפּערישע פּרייד. ער שטעלט זיך דערביי אַ קינסטלערישן ציל: דעם מענטש צו דערהייבן, מלמד זכות זיין אויף אים, ווי ער וואָלט געזאָגט, אַז דער מענטש איז מיט זיין געבוירן ווערן עלנט און מיר דאַרפן אים פונעם עלנט זיינעם אויסלייזן — מיט אַ מעשה פון אים.

זענען די חסידישע מעשהס זינע טאַקע אויסגעוועבט אויף דער קאַנווע פון אויסלייזן דעם מענטש — אַמאָל דורך וואָרט, אַמאָל דורך טראַנג און אַמאָל נאָר דורך אַ שמייכל. גייען-דורך אינעם בוך געשטאַל-טן, וואָס ווערן אייך נאָענט מיט זייער ליכטיקייט, מיט זייער פּראַקטיקייט. אַפילו דער גרויסער למדן איז אין שמשון מעלצערס מעשהלעך פשוט, ער געפינט אין אים דאָס פשוט-מענטשלעכע, דאָס ציטערדיקילירישע. דער שפּאַלער זיידע איז אין חסידישן פּאַלקלאָר אַ ביזער, אַ שטרענ-גער, דער עיקר אין זיין מחלוקת מיט ר' נחמן בראַסלאָווער. אין דער באַלאַדע מעלצערס, „דעם זיידנס קאַזאַטשאַק“, איז דער רבי פון שפּאַלע פול מיט גוטסקייט, טראַגיש-מענטשלעך. דאָס געמיט פונעם פּאַעט האָט אים אויסגעשטאַלטיקט אויף זיין אייגענעם אופן.

אַ מייסטער פון פּאַעטישער פאַרעם, שמידט שמשון מעלצער אויס זיינע פּערזן אין אַ וויגעוודיקן ריטעם, אין איבערראַשנדיקע גראַמען, וואָס אַ סך מאָל זענען זיי אינערלעכע, אינמיטן די שורות, אַזוי אַז זיי שרייען נישט אַרויס, נאָר וואַקסן אַרויס פון דער שורה. עטלעכע באַ-לאַדעס ענדיקט ער מיט סטראַפּעס אויף יידיש. שוין אַפּגערעדט פון ווערטער און יידיש-פּסוקים, וואָס ער ברענגט אינמיטן די שורות.

שמשון מעלצער איז, חוץ די אַלע שבחים וואָס מען גיט אים, בכלל פול מיט יידיש-גאַליצישן לעבנסשטייגער, וואָס אַריינגעבראַכט האָט ער אים אין דער העברעישער פּאַעזיע. קיין גרויסער בקי אין דער געאָגראַפיע פון גאַליציע בין איך נישט און איך ווייס נישט ווי ווייט טלוסט, אַדער טויסט — מעלצערס געבוירנשטעטל, איז פון ביטשוטש, וווּ ש. י. עגנון איז געבוירן געוואָרן און געוואַקסן. איך ווייס אָבער, אַז שרייבעריש איז דאָס שייכות צווישן זיי גרויס. בידיע האָבן אַריינגעבראַכט אין העברעישן

לשון דעם יידישן לעבנסשטייגער, וואָס ביים ליינען זייערע זאָכן האָט איר די אילוויע, אַז איר לייננט יידיש. נאָר דערוועגן וועל איך זיך דער-וועגן צו זאָגן, אַז שמשון מעלצערס אויפטו איז פון אַן אַנדער מאָס, וואָרעם ער האָט דעם לעבנסשטייגער אַרויסגעזונגען אין געשמידטע פערזן און, ווער סע האָט אפילו אויף יידיש געשריבן לעבנסשטייגערשע פאָעמעס, דער ווייסט ווי שווער סע איז צו באַהערשן די געצוימטע לידער-פאָרעם ביים איבערגעבן לעבנסשטייגער, וואָס איז בטבע פריי, צעשפרונגען, אָן אינערלעכער דיסציפלין.

שמשון מעלצערס אויפטו איז דערפאָר נישט דאָס לשון אַליין, וואָס איז אין הוך אַ מין נייער מדרש, אַדער עין-יעקב, וואָס יידן האָבן שבת בין מנחה למעריב געלערנט אין בית-מדרש; דער גרויסער קינסטלעריי-שער אויפטו זיינער איז אויך, וואָס אינעם געצוימטן ליד האָט ער אַריינגעזונגען דעם אומגעצוימטן לעבנסשטייגער. נעמט, למשל, דאָס ליד אויף זייט 129 פונעם בוך „אַלף“ און קוקט זיך צו צו דער פאָרעם פונעם טאָפלטן גראַם אין דער שורה:

חתור, כידוע, בעל - חי הוא צנוע...

איז דאָך, דאָכט זיך, שיינ און מייסטערדיק? ניין, די צווייטע שורה הייבט אַז:

שלו וכנוע...

דער עיקר אָבער איז, וואָס אַלע שורות קומען אַרויס אַזוי זינגעוודיק, דערציילעריש און נאַטירלעך, אַז ערשט אַז איר ענדיקט דאָס ליד, כאַפּט איר זיך ווי דער פאָעט האָט אייך אַריינגענאַרט אין אַ מייסטערדיק געבויטן ליד, — אַזוי מייסטערדיק, אַז איר זענט אַפילו נישט חושד, ווי גרויס סע איז דער אויפטו זיינער.

וואָס איז שייך, ווידער, דעם לשון, וואָס אַ סך מאָל כאַפּט איר זיך אַפילו נישט, אַז איר לייננט העברעיש, איז וויכטיק אַנצוווייזן, אַז דאָס בוך „אַלף“ באַזינגט דער עיקר דעם ווינטער, — לכל הפחות 150 פון די 180 זייטן, וואָס דאָס בוך פאַרנעמט, זענען ווינטערדיקע. מיר דאָכט זיך, אַז דער פאָעט אַליין האָט זיך אויף דעם נישט אומגעקוקט. ווינטער, פראַסט, אייז-צעפלעך, שניי-שטרעקעס און ווייס-באַבלימלטע שויבן זענען כלל נישט תנכיש און אין העברעישן לשון זענען די

אפרים אויערבאך

דאזיקע נאטור־דערשיינונגען אריינגעקומען אין די שפעטע יארן. ביי מיר איז דערפאר געווען אַ קוואַל פון באַוונדערונג פאַרן פאַעט מעל־צער, וואָס האָט אַזוי קינסטלעריש באַהערשט די ווינטערדיקע שטיי־מונגען, די נאטור־באַשרייבונגען און דער עיקר, דעם ווינטערדיקן יידן אינעם קליינעם שטעטל.

צוריק מיט דריי־פיר יאָר זענען אַרויסגעקומען רייכע יידישע גייס־טער אין ישראל, די טיף־יידיש פאַרוואַרצלטע יידן, און געפאַדערט אַריינצוברענגען אינעם חינוך פון דער מדינה די תודעה יהודית. — יידיש באַוווסטזיין. צי די דאָזיקע מאַנונגען האָבן עפעס דערגרייכט, ווייס איך נישט. איך ווייס אָבער, אַז שמשון מעלצערס פאַעזיע, — סיי אין „אור זרוע“ און סיי אינעם כמעט קינדערבוך „אַלף“, — איז דאָ דער פרישער, אַפילו דערפרישנדיקער קוואַל פון יידיש באַוווסטזיין, וואָס קומט צו די סאַברעס אין אַ גאָר היך־קינסטלערישער פאַרעם.

א ק א פ י ט ע ל ע ס ו צ ק ע ו ו ע ר

אין אַ ליד צו אַ פּאָעט גיט אברהם סוצקעווער אַרויס זיין מאָנוג
צו פּאָעזיע:

באַשאַף אַ נייעם אָדם אין דיין צלם
פון רויע קלאַנגען, פון אַן אויפגעשוידערטן מעטאַפּאָר.

דאָס וואָרט „אויפגעשוידערטן“ האָב איך אונטערגעשטראַכן, נישט
סוצקעווער, און געטאָן האָב איך עס דערפאַר, וואָס דערנאָך האָב איך
געזוכט אין זיינע לידער דעם „אויפגעשוידערטן מעטאַפּאָר“. געפונען האָב
איך די „רויע קלאַנגען“, וואָס פון זיי האָט סוצקעווער געשאַפן דינע קלאַנ-
גען-סימפּאָניע. דעם „אויפגעשוידערטן מעטאַפּאָר“ האָב איך נישט גע-
פונען. סוצקעווערס מעטאַפּאָר דאַרפן מיר אויפנעמען מיט אַלע חושים
אונדזערע, — זען, הערן און אַפילו שמעקן. דאָס איז דער פּאָעטישער
גאָב זיינער. דאָס וואָרט זיינס האָט אַן אייגענעם קלאַנג און האָט אויך אַן
אַראַמאַט. מעטאַפּאָרן פון אַזאַ קוואַליטעט וואַקסן-אַריבער אויפגעשווי-
דערטקייט, וואָרעם זיי זענען דורכגעלייטערט, דורכגעזיפט דורך די זיפן
פון געמיט-געדאַנק.

אין ליד „מיט וועמען“ פרעגט דער פּאָעט יעקב אַבינו מיט וועמען
האָט ער זיך געראַנגלט ביים מעבר יבוק. איז דער געדאַנק, אַז כאַטש
יעקב האָט דעם מלאך מנצח-געווען, איז ער דאָך אַרויס אַ הינקענדיקער.
נאָר פונעם געדאַנק וואַקסט-אַרויס אַ בילד, —

הינקען מיר ביז איצטער,

און ס'הינקען מיט אין אונדז חלומות — — —

האָט סוצקעווער דעם געדאַנק דערטראַכט ביזן סוף? ניין, איר שפירט,
ווי אין פּראָצעס פון אויספירן דאָס ליד האָט דער מעטאַפּאָר אים דערטראַגן
צו דער געדאַנק-פּולקייט. אפשר וואָלט אַן אַנדער פּאָעט געקענט שאַפן אַן

אפרים אויערבאך

„אויפגעשוידערטן מעטאפאר“ אין זאג ליד, אבער דאס ליד וואלט נישט געווען אזוי טיף ווי סוצקעווערס, וואָרעם דער אויפשוידער צערודערט אונדזערע חושים און דערמיט אליין פאַרשטאַפּט ער די טיפקייט. דער מער טאַפּאַר פון חלומות, וואָס הינקען, הענגט אויף אַן אַבסטראַקציע, ער רופט אַבער אַרויס אין אונדז אַ וויזיע, וואָס דורך געדאַנקלעך-זעערישע קאַנאַלן דערפירט זי אונדז צו אַ דינעם מענטש-טראַגיום.

אין אַ פּראָזע-פּסוק זאָגט סוצקעווער: „קיינער האָט מיך אַבער נישט געוואָרנט, איך זאָל זיך היטן פון ווערטער, וואָס זענען שיכור פון יענוועל-טיקע מאַנבלומען. דעריבער בין איך געוואָרן דער קנעכט פון זייער ווילן“. ווידער, „יענוועלטיקע“ האָב איך אונטערגעשטראַכן, נישט סוצקעווער, און ווידער איז דאָ אַ כוונה דערביי. וואָס זענען „יענוועלטיקע מאַנבלומען“? ווידער: ווי אזוי ווערן ווערטער שיכור פון זיי? און פאַר וואָס איז דער פּאָעט געוואָרן „דער קנעכט פון זייער ווילן“? דער עכטער פּאָעט האָט אַבער זיין אייגענעם פּאָעטישן אמת און ביי סוצקעווערן זענען די „יענוועלטיקע מאַנבלומען“ זיין פּאָעטישער אמת. אין זיין פּאָעזיע איז דאָ אַ מין נאַרקאָטיק, וואָס פאַרשיכורט דאָס וואָרט זיינס. נאָר ווידער, ווי מיטן „אויפגעשוידערטן מעטאפאר“, איז ער אַ ביסל מגזם מיטן זאָג, אַז ער איז אַ „קנעכט פון זייער ווילן“. אין אים איז דאָ אַ פּאָעטישע ניכטערקייט און אַ ניכטערע פּאָעטישקייט. ער קנעט אויס דאָס וואָרט, אָן דער כח צווישן דער עין און דער טיח. — נישט קנע(כ)ט. סוצקעווער, וואָס איז שיכור פון ווערטער, איז אפשר דער איינציגער פּאָעט ביי אונדז, וואָס וויל דערגיין צום וואָרט, וואָס איז אין גאַנצן אויסגעטאָן פון וואָרטקייט. אין איין ליד זאָגט ער: „דאָ לעבט נאָך אַ לשון וואָס דאַרף נישט קיין ליפן“. אין אַן אַנדער ליד: „אויסגעפינען וויל איך צווישן מידברדיקע סקאַלעס / יענעם אַלף-בית אָן ווערטער“. און ווייטער: „פאַרויגל אַלע ווערטער“... און נאָך: „געבליבן בלויז קלאַנגען, איך זע בלויז די קלאַנגען“... אַבער צו דער אייגענער צייט וויל ער „אַנצינדן שוואַרצע מירמלווערטער אין אַ סטראַפּע“, אַבער טאַקע אין דעם אייגענעם ליד („דער בלינדער מילטאָן“) זאָגט ער:

צו פיר און פערציק יאָר
בין איך געשלאָגן

אויף דער וואגשאַל

מיט זעענדיקייט. ווי אַ גיזער שלאָגן
אין מיר די בלוטן פון אַ דור.
שיכור פון מיין זעענדיקייט — — —

איז דאָ אַ סתירה צווישן דעם פּאַעטס שיכור־זיין פון ווערטער און
„שיכור פון מיין זעענדיקייט“? יאָ, סע איז די פּאַעטישע לאַגיק פון
סתירות. אַ מאָל דאַכט זיך, אַז סוצקעווער ראַנגלט זיך מיט דער פּאַע-
טישער צוויי־קייט אין זיך: אַבסטראַקטע בילדלעכקייט און קאָנקרעטע.
אַזעלכע שורות, למשל, —

איך בין אַ תפילה אָנגעטאָן מיט ווונדן,
ווי אַ בוים
איז אָנגעטאָן מיט פייגל אין אַ שטורעם.

איז דער צונויפפאַר פון דעם אַבסטראַקטן בילד „אַ תפילה אָנגעטאָן
מיט ווונדן“ מיט אַ בוים וואָס איז „אָנגעטאָן מיט פייגל אין אַ שטורעם“
דער אויסדרוק פונעם דאָזיקן געראַנגל. נאָר קיין סתירה איז צווישן
די ביידע מעטאָפּאָרן נישטאָ, זיי דערגאַנצן איינס דאָס אַנדערע. די
„תפילה אָנגעטאָן מיט ווונדן“ איז פאַרן פּאַעט געווען צו שאַרף און
אפשר אויך „אויפגעשוידערט“, האָט ער זי, די תפילה, וויכער געמאַכט
דורך דער פייגל־קאָנקרעטקייט.

אַ מאָל הייבט סוצקעווער אָן אַ ליד אַפּאָריסטיש ניכטער און גיט
באַלד אַ פּלי צו דער וואָרטיקער פליגל־צעשפּרייטקייט. וואָס, למשל,
קען זיין ניכטערער, ווי „זאַמל נישט קמציניש דיינע שעהען“? נאָר די
דריטע און פּערטע שורות זענען שוין אָנגעשיכורט:

נאָר צעשפּרייט זיי איבער אַלע דנאָען,
זונפאַרגאַנג זאַל צאַפלען אין אַ געץ.

און צום סוף פונעם ליד איז דער פּראָצעס שוין אַ פּאַרקערטער: די
ערשטע צוויי שורות פון דער סטראָפּע זענען אַבסטראַקטע, אימאַזשי-
נעטיוע, —

רייס אַראָפּ זיין מאַסקע, און געשווינדער
דיינע שעהען איבער אים פּאַרשפּרייט.

דאָס רעדט זיך פונעם טויט און, כדי דאָס בילד צו זען, דאַרפט איר
אַריינקוקן אין זיך אַליין מיט פאַרמאַכטע אויגן. די לעצטע צוויי שורות,

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ן

כאָטש זיי פאַרמאָגן אין זיך קינסטלערישן פאַראַדאָקס, זענען זיי אָבער נאָענט צו אונדזער וויזועלישקייט און קאָנקרעטע באַגריפן. —

זקנים זענען פאַרגרימירטע קינדער,
און די אַלטע שטאַרבן יונגערהייט.

אין אַ ליד הייבט ער אָן די סטראָפּע מיט אַ שורה, וואָס איז די ערשטע העלפט קאָנקרעט און די צווייטע — געזען מיט זיין אייגענעם פּאַעטיש-פּאַנטאַסטישן געזע. לאַמיר זען: דער אָנהייב איז, — „גרילן ווי שוטטערלעך, קלאַפּן“, — איר האָט געהערט די גרילן, די שוטטער-לעך האָט איר געהערט קלאַפּן און דער מעטאַפּאָר „קלאַפּט“ אייך אויס דעם קלאַנג. די צווייטע העלפט איז שוין — „די גראַזן אַרײַן אין מיין שטערן“, אַ מעטאַפּאָר, וואָס נאָר סוצקעווער האָט אים געזען, נאָך מער, געהערט. אַז מיר שטעלן צונויף די שורה אין איר פּולקייט, דער-שפירן מיר ווי האַרמאָניש זי איז, ווי ביידע העלפט זינגען זיך צונויף און שאַפּן די שטימונג, וואָס דער פּאַעט האָט אונדז געוואָלט קאָמוניקירן. אינעם אייגענעם ליד איז ווידער דאָ סוצקעווערס „שיכרות“, וואָרײַרט, — „ווער האָט פאַרשיכורט די פינגער, זיי זאָלן באַשאַפּן אַ שורה“ דער דאָזיקער מאַטיוו, אין כלערליי פאַרבן, קלאַנגען און באַגריפן, לאַזט אים נישט אָפּ.

סוצקעווער אַפּערירט אויך מיט קאָנטראַסטן, וואָס באַצווינגען אייך. זיי זענען, ווי אַ געדיכט-גראַע כּמאַרע מיט פּאַסן זונשיין באַזוימט. אַז דאָס געמיט אייערס איז אַ תּפּילהדיקס, ווערט איר פאַרשיכורט פּון די פּאַסן זונשיין. ווידער, אַז אייער געמיט איז אין טרויער געשלייערט, ווירקט דער קאָנטראַסט אייך מער נאָך צו פאַרטרויערן. סוצקעווערס קאָנטראַסטן:

ערגעץ מעסט אַן אַדלער מיט אַ פענדול אין די נעגל
מיינע קליינע פּריידן, גרויסע פּחדים, —

האַט איר דאָ אַוועקגעשטעלט קליינע פּריידן קעגן גרויסע פּחדים,
אינעם קעגנשטעל ווערן די פּריידן קלענער און די פּחדים גרעסער.
אָבער נאָך אַ טיפּערער קאָנטראַסט איז דאָ אין די לעצטע צוויי שורות פּון דער סטראָפּע:

קומען צו דער אויסשטעלונג וועט בלויז אַ ווייפּער זעגל,
אַפּגעריסן פּונעם שוואַרצן פּאַדעם.

אויף דער וואגשאל

דער „וויסער זעגל“ אין קאנטראסט צום „שווארצן פאָדעם“ פירט אונדז אַריין אין דער סאַמע טיפעניש פונעם פּאָעטיס געמיט און צו דער אייגענער נער צייט, וואָס פאַר אונדזער וויזיע פּלאַטערט דער וויסער זעגל, קענען מיר זיך נישט באַפרייען פונעם שוואַרצן פּאָדעם. אינעם איצטיקן „קאָפיטעלע סוצקעווער“ שטעל איך זיך דער עיקר אָפּ אויפן פּאָעטיס מעטאָפּאָרן, דערפאַר וואָס דער תּוּכּן וואָקסט ביי אים אַרויס פון וואַרט-בילדלעכקייט. נעמען מיר אַזעלכע צוויי שורות אין דער לידער-סעריע „אין מידבר סיני“:

און ס'פאלט די זון אראפ פון אַ טעראַסע,
און אויף די אַקסלען כאַפּן זי די קינדער.

דער פּאָעט זינגט דאָ פונעם טאַל פּיראַן, וווּ „רויטע הירשן זעען אויס די יונגען“. דאָס זענען די „יונגען“ פון ישראל, וואָס זענען צוריקגע-קומען צום סיני נישט מקבל צו זיין די תּוּרָה, נאָר זי צוריק אויסברע-נען אין פייער. איז אין דעם בילד פון די פּריערדיקע צוויי שורות דאָ אַזאַ דערהויבענע פּרייד, וואָס וואָקסט אַריבער תּוּכּן. וויזיע און שפּירונג ווערט דאָ דער תּוּכּן. איר זעט די „רויטע הירשן“, איר שפּירט זייער איבערלעבונג, בעת זיי כאַפּן די זון אויף זייערע אַקסלען. אין אַן אַנדער ליד פון דער סעריע:

אין מידבר סיני ווערט דיין אומה יינגער,
און דיין געבאַט, אין בלעטער פעלדו — דיין פינקס,
פאַרקריצן מיט אַ פייערדיקן פינגער
סקעלעטן פון די געטאָס און טרעבלינקעס.

איז דאָ ווידער בילדלעכקייט טיף-פּאָעטישער תּוּכּן, דינער טראַגיקום, וויזיע אַריינגעזען אין געדאַנק. דער פּאָעט שפּילט מיט נערוועזע פילעוודיקע פינגער אויף די קלאַווישן פון האַרץ און מחשבה. אַדער אפשר דאַרפן מיר גאַרנישט אַפּטיילן האַרץ פון מחשבה, וואָרעם ביי אים זענען זיי אַ האַרמאָנישער איינס, וואָס איז נאָך געבענטשט מיט אייגענעם וואַרט-אַראַמאַט.

דורכצוגיין סוצקעווערס אימאַזשן-וועלט וואָלט נייטיק געווען מער ווי אַ קאָפיטעלע. דאָ האָב איך נאָר געוואָלט געבן אַן אַנוויק אויף מיין פאַרערונג צו אים.

ש ע פ ע ר י ש ע ר ע ל נ ט

דער יידיש-פּאָעט אין ישראל איז עלנט. טויזנט מאל מער עלנט
איז אברהם סוצקעווער, וואָס איז איינער פון די סענסיטיווסטע פּאָעטן
ביי אונדז. ער איז סענסיטיוו נישט נאָר אין זיין איבערלעבונג, אויך אין
דעם צונויפשטעל פון ווערטער שפירט זיך דער אינעווייניקסטער ציטער
זיינער. געזאָגט וואָלט איך, אַז דאָס וואָרט זיינס איז אַ סענסיטיווע איבער-
לעבונג פאַר זיך אַליין. איך שפיר דאָס וואָרט זיינס, ווי אויף די פינגער
פון אַ מייסטער-שפּילער דעם קלאַנג.

האַב איך מיט אַ צייט צוריק געשריבן וועגן דריי יידיש-פּאָעטן אין
ישראל און געוואָלט אַרויסברענגען, אַז יידיש האָט אַ גרויס שליחות אין
אויסשמידן דעם יידישן גייסט אין דער יידישער מדינה. דער יידיש-פּאָעט,
האַב איך געזאָגט, איז אין ישראל עלנט, דערפאַר וואָס אים איז צוגעטיילט
אַ זייטיק וועגעלע אויף די ברייטע שליאַכן פון דעם יידישן לאַנד, איז
אַבער דער גרויסער כּח פון דער יידיש-שאַפונג בייגעשטאַנען די יידיש-
פּאָעטן, אַז זיי האָבן דעם עלנט זייערן פאַרוואַנדלט אין שעפּערישקייט.
און דער עלנטסטער צווישן זיי איז אַן ספּק אברהם סוצקעווער, כאַטש
אויבאויפיק איז ער אַן אַנגענומענער אין לאַנד, אַפילו אַן אַנגעזעענער.
קיין ישראל איז סוצקעווער געקומען אין 1947, ער האָט נאָך פאַר-
כאַפט דעם ענגלישן מאַנדאַט, האָט געלעבט אין די לעצטע צוויי יאָר פון
יידישן געראַנגל פאַר באַפרייונג און אין עטלעכע שורות — צימצום בתכ-
לית הצימצום — דערציילט ער פון יענער צייט:

...אונטערערדישע געזעמלען.
אַנטרונען איז אַן אַרעסטאַנט פון עכו.
מען זוכט געווער אין הויקערס ביי די קעמלען.
ווער ווייסט? קען זיין די קעמלען זענען טאַקע
פאַרשטעלטע יידן, גרייטן דעם נצחון...

אַן סוצקעווער האָט געשריבן לידער איידער ער איז געקומען קיין ישראל, איז נישט געווען קיין אַנוונק, אַז אין אים לעבט די דורותדיקע פאַרבינדונג מיט ארץ־ישראל. נאָר אין לאַנד האָט אין אים אויפגעבליט דער אַלטער יידן־בוים, און אַז ער קוקט אויף אַ פייגנבוים און מאַכט אויף אים שהחינו, זינגט ער:

אַ פייגנבוים? דאָס איז דער עץ החיים,
באַבלעטערט מיט אַ לעבעדיקן יידן־דור אַ נייעם.

דער די־נסענסיטיווער פּאָעט, וואָס שפירט דעם שאַטן פון דעם וואָרט, מאַכט אַמאָל אַזעלכע גראַם־קאָמבינאַציעס, וואָס אין אַן אַנדער שעפע־רישן קלימאַט וואָלטן זיי געווען מעכאַנישע, אָבער אין דער אַסאַציאַציע פון דעם לאַנד זענען זיי ממש מייסטעריש. ער, וואָס זאָגט, אַז „איך טרינק דעם ווילדן, גרויען וויין פון שטיינער“ האָט אַזעלכע שורות:

די הייל. דאָ איז די לופט אַן אַלט־געהיימע,
אַ גלגול פון אַ טייך אַן אויסגעטייכטן.
...אַ פּיערל. ס'באַפּאַלט מיך אַ תּרדמה...

האָב איך בכיוון אונטערגעשטראַכן דאָס וואָרט „תרדמה“, וואָס איז ביי אים אַ גראַם צו „געהיימע“, דערפאַר וואָס אין אַן אַנדער פּאָעטישן קלימאַט וואָלט דער גראַם געווען אַן אַרויפגעצווונגענער, דאָ אָבער ווערט ער נישט נאָר אַן אַריינגעוואַקסענער אין דער אַטמאָספּערע פון דעם ליד, נאָר ער איז אַנטפּלעקעריש. דער תנ"כישער נאָכקלאַנג פון דער תּרדמה ווערט צוריקגעבראַכט מיט אַ יידיש־פּרישקייט און איר שפירט, אַז קיין אַנדער וואָרט קען דאָ נישט זיין.

אַן סוצקעווער וויל איבערגעבן דעם טיפן תּוך פון דעם חלוץ, זיין פּריינט זמירי, זאָגט ער:

מוז רעדן זמירי: אַט איז מיין אידיע, —
געהער צו דער פּאַרטיי פון זיסע פייגן,
און בלויז אַ בוים זאָל זאָגן דיר אַ דעה....

שפיר איך, אַז וויפּל עס איז שוין נישט געשריבן געוואָרן — סיי אין ליד און סיי אין פּראָזע — איבער דעם ייד, וואָס בוים זיך אַליין איבער, איז נאָך נישט געזאָגט געוואָרן אַזויפּיל וויפּיל אין די צוויי שורות זמי־

אפרים אויערבאך

ריס, וואָס זענען סוף-כל־סוף סוצקעווערס. די „פאַרטיי פון זיסע פייגן“ איז אַזאַ פאַרטיי, וואָס אויסגעוואַקסן איז זי אין אַ דור, וואָס האָט געזוכט דעם וועג צו זיך.

די ארץ־ישראל לידער סוצקעווערס זענען זאָגעריש אין בילדלעכקייט. דער פּאָעט האָט די אידייע אַרויסגעלעבט פון זיך, זי איז ביי אים אַ ווירק־לעכקייט און אַ וויזיע. דעם פּאָעטס בילדלעכקייט איז רייך, אַמאָל איז זי ריינע פּאַנטאַזיע און אַמאָל איז זי לופטיק און אַמאָל איז זי קאַנקרעט, ווי אַזאַ שורה, וועגן די נעכט, — „זיי קומען הויכע, שטומע, ווי זשי־ראַפּן“, און אַז ער איז געקומען מיטן אוצר בילדלעכקייט אין זיך קיין ארץ ישראל, האָט זיך דער אוצר ערשט אַנטפלעקט, ווי אין דעם אַלט־יידישן אוצר־מעשהלע.

אין דער סעריע „דער בוים פון לידער“ שטייט דער פּאָעט אין וואַדי פּיראַן און אין אים צעשפּילן זיך שפּירונגען, וואָס פאַרבינדן דעם איצט מיטן ווייטן אַמאָל —

דאָ פּאַלט נאָך באַגינען דער מן אויף אַן אשל
און צוגעווינט זענען די צווייגן לאַנגאַניק...
אַ פּאַסטעכל קלייבט די מתנה אין קיישל
און ס'האַט נאָך דעם טעם, ווי אַ פּלעצל אויף תּאַניק.

דאָ לעבט נאָך אַ לשון, וואָס דאַרף נישט קיין ליפּן,
דאָ שטוינט נאָך אַ שטיין צום אַרויסשלאַגן וואַסער.
און איך בין געקומען מיט דעם זיך פאַרקניפּן,
און לעשן אין וואַסער אַ ניי קול־מבשר...

סוצקעווער איז געקומען „זיך פאַרקניפּן“ מיט די אַלע ווונדער פון אַ פּאַלק און איז געוואָרן דער פּאָעטישער, תּמציתדיקער אַרויסזינגער פון לאַנד:

דאָ בלייב איך. ביז ווונדיקן אַפּגרונט — אַ מאַמין.
געוואַלט צו זיין אונטער אַ שטראַם פון רובינען.
ווער בין איך? אַן אוראַלטע פּידל אַזאַ מין,
ווי הונגעריק זשומען פאַרבלאַנדזשעטע בינען...

ער שפּירט אַ „אין איינזאַמקייט האָט נישט דער עלנט קיין שליטה“, און דער עלנט האָט נישט קיין שליטה איבער זיין שעפּערישער סענסי־טיווקייט, איבער זיינע וויזיעס, איבערן לעגענדאַרישן אוצר־שיין, וואָס ער טראַגט אין זיך. סוצקעווערס ארץ־ישראל לידער טראַגן אין זיך

דעם גרויסן סוד פון אַנטפלעקער־שישקייט. ער האָט זיי אין זיך אַליין, פאַר זיך אַליין, אַנטפלעקט. ער איז נישט געקומען אין לאַנד אַ געמיט-און פסיכיש-צוגעגרייטער, וואָרעם זיין פּאָעטישע וועלט פריער איז געווען גאַר אַן אַנדערע. דאָ האָט ער אַנטפלעקט אין זיך דעם אוצר פון יידיש-היסטאָריש געזאַנג אין שייכות מיט אוראַלטע לאַנדשאַפטן, מיט דעם באַנייטיקייט, מיטן תנ"ך. די אַנטפלעקער־שישע לידער, וויזעס און שפירונגען זענען פאַר אים אַליין אַ קוואַל פון ווונדער, און איר שפירט דעם דאָזיקן ווונדער אין די לידער זיינע.

דער פּאָעט איז געווען אין סיני, בעת דער האַרמאַטן-דונער פון דעם צה"ל האָט אויסגעפייערט די נייע סיני־לעגענדע און די סיני־לידער הייבט ער אָן אַזוי :

די טרער די בענקענדיקע אויף מיין וויע
איז אַלט ווי דו. פון דור המדבר שטאַמט זי.
אַ לויב דער קליינער טרער, וואָס האָט די זכיה
צו זען, אַז אויך אין דיין זכרון פלאַמט זי.
אַ, גאַט, מיין גאַט, מיט וואָס בין איך דאָס זוכה,
אַז איך, בין האַלדז־פאַרקנאַטענער אין גושן,
זאַל קומען צו דעם אַפּקלאַנג פון אנוכי,
זאַל קומען, ווי די פליגל דיינע רוישן.

נאָר סוצקעווער איז פּאָעטיש אַרויס פון גושן, באַלד ווי זיין פּוס איז אַרויפגעטראַטן אויף דער ארץ־ישראלדיקער ערד. מיט דער פּאָע־טישער שפירעוודיקייט זיינער איז ער אַריין אין דעם עלנט פון אַ יידיש־פּאָעט, וואָס נעמט אויף מיט אַלע זיינע חושים די ווונדערס פון דעם לאַנד און די אייגענע ווונדערס — זיין שעפּער־שישקייט וואָס האָט נישט אַפּגעקערט פון דעם פריערדיקן אופן שרייבן, נאָר איז געוואָרן פאַרוואַרצלטער, ממשותדיקער, אַפילו פליאיקער.

אַז ער שטייט ביים סיני און זעט די וויזעס פון מתן־תורה, קומט ביי אים דער הויך־פּאָעטישער זאַג: „אַצינד איז דאָ די צייט פון מתן־גבורה“. אין די אַכט ווערטער איז דאָ מער תוך, ווי אין גאַנצע פּאָעטישע און אומפּאָעטישע זאַגעכצן, דערפאַר וואָס אין זיי איז דאָ די אַסאַציאַ־ציע פון מתן־תורה, און דערפאַר וואָס זיי טראַגן אין זיך היסטאָרישע תמציתדיקייט.

אפרים אויערבאך

אז ער זעט אין סיני די שטערן, ווערן זיי ביי אים פארוואנדלט אין א זויזע: זיי האבן „צונויפגעוואַנדערט, פונקט ווי מיר פון גלות“. און, כאַטש ער זעט, אַז עס איז „אַצינד די צייט פון מתן־גבורה“, באַוועל־טיקט אים דער ייד, דער מסורה־דיקער, נביאישער און ער זאָגט:

זאַל רו און שלום קומען שוין געשווינדער,
פון באַרג אין סיני בלאַז אַוועק די שנאה.
פאַרשנייד אויפּסיי אַ בונד מיט דייע קינדער,
און זאַלז רויטע זאַמדן ווערן גרינע.

אין טאַראַנטע, אַז מיר איז אויסגעפאַלן צו באַגריסן דעם אורח סוצי-קעווערן, האָב איך געזאָגט בערך אַזוי: סוצקעווער איז אַ יידישער פאַעט, נישט מיטן יידישן רעקוויזיט, נאָר מיט אַ טיפּערער זאָך: מיטן גלויבן, מיטן אַפּטימיזם. פאַרשטאַנען האָב איך נישט, אין מיינע יינגערע יאָרן, פאַרוואַס יידן האַלטן אַזוי הייליק די תפילה ונתנה תוקף. אַז איך בין עלטער געוואָרן, האָב איך אָנגעהויבן צו פאַרשטיין די קדושה פון דער תפילה. ר' אמנונען האָט מען אָפּגעשניטן הענט און פיס, אויף אַ בעטל טראַגט מען אים אַריין אין שול, און אַז ער זינגט אים די לעצטע טראַפנס פון זיין בלוט, וויינט ער נישט אויף זיין גורל, נאָר ער לויבט גאָטס גרויסקייט. דאָס איז דער גרויסער גייסטיקער כח פון דער מוראדיקער תפילה.

סוצקעווער איז אַרויס פון דער געטאָ, פון די פאַרטייאָנישע וועלדער, פון טויט און אומקום, אָבער שטאַרקער אין אים איז דאָס געזאַנג פון לויב צום אויפקום, ווי דאָס געוויין פון אומקום. דורכן געוויין פון אומ-קום לייטערט ער און ער דערהייבט דאָס געזאַנג פון אויפקום.

דער שעפּערישער עלנט סוצקעווערס אין דער יידישער מדינה איז אַ ברכה־דיקער.

דער פיבער פונעם ליד

וועגן אברהם סוצקעווערס פאָעמע „גייסטיקע ערד“

פייגל זענען דאָ, וואָס פליען שטיל, גראַציעז, קוים וואָס מען זעט-אָן דעם באַוועג פון זייערע פליגל. ווידער זענען דאָ פייגל, וואָס זייער פלי איז אַ פיבערדיקער, וואָס איר זעט און שפירט, אַז זיי זענען ממש קראַנק אויף פליען. איר באַוונדערט ביידע מינים פלי, נאָר די באַוונדערונג איז אַן אַנדערע: אינעם רויקן פלי באַוונדערט איר דאָס מאַיסטעטיש-קייט פונעם פויגל, ווי ער שניידט די לופט מיט אַזאַ לייכטקייט, מיט אַזויפיל גראַציע. אינעם אימפעטיקן פלי ווערט איר אַנגעפילט מיט אייגענער אומרו, איר פיבערט-מיט מיטן פויגל, וואָס שרפעט-דורך די לופט מיט זיינע פליגל.

אינעם ליינען אברהם סוצקעווערס נייע פאָעמע „גייסטיקע ערד“ לעבט איר איבער דעם פאָעטס פיבער ביים שרייבן די לידער. דער מייס-טער פונעם געצוימטן פערז האָט אין דער פאָעמע געדאַרפט בייקומען די הויכע פאָעטישע טעמפּעראַטור ביים שרייבן, כדי דער פערז זאָל גיין אין חדר פון מאַס-און-וואָג, און צו דער אייגענער צייט האָט ער זיך געריסן צום פליענדיקן וואָרט.

מיר האָבן גישט קיין גראַדעשניק צו מעסטן פאָעטישע טעמפּעראַ-טור, אָבער מיר שפירן זי, די טעמפּעראַטור. מיר שפירן סוצקעווערס טראַנס, בעת ער האָט געשריבן די אַנגעגליטע שורות. סוצקעווער פיבערט מיטן וואָרט און אַמאָל טרעפט זיך, אַז דער וואָרט-פיבער זאָל ביי אים פאַרברענען דעם תוכן. ער דערגרייכט צו דער הויכער פאָעטי-שער מדרגה, אַז ער זאָל אין זיין מייסטערשאַפט בלייבן ממש אַנהויבע-ריש הילפלאַז. בין איך זיך מודה, אַז אין „גייסטיקע ערד“ איז מיר די הילפלאַזיקייט געווען אַן אַפּפּריש, וואָרעם דורך איר האָב איך געזען

דאס ווארט־געראנגל ביי אים, דעם אפשוואך פונעם פויגל אינמיטן זיין פיבערדיקן פלי.

די פאָעמע האָב איך געלייענט, איבערגעלייענט און ווידערגעלייענט און ביי מיר איז געבליבן פונעם גאַנצן סכום דער אָטעם פון פּאָעזיע, דער אַראַמאַט פון פּאָעזיע, דער אַרקעסטער פון פּאָעזיע. געלייענט פּריער לידערווייז, דערנאָך קאַפּיטלווייז, דערנאָך אין איין אָטעם דאָס גאַנצע בוך. דערנאָך — דער מצב פון הציץ ונפגע. עפעס האָט זיך אין מיר אויס־געלייערט און עפעס פּאַרטונקלט. אוודאי, אַז איר ליענט־איבער אַ פּאָעטיש ווערק און אַ לאַנגע צייט זענט איר אונטער דער ווירקונג פונעם געלייענטן, איז עס אַ סימן מובהק, אַז דאָס ווערק פּאַרמאַגט אין זיך דעם עכטן פּאָעטישן שטאַף. אַ נישט וואַלט די ווירקונג נישט געווען אַזאַ באַצווונגענדיקע. נאָר אַז איך האָב זיך אָנגעהויבן צו צעטרייבערן, בין איך אַלץ נישט געקומען צום סאַמע קערן פון דער ווירקונג. מיט וואָס האָט מיך סוצקעווער באַצווונגען? מיט דער אידייע? מיט די באַזונדערע לידער? מיטן אינטענסיווקייט פון די פּערזן? איז וואָס נוגע דער אידייע איז זי מיר נאָך אַלץ געבליבן פּאַרטונקלט. סוצקעווער, דאַכט זיך מיר, טראַכט נישט אויס קיין אידייע פון אַ פּאָעמע, ער זינגט זי אַריין אינעם ליד. נישט אַלעמאַל אָבער זינגט די אידייע אַרויס צוריק פונעם ליד. ער איז דער פּאָעט, וואָס רעכנט־אויס אַ ליד, אָבער אין שרייבן באַוועלטיקט אים דאָס ליד און דער אָנהויב חשבון ווערט־אָן די וואַגיקייט פונעם פּאַר־טראַכט.

איז כּאָטש איר שפּירט, אַז עפעס איז אויסגערוזען אינעם פּאַרטיקן ליד, האָט איר אָבער די הויכע פּאָעטישע הנאה פון דער רייכער פּאַנ־טאַזיע, וואָס ווערט פאַר זיך אַליין אידייע. סוצקעווער איז בילדלעך סימבאָליש. אין דער ערשטער טייל פון דער פּאָעמע, „אויפן ים, ביים געבורט פון לעגענדעס“, דערציילט ער, — נישט שייך צו זאָגן דער־ציילט, ער פיבערט־אויס, — די נסיעה קיין ארץ־ישראל, אין 1947, אויף דער שיף „פּאַטריאַ“. מאַלט ער דעם קאַשמאַר פון דער נסיעה און אין צוואַנציק צען־שורהדיקע לידער, עטלעכע פון זיי אין ריטמישער פּראָזע, וואַקסט־אויס פאַר אונדז דאָס אומגליק פון דער שיף, אַ צאָל מענטשן, דער ים. דערציילט ער פון דער זקנה מאַטלע, וואָס „אַ פּיאַלע־

טער היפטל קרויט — איר פנים, ווי זי דערציילט, אַז אַנשטאָט די אייניקלעך האָט זי געראַטעוועט פון סלאָגנים אַ ליאַלקע. זי פירט זי, די ליאַלקע, „אַ מתנה דער מאַמע רחל“ און דאָ קומען צוויי שורות, וואָס כאַראַקטעריזירן דעם פּאָעטס פּאַנטאַסטישן סימבאָליזם —

זי ווייזט די ליאַלקע, און צו דער לבנה
שפּאַצירט אַ זילבער-אייניקל פּאַוואַליע.

איז אין די צוויי שורות דאָ די שייַן פון אונדזערע אומגעקומענע. דאָס דערהויבנקייט פונעם קרבן איז דאָ. אויך די איבערלעבונג פון דער זקנה, וואָס איז שוין אפשר נישט ביים פולן פאַרשטאַנד. איז עס אידייע? ניין, עס איז וויזיע, וואָס פון איר וואַקסט-אַרויס אידייע. צום ים זאָגט דער פּאָעט:

נישט איך — באַר ווונדו זינגען דיר אַ הימען,
ווי מושלען, וואָס געדענקען באַר די דנאַען.

בלייב איך דאָ שטיין און טראַכט: דעם פּאָעטס ווונדו, וואָס האַבן געלאָזט הינטער זיך דעם יידן-חורבן אין מזרח-אייראָפּע, איז מיר קלאַר. פאַרוואָס אָבער, „ווי מושלען, וואָס געדענקען באַר די דנאַען“? באַר אַז איר כאַפט דאָס טראַנסישע בילד, הויבט איר אָן פאַרשטיין, אַז דער פּאָעט האָט דאָ געוואָלט פאַרגלייכן דעם אַפרייס זיינעם פון דער היים-ערד צו די מושלען, וואָס מען רייסט זיי אַרויס פון דער ים-טיפּעניש. דעמאָלט עפענען פאַר אייך די צוויי שורות אַ וועלט מיט ווייטעניש און נאַענטקייט, איר שפירט אַ סך מער די ווונדן פונעם פּאָעט, וואָס זינגען דעם ים אַ הימען.

אין עטלעכע שורות באַר גיט סוצקעווער איבער זיין אייגענע שטיי-מונג אויף דער „פּאַטריאַ“, אין שייכות מיט ארץ-ישראל. ער איז נישט קאָרג אויף ווערטער, אָבער די ווערטער ווערן ביי אים קאָרג, זיי קאָנג-דענסירן זיך, אַז וואָס מער פּאָעטיש ליכט זאָל פון זיי אַרויסשיינען. די „פּאַטריאַ“ איז ביי אים אַ „שיף מיט גייסטער“, וואָס די לבנה האָט באַר אַזאַ נישט געזען. איז ער, איינער פון די גייסטער, זאָגט:

פאַרברענטע פערל זאַמל איך און סיליע,
און וועל זיי אַנטאָן אין ירושלים
אַ יונגער דאָרט-געבוירענער פאַמיליע,
אַ רעגבויגנדיקן שטאַם אַ גייעם.

אפרים אויערבאך

די „פאטריא“ וואָלט פאַר זיך אַליין געווען גענוג פאַר אַ גרויס-
עפישער פּאָעמע. סוצקעווער, דער ליריקער, נעמט זי אַרום מיט אַ דריי-
הונדערט שורות און פונעם צימצום איז דאָס ליכט שאַרפער, עס איז
דער אור הגנוז פון מענטש-טראַגעדיע, וואָס נאָר אַ בלינצל עפנט ער
די גאַנצע טיף, אפשר נאָך טיפער ווי דאָס אַ סך-גערעדטע, אַ סך-דער-
ציילטע.

די צווייטע טייל פון דער פּאָעמע, „די סאַברעס בליען“, הויבט זיך
אַן מיט אַ כמעט-רעאַליסטיש ליד, ווי דער פּאָעט איז ביים ברודער, אין
אַ הויז ביי שייך אַברעק און, ווי „זיין יום-טוב מיט אַ הויפן אַש באַלוי-
אין“. נאָר ביים פענצטער זעט דער פּאָעט אַ פייגנבוים און ביי אים רייסן
זיך אַרויס צוויי שורות —

אַ פייגנבוים ? דאָס איז דער עץ החיים,
באַבלעטערט מיט אַ לעבעדיקן יידן-דור אַ גייעם.

דאָ איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אויף סוצקעווערס גראַמען. אַמאָל
דאַכט זיך איין, אַז ער שרייבט אַ שורה כדי צו איר זאָל זיך צופאַסן אַן
אומגעריכטער גראַם. אין דריטן ליד פון דער צווייטער טייל גראַמט ער
געהיימע מיט תרדמה. איר ווערט פונעם גראַם געפלעפט און איר אַנאַלי-
זירט אים, ביז איר זעט, אַז דער אויסערגעוויינטלעכער גראַם איז דאָ
אַריינגעוואַקסן אינעם ליד. ער דערציילט ווי ער איז אין אַ הייל. דאָס
גאַנצע ליד איז אַנגעהויכט מיט חומשדיקן דרעמל, דערפאַר איז אַזוי
גייטיק געווען דאָס וואָרט תרדמה. איר זענט אַבער אין ספק, צי דער
גראַם פיפּום מיט ריטעם אין זעקסטן ליד איז אַזוי צונויפגעוואַקסן.
„ס'האַט די זון אַ פיטום“, זאָגט סוצקעווער, אַבער אַפילו אַז „די לאַנד-
שאַפט איז אַ לולבדיקע“, קענט איר נאָך אַלץ נישט זען די זון מיט אַ
פיטום. ווייז איך דערפאַר אַן אויפן דאָזיקן גראַם, וואָרעם דער רוב,
טאַקע דער גרעסטער רוב, גראַמען ביי סוצקעווערן איז ניי, פריש, אומ-
געריכט און איר שפירט, אַז זיי זענען אַלטע תושבים אין זיין פּאָעטישן
קעניגרייך. מכה דעם גראַם איז דאָ אַ סך צו זאָגן, נאָר דאָס האָט שוין
באַריט אהרן צייטלין אין „סביבה“, — בצמצום, אַבער תוכיק.
כאַראַקטעריסטיש פאַר סוצקעווערן איז דאָס ליד-באַוואוסטזיין ביי
אים. אַזוי דערציילט ער, ווי אין אַ הייל איז אים באַפאַלן אַ קאָשמאַר,

געדאַכט האָט זיך אים, און וועלף ווילן אים פאַרצוקן, איז מיט וואָס וויל ער אָפקויפן דעם אויסגעפאַנטאָזירטן באַשיצער ? —

אויב דו וועסט מיך באַשיצן פון די חיות,
באַצאלו וועל איך דיר מיט גרויסע לידער
ביים כרמל, ביים גענאַלבטן הר־הבית,
און יעדער שטיין וועט שפּרינגען ווי אַ ווידער.

איז כאָטש ער זאָגט אַליין, און ס'איז אַ „דיכטערישע העזה“, איז אָבער די העזה פון אַ פּאָעט אויך אַן אַנווייז אויף זיין ליד־באַוואַסטזיין. קיין שום וואָרט קומט נישט סתם אין דער וועלט אַריין, ס'האָט טיפּע פּסי־כישע וואָרצלען. בפרט דאָס פּאָעטישע וואָרט. ביי אַן אַנדער פּאָעט וואָלט אַזאַ באַצאָלעכץ אויסגעקומען אי גרויס־האַלטעריש, אי אָפּגעפרעגט, צי מיט לידער באַצאָלט מען פאַר באַשיצן פון חיות. ביי סוצקעווערן אָבער, וואָס פיבערט מיטן ליד און דאָס ליד־באַוואַסטזיין איז ביי אים אפשר דאָס סענסיטיווסטע געפיל, איז אַזאַ זאָג אין גייסט פון זיין גאַנג.

אין דער פּאָעמע זענען דאָ סענטענצן, וואָס שניידן זיך אַרייַ מיט זייער קורצקייט און פּיל־זאָגעוודיקייט. אַז ער רעדט מיטן חבר זיינעם, זמירי, זאָגט אים דער טשיקאָווער פּאַרשוין :

... אַט איז מיין אידיע —
געהער צו דער פּאַרטיי פון זיסע פייגן
און בלוין אַ בוים זאל זאָגן דיר די דעה ...

וואָס איז די „פּאַרטיי פון זיסע פייגן“ ? איר ווייסט נישט, נאָר איר שפּירט, אַז דער זאָגער לעבט־איבער טיף און בילדעריש זיין אָנגעהערי־קייט צו ארץ־ישׂראל.

סוצקעווער דערציילט פון זיינער אַ באַגעגעניש מיט אַרנאָלד צווייגן, וואָס האָט עטלעכע יאָר געלעבט אין ארץ־ישׂראל. אויף אַ מיסטערדיקן אופן מאָלט ער דעם מחבר פון „סאַרזשענט גרישע“, וואָס איז שוין אַ האַלב־בלינדער, וואָס זאָגט, אַז „די זון איז צו דעמאָניש“. אַרנאָלד צווייג זאָגט אים, אַז „די מענטשן וואָלטן דאָ געווען פּיל בעסער, ווען ס'וואָלט זיי נישט די זון צעשניטן מיט איר הייסן מעסער“. דער זאָג איז פּאַראַ־דאָקסאָליש, אָבער כאַראַקטעריסטיש פאַרן אַלטן דייטש־יידישן שרייבער, וואָס אין ארץ־ישׂראל האָט ער אי אָפּגעריכט גלות, אי געווען אין דער היים.

די גאַנצע צווייטע טייל איז דעם פּאָעטס איבערלעבונג ביי זיין אַנקום אין דער מדינה. איר פּילט, אַז קיין היסטאָריש-טראַדיציאָנעלן צונויפּבונד מיט איר האָט ער נישט. ער האָט נישט אויסגעזונגען דעם נאַציאָנאַלן פּאַטאָס פּון צוריקקער אין לאַנד. ער איז נישט אַנגעגליט מיטן פּייער פּון דער שיבת-ציון אידייע. ער איז אָבער בייגעקומען דאָס קאַלטקייט פּונעם געדאַנק מיט צייכענען מענטשן און סיטואַציעס אויף זיין אייגענעם, שטריך-ברענענדיקן שטייגער. איר שפּירט אויך, ווי ער ראַנגלט זיך אַריינצולעבן דאָס לאַנד אין זיך און, ביי סוצקעווערן, איז אַריינלעב — געזאַנג. איז דאָס געראַנגל זיינס זיך צו דערהויבן צום געזאַנג. צייכנט ער מענטשן און צוויי מענטשן בלייבן ביים לייענער טיף איינגעשניטן אין זכרון, אין דער שטימונג. איינער איז דער פּלמ"ח-גע-נעראל יצחק שדה און דער צווייטער — מאַניע שוחט-ווילבושעוויטש. יצחק שדה'ן צייכנט ער אַזוי:

דער שטאַלטנער מאַן, באַהאַנגען מיט קאַלעגן,
ווי פּייגל אין אַ שטורעם אויף אַ צעדער,
ציט-אויס אַ שווערע באַקסערהאַנט אַנטקעגן
און מיטן דריק — נישטאָ שוין מער קיין גדר.

שדה איז אַ גענעראל און אַ מיסטיקער. אַ קריגסמאַן און אַ פּאָעט. סוצקעווער דערציילט, ווי דער העלד פּון באר שבע קומט צו אים אין אַ נאַכט, בעת אַ חברה זיצט אין שטוב, און זאָגט, אַז פּונדאַנעט וועט ער מוזן וואַרפן גראַנאַטן אויפן שונא. אַז סוצקעווער דערציילט פּון אַ גראַ-נאַט-אויפרייס, ביים טויער פּון הדסה-שפיטאַל, טראַגט אים ווידער אַוועק די פּאַנטאַזיע צו דער לבנה —

אַ האַנטגראַנאַט... ס'איז לעבן דזשעבעליע...
לבנה קוקט אין פענסטער פּון שפיטאַל און רייסט זיך קריעה.
איז כאַטש דער גראַם דזשעבעליע און קריעה איז אַזאַ אויסטערלי-שער, איז ער אָבער ביי סוצקעווערן אין נוסח פּון זיינע פּאָעטישע וויזיעס און דער לבנה'ס קריעה ווירקט אויף אייך אַ סך מער, ווי אַז ער וואַלט געמאַלן, וואָס איז שפיטאַל האָט זיך אָפּגעטאַן.
און ווי מאַלט ער מאַניע שוחט? —

... דאָס פנים שלאָגט מיט האַרעוואַניע.
אַ זילבער-פעכער איז דער טשוב, דער שויבער.

דאָס קאָפיטל הייסט „די סאַברעס בליען“ און אין 36־טן ליד קומט סוצקעווער צו די סאַברעס, די שטעכיקע פּלאַנצן, וואָס אויף זיי וואַקסן די בלייכגאַלדיקע פּרוכטן. די סאַברעס זענען ביים פּאָעט דער סימבאָל פון פייערדיקע פּאַרבן —

א גאון, ווען מען נעמט אַראָפּ זיין שאַרבן,
באַדאַרף זיין מאַרד אַוודאי קאַכן מיט אַזעלכע פּאַרבן.

דאָס געזאַנג פון די סאַברעס איז איינס פון די שענסטע אין בוך און דאָ וויל איך זיך פּאַרגינען צו ברענגען אַ פּול ליד, וואָס גיט־איבער דעם פּאָעטס פיבער און איז פּול מיט אַ מין געלייטערטער עראַטיק, וואָס זייער אַפּט מאַלט מיט איר סוצקעווער נאַטור־דערשיינגען :

צונויפגעקלעמטע סאַברעס בליען, בליען.
באַשטאַכענע מיט נאָדלען בריסט און היפטן, —
געוויקסן, האַלב פּאַרוואַנדלטע אין זיען,
וואָס קיינער קרשט נישט אויס די הייסע גיפטן.
בלויז ווילדע רויזן טוליען זיך צו זייער
פּאַרבענקטן לייב, צערייצט ווי בלינדע שלאַנגען.
אַ רעגנהאַנט אַנטהילט נאָך נישט דעם שלייער
כדי צו לעשן זינדיקע פּאַרלאַנגען.
די סאַברעס ברענען אין די נעכט. ביז וואַגען
די קנויטן זייגן־אויס די הערצער, און די סאַברעס וויאַנען.

איבערן גאַנצן קאָפיטל, וואָס פּאַרנעמט זיבעציק צען־שורהדיקע לידער, איז קיין פּרייד נישטאָ — די פּרייד פון קומען אין אייגענעם לאַנד. דעם פּאָעט גייט אַלעמאַל נאָך דער שאַטן פון אומקום. ביי אים זענען „אַלע וויסקייטן געקוילעט און צעטראַטן“. דער עיקר אָבער איז, וואָס ער האָט נישט געפונען אין זיך די אידייע, נאָר דאָס געזאַנג איבער איר.

די דריטע טייל, „דער חלום פון אַ גאַלדשמיד“, הויבט זיך אָן דורכ־אויס מיט סימבאָליק. סוצקעווער נעמט אַן אַלטן גאַלדשמיד אין ירושלים, וואָס האַמערט אויס אַ גילדענעם בעכער, און דורך אים וויל ער אויס־האַמערן זיין אייגענעם אַריינװאַקס אין ישראל. און אַז ער איז ביים קבר רחל, דערציילט ער דער „מאַמע־סערדצע“ אַז „סקעלעטן ווערן אַנגעפליישט מיט פּליגל, און שיפן ברענגען שטיקער פּאַלק אַהערצור“. זיין טעכטערל, זיין רינה, דערציילט ער דער מאַמע רחל, אַז זי האָט

אפרים אויערבאך

אים געזאגט, אז „אין קינדערגארטן בליט אַ נייע בלום, וואָס הייסט: מדינה“.

די טעריע, „דער חלום פון אַ גאַלדשמיד“, איז דאָס געזאָנג פונעם אויפקום פון דער מדינה. דאָ שפּילט דער פּאָעט אויף אַלע סטרוניעס פון זיין פיבערדיקער פּאַנטאַזיע. דאָ האָט ער שורות, וואָס איר גייט זיי נאָך און ווילט זיי אַנטאָפּן צי זיי זענען רעאַל —

באַוויין נישט רויון, אַז סע ברענען וועלדער,
האַט אַנגעזאָגט אַ זעערישער פייטן.
קיין וועלדער זענען דאָ נישטאַ, נאָר פעלדער...
און ס'וואַקסן איבער זיי געדיכטע צייטן...

פעלדער, וואָס איבער זיי וואַקסן געדיכטע צייטן, — אַ סימבאָל, וואָס איז אין זיין אימאַזש איר רעאַליסטיש, אי ער טראַגט אייך אַוועק אין די ווייט־טיפּענישן פון דער יידישער געשיכטע.
סוצקעווער איז דער פּאָעט פון עקזאָטיק און, אַז ער זעט אַ פּשוט וועלדל פון אַליווין־ביימער, ווערט ביי אים אַן עקזאָטיש־דורכגעברענטער אימאַזש:

כ'האַב ליב אַן אַלטע סעקטע אַ גלילער, —
צונויפגעלעבטע איילבערטביימער לאַמע.
איך בין אין זייער שול אַ נייער שילער,
פאַרנעם אַ לעקציע: „בוימישע נשמה“.

ער דערזינגט זיך צו „געדאַנקען פון אַן איילבערטנבוים“, וואָס פירן אים אַוועק צום בלעטל פון נחש תיבה, וואָס די טויב האָט געבראַכט צו טראַגן אין איר מויל.

לידער פון צפת האָבן מיר שוין געלייענט אַ סך, אָבער וויפל פלי סע איז דאָ אין סוצקעווערס צפת, — „פאַראַן אַ שטאַט, אַן אַדלערנעסט אַ הויכע, געהעקלט אויף אַ סקאַלע סאַמע צפון. צו זען דעם אַדלער איז נישט יעדער זוכה, פאַרהוילן מאַכט ער ציטערן אין־סופן“.

וואָלט איך דאָ געקענט ברענגען נאָך אַ סך מוסטערן פון סוצקעווערס פלי־פּאַנטאַסטיק, נאָר ביים צוקומען צום סוף, צום „עפּילאַג“, געפין איך ווי ער זאָגט זיך אַליין אַרויס:

פאַרוואַר, איז מיר באַשערט איז מדבר שטאַרבן,
איז בלויז פון דאַרשט — נאָך דינסטע קלאַנגען,
אויסגעבענקטע פאַרבן...

„די דינסטע קלאַנגען, אויסגעבענקטע פאַרבן“ זענען סוצקעווערס פֿיבערדיקע פּאַעזיע. זיי זענען דאָס בלוט אין די אַדערן פון דער פּאַעמע „גייסטיקע ערד“. זיי פֿילן אייך אָן מיט דעם אומרו, וואָס דער פּאַעט אַליין האָט איבערגעלעבט ביים שרייבן די שורות.

פּאַעטן זענען דאָ, וואָס ראַנגלען זיך צוזוקומען צום וואָרט. זיי האָבן אין זיך די איבערלעבונג פון אויסדרוק, נאָר זיי דאַרפן אים אַרויסרייסן, זיי דאַרפן מיט געבורט-וויי געבוירן דאָס וואָרט. ווידער זענען דאָ פּאַעטן, וואָס דאָס וואָרט באַפּאַלט זיי און זייער געראַנגל איז אַ פּאַרקער-טער: זיך אַפּצווערן פונעם וואָרט-באַפּאַל. אלה ואלה דברי שירה חיה. אברהם סוצקעווער איז דער פּאַעט, וואָס ראַנגלט זיך קעגן דעם באַפּאַל פונעם וואָרט.

די פּאַעמע האָט אַרויסגעגעבן דער פּאַרלאַג „קוואַל“, וואָס ישראל לאַנדטאָן האָט אָנגעהויבן מיט אַ פּאַר יאָר צוריק. דאַרף איך נאָך צוגעבן, אַז סיי דער אויסשטעל, סיי דאָס קלאַרקייט פון די אותיות און דער דרוק און דער בונד זענען מיט אַ סך געשמאַק. די האַלצשניטן פון אַרטור קאַלניקן זענען פון הויך-קינסטלערישער קוואַליטעט און דערהויבן זיך צום סימבאָליזם פון דער פּאַעמע.

געלייטערטער קאשמאר

אין די טעג פון דערמאָנונג, — 25 יאָר געטאָ-אויפשטאַנד, — האָב איך עטלעכע מאָל איבערגעלייענט אברהם סוצקעווערס „זכר לגעטאָ“, וואָס איז אַ טייל פונעם בוך זיינעם דעם ערשט־דערשינענעם, „פירקאַנ־טיקע אותיות און מופתים“. איבערן בוך האָב איך געשריבן און גע־טראַכט האָב איך, אַז איך האָב זיך שוין פול אַרויסגעזאָגט איבערן דאָ-זיקן מערקווירדיקן לידערבוך, וואָס איז אַזוי אַנדערש, ווי די אַנדערע לידערביכער סוצקעווערס. מיד האָט אָבער אַלץ געצויגן צו די געטאָ-לידער, וואָס איבערגעלעבט האָב איך זיי מיט אַ שניידיקער שאַרפֿקייט אין די טעג פון דערמאָנונג, אין די טעג פון געטאָ-טרויער אין ישראל.

געשריבן האָט סוצקעווער די לידער אין 1965 און אין 1966. די יאָרן איז וויכטיק צו געדענקען, כדי מיר זאָלן וויסן, אַז דער פּאָעט לעבט מיט דער געטאָ-טראַגיק, פייניקט זיך מיט איר און פון איר כמעט דורך אַלע יאָרן, וואָס ער „לייענט זיין אייגנהענטיקע צוואָה אויף יענער זייט ים“. וואָס ווייטער אין די יאָרן ווערן זיינע געטאָ-איבערלעבונגען אַלץ לויטערער און צו דער אייגענער צייט אויך קאָשמאַרנער.

מיר האָבן אין יידיש אַ גרויסע חורבן־ליטעראַטור, וואָס די פּאָעזיע אין איר פאַרנעמט אַ גאָר חשוב אַרט. וואָס טיילט אויס סוצקעווערס חורבן־פּאָעזיע? די אינטים־לירישע איבערלעבונג, וואָס איר שפירט ביים לייענען די געטאָ-לידער זיינע. מיין איך, חלילה, נישט צו זאָגן, אַז די אַנדערע פּאָעטן וואָס האָבן געשריבן חורבן־לידער, האָבן זיי נישט אינטים איבערגעלעבט. סע איז אָבער דאָ אַ גאָר וויכטיקער חילוק, וואָס ביי סוצקעווערן איז די איבערלעבונג אַ מין פּערזענלעכע דערפאַרונג און בשום אופן נישט קיין טעמע. דערפאַר זענען די לידער זיינע אי לויטער־רער, אי פול מיט קאָשמאַר.

דער פּאָעט, וואָס „לייענט זיין אייגנהענטיקע צוואה אויף יענער זייט ים“, ווייטיקט זי אויס אין יעדער שורה, וואָס ער שרייבט אין זיינע געטאַלידער. מערקוירדיק איז, וואָס ער איז כמעט שטרענג אויס-געהאַלטן אין דער פּאַרעם, אין דער פּאַעטישער לעקסיק און דאָך איז ביים לייענען די לידער די פּאַרעם נישט קענטיק, איר שפירט כמעט נישט, אַז אַ מענטשלעכע האַנט האָט זיך צו זיי צוגערירט, נאָר דעם גלייכן אַרויסרעד פון האַרצן שפירט איר.

אינעם ליד „אין בלויע העמדער“ דערציילט סוצקעווער, ווי סע „מאַרשירן דורך דער גיהנום-גאַס פון מיין זכרון“ אַנגעטאַן אין בלויע העמדער „פון דולהויז צו דער געטאַ קראַנקע יידן, משוגעים“. אין דער קאַשמאַרער פּאַרשטעלונג זענט איר אַריינגעשטויסן צווישן זיי און ער לייטערט-אויס דעם קאַשמאַר מיטן פּלוצלינגדיקן ווענד „אשרי תמימי דרך“, —

אַז צונויפגעטוליעטקייט מיט יידן איז אַ זכיה.
האַב קיינמאַל נישט געפילט אַזוי די ידנפרייד אין צער.
סוף-זומערדיקער בלוי. און אויך משיח אונדזער האָר
מאַרשירט אין זעלבן העמד וואָס אַלע, בלוי ווי די וויליע.

אפילו אַז דער פּאָעט גייט אַריבער די יידישקייט-גרענעץ און נעמט אַריין „משיח אונדזער האָר“ אינעם גאַנג פון די „קראַנקע יידן, משר געים“, זענען מיר אַלץ אינעם ליכט-צירקל פון דעם גרויס-פּאַעטישן וואָרט-שיין, וואָס ער האָט פאַר אונדז אַרויסגעשיינט אין די שורות „אַז צונויפגעטוליעטקייט מיט יידן איז אַ זכיה“ און אינעם אויפבליץ „ידנפרייד אין צער“. אוודאי, אַז איר וועט זיך אַביסל אויסטשוכען פונעם וואָרט-כישוף, וועט איר כאַפן די מייסטערשאַפט פונעם ליד, די גראַם-קאַמבינאַ-ציעס, דאָס בילדלעכקייט. די גרויסע מעלה פון דעם איז אַבער, וואָס די אַלע מעלות זענען דאָ נאָר זיי באַוועלטיקן נישט די שטימונג, — פאַר-קערט, די שטימונג באַוועלטיקט זיי.

די לײַג-בעזומרדיקע שייטערן אין תל-אביב, און אין אַנדערע טיילן פון לאַנד, האָב איך געזען און באַוונדערט עטלעכע מאָל. ביי סוצקע-ווערן איז דער צעשפילטער יום-טוב פון די קינדער אין דער מדינה פול מיט צער, וואָרעם אין אים לעבט ער איבער אַנדערע פייערן, געטאַ-פייערן. ער איז דורכגעדרונגען מיט דער פרייד פון די קינדער, — זיין

א פ ר י ם אוי ע ר ב א ן

אייגענע מירעלע האָט דאָך אַן ספּק אויך געקליבן צווייגן און ברעטלעך
און אָנגעצונדן אַ שייטער. נאָר,

ל"ג-בעומרדיקע שייטערן ביים נייעמאָן און וויליע, —
און וווּ אַ לאַנקע בלייבן ווייסע ביינדלעך נאָך דער שקיעה.

ווייטער אינעם ליד לייטערט ער אַרויס דעם פּולן אומבאַגרייפלעכן
טראַגזום פּון אומברענג :

ל"ג-בעומרדיקע שייטערן! געבליבן איז פּון זאַמעט
אַ תּפּילין-זעקל אויף אַ צווייג מיט קריעה-ריס אין סאַמעט.

מיין ווילנע איז אַריין אין פייער, שטאַט נאָך שטאַט אין פייער,
און איר, אַנטקעגן סיני-באַרג, זענט יענעם אַש מטהר.

אינעם ליד איז אויך דאָ דער קאַשמאַר פּון פּערזענלעכן טראַגזום,
אַבער וויפּל לויטערקייט וואַקסט אַרויס פּון דעם קאַשמאַר. אין דער
שורה, וווּ סוצקעווער בליצט-אויף מיטן שטילן נאַציאָנאַלן פּאַטאַס
פּונעם סיני-באַרג. וואָס איז „יענעם אַש מטהר“, איז דאָ דער גרויסער
תּמצית פּון אַ ליד בכלל, — די איינמאַליקע אַנטפּלעקונג. כאַראַקטעריס-
טיש פּאַרן פּאַעט סוצקעווערן: ער איז פּרום אין זיין פּאַרליבטקייט אין
ישראל. די ליבשאַפט גיט אַ לייכט-דורך אין די לידער זיינע און זי
ווערט דערפאַר נישט פּאַרווילגאַריזירט.

כדי דורכצודרינגען דאָס 36-שורהדיקע ליד „דער פּאַפּירענער וואַלד“,
דאַרפּט איר זיך טיף אַריינלעבן אינעם פּאַעטס געמיט, וואָס איז אָנגע-
לאָדן מיט לויטערן קאַשמאַר. ער אַליין דער פּאַעט פּרעגט: „אַ פּאַפּירע-
נער וואַלד? איז עס אפשר אַ טרוים פּון שגעון?“ אַבער ענטפּערן ענט-
פּערט ער, אַז סע איז נישט קיין טרוים פּון שגעון, סע איז וואָר: ער
איז נאָר אַ יינגערער, אַבער נישט קיין אַנדערער. דער בריווטערענער
זאָגט אים: „נישטאַ מער פּאַר קיינעם די בריוו צו צעטיילן — דו
איינער נעם.“ אַזוי קריגט ער אַלע יענעוועלטיקע בריוו, וואָס פּון זיי
ווערט דער פּאַפּירענער וואַלד, —

דער פּאַפּירענער וואַלד וועט פּאַרשיטן מיין איינציקן שטעגל...

דער פּאַפּירענער וואַלד האָט זיין איינציק שטעגל נישט פּאַר-
שאַטן, נאָר גאַר באַגרינט מיט געבענטשטע לידער פּון טיפּן צער, וואָס

אויף דער וואגשאל

ווערט אויסגעלייזט אין דער פאָעטישער בילדלעכקייט און אין דעם
אין אים איז דער אויסלייז פונעם קאַשמאַר.

אַ מערקווירדיק ליד איז „אַ קלאַפּ אין טיר“. פון דער פּאַנטאַזיע
אַליין ווערט איר אַ דערציטערטער: דער פּאַעט הערט אַ קלאַפּ אין
טיר, ער האָט די טיר געעפנט און — סע איז אַריין אַ שטיין. דער
גרויער שטיין האָט אים געזאַגט: „זיי געבענטשט, מיין ליבער“... און
דאָס קול האָט ער דערקענט, —

...ס'איז מיין געוועזענע,

יונגפייסקע, אין פּרילינג־רעגנס בעזענע.

דער פּאַעט רופט־אויס: „מיין גאַט, ווי טוט מען אָן אַ שטיין אין
לעבעדיקער הויט?“ דער רוף איז אַ פּאַעטיש־דערפרישנדיקער, וואָרעם
אין אים איז דער אויסלייז פונעם קאַשמאַר.

אין דער סעריע פון זעקס לידער, „דער שמייכל פון מאַידאַנעק“,
איז דעם פּאַעט צעפייניקטע פּאַנטאַזיע אויף דער העכסטער מדרגה.
אודאי איז „דער שמייכל“ אַ סמיק ביטערער, אָבער אינעם ערשטן
ליד, אָן איר קומט צו דער שורה „ווי ס'פּאַלט אַריין אַ מידער טוי צו
נעכטיקן“, דערשפירט איר ווי דער קאַשמאַר ווערט באַלויקטן פון
אַ באַהאַלטענעם ליכט, וואָס נאָר אין דער סאַמע עכטסטער פּאַעזיע שיינט
עס. פון דער דאָזיקער סעריע נעם איך אַרויס דאָס פּערטע ליד, כדי
דערמיט צו אילוסטרירן די פּאַעטישע קוואַליטעט אירע:

אויף אַ קרעמאַטאַריע־קוימען איז מדינת פּוילן,

אַ באַרוועסער,

מיט פּיס אַראַפּגעהאַנגענע,

ווי קינדווייז,

ביים כאַפּן פּיש איז לולבדיקן וואַסער,

זיצט מיין שכן.

אים חלומט זיך:

דער העקל פון זיין ווענדע

האַט אים אַליין פאַרמאניעט

מיטן פּינקלדיקן ווערעמל.

ער איז אַליין זיין פּאַנגער

אויף דער לאַנגער

דינער ווענדע.

ער איז אַליין זיין אייגענע לעגענדע.

וויילט זיך זאַגן: געבענטשט זאָל זיין דער פּאַעט, וואָס איז בכח

אפרים אויערבאך

צו פארוואנדלען דעם אומבאגרייפלעכסטן מענטש-אומברענג אין דער געשיכטע פון דער וועלט — אין אַ לעגענדע.

די קרוין פון די געטא-לידער, — אריב אַזעלכע לידער קענען האָבן אַ קרוין, — אין דאָס ליד „היינט אין יאַרצייט“. וואָס געשריבן האָט עס סוצקעווער אין 1966. געהערט דאָס ליד אים אַליין לייענען, עטלעכע אַרטיסטן און אַלעמאַל בין איך געווען אין אַ מין טראַנס. עפעס שאַפט זיך אַ צוגעבונדנקייט מיטן פּאָעט, וואָס זאָגט:

היינט אין יאַרצייט נאָכן שמייכל איבער וואַלד און פליין,
יעדער האָט היינט יאַרצייט נאָך זיין שוועל, נאָך זיך אַליין.

די 24 שורות ענדיקט דער פּאָעט מיט צוויי שורות, וואָס טרייס-
לען אייך אויף:

יאַרצייט נאָכן לאַנגן זייגער אויף דער וואַנט פון ליים,
אוי, נאָך אַלע וויגלידער פון אונדזער עיר ואם.

אין די דורות נאָך אונדז, אַז יידן וועלן דערמאָנען די פחדים פון
דער געטאָ, וועלן זיי זיך אומקערן צו אברהם סוצקעווערס לויטערע
קאַשמאַר-לידער.

מאי, 1960

אברהם סוצקעווערס ניי בוך לידער

דאָס נייע לידער-בוך אברהם סוצקעווערס הייסט „צייטיקע פּנימער“ און אָנגעשריבן די 160 לידער-זייטן האָט ער אין משך פון דריי יאָר — 1968, 69, 70. אַזוי ווי עס איז שוין זעקס וואָכן ווי דאָס בוך איז דערשינען, און ביזן סוף פון דעם יאָר 70 איז נאָך אַלץ דאָ אַ צוויי חדשים, און מיר דאַרפן דאָך נישט טראַכטן, אַז בעת ער האָט זיך גע-זעצט שרייבן האָט ער נאָך אַלץ צוגעשריבן לידער, זענען נאָך מיין חשבון די 160 זייטן לידער אָנגעשריבן געוואָרן אין קאַרגע צוויי יאָר. צו וואָס, וועט איר פרעגן, פיר איך דעם חשבון פון לידער-יאָרן? זייער פשוט, דערמיט וויל איך אַרויסברענגען, אַז אברהם סוצקעווער איז אפשר דער פראָדוקטיווסטער פּאָעט ביי אונדז.

און נאָך איין קליינער אָפּנייג: אין דער יוגנט, ביים אָנהייב פון דער לידער-קראַנקייט, קען זיך מאַכן, אַז אַ פּאָעט זאָל אָנשרייבן אַפילו פינף לידער אין איין טאָג. עס איז דער ערשטער אריפברויז, וואָס דער יוגנטלעכער האָט נישט דאָס באַווסטזיין און דעם אינערלעכן כוח צו צאַמען אים. געוויינטלעך אָבער זעצט זיך אָפּ דער בריוז, לייטערט זיך אויס דער פּאָעטישער דראַנג און דער פּאָעט ווערט איבערקלייבעריש אין זיין שאַפן. אין דער עלטער פון אַריבער די פופציק איז שוין נישט שייך צו רעדן פון אַ פּאָעטישער שפע.

אברהם סוצקעווער איז דערפאַר ממש אַ פענאַמען נישט נאָר ביי אונדז, נאָר מיר דאַכט זיך, אַז בכלל אין דער לידער-שעפּערישער וועלט איז ער אַ פענאַמען. איר ווערט נאָך מער דורכגעדרונגען מיט דעם דאָ-זיקן געפיל, בעת איר לייענט דאָס בוך איין מאָל און צוויי מאָל און איר האָט אַפילו אַ חשק עס צו לייענען נאָך עטלעכע מאָל. און מערקוויר-דיק, ביי יעדן מאָל לייענען, אַנטפלעקט זיך אייך אַ נייער וואַנדער אין

אפרים אויערבאך

סוצקעווערס שירימדיקער שפע. אָט דאָכט זיך, אַז איר זענט שוין פאַר-טיק מיט אים און אָט שטראַלט-אויף פאַר אייך אַ ניי ווונדער אין זיין שאַפן.

דאָס איצטיקע בוך, ווי געזאָגט הייסט „צייטיקע פּנימער“. בכלל איז נישט שייך זיך צוצוטשעפען צום נאָמען, וואָס אַ פּאָעט גיט אַ בוך זיינעם. אָבער פאַרט, אַ שטיקל פּירוש ווילט איר געפינען. נישט אַלער-מאָל זענט איר ביי זיך זיכער, אַז איר האָט באמת געגעבן דעם ריכטיקן פּירוש, אָבער פאַרט געפינט איר אַ מין ווייטן אָפּקלאַנג פונעם אמת. דאָ, דאָכט זיך מיר, האָב איך אויפן צווייטן וואָרט געפונען דעם פּירוש: פּנימער. אין בוך זענען דאָ אויסגעצייכנטע פאַרטערען פון געשטאַלטן, וואָס לעבן-אויף פאַר אייך, אַז איר פאַרמאָכט די אויגן און ווילט זיך אויסמאַלן ווי זיי האָבן אויסגעזען און וואָס מיט זיך האָבן זיי פאַרגעד-שטעלט. פאַרוואָס אָבער זענען זיי צייטיק ווייסט איר נישט. בכלל, דאָכט זיך מיר, איז נישט שייך צו זאָגן אויף אַ פנים, אַז ס'איז צייטיק, וואָרעם יעדער פנים אין זיין עלטער און זיין אַטמאָספּערע איז צייטיק. נאָר אפשר בין איך צו פּעדאַגאָגיש. דאָס פנים סוצקעווערס, זעט איר, ווי געצייכנט האָט עס דער גרויסער מאָלער ראובן, פאַרמאָגט אין זיך נישט קיין צייטיקייט, נאָר אַ באַהאַלטענעם בריוו, וואָס איז אי פול מיט טרויער, אי דורכגעדרונגען מיט אַ רייסעניש צו דער וועלט.

נו, עס איז שוין צייט אַ קוק-צו-טאָן אויף די לידער אַליין. דער גרעסטער רוב איז פון דעם מין פּאָעזיע, וואָס מ'רופט זי עפיק: דערציי-לערישע, מאָלערישע פּאָעזיע. די ערשטע פּאָעמע „מיין זיידנס פּעדער“, איז אין תוך אַ פשוטע דערציילונג, נאָר סוצקעווער פאַרמאָגט דעם גרויסן פּאָעטישן כוח צו פאַרוואַנדלען אַלץ אין סימבאָל. צו דער איי-גענער צייט זענען זיינע מענטשן כמעט רעאַליסטיש און דרייען זיך אין אַ וואַכעדיקער וועלט. געזאָגט וואָלט איך אויך „אין אַ וואַכעדיקער וועלט“, וואָרעם פון איין זייט פאַרוואַנדלט ער די וואַכעדיקע וועלט אין אַ יום טובדיקער און די וואַכעדיקע וועלט אין אַ מין חלומדיקער. דער זיידע סוצקעווערס איז מסתמא ווי אונדזערע זיידעס, נאָר אין פּאָעסטי לידערדיקער דערציילונג ווערט ער לויטערע פּאָעזיע.

די מעשה „דער זיגערמאָכער“ איז שוין סימבאָליש פאַרטראַכט פון

סאמע אנהייב. דער זייגערמאכער איז א ברעקעלע מענטשעלע און אים גיט מען איבער צו פאָרריכטן אָן איבערגעוואַקסענעם וואַנט־זייגער. דער גרויסער זייגער איז צעפאלן און דאָס קליינע מענטשעלע דאָרף אים צונויפשטעלן... וואָס זענען מיר אין דער וועלט? נישט די קליינע מענטשעלעך, וואָס מוזן, נעבעך, צונויפשטעלן דאָס גרויסע שעפּערישע געווערק פון דער וועלט? דאָס האָב איך אַרויסגעליינעט פון אַטראַדעם פּאַעטישן מייסטער־ווערק. אפשר האָט ער עס אַנדערש פּאַרטראַכט, — ער, מיין איך טאַקע דעם פּאַעט אברהם סוצקעווער. נאָר דאָס איז די גרויסע ווערטיקייט פון פּאַעטישע ווערק: דער ליינער טייטשט זיי אויס אַנדערש, ווי דער פּאַעט אַליין האָט זיי פּאַרטראַכט. דאָס אמת־פּאַעטישע ווערק איז פול מיט טעם, ווי דער מן, וואָס יידן האָבן געגעסן אין דער מדבר און יעדער איינער האָט געפילט אין אים אַן אַנדער טעם, זיין אייגענעם טעם.

אינעם בוך איז דאָ אַ קורצע פּאַעמע „דעם טאַטנס פידל“, איז זי רייך אין אימאַזשן, פול מיט אַנטפּלעקערישע גראַמען, — מיינען מיין איך אַזעלכע גראַמען, וואָס עפענען פאַרן פּאַעט ברייטע בילדערישע וויסטעס, — און דערצו פאַרמאָגט זי דערציילערישע שפּאַנונג. אַז דער פידל ווערט פּאַרפאלן אין די סיבירער אייזיקע סטעפעס און דערנאָך ברענגט אים צוריק איינער, וואָס האָט אים געפונען, ווערט איר ביים ליינען אַנגעצויגן, ווי ביי כמעט אַ סענסאַציאָנעלער מעשה. אָבער די שפע פון פּאַעטישע בילדער און אַריגינעלע גראַמען באַוועלטיקן אייער חומרדיקן גלוסט צו שפּאַנעוודיקייט.

סוצקעווער האָט אויך נישט אויסגעמיטן אַ קינדערשע ליבע זייגע — דינה'קע האָט זי געהייסן. געפעלט מיר גראַד אין אַט דעם קורצן עפיזאָד, וואָס איז אַריינגעפלאַכטן אין דער פּאַעמע „די ציגעלניע“, וואָס סוצקעווער האָט קיין מורא נישט, אַז טאַמער כאַפט ער, חלילה, איבער די מאָס סענטימענטאַלקייט. געדענקען געדענק איך אַ צייט וואָס פּאַעטן ביי אונדז זענען ממש פּאַרלאַכט געוואָרן פאַר זייער טיף־איבערלעבע־רישער וואַרעמקייט ביים באַשרייבן אַ קינדערשע ליבע זייערע. אַ דאָנק אייך, ר' אברהם, וואָס איר האָט אונדז באַפרייט פון דעם איינרעדעניש, אַז אַ פּאַעט טאָר נישט זיין אַמאָל סענטימענטאַל. אַ פּאַעט מעג זיך מודה

זיין, און ער דערמאנט זיך מיט א ציטער אין די סצענעס פון א קינדער-
שער ליבע זיינער.

דרך אגב, און איך האב פריער גערעדט וועגן סוצקעווערס דערפינ-
דערישע גראמען, האב איך געטראכט צו ציטירן איינעם א גראם, וואס
איז און אוניקום אין אונדזער פאָעזיע. אין איין אָרט גראַמט ער דאָס
וואָרט ברינעמער מיט די צוויי צונויפגעשטעלטע ווערטער טשופרינע
מער. איז נישט נאָר דער דרויסנדיקער איינדרוק פונעם דאָזיקן גראַם,
נאָר נאָכמער דער אינערלעכער, וואָרעם טשופרינעס האָבן נישט נאָר
א קלאַנגיקע שייכות מיט ברינעמער, נאָר אַ טיף־תּוּכיקע. מיר געדענ-
קען אַלע די טשופרינעס ביי די שקצימלעך, וואָס האָבן זיך מתעסק
געווען ביי די ברינעמער.

וילנער יידן אין סוצקעווערס עלטער וועלן מסתמא גוט געדענקען
דעם משה באַסין, וואָס סוצקעווער דערציילט פון אים אין אַ פינף זיי-
טיקער פּאָעמע, נאָר אַפילו מיר, נישט קיין ווילנער, זענען אויך דורכ-
געדורגנען מיטן טראַגזום פון דעם יונג, וואָס דער פּאָעט באַשרייבט
אים מיט אַזויפיל ליבשאַפט. אין יענע יאָרן האָבן מיר אין אַלע שטעט
און שטעטלעך געהאַט משה באַסין, וואָס האָבן זיך געריסן צו דער
גרויסער וועלט, וואָס איז געווען איבער זייער אייגענער גרייס.

די קורצע לידער אין איצטיקן בוך סוצקעווערס צייכענען זיך אויס
מיט רייפיקייט און פולקייט. איר ווערט אַזוי פאַרכאַפט פון דער פּאָעטי-
שער שיינקייט זייערער און איר פאַרגעסט אַפילו אַ פּרעג־צו־טאָן: וואָס
טוט אים וויי? וואָס זוכט ער צו דערגרונטעווען מיט זיין געלייטערטן
וואָרט?

איין סעריע לידער רופט ער „דאָס אויג פון דער נשמה וויינט מיט
בילדער“. איז דאָ אינטערעסאַנט די אויסגעפאַנטאַזירטע פאַראַדאַקסאַלע
בילדער. מיר דאַכט זיך און בילדער פאַרפירט, וואָרעם מיר קאַנען דאָך
מיינען פשוט בילדער פון טאַטע מאַמע, ווייב און קינדער און וואָס נישט?
עברית האָט אַ מער פינקטלעך וואָרט פאַר דעם וואָס דער פּאָעט האָט
געוואָלט אויסמייַדן: חזיונות.

דער עיקר אָבער איז די סעריע דערמיט וויכטיק, וואָס סוצקעווער
אַנטפלעקט זיך ווי אַ לייטערער פון קאַשמאַרן. ער האָט פאַרשטאַנען צו

אויף דער וואגשאַל

דערהייבן דעם קאָשמאַר אונדזערן צו דער העכסטער פּאָעזיע. כאַטש
מיר איז פרעמד דער באַגריף, לאַמיר זאָגן, פון אַזאַ מין פּאַנטאַסטיש-
קייט, ווי —

אַ מאַרגנשטערן-לאַנד

באַשטימט פאַר מיינע קינדער.

ווער איך אָבער באַצווונגען פון דעם כוח פון שיינקייט וואָס אַזעלכע
אימאַזשן פאַרמאַגן.

ציטירן גאַנצע לידער פון דעם בוך איז נישט שייך, וואָרעם דו ביסט
קיינמאַל נישט זיכער, אַז דו האַסט באמת אויסגעקליבן אַ ליד, וואָס
רעפּרעזענטירט אַפילו אַ צענטל פון דעם פּאָעטס לידער-מייסטערשאַפט.
דאָס בוך איז דערשינען אין דעם י. ל. פּרץ פּאַרלאַג, תל-אביב, דער
פּאַרמאַט איז אַ גרעסערע, ווי דער געוויינטלעכער פּאַרמאַט פון אַ בוך,
געבונדן אין גרוי־ווייסער לייזונג און געזעצט מיט ליכטיקער שריפט.
הלוואי אויף אַלע יידישע ביכער געזאַגט אַזאַ פּשטותדיקע שיינקייט.

נאוועמבער, 1970

לידער פון אן אנטרווענעם

א זעקס יאָר צוריק האָב איך זיך געטראָפן מיטן פּאָעט דוד ספּאַרד אין תל אביב. ער איז דאַמאַלסט געקומען פון פּוילן מיט אידאָ קאַמינ-סקיס טרופּע און געווען איז ער דער שומר איבער דער קאַמוניסטישער כשרות פון דער טרופּע. נאָך אַלעמען איז דאָך אידאָ קאַמינסקיס טרופּע געווען אַ מלוכהדיקע אינסטיטוציע און ווער ווייסט, צי זי וועט נישט נכשל ווערן אין דער ברוזשואַזער, ציוניסטישער מדינת ישראל ? אַזוי ווי דוד ספּאַרד איז געווען דער סאַמע כשרסטער יידישער קאַמוניסט אין פּוילן, האָט מען אים אָנגעטרויט די שמירה איבער דער טרופּע. דער צונויפטרעף מיט אים איז נישט געווען קיין גאָר „גליקזער-ליקער“: ער האָט זיך געהיט, וואָרעם פון דערפאַרונג האָט ער גער-ווסט אַז אַ קאַמוניסט אין אויסלאַנד קען נישט זיין באַוואַרנט קעגן אַ וואַך אויג, וואָס קוקט אים נאָך. איך פון מיין זייט האָב זיך אויך נישט געקענט אָננעמען מיט קוראַזש צו רעדן מיט אים פריי, ווי אַ קאַלעגע-פּאָעט, וואָס איז נישט קיין שליח פון אַ קאַמוניסטישן לאַנד. געכאַפטער-הייט האָבן מיר זיך באַקענט און נאָך מער געכאַפט איז געווען דער שמועס מיט אים: ספּאַרד, כ'האָב געהערט פון אייך, געלייענט אייערע לידער... אויערבאַך, אודאי האָב איך געהערט פון אייך, נאָר ווייניק גע-לייענט...

באַהאַלטענערהייט האָב איך אים דערלאַנגט אַ בוך לידער מיינע און צוגענומען האָט ער עס מיט אַ קלוגן שמייכל, ווי ער וואָלט פאַרשטאַנען ווי איר היט זיך אים נישט צו שטעלן אין אַ פאַרלעגנהייט. עטלעכע מאָל זיך באַגעגנט אין דעם וועסטיבול פונעם האָטעל און — די קאַמינ-סקייט-טרופּע איז אַוועקגעפאַרן צוריק קיין פּוילן און דוד ספּאַרד מיט איר.

אז אין פוילן האט זיך אנגעהויבן צו צעוואקסן דער גאמולקא-אָנטי-סעמיטיזם, די קאָמוניסטישע מלוכה האט געוואלט וואָס גיכער פטור ווערן פון די יידן, וואָס זענען נאָך געבליבן אין פוילן, זענען אינאיינעם מיט סתם יידן אַרויסגעפאַרן אויך אַ צאל יידן-שרייבערס, — סיי אַזעל-כע וואָס האָבן געשריבן פויליש און סיי אַזעלכע, וואָס האָבן געשריבן יידיש. דוד ספּאַרד איז, דאָכט זיך מיר, דער לעצטער, אַדער איינער פון די לעצטע, וואָס איז אַרויסגעפאַרן פון גאָמולקאס אַנטיסעמיטישן, קאָמו-ניסטישן לאַנד. פאַרשטייט זיך, אַז געקומען איז ער קיין ישראל, וווּ ער וווינט שוין עטלעכע חדשים און אין נומער 66 „גאַלדענע קייט“ האָט ער אָפּגעדרוקט אַ גרעסערע סעריע לידער, „וואַרשע און ירושלים“.

קודם, כדי מיר זאָלן בעסער פאַרשטיין די לידער זיינע, דאַרפן מיר וויסן, אַז דער יידישער קאָמוניסטישער פירער אין פוילן, איז אַ בן הרב. ער איז געבוירן געוואָרן אין טריסק, וואָלינער גובערניע, וווּ דער טריסקער רבי האָט געפירט חסידישן שטאַט. אַלט איז דוד ספּאַרד 64 יאָר און איז זיין לעבן איז ער דורכגעגאַנגען אַ סך גלגולים: ביים פאַטער דעם רב געלערנט די טראַדיציאָנעלע יידישע לימודים און געהאַט אַ גרויסע פעולה. אָבער שפעטער איז ער גאַר אַריין אין דער העברעיִ-שער גימנאַזיע פון קאַוועל, וווּ ער האָט אויך געלערנט פויליש. אין די מער דערוואַקסענע יאָרן איז ער מגולגל געוואָרן אינעם אוניווער-סיטעט פון נאַנסי, פראַנקרייך, וווּ ער האָט געענדיקט דאָקטאָר פילאָ-זאָפיע. אין די מלחמה-יאָרן איז ער פאַרשלעפט געוואָרן קיין רוסלאַנד, וווּ דאָס גליק האָט אים צוגעשיינט, אַז כאַטש ער איז שוין געווען אַן אַנגעזענער קאָמוניסט, האָט אים דער סטאַלין-רעזשים געשאַנעוועט. ער איז צוריקגעקומען קיין פוילן און איז דאַרטן, אונטערן קאָמוניס-טישן רעזשים, געוואָרן דער אַנגעזענסטער מיטגליד אינעם „יידישן קאָמיטעט“. דאָס זענען געווען די „גאַלדענע יאָרן“ פאַרן רעשטל יידן אין פוילן. דוד ספּאַרד האָט, ווייזט אויס, געהאַט די אילוזיע, אַז אַ ניי יידיש לעבן הויבט-אַן אויפצוגיין אין פוילן, אָבער די דאָזיקע אילוזיע איז צערונען.

נאָך אַ וויכטיקער פרט פון זיין ביאָגראַפיע איז, וואָס אַנגעהויבן האָט ער מיט לידער אויף העברעיִש און געדרוקט האָט ער זיי אין די

זשורנאלן, וואס זענען דאמאלסט ארויסגעגאנגען אין פוילן. נאָר דער-
נאָך איז ער איבערגעגאנגען אויף יידיש און, ווי מיר דאָכט זיך, האָט
ער זינט די אָנהייב פרווון זיינע מער קיין העברעישע לידער נישט
געשריבן.

און איצט, אַז מיר זענען פאַרטיק מיט די עטלעכע ביאָגראַפישע
שטריכן, קענען מיר איבערגיין צו דער סעריע לידער, „וואַרשע און
ירושלים“, וואָס איז געדרוקט אינעם נומער 66 „גאַלדענע קייט“.
„גענומען“ האָבן מיך דוד ספּאַרדס לידער דערמיט, וואָס אין זיי
איז נישטאָ קיין רכילות אויפן קאָמוניסטישן פוילן, וואָס אין איר
האָט ער זיך אַזוי אַנטישט. געוויינטלעך האָבן פּאַעטן מיט אַ ליכט-
קייט, וואָס האָט ממש שאַקירט, באַרעדט דאָס לאַנד, וואָס זיי האָבן
איר יאָרנלאַנג געדינט. דער לייענער וועט דאָך אַוודאי פאַרשטיין, אַז
איך בין, חלילה, קיין מליץ-יושר נישט פאַר גאַמולקאַס פוילן. אַפילו
איידער ער האָט אָנגעהויבן זיינע אַנטיסעמיטישע שטיק, בין איך אויך
געווען גאָר אַ קליינער חסיד זיינער. נאָר אומצוטרוי האָב איך צו יענע
יידישע שרייבער, וואָס דער איבערגאנג פון פאַרקאָטקייט אין דער
קאָמוניסטישער פוילן צו לעסטערונגען און מיאוסע זלזולים, איז ביי
זיי ווי אַט עסן זיי פליישיקס און אַט עסן זיי מילכיקס.

אוודאי דערציילט ספּאַרד אויף אַן איידעלן אופן, ווי ער האָט זיך
געראַנגלט מיט די אידעישע איינשטעלן זיינע. אָבער ער טוט עס אויף
אַזאַ ריין-פּאַעטישן אופן, אַז מיר דערפילן תיכף, ווי —

איך פאַרדעק מיט נאַכט מיין געזיכט,
עס זאַל קיינער נישט זען
דעם געשענדטן טאַג אין מיין בליק.
איך פאַרלעש אין מיין צימער דאָס ליכט,
עס זאַל נישט קומען צוגיין
די פאַרבלאַנדזשעטע יאַרן צוריק.

די ווייטערדיקע סטראַפּעס זענען אויך פול מיט דער ריינער פּאַ-
עזיע פון אַ מענטשן, וואָס לעבט טיף איבער סיי די אַנטישונג, סיי די
דערפרישטקייט פון צוריקקום קיין ירושלים.
דער פּאַעט איז זיך מתודה אויף אַ זייער בילדלעך-פּאַעטישן אופן

און עס איז כדאי דאָ צו ברענגען אַ ליד פון צוועלף שורות, וואָס איז

פול און אויפריכטיק און פּאָעטיש רייך :

מיט זעק פול חלומות אויף אַקסלען,

ווי מיט פליגלען באַוואַקסן,

ווי לייכט איז געווען

אונדז צו גיין

דורך טונקעלע טעג

אויף באַרגיקן, פעלדזיקן וועג.

און אַצינד,

בלויז מיט ווינט,

איבער וועגן וואָס גייען אַליין

מיט קאַלטן, געשליפענעם שטיין

פון באַפעל און פאַרבאַט, —

ווי שווער איז דאָ איטלעכער טראַט.

דער פּאָעט רעדט נישט פון פּוילן, נאָר אין יעדן וואָרט פילט איר

דעם צער זיינעם, וואָס די וועגן זענען פול מיט „באַפעל און פאַרבאַט“.

דער ייד פון גרויס־רבנישן יחוס, וואָס איז אַליין אין זיינע יונגע יאָרן

דערגאַנגען צו רבנות, איז אין דער פּאָעזיע זיינער דורכגעדרונגען

מיטן זידענעם געוועב פון יידישער לומדות, וואָס איז געהייט נישט צו

מאַכן קיין גראַבן שטאַך.

אַז ער ספקט, צי ער וועט נאָך האַבן כח צו מאַכן דעם איבעררייס

און דעם איבערבייט, זאָגט ער, אַז עס איז טיפער האַרבסט, „אַלע פייגל

פליען אין לענדער וואַרעמע“ און פּאָעטיש פילט ער מיט זיי מיט, —

בלויז דער ניגון, וואָס איז דאָ פאַרבליבן

וועט אין מיינע טריט דערמאָנען.

מיר דאַכט זיך אַבער, אַז אַפילו דער ניגון דער יידישער איז אויך

אויסגעגאַנגען אויף דער פּוילישער ערד. דער אַנטיסעמיטישער קאָמור

ניסטישער רעזשים האָט דער עיקר געוואַלט דעם יידישן ניגון שטום

מאַכן, אים דערוואַרגן. דער יידישער ניגון האָט אַ גרויסן כח, די קאָר

מוניסטישע אַנטיסעמיטן האַבן פאַר אים מורא אימת־מות און די

יידישע יוגנט אין די קאָמוניסטישע לענדער קלאַמערט זיך אין אים

מיט מסירת נפש ממש.

גאָר באַזונדער חרטהדיק, כאַטש קיין איין וואָרט פון חרטה איז אין

דעם נישטאַ, איז דאָס ליד „ירושלים“. דוד ספּאַרד, וואָס איז געווען אַ

אפרים אויערבאך

פארבלאנדזשעטער און אין ליד „אונדזער אָרעם געסל“ זינגט ער:
„פאַרוואָס זשע זענען מיר אַוועק אין די פרעמדע גאַסן... פאַרוואָס
זענען מיר פון אונדזער אָרעם געסל אין דער פרעמדער גאַס אַוועק?“,
— דער פאַרבלאנדזשעטער פּאָעט קומט צוריק און „שפּאַצירט אויף די
חומש-וועגן“ ביז ער קומט קיין ירושלים. דאָ דערהייבט זיך זיין
עקסטאַ צו דער העכסטער מדרגה און ער זאָגט:

כ'פּאַל צו מיט ליפּן הייסע צו דער ערד,
זאַפּ-איין איז זיך דעם ריח פון איר גוף,
פאַרנעם אין בלוט איר דורותדיקן רוף,
און ווייס — זי איז פאַראַן, זי איז וואָר,
און בלויז צו איר פון איצטער איך געהער.

די לידער פונעם אַנטרונענעם דוד ספּאַרד זענען פּאָעטיש רייף און
מענטשלעך אויסגעוואַרעמט אין אַ צעווייטיקטן יידישן האַרץ. — אַ
האַרץ וואָס טראַגט אין זיך דעם ווייטיק. פון טויזנטער-אויף-טויזנטער
יידן.

נאָוועמבער, 1969

רחל קארן — ערד און ליד

אין איר בוך „דאס גענאָד פון וואָרט“ איז רחל קארן פול מיט טרויער, נאָר אַפילו אינעם סאַמע שווערסטן טרויער שיינט אין איר ליד אומגעריכט אויף אַ זוניקייט, אַפילו אַ פרום-באַהאַלטענער שמייכל. אויף זייט 47 פונעם בוך איז דאָ אַ ליד, וואָס הייסט „נאָר איך און מיין ליד“ — וואָס קען זיין טרויעריקער, ווי דערמאָנען פון אַ „לעצטן שמייכל“ אין קרעמאַטאַריע-פייער? אַבער ווייטער לויכט זיך דורך אַ שיין דורך איר געמיט און זי זינגט:

זיין אַטעם (דעם ווינטס) בייגט די ביימערשפיצן,
באַשפּריצט מיט האַרבסטיקע קאַלירן,
און סע רעגנט מיט די גילדענע בלעטער
אויף גראַז,
אויף וועג,
אויף מיר.

דאָס איז דער סימן מובהק פון אַן אמתן פאַעט: דער שווערסטער טרויער ווערט אין זיין ליד באַלויכטן מיט אַ שיין. און אין רחלס בוך זענען דאָ אַזעלכע לידער, וואָס דער טרויער אין זיי לויכט מיט אַ באַ-האַלטענעם ליכט.

רחל זאָגט אין אַ ליד, אַז זי האָט זיך געגרייט, אין איר שלאָף, צו דער „מתן שירה אין פאַרכטיקייט און פיין“. אין חלום זעט זי אַבער, ווי אינמיטן הימל האָט זיך די לבנה געלאָשן און —

אַ שטערן האָט איר אַפגעווישט דאָס פנים
מיט פאַסמעס כמאַרעס,
אויפגעקנוילטע, גרויע.

דאָס בילד, ווי אַ שטערן ווישט-אַפּ ביי דער לבנה דאָס פנים מיט פאַסמעט כמאַרעס, איז איינס פון די שענצטע אין אונדזער פאַעזיע און

א פ ר י ם או י ע ר ב א ך

פאַרמאָגט אין זיך דעם מאַמענט פון אויסלייז — אויסלייז פון דעם דריקנדיקן טרויער.

אַ סך מאָל שיינט־אויף דער פּאָעט אין די קאַנטראַסטן פון דעם ליד. די פּאָעזיע פון קאַנטראַסטן איז אפשר די ריינסטע און קאַמפּליצירט־סטע, און דער פּאָעט, וואָס ווענדט־אָן דעם קאַנטראַסט אויפן איידל־קינסטלערישן אופן, איז מסוגל צו דערגרייכן דאָס פּולקייט פון דעם ליד. רחל קאַרן, אין איר ליד „צושפּעט“, האָט דעם קאַנטראַסט דער־הויבן צו אַ גאָר הויכער מדרגה. —

ס'איז שוין צו שפּעט פאַר יענעם וואָרט,
וואָס איז געווען באַשטימט פאַר דיר,
און ס'איז אפשר נאָך צו פּרי
פאַר יענער שטילקייט, וואָס גלייכט אויס
דעם מרחק צווישן מיר און דיר.

דער היפּוך צווישן צושפּעט און צופּרי עפּנט־אויף אַ טראַגישן תּהום פון יאָרן — דער חורבן ייד און דער חורבן מענטש. נאָך טראַגישער ווערט דאָס בילד, וואָס דער קאַנטראַסט איז „אין יענער שטיל־קייט“, וואָס מיר דערשפּירן זי אין דעם נישט־דערזאָגטן וואָרט. רחל האָט אַ וואַך אויג, אַ טיף־דורכדרינגענדיק אויג, פאַר בילד־לעכקייט. דאָכט זיך, אַז סע איז פּשוט, אָבער אַז זי ווייזט אייך דאָס בילד, ווערט איר ממש אויפגעציטערט. דאָס ליד „סע איז אַזוי שטיל אין מיר“ איז אַ מוסטער פון איר בילדלעכקייט. אין איר איז אַזוי שטיל, „ווי די פּאַרנאַכטן אַלע, וואָס זענען גראָ געוואָרן פאַר דער צייט, וואָלטן אין מיר אַריינגעדעמערט“.

געוויינטלעך היט זיך רחל פון דייטשמעריזמען, נאָר איר איז, ווייזט אויס „אַריינגע'בין־השמשות“, אויסגעקומען אַביסל האַמעטנע. דער הויכפּונקט איז:

און מיך פאַרשלייערט ווי אַ כּלה,
פאַרקנסט צו איינזאַמקייט.

אויך אין דעם ערשט־געבראַכטן בילד, וואָס איז פּול מיט טרויער, וואָס קען זיין טרויעריקער פון „פאַרקנסט צו איינזאַמקייט“? אָבער אַ שיינ ליכט שיינט זיך דורך אין דעם זאָג „פאַרשלייערט ווי אַ כּלה“.

אזוי איז אויך דאָס בילד „אלע טרויערס האָבן זיך פאַראַנקערט ביי מיין שוועל“, — ביי דער מענטש-שוועל ווערט דער טרויער דורכגע- לויכטן, אַפילו אָפט באַלויכטן פון דער שיין, וואָס קומט געוויינטלעך אַרויס פון אַ מענטש-טיר.

אינס פון די שעצטע לידער אין בוך איז דאָס ליד „גיב מיר צוריק, מיין האַר“. וואָס בעט זי צוריק ביי איר „האַר“? „דעם עול פון טאַג- טעגלעכע זאָרגן“. אין גרויס פשטות דערהייבט זי דאָס אַרעמע יידישע לעבן —

ס'זאל קיינמאל נישט פעלן קיין ברויט אויפן טיש,
דער דאָך זאל נישט רינען, דאָס פייער זאל ברענען
מיט אַ וואַרעמען שיין, און ס'זאל ווערן דער טרויער
באַקליידט מיטן ניגון פון צאנה-וראנה.

כדאי איז צו בלעטערן די פריערדיקע ביכער אירע, ווי אַנדערש זי איז אינעם בוך פון 1968. דאָס בוך „באַשערטקייט“ איז דערשינען אין קאַנאַדע אין דעם יאָר 1948 און איז אַ זאַמלונג לידער, וואָס זי האָט געשריבן זינט 1928 — אַ צייט-אַפּשניט פון צוואַנציק יאָר, און אויך פון יונגעפּסט צו מאַטורע עלטער. האָב איך געפונען, אַז רחל איז אין יענעם בוך די פּולהאַרציקע, פּול-קולותדיקע זינגערין פון ליבע. דאָס וויכטיקסטע, וואָס האָט מיך גענומען, איז די ריינקייט פון די לידער, און מיינען מיין איך דערמיט, אַז אין זיי איז נישטאָ די אַנגע- שטעלטע עראַטיק, וואָס אַ סך פּרויען פּאַעטן ביי אונדז האָבן געמיינט, אַז זיי דאַרפן צושטעלן און מודה בין איך זיך, אַז זי איז מיר געווען דערווידער.

אַ צווייטער גאַר וויכטיקער מאַמענט אין אירע יונגע לידער איז — דער אימאַזש, דער סימיל, וואָס וואַרצלט אין דער ערד-נאַנטקייט. ביי איר האָט דער ווינט געבלאַזן מיט דערמאַנונג „איבער די בייטן פון מיין וואַרטנדיקן גוף“. זי שטייט אין „מיט-טאַג צייט פון מיין לעבן“ —

אַ זאַנג אַ געבויגענע פון פּולקייט אינמיטן פעלד,
וואָס האָט שוין אויסגעטאַן דאָס גרינע יוני-העמדל
און וואַקסט אַריין אין גילדענער זיכערקייט
פון קומענדיקע טעג.

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

דאַרטן האָבן מיר מיט אַלע חושים געשפירט דעם ריח פון ערד,
איצט גייען מיר נאָך דעם ריח פון ווערטער, וואָס „פירן אונדז אַריבער
פון יענער זייט ליד“.

אונדאי איז רחל זייער אַ סך גערעכט, אָבער נישט אינגאַנצן, וואָרעם
טאַקע אין דעם אייגענעם ליד, וואָס מיר האָבן נאָר וואָס גערעדט דער-
פון, דערגייט זי צו אַזאַ מין סוף :

דער ריח פון ערד,
פון גרינעם מאַך,
איז האַרב און שאַרף
מיט דערמאַנונג, —
מיט טרויער און מיט אָנונג רייף.

זי גייט נאָך אַלץ נאָך דעם ריח פון ערד, אַפילו אַז צו דער ריינער
ערד איז צוגעקומען דער „גרינער מאַך“. אין דעם ריח פון ווערטער
איז אין איר ליד דאָ דער ריח פון ערד און אַט-דאָס איז די פולקייט
און זעטיקייט פון איר פּאָעטיש וואָרט.
ביים סאַמע אָנהייב פון דעם בוך איז דאָ אַ ליד, וואָס הייסט „די
ערשטע שורה פון אַ ליד“. זאָגט זיך :

איך האָב מורא פאַר דער ערשטער שורה פון אַ ליד.
וואָס איז די מוראַ? ווער ווייסט צו-וואָס די שורה קען דערפירן.
אָבער די צווייטע סטראַפּע גייט שוין אַזוי :

זי קען מיך ברענגען צו דער גרינער לאַנקע,
וואָס כוואַלעט מיטן ווינט אי ווייס, אי ראַז, אי געל,
און צו דעם הויז אונטער די הויכע סאַסנעס,
וון ס'וואָרט אויף מיר שוין קיינער נישט אויף דער שוועל.

ביי מיר האָט איר געפּועלט, אַז רחל זאָל קיינמאַל נישט מורא
האַבן פאַר דער ערשטער שורה, וואָרעם אין דער וואָרט-בילדלעכקייט
אירער, אין די „הויכע סאַסנעס“ פון איר ליד, לויכט אַ פּאָעטיש גע-
מיט וואָס איז פול מיט שוין.

און דאָ גייט מיר ממש אין לעבן אָנצווייזן אויף אַ מערקוויר-
דיקער דערשיינונג : אַ פּאָעט, אַז ער ווערט עלטער, גייט ער ביסלעכ-
ווייז איבער צו פּראַזע, און דאָס ליד היט ער, ווי דאָס אויג אין קאַפּ.

וואָרעם אין פּאַעטס רייפּקייט איז דאָ אַ דראַנג דאָס ליד מער צו לייטערן און אויסצוווינטיקן פון דער יוגנטלעכער פּלעזור.

רחל קאַרן האָט אָנגעהויבן מיט פּראָזע: דאָס אויסגעצייכנטע בוך אירס „ערד“, וואָס איז נאָך ביז היינט אַ קלאַסיש ווערק אין אונדזער ליטעראַטור. אָבער, וואָס באַיאַרנטער זי איז געוואָרן, אַלץ נענטער איז זי צוגעקומען צום ליד, און איצטער, אַז זי האָט אַריינגעשפּאַנט אין דעם גאָרטן פון די זיבעציקער, איז זי אַרויסגעקומען מיטן פּול-אויסגעלעבטן לידערבוך „דאָס גענאָד פון וואָרט“.

אַ באַזונדערן פּאַעטישן אַראַמאַט האָט די אַפּטיילונג „בלאָע נעפֿ-לען איבער בערג גלילער“. דאָס זענען פּאַרשטייט זיך, ארץ-ישראל לידער. זי איז געקומען צו ארץ-ישראל מיט דער דאָרפישער בילד-לעכקייט אירער, וואָס איז צונויפגעזונגען מיט דער טיף-לירישער איבערלעבונג.

די דאָזיקע הויך-קינסטלערישע סעריע ענדיקט זיך מיט אַ ליד „מיין טאַטע“, וווּ זי זינגט פון איר טאַטנס „בענקשאַפט צו דער טרויערנדיקער שכינה“. דעם טאַטנס קבר איז אין אַ פּרעמדער סביבה און, „ווער וויסט, צי סע איז זכר נאָך געבליבן פון דעם קבר זיינעם“ —

נאָר מיר, דער איינציקער פון זיינע קינדער דריי,
איז עס באַשערט געווען, דורך אַלע גע-וונדן,
זיין בענקשאַפט צו דערטראַגן,
זי זאָל קענען אַ קוש-טאָן
די הייליקע ערד...“

די „הייליקע ערד“ איז נישט נאָר די ערד ממש, נאָר אויך, און אפשר טאַקע דער עיקר, רחלס אין-דער-ערד-אַריינגעוואַקסן ליד.

יצי, 1968

רחל קארנס דארף

ביי רחל קארן איז דאָ אַ דערציילונג פון אַ דאַרפסייד, וואָס בעת אַ מגפה זעט ער אין אַ נאַכט אַ פאַרלאָזטע פויערטע, ווי זי קאַרטשעט זיך אין קרעמפן. ער ווייסט אַז די מגפה האָט זי געטראָפן, אַז פאַר אים אַליין איז דאָ אַ סכנה זיך צוצורירן צו איר, אָבער ער הייבט זי אויף און טראָגט זי אַריין צו איר אין שטוב. דערנאָך ווערן זיינע אייגענע צוויי קינדער קראַנק און איין קינד שטאַרבט באַלד. ער דאַרף דאָס קינד פירן אין שטעטל אַריין מקבר זיין, אָבער קיין איין פויער וויל אים נישט גיבן קיין פערד, וואָרעם, ס'איז נישט גלייך מיט פויערישע פערד אַרויסצופירן אַ יידיש מת, די פערד קען עס נאָך שאַטן חלילה". דער יידישער פריץ וויל אים אויך נישט געבן קיין פערד, יאַנקל לייגט אַריין דאָס טויטע קינד אין אַ קאַרב און לאָזט זיך דערמיט גיין אין שטעטל אַריין. ענדיקן ענדיקט זיך די דערציילונג ווי אויפן וועג קומט אים אַנטקעגן אַ הונט, ער הייבט אָן אַרומצושמעקן דעם קויבער, אַ הונגעריקער הונט איז ער, ער וויל עפעס אַרויסרייסן ביי יאַנקלען פון קאַרב, נאָר אַז ער דערשמעקט דעם טויט, אַנטלויפט ער, ווי ס'וואַלט אים אַ שטיין אַ פוס אונטערגעהאַקט.

„דעם עק אַריינגענומען צווישן די פיס, מיט אַן אַראָפגעלאָזטן קאַפ, איז ער געלאָפן צווישן די פעלדער, און זיין סקאוולען האָט זיך געטראָגן מיט די פרישצאַקערטע בייטן צו דעם רויטן האַרץ פון דער אונטער-גייענדיקער זון", — פאַרענדיקט רחל קארן די דערציילונג.

פון די יידן אין יענעם דאַרף, וואָס רחל קארן האָט זיי מיט אַזאַ קינסטלערישער רייפיקייט געמאַלן, איז שוין קיין זכר נישט געבליבן. ס'איז אָבער געבליבן דער טרויעריקער סימבאָל פון יאַנקלען, וואָס טראָגט זיין אייגענעם מת אין אַ קאַרב און אַ הונט אַפילו אַנטלויפט פון אים. ס'איז געבליבן דעם יידס מענטשלעכקייט, וואָס האָט געבראַכט

אויף דער וואַגשאַל

דעם טויט אויף זיינע קינדער, ווייל ער, דער ייד, האָט זיך מרחם געווען אויף אַ פּויערטע, וואָס די מגפה האָט זי געטראָפּן. וואָס איז געווען יאַנקלס שכר אין דער דאָרפּישער וועלט? קיינער האָט אים נישט גער-וואָלט גיבן קיין פּערד צו פירן דעם קרבן זיינעם צו קבורה אין שטעטל. רחל קאַרנס קינסטלעריש אויג האָט געזען דאָס דאָרף, ווי נאָך קיינער נישט אין אונדזער ליטעראַטור, סענסיטיווידין זענען ביי איר די ביל-דער, דער דאָרפּסייד איז פּרימיטיוו, אָבער ער פאַרמאָגט אין זיך אַ גוואַלדיקן ווילן צו לעבן. דער עיקר, דער מענטש ווערט ביי איר אויס-געאיידלט דורך דער דינקייט ווי זי מאַלט אים אַליין און די נאַטור אַרום אים.

דער גורל פונעם יידישן פּאָעט איז אַרויסצורייסן פון זיך דאָס אייגנסטע, וואָרעם דאָס אייגנסטע איז שוין מער נישט אייגן. רחל קאַרן קען שוין איצט צום דאָרף נישט צוריקקומען, וואָרעם דאָס דאָרף האָט געפּעלשט אין איר. זי קען זיך שוין קינסטלעריש נישט אומקערן צום גראַבאָוער וואַלד, „וואָס האָט געקענט דעם זוניקסטן טאַג אַרייננאַרן צווישן די מאַכ-באַוואַקסענע ביימער-שטאַמען און אים פאַרוואַנדלען אין גראַער דעמע-רונג.“ דאָס געמיט אירס בלייבט דאָרפּיש, אָבער מיט דער טראַגיק פון איבערבאַרן. אַז רחל קאַרן וויל איבערגעבן ווי דער אָנהייב פון אַ ליד קומט צו איר, זאָגט זי:

און ס'דאַכט זיך, די וועלט איז רייפער איצט געוואָרן
און מוטערלעך די ערד צו יעדן וואַגלערס טריט,
און גאָט אַליין וועט פאַלן כורעים
פאַר אַט דער איינציקסטער, דער הייליקסטער מינוט, —
און ס'איז דאָך בלויז דער אָנהייב פון אַ ליד.

דאָס געמיט אירס איז דאַמאָלט דערהויבן, ווען זי פילט ווי ס'איז „מוטערלעך די ערד צו יעדן וואַגלערס טריט“ אין אַ ליבע-ליד זאָגט זי:

כ'בין דורכגעוויקט מיט דיר, ווי ערד מיט פּרילינגדיקן רעגן,
און ס'הענגט מיין בלאַנדסטער טאַג
ביים קלאַפּנדיקן דופק פון דיין שטילסטן וואַרט,
ווי די בין ביים צווייג פון בליענדיקע ליפּעס.

אַזוי זענען די לירישסטע לידער אירע: דאָרפּיש געמיט, געבענטשט-קייט פון דער נאַטור. פון איר אייגענער רייפיקייט שרייבט זי:

אפרים אויערבאך

ס'האט זיך צעצווייגט, צעבליט דער פריילינג אין מיין בלוט
מיט קארשנבוים וויסקייט און בלאַעם בארווינעק.

אַדער :

איך שטיי אין מיט־טאָג צייט פון דיין לעבן,
אַ זאָנג, אַ געבויגענע פון פולקייט אינמיטן פעלד,
וואָס האָט שוין אויסגעטאָן דאָס גרינע יוגי־העמדל
און וואַקסט אַריין אין גילדענער זיכערקייט פון קומענדיקע טעג.
דאָס באַוויסטזיין אַבער, אַז דאָס דאָרף אירס איז אַפּגעווישט, אַז די
דאָרפסיידן אירע זענען מער נישטאַ, דערפירט זי צו אַזעלכע שורות, ווי
כ׳בין, ווי די שוועל פון אַפּגעברענטן הויז,
געבליבן צווישן הלל, אַש און אימה.
זי רופט זיך אַליין „די בירגערן פון צער און פיין“ און וועגן די
ווערטער אירע זאָגט זי, אַז

זיי וועלן זיך וואַרפן און וואַרגן און וואַרגן
דיין נאַקעטן האַלדן, דיין געשריי, —
זיי מוזן שוין בלייבן אַזוי־אַ פאַרבאַכּן,
ווי די הענט פון אַן אַבל, פאַרשטאַרטע אין וויי.

וואָס ווייטער ווערן אירע אימאַזשן אַבסטראַקטער, זי געפינט נישט
קיין אַנהאַלט פאַר איר דאָרפישן געמיט. פון דער דאָרפישער קאַנקרעט־
קייט האָט זי אויסגעוועבט גרויסע סימבאָלן, פון דער אַבסטראַקטקייט
קען זיך איר דיכטערשיש געמיט נישט דערגרונטעווען צום סימבאָל. מיר
דאַכט זיך, אַז אַזעלכע שורות, ווי „ס׳איז דורכגעשטאַכּן מיט נאָדלען דאָס
האַרץ פון אַיעדער שעה, זי בלוטיקט מיט טיפקאַליר פון רויטן זייד אויף
ווייסן, קילן לייוונטלייב“, וואָלטן געווען גוטע פּאַעזיע ביי אַן אַנדער
פּאַעט, אַבער ביי רחל קאַרן זענען זיי טראַגיש־פרעמד, ווי זי וואָלט
גערעדט מיט אַ פרעמד קול.

איך וויל זיך דאָ אַפּשטעלן אויף דריי לידער רחלס פון איר בוך
„באַשערטקייט“. איך נעם די דריי לידער ווי אַ מוסטער פון דער דינקייט,
סענסיטיווקייט און מענטשלעכקייט פון איר פּאַעזיע. דאָס ערשטע ליד :

איך וואָלט געוואָלט אַמאַל דיין מאַמען זען
און איר קושן די הענט, —
מסתמא וואָלט זי אין מיינע אויגן דין געפונען
און אַשע דיינע ווערטער, וואָס כ׳האַב אויסבאַהאַלטן איז מיין בליק.
און אפשר וואָלט זי מיר אַנטקעגנגעקומען
מיט אַ שמייכל, אַ שטילן, אַ קלוגן,

אויף דער וואגשאל

וואס בליט תמיד אויף ליפן פון מאמע,
ווען זיי פילו באשטעטיקטיקייט דורך אנהערע פרויען
זייער ליבע צום אייגענעם זון.

דאס טיף-פאָעטישע פאַרשטיין די מאַמען ווערט אין דעם ליד אויס-
געדריקט אין אַזעלכע דינע בילדער, אַז איר שפירט ממש דעם אַראַמאַט
פון דעם שמייכל, וואָס בליט אויף ליפן פון מאַמעס.
דאָס צווייטע ליד: אַלטע פרויען קויפן בלומען, —

אין זייערע אויסגעקרימטע און צעקנייטשטע הענט
ווערן די שענצטע בלומען מיט שפעטן זומער-טרויער,
גלייך ס'וואַלט זיי אויפגעמאַנט ביי די פאַרוועלקטע הענט,
ווי אַ משכון אַ פאַרועצטן, דער בית-עלמין טרויער.

אַבער די פרויען „גלייען מיט די בלומען אין די הענט אַהין, וווּ ס'דאַכט
זיך זיי אַז עמיץ וואַרט נאָך אַלץ אויף זיי, אויף זיי און זייער שמייכל“.
וויפל קינסטלערישער טרויער איז דאָ אין דעם ליד, מיט וויפל איידלקייט
און בילדלעכקייט ס'איז דאָ איבערגעגעבן דאָס געראַנגל פונעם מענטשן
קעגן אַלטקייט, וויפל פאַעטישע פאַרשטענדעניש ס'איז דאָ דאָ פאַר דער
פרוי, און ווידעראַמאַל: איר שפירט דאָ דעם אַראַמאַט פון אַלטקייט, דאָס
טרויעריקע וואַרט שמעקט מיט קינסטלערישער פרישקייט.
דאָס דריטע ליד: זון-בלומען. איך האַלט דאָס דאָזיקע ליד פאַר
איינעם פון די טיפסטע, סימבאָלישסטע לידער אין דער יידישער פאַעזיע.
רחל קאַרן האָט מיט איר דאַרפישן אויג דערזען דעם טראַגזום פון זון-
בלומען, וואָס ווילן „אויסזען ווי ביימער, פעסט און שטאַרק און הויך“,
אַבער אין דער ווירקלעכקייט איז „דער מאַרך פון זייער שטאַם קרישלי-
זיך און ווייך“.

זיי שטייען שטאַלץ, ווי ס'וואַלט זיך אויף זיי אַנגעשפאַרט
דער הימל,
ווי ס'וואַלט די זון אליין געווען פון זייער האַרץ די רויזן, —
נאָר דאָס מינרסטע כמאַרקעלע פאַרקנסט זיי צו דעם עבר
און מיטן ערשטן שאַטן לעשן זיי זיך אויס.

רחל קאַרן זוכט איצט אַ נייעם גאַנג אין איר פאַעזיע, איך האָב עס
געשפירט אין די לעצטע לידער אירע, איך האָב עס געזען אין דעם גע-
ראַנגל אירן מיטן וואַרט, וואָס דאַרף ביי איר קריגן נייע פאַרב און נייעם
אַראַמאַט. וואַרים דער פאַעטישער כח אירער איז פאַרב און אַראַמאַט, זי
מאַלט ווערטער און שמעקט געדאַנקען.

מלך ראויטש — 75 יאָר

אַזוי ווי מלך ראויטש איז מיר אַן אח לצרה — פאַרברידערט האָט אונדז די לייוויק־פרעמיע פאַראַיאָרן — האָט מיר ממש אַ טיאַכקער געטאָן אין האַרץ, אַז די ידיעה האָט מיך דערגרייכט, אַז ער ווערט אַלט 75 יאָר. וואָס, פרעגט איר, דאַרף מיר טיאַכקען אין האַרצן? גאָר פשוט, אויסגעמאַלט האָב איך זיך ראויטשן פאַר אַ סך אַ יינגערן מענטשן ווי איך בין. צום סוף איז דער חילוק אין יאָרן צווישן אונדז ביידע נישט מער ווי איין יאָר. און ווי סע טרעפט זיך, האָב איך זיך דערפילט אַ סך עלטער — בפירוש עלטער.

אַ שמועס טאָן וועגן מלך ראויטשן איז גאַרנישט קיין לייכטער ענין דאָס איז דערפאַר, וואָס אויבנאויף איז ער אָפן און אַנטפלעקט — פאַעט, פילאַזאָפיש־אַנגעשטימטער מענטש, עטישער מענטש — אָבער אין סאַמע תוך איז ער אַ קאַמפליצירטע פערזענלעכקייט. אַ מלך ראויטש איז דאָ, וואָס קיינער איז נאָך צו אים נישט צוגעקומען, צו דער פאַר־הוילנקייט אין אים. אודאי קאַנען מיר זיך אַ גריבל־טאָן אין זיינע כתבים און פרווון אויפבויען פון זיי דעם שרייבערישן מענטש, וואָס פאַרנעמט אַ גאָר בכבודיק אָרט אין אונדזער ליטעראַטור ווייט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט. דאָס בילד וועט אָבער נישט זיין קיין פולס, דערפאַר וואָס מלך ראויטש איז פון די שרייבערס, וואָס דעקאָאויף אַ טפח און פאַר־דעקן צוויי טפחים.

אַז איך דערמאָן זיך נאָר די נעמען פון זיינע לידער־ביכער, ווער איך אי פאַרכאַפט, אי אויפגעציטערט. בפירוש פונעם זכרון רוף איך אַן די נעמען „נאַקעטע לידער“, „פרעהיסטאָרישע לאַנדשאַפטן“ און ענלעכע נעמען. זענען די לידער טאַקע געווען „נאַקעט“? ניין, ראויטש האָט ווי אַלע פאַעטן, די לידער זיינע צוגעדעקט, אַז זיי זאָלן זיך, חלילה, נישט

פאַרקילן. סע איז אָבער דאָ אין די לידער זיינע עפעס אַזוינס, וואָס טיילט אים אויס פון אַנדערע אין זיין דור: דאָס איז, וואָס ער מוז אַ סך מאָל מקריב זיין די פּאָעזיע אויפן מזבח פון דער עטיק.

מלך ראַזיטש, דאָכט זיך מיר, איז פון אָנהויב-אָן געווען אַ פוסח על שתי הסעיפים — ער איז געווען פּאָעט, וואָס האָט נישט געוואָלט „זינ-דיקן“ מיט פּאָעזיע, און איז געווען עטיקער, וואָס האָט געוואָלט זינדיקן מיט פּאָעזיע. אַ סברא, אַז דאָס פּול-אויסגעזונגענע ליד איז די העכסטע מדרגה פון עטיק. אָבער ווער קאָן זיך אונטערנעמען צו זאָגן, אַז דאָס און דאָס ליד איז דאָס פּול-אויסגעזונגענע? און ווידער, אפשר איז טיף-אינערלעכער דראַנג צו עטישע מעשים גאָר דער גרויסער פּאָעטישער טאַלאַנט אינעם מענטשן?

אַז איך קוק צוריק אויף ראַזיטשעס פּאָעטישן גאַנג אין משך פון פּרופּיק יאָר, לעב איך איבער ווי איך וואָלט געשטאַנען אין דער סביבה פון אַ צדיק, וואָס האָט פאַרבלאָנדזשעט און זוכט אַלץ דעם וועג צוריק. ראַזיטש האָט זיך געראַנגלט מיט דער אמונה אין זיך — דער יידישער אמונה אינעם אייביקן, וואָס ער האָט געירשנט מכמה דורות. ער האָט געזוכט זיך אַנצושפּאַרן אויף שפּינאַזען, אָבער דער איינדרוק מיינער איז, אַז ער איז נישט שווער-שווה מיטן דימענט-שלייפער פון אַמסטער-דאַם. די לידער זיינע אויף שפּינאַזיסטישע מאַטיוון זענען אַ גאָר ווייטער מהלך פון דעם אַמסטערדאַמערס אַפּטריניקייט.

נאָר אַ רעטעניש פאַר מיר איז, וואָס דער סאַמע פאַרדעקטער צווישן יידישע פּאָעטן — טאַקע מלך ראַזיטש — האָט געשריבן נאַקעטע לידער. וואָס-זשע איז געוואָרן פון זיי? זיי זענען כלל נישט נאַקעט, אַפילו נישט קיין טראַפעלע אַפּגעפלעקט. און גראַד דאָס איז די מעלה זייערע: אויבנאויפיקע נאַקעטקייט און טיפע — פאַרהוילנקייט.

די הויך-עטישע פּערזענלעכקייט, וואָס ער האָט פון זיך אויסגעפּר-רעמט, איז אַ האַרעוואַניע פון צענדליקער יאָרן, און אין דעם איז ער אין פולער האַרמאָניע מיט אונזערע גרויסע יידישע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן געוואָלט, אַז „אדם רע מיצרו“, און נאָר מיטן אייגענעם גייס-טיקן כוח קאָן דער מענטש דערגרייכן די הויכן מדרגה פון עטיק.

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

קיין איין יידישער שרייבער פון זיין דור איז נישט אזוי אויסגע-
בונדן מיט אונדזער ליטעראטור, ווי מלך ראָוויטש. ער האָט אָנגעשריבן
אַ דריי ביכער, וווּ ער גיט שרייבערישע געשטאַלטן, קורצע ביאָגראַפיעס
זייערע און בציצומדיקע אַפשאַצונגען איבער זייערע שאַפונגען. אַ
שעפּערישער מענטש, וואָס איז פול מיט ליד און ריין־געדאַנקלעכע
עסייען — וואָס, פרעגט זיך, האָט ער געדאַרפט זיך פאַרנעמען מיט אַנאַ
ריין־מעכאַנישער שרייבערישער אַרבעט?

מלך ראָוויטש האָט עס בפירוש געטאָן פון ליבשאַפט צו אונדזער
ליטעראַטור. ער האָט געפילט אין זיך אַ דראַנג צו רעגיסטרירן, פאַר-
צייכענען, איינזאַמלען דאָס שעפּעריש־ווערטפולע אין אונדזער ליטעראַטור
איז עס אין דער ווירקלעכקייט, אַז איר ווילט דערלערנען עפעס וועגן
אַ שרייבער פון אונדזער צייט, נעמט איר ראָוויטשעס פאַרטרעטן פון
יידישע שרייבערס. זיי האָבן אַ מעלה, די פאַרטרעטן זיינע, וואָס זיי
זענען איינציק אי אַביעקטיוו, אי סוביעקטיוו. איר קענט קיין טעות נישט
האָבן — מלך ראָוויטש צייכנט די שרייבערישע פאַרטרעטן.

אין דער רייפער עלטער פון 75 יאָר איז מלך ראָוויטש שעפּעריש,
אַפילו שפּעדיק. ער דרוקט אין אַ סך צייטונגען פון די לענדער איבער
דער וועלט זיינע קורצע פּאָליטישע עטישע און פּילאָזאָפּישע באַטראַכ-
טונגען. ער איז וואַך צו אַלדינג, וואָס געשעט אין אונדזער ליטעראַטור.
ער כאַפט זיך אַפילו אַריין אינעם פּאַעטישן גאַרטן, וואָס פאַרפלאַנצט
האָט ער אים מיט אַ סך ליבשאַפט, קאַפּריזנער טראַכטערישקייט און אַמאַל
אויך לירישן להכעיס.

צעשטורעמטע האַרבסטטיקייט

די לידער מאיר שטיקערס, איידער איר נעמט זיך פאַנאַנדערקלייבן אין זיי, שפירט איר אַ מין פאַעטישן פיבער, וואָס גיט זיך אייך איבער סיי מיטן ריטעם און סיי מיט די אימאַזשן. דער פאַעט אַליין, שפירט איר, איז געווען אין אַן עקזאַלטירטן, כמעט פיבערדיקן צושטאַנד בעת ער האָט די לידער געשריבן. די עקזאַלטירטקייט פונעם פאַעט, אַז זי גיט זיך איבער דעם לייענער, איז דער סאַמע אויסגעפרוּווטער סימן, אַז איר האָט צו טאָן מיט אַן עכטן פאַעט. איר דערשפירט אים נאָך איידער איר דרינגט אַריין טיפער אין די לידער זיינע.

דערפאַר, אַז איך הייב־אָן לייענען אַ בוך זיינס, גיט מיך באַלד אַ כאַפּ דער הייסער אַטעם פון די לידער. סע איז אַבער נייטיק צו קוואַל־ליפּצירן מיינע רייד, אַז דערמיט מיין איך נישט, אַז נאָר הייסער אַטעם איז דער סימן מובהק פון פאַעזיע. אויך אַ צוריקגעהאַלטענער פאַעטי־שער אַטעם איז דאָ, וואָס אַז איר דערשפירט אים אין לידער, ווייסט איר אַז איר האָט צו טאָן מיט אַן עכטן פאַעט. מאיר שטיקער איז אַ פיבערדיקער פאַעט, ווי יוסף ראַלניק, וואָס שטיקער איז אַ גרויסער חסיד זיינער, איז געווען אַ צוריקגעהאַלטענער, אַן אויסגעלייטערטער פאַעט. דער עיקר איז, וואָס איר דאַרפט אַרויסאַטעמען דאָס עכטיקייט פון די לידער און פון מאיר שטיקערס לידער איז נישט נאָר וואָס איר אַטעמט־אַרויס דעם פאַעטישן פיבער זיינעם, נאָר איר אַליין פיבערט מיט זיי.

געוויינטלעך, אַז מען וויל כאַראַקטעריזירן אַ פאַעט, זוכט מען ביי אים איין שטריך, וואָס איז דער עיקרדיקער, דער תּוּכיקער אין אים. נישט תּמיד איז דער דאָזיקער מעטאָד דער סאַמע געראַטענער, וואָרעם דער פאַעט גיט נישט אַלעמאַל איבער איינע און די אייגענע שטימונג. פאַרקערט, אַ סך מאַל זענען די שטימונגען זיינע, ווי זיי קומען צום

אפרים אויערבאך

אויסדרוק אין די לידער, גאָר היפּוכדיקע. דער איין־שטריך ביים פּאָעט
איז גראַד דער אופן שרייבן. סך מאל די אָפּטיקייט פון ווערטער אין זיינע
לידער, דער בייג פון דעם ליד, — הכלל, די פּאַרעם איז גאָר דער סאַמע
כאַראַקטעריסטישסטער שטריך. מיר טאָרן אָבער נישט כלל מבטל מאַכן
די איינטיקייט פון די איבערלעבונגען ביים פּאָעט, דעם „וואָס טוט אים
וויי“ און אַפילו דעם איין־שטריך אין די געדאַנקען, אין די געדאַנקען,
וואָס ווערן אַרויסגעבילדערט אין זיינע לידער.

און גראַד ביי מאיר שטיקערן איז דאָ אַ געמיט־גאַנציקייט, — איך
זאָג בפירוש געמיט־גאַנציקייט און נישט געדאַנק־גאַנציקייט, וואָרעם דער
געדאַנק אין זיינע לידער איז דורכאויס אַ פּאָעטישער, וואָרצלט אין די
שטימונגען און וואַקסט אַרויס פון זיי.

וואָס איז שטיקערס געמיט־גאַנציקייט? אַ צעבושעוועטע האַרבסטי־
קייט. סע איז דאָ אַ שטילע, האַלב־שייניקע האַרבסטיקייט, וואָס איז
באַגאַסן מיטן פּאַנטאַסטישן ליכט פון פּאַרגאַנג. ווידער איז דאָ אַ האַרב־
סטיקייט אַ ווינטיקע, אַ רויע, וואָס רייסט און שמיסט, ברויזט און
שטויסט —

דער שפּעטער האַרבסטווינט וואַיעט,
איך קלייב אַ וואָרט נאָך אַ וואָרט,
נאָר אויפן הייליקן אָרט
מלייבן די קברים אויפגעראַיעט.

די געבראַכטע פיר שורות זענען דער סוף פונעם אַריינפיר־ליד,
ביים אָנהייב פון זיינס אַ בוך. איר דערשפירט באַלד די צעשטורעמטע
האַרבסטיקייט דעם פּאָעטס, וואָס איז בולט אַפילו אין לידער, וואָס רעדן
נישט פון האַרבסט. צו דער אייגענער צייט איז אין דער האַרבסטיקייט
זיינער אויך דאָ אַ יוגנטלעכקייט, וואָס איר שפירט־אַרויס פונעם ריטעם
און פון די אימאַזשן. גראַד אין דער שטורעמדיקייט פון זיין האַרבסטי־
קייט איז דאָ די יוגנטלעכקייט, וואָרעם דער האַרבסטיקער האַרבסט־
פּאָעט דערגייט שוין צו רויקייט און לויטערער רעזיגנאַציע.

מאיר שטיקער איז דער פּאָעט, וואָס שפילט־אָפּ דראַמאַטיש אַ ליד.
די דראַמע איז אין אים אַליין. דער טרויער זיינער איז אַ דראַמאַטישער.
ער בויט־אויף אַ ליד דראַמאַטיש־דערציילעריש. דאָס כאַראַקטעריסטישע

אויף דער וואגשאַל

פאַר די דראַמאַטישע לידער זיינע איז „די עלעגיע אויפן טויט פון סטרע-
טינער רבין“. באלד דער אָנהייב פון דער עלעגיע איז אָנגעלאָדן מיט
פּאָעטישער דראַמע:

וואָס אַרט דיך, וואָס זי טראַגט דאָס געלע שייטל אָפּגעשאַרט
און ווישט די רויטע גאַז מיטן פאַרטעך ?
דער רבי ליגט איז אַרון, שטייף און האַרט,
און זיינע קינדער וויינען לאַנג און באַנג, —
וואָס אַרט דיך ?

עלעגיע איז געוויינטלעך ביים אָנהייב שטיל, גייט בהדרגה העכער,
ביז זי דערוואַקסט צום טיפן טרויער. שטיקערס עלעגיע איז ביים סאַמע
אָנהייב דראַמאַטיש. איר שפירט באלד דאָס געראַנגל ביי אים, וואָס אים
אַרט „וואָס זי טראַגט דאָס געלע שייטל אָפּגעשאַרט“. אָבער סע איז
איז נישט סתם דאָס געלע שייטל, נאָר די דראַמע פון דעם פּאָעט, וואָס
זאָגט:

איך בין אַרומגעאַנגען אין דיין סאַמעטענעם שאַטן.

דאָס בילד, ווי דער פּאָעט איז אַרומגעאַנגען אין סאַמעטענעם שאַטן
פון אַ רבין, איז נישט סתם אַ שייך בילד, נאָר סע פאַרמאַגט אויך אַ טיפע
דראַמע. שטיקער דאַרף כלל נישט דערציילן וואָס דאָס געראַנגל צווישן
אים און דעם רבין איז געווען. דער פאַרוואָס און דער וואָס זענען נישט
וויכטיק. די דראַמע אַליין וואַקסט אַריבער אַלע פאַרוואָסן. זי איז
גרעסער ווי די פרטים. טיפער ווי די פּאַקטן.

וואָס קען, דאַכט זיך, זיין אַזוי ווייניק דראַמאַטיש, ווי שטערן אויפן
הימל ? ביי שטיקערן אָבער זענען זיי דראַמאַטיש, ווי אין דער שורה
„דעם גערויש פון שטערן אויפן גערויש פון גרויסשטאַט האַבן זיי אויס-
געביטן“. איז נישט וואָס דאָס בילד, — אַז שטערן רוישן, — איז אומ-
געריכט און אַריגינעל, נאָר סע איז אין גאַנג פון שטיקערס בילדלעך-
קייט — דראַמאַטיזם.

שטיקער האָט אייגענע בילדלעכקייט, אומגעריכטע, שטוינענדיקע.
ביי אַן אַנדער פּאָעט וואַלטן מיר, למשל, אַזאַ בילד, ווי —

לויכטן שדי'ס ווי מזוות —
און אין פאַרפאַפטן פּלאַקס פון קוקרוועס

נישט געשפירט און אוודאי נישט אריינגענומען אין זיך. ביי שטיקערן
נעמען מיר דאס דאזיקע בילד אָן, וואָרעם סע איז נישט אומגעריכט ביי
אים, נאָר אין זיין פּאָעטישן גאַנג.

אין דער סעריע „ידישע לאַנדשאַפּט“ דערהייבט שטיקער צו גאָר
אַ הויכער מדרגה יידישן טרויער אויפן חורבן. ער מאַלט נישט דעם
חורבן, נאָר איין שורה איז דאָ, אינעם קליינעם לידער-ציקל, וואָס איז
אַ דירעקטע:

ישראל שטאַרבט מיט זעקס מיליאָנען טויטן...

איר ווערט אָבער אויפגעטרייסלט גראַד פון די שורות, וואָס דאַרפן זיין
דער אויסדרוק פון יידישער אמונה. אין זיי, די שורות פון גלויבן, איז
דאָ מער דער חורבן אונדזערער, ווי אין אַ סך אַנדערע, דירעקטע חורבן-
בילדער.

נעמט אַזעלכע שורות:

איך גיי מיט אַלע יידן
וואַך-אין, וואַך-אויס אַזוי.
מיר וועלן איבערלעבן
דעם לעצטן שבת-גוי.
פרייד און רו
און ליכטיקייט ביסטו.

אין דעם ליד „אַש“, וווּ ער דראַמאַטיזירט דעם גייסטיקן חורבן פון
זיין גאַליצישן היימלאַנד, זאָגט ער:

איצט ליגט דער חלום נאַקעט, באַרוועס אויפן שניי
אין טונקעלע, פרימאַרגנדיקע שעהען,
אויף נייסאנדז, ראַדאַמישל, ריישע און קאַלאַמעי
האַט זיך אַראַפגעלאָזט אַ מחנה הונגעריקע קראַען.

קיין טיפערן חורבן-טרויער, ווי „אַ חלום נאַקעט, באַרוועס אויפן
שניי, און ווי „אַ מחנה הונגעריקע קראַען“ דאַרף מאיר שטיקער נישט
אויסדריקן, וואָרעם אַנדערש וואַלט ער אַרויס פון זיין אייגענעם פּאָע-
טישן געשפּאַן, אַפילו איבערלעכן ריטעם.

און דאָס איז די גרויסע מעלה זיינע: ער איז געטריי דעם אייגענעם
פּאָעטישן גאַנג. נאָר דאָ וואַלט איך געוואַלט אַריינעמען אַ מאמר
המוסגר: אַ סך מאַל טרעפט זיך, אַז ביי אַ פּאָעט ווערט אייגענער גאַנג

דעגענערירט צו נוסח. ער הערט-אויף צו שרייבן מיט דער פּאַעטישער אַנטפּלעקער־שקייט אין זיך אַליין, נאָר מיטן נוסח, וואָס ער האָט אַמאָל איינגעשטעלט.

ביי שטיקערן איז דער אייגענער גאַנג אַלעמאַל ניי. דערפאַר זענען די לידער זיינע פּריש אין זייער שטורעמדיקער האַרבסט־שקייט. זיי זענען פאַרן לייזער אָן איבערראַשונג נישט מיטן תּוכן דער עיקר, נאָר מיטן בילדלעכקייט, וואָס ווערט סימבאָל און דערוואַקסט אָפּט צו געדאַנק.

מאיר שטיקער זוכט נישט קיין שיינקייט אין זיינע לידער. ער באַ- פּוצט נישט אַ בילד זיינס מיט פּליטערלעך, נאָך אידער איר קוקט זיך אַרום, וואַקסט אַרויס שיינקייט, ווי זי וואַלט אַרויסגעקוואַלט אַזוי נאָ- טירלעך, ווי פּון אַ באַרג ריין קוואַל-וואַסער. זיין בילדלעכקייט איז נישט פּון דעם באַזונדערן וואָרט, נאָר פּון ווערטער-צונויפגעזונגענ- קייט. איך מיין דערמיט צו זאָגן, אַז יעדער וואָרט באַזונדער וואַלט אפשר נישט געווען פאַרביק, נאָר דער צונויפשטעל פּון די ווערטער שאַפט דאָס בילד. אַזוי לייזענען מיר ביי אים:

און יעדער פעלד און יעדער בייט איז
פאַרויט מיט אויסגעפּליקטע בערד פּון זיידעס.

אַז איר זעט פאַר זיך דאָס בילד פּון פעלדער „פאַרויט מיט אויס- געפּליקטע בערד פּון זיידעס“, לעבט פאַר אייך אויף אַ בילד פּון עיניום און מאַרד, וואָס דאָס שטאַרקסטע וואָרט וואַלט עס פאַר אייך נישט גע- שאַפּן. אַזוי זענען אַנדערע צוויי שורות, וואָס זענען שוין פּערזענלעך- לירישע און האָבן ווידער צו טאָן מיטן סטרעטינער רביץ:

איך וועל ווערן גרויס און אַלט פּון בענקען,
ביז וואַקסן וועט זיין באַרד אויף מיין געזיכט.

איז די בילדלעכקייט דאָ נישט אין דעם וואָרט, נאָר אין דעם גאַנצן צונויפשטעל פּון ווערטער און אין דער פאַרשטעלונגס-קראַפט, ווי דער פאַרפּלאַנטערטער צונויפבונד דעם פּאַעטס מיטן יידן פּון אַ וועלט, וואָס איז מיט דער צייט אים געוואָרן אַזוי פּרעמד, וועט אַרויפ- וואַקסן אויף אים זיין באַרד. אין דעם איז דאָ אי דראַמאַטיזם, אי טראַ- גיק, וואָס ביידע זענען זיי די הויפּט-שטריכן פּון שטיקערס פּאַעזיע.

אפרים אויערבאך

ער איז בשום אופן נישט קיין מיסטיקער, דער פאָעט פון יידישער לאַנדשאַפּט, אָבער איר שפּירט דעם טראַנס־צושטאַנד בעת ער שרייבט דאָס ליד, — אַ טראַנס, וואָס דערפּירט, אָן זיין ווילן, צו מיסטיציזם. און אפשר איז עס נישט קיין מיסטיציזם, נאָר דער פיבער פון ווערר טער, וואָס אין דער אייגענער דינאַמיק דערהויבן זיך צו מיסטיציזם? אַזוי איז דאָס ליד זיינס „קבר אַבות“, וואָס איז אַ מין דעליר. איר ווייסט נישט וואָס דאָס ליד איז, איר ווילט גאַרנישט וויסן, אייך פאַר־כאַפּט די אינערלעכע פאַרהוילנקייט, די אויסטערלישקייט, ווי —

די באַבע האָט זיי אָבער אָפּגעטאַן אויף טערקיש און מיט אַ יאַר צוריק זיך אויפּגעהויבן און אַוועקגעקוילערט צו איר יינגסטן זון, אברהמטשין, וואָס ליגט באַגראָבן אין לאַנג־איילאַנד.

אין דער סעריע „זעקס געדענק־טאָולען“ איז ביי אים דאָ אַ גע־דענק־טאָול „דאָס לערערל“, וואָס ביז די לעצטע צוויי שורות זענט איר גאַרנישט חושד, אַז דאָס גרויע מענטשל, וואָס מיט די תלמידים לערנט ער „אַביסל דייטש, אַביסל פּויליש און אַ ביסל עבר־ייטיש“, איז אַ דראַמאַטיש־טראַגישער מענטש. די לעצטע צוויי שורות גיבן אָן עפּן־אויף פאַר אונדז דעם תהום אין אַ מענטשן, וואָס —

נאָר איז איין שיינעם טאַג וועל איך באַוויזן אַ קונץ און עפענען אַ חדר ווי משה קאַצין און חנא בונץ...

דאָס לערערל בענקט נאָך יידישקייט, ער וויל גאָר זיין אַ פשוטער מלמד, נישט אַ לערער, וואָס —

פון אַלע בעסטע היזער ברענגט מען זיי צו מיר :
די יינגלעך אויסגעגלעט און אויסגעצוואַנגן,
די מיידלעך אין קראַכמאַליעטע און ווייסע קליידלעך...

דער פאָעט פון דער שטורעמדיקער האַרבסט־קייט איז קאָנקרעט אין זיין בילדלעכקייט, צו דער אייגענער צייט אָבער איז אין דעם דאָ אַ מין פאַרנעפלטע ווייטקייט, אַדער אַ צונויפזונג פון די ווערטער. אַזוי דערציילט ער פון זיך, אַז בעת ער איז געווען אַ דרייצניער־קייט יינגל, ווי ער איז געגאַנגען ווינטער ביינאַכט אין חדר אַריין, און ער זאָגט :

דאָס ליכט אין מיין לאַמטערן
האַט אויסגעצאַנקט נאָך איידער

אויף דער וואגשאַל

סע האבן זיך באַוויזן שטערן
איבערן דאָך אין חדר.

דער נאַראַטיוו איז אַ קאָנקרעטער, אָבער די בילדלעכקייט פֿירט
אונדז אַוועק אין אַ ווייט און אַ הייך, וואָס זענען איבער דער ממשות-
דיקייט. דאָס איז דער כח פון שטיקערס פּאָעזיע: דער כח צו סובלי-
מירן דאָס סאַמע פשוטסטע און צו דער אייגענער צייט דאָס סובלימירטע
נישט באַפּרען מיט פּליטערלעך, נאָר מיט די סאַמע פשוטסטע ווערטער.
פאַרענדיקן וויל איך מיט פיר שורות פון דעם ליד „לויב“, —
שורות, וואָס בלייבן אין געמיט אייערן און איר טראַגט זיי זיך אַליין
אונטער אין דער שעה, פון פּאָעטישן רחמים:

געלויבט צו גאָט פאַר זיינע ווונדער,
וואָס ער האָט מיך געבראַכט אַהער,
אז איר זאָל קענען איבערלאָזן
אין האַרץ פון באַרג אַ קליינע טרער.

א ר י ה ש מ ר י

אריה שמריס פאָעמע, „די פונקען פון תיקון“ איז סיי אין אינהאַלט און סיי אין דער פאָרעם ניי אין דער יידיש-ישראלדיקער ליטעראַטור. און דאָ דאַרף איך אויפקלערן, וואָס איך מיינ מיט „ניי“. הסידישע מעשות האָט מען געשריבן אין ישראל, — סיי אין פראַזע און סיי אין ליד. אַפגערעדט פון חסידות-פאַרשונגען, זענען אין העברעיִש דאָ אַזעל-כע שרייבער, ווי עגנון, אליעזר שטיינמאַן, וואָס חסידות איז דער עיקר פון זייערע שאַפונגען. אין דער פאָעזיע איז דאָ שמשון מעלצער, וואָס אין פאָלקסטימלעכן אופן שרייבן אויף העברעיִש נעמט ער אַריין חסידות און רביים. אין יידיש איז דאָ יחיאל האַפער, וואָס זיינע דערציילונגען זענען דורכגעדרונגען מיטן חסידישן פאָלקלאָר. ניי איז אָבער אריה שמריס פאָעמע דערפאַר, וואָס דער פאָעט איז אַ קיבוצניק איבער דרייסיק יאָר און, דאַכט זיך, נאָך אַ חבר אינעם לינקן קיבוץ עין שמר. דערפון נעמט זיך טאַקע זיין נאָמען שמרי. סע איז אַ ספק, צי פריער וואָלט אַ פאָעט-קיבוצניק זיך פאַרגינען צו שרייבן אַ פאָעמע, וואָס זאָל גלאַריפֿיצירן אַ רבין. איז די דאָזיקע דערשיינונג אַ וויכטיקע און ווייזט אויף די נייע ווינטן אינעם קבוץ.

די פאָעמע פאַרנעמט אַרום 180 זייטן, געדרוקט אין פאָליא-פאַרמאַט און באַצירט מיט 32 צייכענונגען פונעם פאַריזער מאָלער בען. אַרויס-געגעבן איז די פאָעמע לוקסוסדיק פונעם י. ל. פּרץ-פאַרלאַג אין תל-אביב און ריין אויסערלעך איז זי אויסערגעוויינטלעך שיין און רייך. די צייכענונגען שטייען אויף אַ הויכער קינסטלערישער הייך, כאַטש מע קען טראַכטן, אַז 32 צייכענונגען זענען צופיל פאַר איין פאָעמע. אַז מיר קומען צו אריה שמריס שאַפונג, באַווונדערן מיר קודם זיין פאָעטיש-חסידיש געמיט. דער יונגער פשיסכער רבי איז ביי אים נישט

קיין קוריאָן, נאָר אַ יחידישע איבערלעבונג. ער כאַפט אַפילו דעם פּאָר
עטישן פלי פון דער קבלה, ווי אין דער סטראַפּע פונעם רבינס אַ תורה
צו קבלת שבת:

הקל תפוחיו קדישין, —
שבת איז נישט נאָר מיט חלה און פישן.
הקל תפוחיו, —
מע דאַרף דעם שבת, ווי אַן עפל פאַרוזכן.

אין דער יידיש־ליטעראַטור האָט מען דעם חסידישן רבין זייער אָפט
געשטאַלטיקט נאָך די היינטצייטיקע אידייען. פּאָעטן און דערציילער
האַבן דעם רבין געגעבן זייערע אייגענע רייד, די געדאַנקען זייערע און
אפילו פּאָעטישע איבערלעבונגען. וואָס איז פרצעס „אויב נישט נאָך הער
כער“? דעם שרייבערס אַ געדאַנקלעכער אויפבלייך, וואָס אָנגעטאָן האָט
ער אים אינעם לבוש פון אַ רבין. יעקב גלאַטשטיינס „ר' נחמן“, ווידער,
איז דעם פּאָעטס אייגענע פּאָעטישע געדאַנקלעכקייט, אַ סובלימאַציע
פון זיינע אייגענע שטימונגען, וואָס דער בראַצלאַווער רעדט זיי צו זיין
פאַרשרייבער נתנען. דער שרייבער פון די שורות האָט אויך געפרוּווט
אַרויסזאָגן זיך אַליין דורך אַ חסידישן רבין. אריה שמרי, כאַטש ער
פורעמט דעם יוגן פשיסכער אין דעם אידישן געשטאַלט פון זיך
אַליין, — דעם פּאָעטיקיבוצניק, — איז ער דאָך טיף אַריינגעדורנגען
אינעם חסידישן לאָר, געגעבן די לויטערע פּאָעזיע פונעם חסידות.

דער יידיש־פּאָעט פונעם קיבוץ איז קודם אַ פּאָעט, — ער איז
בילדלעך, זיינע שורות זענען אַ סך מאָל אַנטפלעקעריש, דער ריטעם
איז אַ זינגעוודיקער און, דער עיקר, ער פאַרמאָגט אַ פּאָעטיש געמיט,
וואָס ער איז בכח קינסטלעריש אונדז אַריינצולעבן אין זיך. דער אַנ-
הייב פון דער פּאָעמע, ווי דער יונגער פשיסכער פילט זיך נישט ראוי
צו פאַרנעמען די רביישע שטול פונעם גרויסן פשיסכער, איז דאָס
תמימות, דאָס עניוות, דער אינעווייניקסטער ספק, שוין דאָ אין אונדזער
פּאָעזיע. שמרי האָט אָבער פאַראייגנט דאָס שוין דאָקיע, ער האָט גער-
געבן אייגענע שורות, אייגענעם אויסדרוק, דאָס איז דאָס וויכטיקסטע
אין פּאָעזיע, דער סאַמע וויין פונעם ליד. אינעם קאַפיטל „ויסער“, וואָס
באַשרייבט, ווי חסידים פאַרן צום רבין, איז ביי אים דאָ אַזאָ סטראַפּע:

צווישן און זילבער — סע טריפט דער בען אויף קעפ
און פייגל ביי די טריט אין גרויסן גאַנג.
דער רבי שטייט געבויגן אויף די טרעפ
און אַלע וועגן גייען מיט געזאַנג.

וואָלטן די ערשטע צוויי שורות פון דער סטראָפּע געווען געוויינט-
לעכע, אָבער די לעצטע שורה „און אַלע וועגן גייען מיט געזאַנג“, —
וואָרפן אויף זיי אַזאַ ליכטיקע שיין, אַז זיי ווערן אויך צונויפגעזונגען
אייגן-בילדלעך. נאָר ביי שמרין זענען דאָ אַ סך אַריגינעלע בילדלעכ-
קייטן ווי מיר וועלן ווייטער זען. אַביסל קשה איז אויף שמרין, וואָס
מיט זיין גאַנצער אינטימקייט מיט חסידות, פאַלט ער אַריין אין אַ
טעות, אַז דער חסיד גיט דעם רבין שלום, בעת חסידים זענען מקבל
שלום ביים רבין. אַ טיף קאַפיטל איז „די צוויי חטאים“, ווי ער דער-
ציילט פון אַ חסיד וואָס גייט צום רבין. דער חסיד איז פאַרטייט פונעם
וועג און ער טראַכט-איבער, אַז דער רבי וועט אים נישט דערזען, דער-
שפירן איז זיין פאַרשטייבטקייט. ער גייט דערפאַר פריער אין מקווה,
טובלט זיך, רייניקט זיך, נאָר דערנאָך באַפאַלט אים ווידער דער פחד, —

און, אַז כ׳בין שוין לויטער און ריין, ווי די קוואַלן,
און לויטער פון לויטער, טהור ווך,
אוי, קען דאָך געשען אַן ערגערע זאַך,
חלילה, סע קען דאָך געשען,
אַז דער רבי זאַל מיינע חטאים נישט זען...

די פּאָעמע איז נישט קיין גאַנצע, אין איר גייט נישט דורך קיין
איינ דערציילערישער פּאָדעם, זי האָט נישט קיין שטייגערישקייט, קיין
נאַראַטיווע אויסגעהאַלטנעקייט. דער רבי איז געצייכנט פּראָגמענטאַריש.
זי האָט אָבער יאָ אַ קינסטלערישן פּאָדעם אין דעם פּאָעטיש-חסידישן
קלמאַט, די באַזונדערע קאַפיטלעך בינדן זיך אינערלעך און קאַפיטלעך
זענען דאָ, וואָס פאַר זיך אַליין פאַרמאַגן זיי אַ גאַנצקייט, אַ פּאָעטישע
אויסגעשמידקייט. אַזוי איז דאָס קאַפיטל „קצב און דיין“, וואָס דער-
ציילט פון אַ קצב, וואָס ברענגט אַ סירכא צום דיין און דער דיין וויל די
געקוילעטע בהמה טריף מאַכן. דאָ איז דאָס געראַנגל צווישן דיין און
רחמים. שמרי ברענגט אַרויס די געדאַנקען אויף אַ פּאָעטישן אופן און,
אַז דער קצב שטייט פאַרן רבין און קלאַגט זיך אויף זיין מערכה, רופט
דער רבי דעם דיין און זאַגט אים:

אויף דער וואגשאַל

היט זיך, אז א יידנס האַרץ זאל נישט ווערן טריפה...
דער זאָג איז אַן אַנוונג, אַז דער קצב קען נאָך, אין יארש, אַרייַן-
פאַלן אין כפירה, און וואָס איז וויכטיקער? מאַכן אַ בהמה טרייף, אַדער
פאַרטרפֿען אַ יידיש האַרץ? דער דיין נישטערט ווידער אין די דינים
און מאַכט דאָס „שטיקל“ כשר. הייסט עס, אַז דעם רבינס דרך איז
מער רחמים, ווי דין, אָבער פונעם דין טרעט ער אויך נישט אָפּ, ער
פאַרשטייט אים נאָר אויף זיין אייגענעם רחמימדיקן שטייגער.

דער רבי זאָגט תורה און שמרי פּאַעטיזירט די תורות, ווי „אשת
חייל מי ימצא“. פרעגט דער רבי:

וואָס עפעס אשת חייל?
מי ימצא, — ווי ביינאָנד אַזעלכע צוויי?
אישה, אַ שטילע און געטרייע,
מיט חייל, וואָס איז כולו רוגו,
און אפילו שופך דמים, ווינד-און-וויי?
וואָס דער מיין און ווי פאַרשטיין
אַ שטילע טויב מיט אַ ווילדן שפּאַרבער אוי?
אַן אישה צנועה, שיין און ריין,
מיט חייל גאָר, מיט מידות פון אַ גוי?

דער יונגער פשיסכער געפינט דעם פאַרענטפער:

אין יעדער מענטש איז חייל דאָ און אישה דאָ,
ווי אור און חושך אין יעדער שעה.

צי די תורה גייט אַרום צווישן די חסידים, צי אריה שמרי האָט זי
אַליין אויסגעטראַכט, מיר שפירן סיווי אין איר יידישקייט-טראַדיציע,
זי האָט דעם אַראַמאָט פון אַ רביישער תורה.

אַביסל אַנגעהויכט פון פרצעס ר' שלמה אין ערשטן אַקט פון „גאָל-
דענע קייט“ איז דאָס קאַפּיטל „זמירות אין מיטוואָך“. ר' שלמה האָט נישט
געוואָלט קיין הבדלה, ער האָט נישט געוואָלט בענטשן די וואָך, — כולו
שבת זאָל זיין. דער יונגער פשיסכער וויל זינגען זמירות אין אַ פשוטן
מיטוואָך, ער זאָגט דעם זינגער אברהמקען:

טאַקע בידנער מיטוואָך, טאָג ווי פּראַסטער לחם,
נאָר איך וויל אַ קידוש היינט אַ קאַפּ הולטייען,
וואָס וואַרטסטו נאָך, וואָס מישסטו דאָרט אין שכל?
נעם די קאַראַפינקע און הייב נאָר אַ פון יין.

אפרים אויערבאך

קיין סך וויין איז נישט געווען, אָבער דער חסידישער ניגון, די זמירות אין מיטוואַך, האָט אָנגעטרונקען נישט נאָר דעם מזומן ביים רבינס טיש, נאָר די הונדערטער, וואָס זענען זיך צונויפגעקומען, וואָרעם —

אויך ניגון איז אַ יש אוו ווערט אַביסל יי"ש...

און, אַז יידן האָבן זיך צעזונגען, — „זמר אין אַ זמר, מגד דבש גע-גאַסן“, „איז אַריין דער מיטוואַך, ווי אַ שטאַלצער אורח“ און

מיט טויזנט טעם האָבן טויזנט צונגען
געזאַגט גופּ-מיטוואַך אַ שבת-טאַג אַ נייעם.

צו די בילדלעכע שורות, וואָס אויסגעקליבן האָבן איך זיי נישט מיט אַ פאַרגרעסער-גלאַז, נאָר בפירוש זיי אַרויסגעכאַפט, געהערן :

ווען ווייסע טרערן האָבן אָנגעהויבן ווערן
בערגלעך פּוך.

אָדער :

ברוך הוא וברוך שמו,
אַ ווייסע רו און שטיל אַזוי.

צי :

ווייל אויך ברויט איז הונגעריק און בעט רחמים...

און ווידער :

פון הויכן אביון האָט אַ טרער,
ווי אַ וואָו אַ חולם,
אַראַפגערונען שווער...

נעמט דעם הויכן אביון און אויף דער הויכער וואָו דער קליינער חולם, וועט איר זען ווי דער אימאַזש איז פּרעציז און, דער עיקר, ווי ער האָט זיך אויסגעפורעמט אין יידישן קלימאַט. און דאָס איז די גרויסע מעלה פון שמריס פּאַעמע: זיין בילדלעכקייט איז אַ דורכאויס יידישע און שאַפט די פּולקייט פון דער פּאַעמע.

אַ קאַפּיטל איז דאָ, ווי דער פּשיסכער רעדט צום דרדקי-מלמד,

זאַגט אים :

דיר איז גוט, דו האָסט צו טאָן מיט פּיצלעך,
דו האָסט אַ קורצן וועג — אלף, בית, גימל —
מיטן טייטל טוסטו אַלע שפּיצלעך

און פירסט קליינע יינגעלעך צום הימל.
נאָר איך, מיין טואונג איז מיט אַלטע קנאַכנס,
ווי דער יצר איז טיף איינגעבאַקן,
איך זאָג דיר, קלמן, איך ווער צעבראַכן,
כאַטש איך קנייפּ בלחש מיינע באַקן.

איז דער געדאַנק אַ שיינער, נאָר אַ פאַרדראָס איז, וואָס די לעצטע
שורה פון דעם צווייטער סטראַפּע אין אַזאַ „אַריינגעפאַלענע“. אוודאי
פאַרשטייען מיר, אַז שמרי האָט דאָ אינזינען דאָס ווערטל „קנייפּ די
באַקן, אַז די פאַרב זאָל שטיין“, אָבער די שורה איז פאַרט אַן אַרויס-
שטאַרצנדיקע, אַ צוגעקלעפטע. בפרט נאָך, אַז ווייטער זאָגט דער רבי:
איך פרוּוו מיט פליגל און פאַל אויף דנאַען, —

וואָס איז שוין סיי אין רבישן גייסט און סיי אין פאַעטישן דרך פון דער
פאַעמע.

אינעם קאַפּיטל „די פונקען פון מרידה“ וויל שמרי געבן דעם פשיס-
כער דרך: „זיי אַליין בוים און זעג“. ער הערט דעם זיידנס קול, וואָס
זאָגט:

האַרצענוי, ביסט טאַקע אַ חלוש,
נאָר נישט קיין נעבעכל, מיט שערבּלעך אויף די אויגן.
גאַטס וועלט איז נישט נאָר איז פאַלישל...

איז וואָס זענען די פונקען פון מרידה? סע איז אונדז נישט צו
קלאַר, אָבער מיר שפירן אַן אינערלעך פייער, וואָס ווייטט אַליין אַפּשור
דעם באַטייט פון דער מרידה, נאָר זי איז דאָ.
אריה שמרי האָט אין די ערשטע דריי פערטל פון דער פאַעמע
טאַקע נישט אויסגעשמידט קיין גאַנצע נאַראַטיווע פאַעמע, אָבער דער
רבי איז אין זיי דער צענטער. צום באַדויערן האָט ער צום סוף צוגע-
טשעפעט לידער, וואָס זענען שוין אַרגאַניש נישט אַריינגעוואַקסן אינעם
גייסט פון דער פאַעמע. ער שלעפט אַריין דעם רבין אין געשעענישן,
וואָס אי זיי דערגאַנצן נישט דעם רבינס געשטאַלט, איז זיי זענען מער
כאַניש צוגעקניפּט צום פשיסכער.

דער נאַמען „די פונקען פון תיקון“, איז אויך נישט קיין געראַטער
נער, אָבער די פאַעמע איז אַ דערגרייכונג פאַרן פאַעט. די יידישע לי-
טעראַטור האָט זיך שוין לאַנג אויף אים אומגעקוקט און וועט זיך איצ-
טער נאַכמער אומקוקן.

צוויי זיכטערניס אין מדינת ישראל

הדסה רובין —

זיי זענען אנדערש, פארשידן איינע פון דער אנדערער — הדסה רובין און רחל פישמאן. דער צונויפפאָר איז אפשר אַ מעכאַנישער. אָבער גראַד דער חילוק צווישן זיי האָט מיך אַרױפגעפירט אויפן געדאַנק זיי צונויפצופירן אונטער איין דאָך, בפרט, אַז דער דאָך איז ישראל. נישט נאָר קומען זיי פון צוויי באַזונדערע סביבהס, פון אַנדערע לעבנס־דערפאַרונגען, באַזונדערע איבערלעבונגען. זיי זענען, דער עיקר, אַנדערש אין אויסדרוק, אינעם פּאָעטישן באַנעם, אין דער פּאָעטישער קולטור אָפילו. נאָר דער וויכטיקסטער צונויפבונד צווישן זיי איז: זיי זענען ביידע פּאָעטינס.

הדסה רובין, ווי מיר קענען אַרויסלייענען פון אירע לידער, איז דורכ־געגאַנגען דעם קאָמוניזם, האָט איבערגעלעבט דעם נאַציזם און איז גער־קומען קיין ישראל זיך איבערפלאַנצן. דאָס וואָרט איבערפלאַנצן נעם איך טאַקע ביי איר. איר בוך באַשטייט פון צוויי טיילן, די ערשטע איז געשריבן אין וואַרשע, און די צווייטע, וואָס זי רופט „איבערפלאַנצונג“, אין תל־אביב. די לידער אירע פונעם וואַרשעווער פּעריאָד זענען אַ פאַרשלייערטע חרטה. מיר דאַכט זיך, אַז איך געדענק לידער אירע, פאַר דער אויסניכטערונג. זיי זענען געווען אינשפּאַניקע, נאָכן נוסח פון די קאָמוניסטישע לידער. אָבער אויך אין יענע לידער האָט זיך דורכ־געריסן ריינער ליריזם, וואָס האָט זיך אויסגעטיילט פון די אַנדערע. דאָס שרייב איך נאָר פונעם זכרון, וואָרעם יענע לידער האָב איך נישט און געדענקען געדענק איך נאָר דעם טעם זייערן.

אינעם איצטיקן בוך זענען די לידער פול מיט צער, נאָר איר קענט נישט דערגיין, צי דער צער איז אַ דורכאויס יחידישער אָדער ער וואַקסט־אַרויס פון אידישער אַנטוישונג און אַ יאוש, וואָס זי ראַנגלט זיך מיט אים אינעם רוב לידער אירע. כאַראַקטעריסטיש איז דאָס ליד אירס „ביסט ווידער דאָ“. הייבסט־אָן לייענען און פון די ערשטע

שורות קומט־אויס, אַז דאָס געזאַנג איז צו אַ מאַנספאַרשויך, וואָס וויל זי נישט פאַרגעסן. נאָר עטלעכע שורות ווייטער פאַרקערעוועט זיך דאָס ליד און דער, וואָס קלאַפט אין טיר, איז גאָר דער חודש מאַי. און דאָ איז נאָך דאָ דער שפור פון איר קאַמוניזם, אָבער אויך דאָס געראַנגל קעגן אים.

דורך שטורעם־וואַלקנס וויל איך,
נישט דורך רויך,

די זון דערלאַנגען אין איר רויסטן גלי.

נאָר אין די ווייטערדיקע שורות וויל זי גאָר „דעם שטילסטן רוף דערהערן פון קנאַספּ צו בלום“, וואָס איז שוין להיפּוך פון „דערלאַנגען די זון אין איר רויסטן גלי“. און ענדיקן ענדיקט זי דאָס ליד מיט די ריין לירישע שורות:

אַ, גרינער מאַי,

ביטט שולדיק מיר געלעכטער און געוויין.

איז אינעם געראַנגל אירן דאָ אַ מין פיבערדיקייט, וואָס אַ סך מאַל דאַכט זיך דיר, אַז זי רעדט פון היץ. פּאַעזיע איז אפשר אַ סך מאַל אַ רעדן פון היץ, אָבער אַן אויסגעלייטערט רעדן. הדסה רובינס „היץ“ איז אי פּאַעטיש, אי כאַאָטיש, אָפט אַפילו קרענקלעך. איר שפירט אַ טראַגיום אין אירע לידער. זי גיט איך אַנצוהערן, אַז זי איז געזעסן „הינטער קראַטעס“, אָבער זי פאַרהוילט די לידער אירע, פאַרנעפלט זיי. אַז זי דערהייבט זיך צו קלאַרע שורות, איז דאָס ליד אירס געלייטערטער טרויער, ווי דאָס ליד „מאַמע“, וווּ זי וויינט אויף דער מאַמעס עלנטן קבר, וווּ אַ פויגל וועט אַפילו נישט —

אַ וואַרף־טאַן אַ פעדער,

אַ שטרוי

אויפן בערגל...

און

קיינ יידישע טרער וועט אַ שכנה

נישט שיקן צו דיר מיטן ווינט.

צום העכסטן אויסדרוק קומט דאָס געראַנגל אירס אינעם ליד „שרעק“, כאַטש איר ווייסט נישט וואָס פאַר אַ מין שרעק דאָס איז: צי יחידישע, צי אידעישע. עפעס אַנט איר, אַז דאָ רעדט ווידער אַרויס איר ביטערע אַנטוישונג, באַזונדערס אין דער לעצטער סטראַפּע:

אפרים אויערבאך

איך וויל נישט מער. איך וויל נישט מער.
די שרעק פון דיר זאל פליסן אין מיר פינצטער.
איך וויל, ווי דאס גרעזל זיין, דאס דינסטע,
וואס ווערט פון שאטן נישט געבויגן צו דער ערד.

הדסה רובין פארמאגט אן אייגענע בילדלעכקייט, וואס איז א גע-
מיש פון אבסטראקטייט און קאנקרעטקייט. זי זאגט: „רייטאָפּ די
צייטיק געוואָרענע שטילקייט“, אָדער „צעשניידט דאָס שווייגן אויף
צווייען“. זענען דאָס אימאַזשן, וואָס איר זעט זיי אין אייער דמיון,
כאַטש איר דאַרפט צופיל אַנשטרענגען דעם דמיון, כדי צו זען, ווי
שטילקייט ווערט רייף. מער קאנקרעט איז שוין דאָס בילד, אַז זי „קען
נאָר אַ שאַטן זיין“. דאָס איז דערפאַר, וואָס דער אימאַזש איז צונויפֿ-
געוואַקסן מיט דער שטימונג פון דעם ליד. דורכאויס אַבסטראַקט,
אַבער טיף ליריש, זענען די שורות —

דער וואַלד איז אַריין אין מיין צימער
דורך אַפענעם פענצטער אין חושך,
געלאָזן אין דרויסן דעם הימל,
די שטערן געלאָזן אין דרויסן.

דאָ דאַרפן מיר אויך אויפכאַפן דעם ווייטן קלאַנג פון די גראַמען:
צימער מיט הימל, חושך מיט דרויסן. בכלל פאַרגינט זיך הדסה רובין
צו נעמען די באַנאַלסטע גראַמען, ווי האַרץ מיט שוואַרץ, שאַף מיט
שלאַף. אַבער אין אַ סך לידער זוכט זי, באַוווּסטיניק, דעם גראַם צו
געבן נאָר ווי אַ ווונק און דעמאַלט איז דאָס ליד דערפרישט און מער
אייגן — אירס.

אַז איך האַלט שוין ביים אויפן פון איר פּאַעטיזירן, איז כדאי אַנצו-
ווייזן אויפן איבערפלייך פון בלומען אין אירע לידער. וואַלט עס קיין
חסרון נישט געווען, אַז די בלומען וואַלטן נישט געווען נישט מער ווי
ווערטער, נאָר באַמאַלן און באַזונגען, אַז מיר זאָלן זען יעדע בלום אין
איר באַזונדערקייט פון איר פאַרב, אַראַמאַט און בלעטל־פורעם. אַזוי
ווי זי וואַרפט סתם אַריין „בלומען“, „בלימלעך“, „קווייטן“, ווערט
דער בלומען־פאַרפלייך היפש מאַנאַטאַן.

ווייטער: פאַרוואָס אַזוי פיל פּרעגצייכנס? כמעט אין יעדן ליד
זענען דאָ פּרעגענישן. אפשר קומט עס פון דעם פּאַעטיש־פּסיכישן

געמיט אירן, טאַקע פון דער אומקלאַרקייט און דעם צערדיקן גע-
ראַנגל. נאָר מיר דאַכט זיך, אַז זי וואַלט זיך געדאַרפט דיסציפּלינירן
און אַרויסברענגען אירע שטימונגען מער דירעקט און אָן פּרעגישן.
די צווייטע טייל אינעם בוך, וואָס זי רופט „איבערפּלאַנצונג“, פאַר-
מאַגט זייער ווייניק איבערפּלאַנץ-געמיט. די לידער האָט זי געשריבן
אין תּל-אביב און זי זאָגט אין ערשטן ליד פון דער סעריע, אַז —

אַ געוויקס,
ווען סע פּלאַנצט אים איבער
אויף אַן אַנדער בייט דער גערטנער,
ווערט מאַט, ווי אָפּגעשטאַרבן
זיינע בלעטער,
ביז זיין וואַרצל שרויפט זיך אַריין
אין דער וואַרעמקייט פון נייערד.

איך בין מסופק, צי ס'איז באַטאָניש ריכטיק בנוגע דעם געוויקס.
וואָס איז שייך אָבער הדסה רובינס געמיט, זענען די „בלעטער“ פון
איר ליד נישט „מאַט, ווי אָפּגעשטאַרבן“, אָבער זיי האָבן נאָך אַלץ
נישט דעם אַראַמאַט פון דער נייערד. זי איז נישט פריי פון די יאוש-
דיקע שטימונגען און, דער עיקר, די געמיט-לאַנדשאַפט איז ביי איר
די אייגענע, וואָס אין פּוילן. זי אַליין ווייסט, אָדער שפּירט עס, און
אין ליד „ביינאַכט אין די נפּתליי-בערג“, זאָגט זי :

איך לערן קוים
די שפּראַך פאַרשטיין
פון אייער שייך...

לאַמיר האַפּן, אַז זי וועט דערלערנען צו פאַרשטיין די שפּראַך
פון דער נייער שייך. זי איז אַ פּאַעט — אין דעם איז קיין ספק נישטאַ
— נאָר זי דאַרף זיך אַרויסוויקלען פון די געדיכט-פאַרוואַקסענע טונ-
קעלע בלעטער אין איר געמיט.

רחל פּישמאַן —

רחל פּישמאַן קומט פון אַן אַנדער סביבה, פון אַנדערע לעבנס-
דערפאַרונגען, נאָר זי האָט אויך אין אירע לידער אומגעריכטע וועג-
דונגען, ווי הדסה רובין. געבוירן און געוואַקסן אין רחל פּישמאַן אין
פּלאַדעלפּיע, וווּ אירע עלטערן לעבן ביזן היינטיקן טאַג. קיין ישראל

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ד

איז זי געקומען נאָר אַ קוק־צירטאָן און איז דאָרטן געבליבן אין אַ
קיבוץ. דערווייל איז זי שוין אַ מאַמע פֿון צוויי קינדער, זינגט־אויס
איר יוגנטלעכקייט אין ייִדישע לידער און —

סע קענע דיינע לידער אָן ווערטער
אַלעמען איבערשווייגן.

אַ פֿרייד איז צו ליינענען די זוניקע לידער אירע. זיי זענען אַרייַן
געוואַקסן אין ערד און, אַפֿילו שווייגן האָט זי זיך אויך געלערנט ביים
גלבוּע. ווייס איך נישט, צי אין עברית שרייבט מען נאָך אַזעלכע ליר
דער, — איך האָב זיי נישט געזען, — נאָר אין ייִדיש זינגט רחל פֿיש־
מאַן פֿון פעלד־זאַטקייט און שפּע, — „אַזויפֿיל זון און מי געווען“, —
און אין דער זאַטקייט וויל זי, אַז „זאָל דיך הונגעריק רייצן און וועקן
— אַ ליד“. און דער הונגער צום ליד איז ביי איר דאָ. ער איז אַזוי
פֿריש, ווי זי „די זון און איך, מיר אַרבעטן ביידע אין ווינגאַרטן“.
ווערסט אַליין שיכורלעך פֿון אַזעלכע שורות :

מיינע ברוינע הענט
זענען בראַוו און שיכור,
און זיי רעדן פֿון היץ...

אַבער די היץ ביי רחל פֿישמאַן איז אַ לויטערע. זי איז אַזוי פֿיל
אַנגעזונדיקט, אַז „פֿראַל מיך אויף, וועט פֿון מיין אינעווייניק אַרויסשיסן
דער הייסער זונקערן“. אַז איך זאָל זיך נישט שעמען פֿאַר הויכע רייד,
וואַלט איך געזאָגט, אַז אַ זון איז אויפֿגעאַנגען אין דער ייִדישער
פֿאַזיע.

מיר האָבן אַ סך לידער וועגן שבת, אַבער אַזויפֿיל פֿרישקייט איז
דאָ אין אירס אַ שבת־ליד, אַז דער שבת־ווערט דיר באַגייט :

ערשט איצט,
ווען איך ליג אין שאַטן,
קיל מיט שאַטן איינגעדעקט,
דערוועגט זיך מיין אויג
און דערוועגט זיך מיין גומען,
נעמען די זונען פֿון אַ וואַך,
אַלע זונען פֿון דער וואַך,
און מיט קילע שבת־הענט
זיי פֿאַרשפּאַרן אין אַ טראַפֿן.
אַלע זונען איז איין טראַפֿן.

דער עמק איז ביי רחל פישמאן „א חן-גריבעלע דער זונס" און פונעם הימל זינגט זי: „נאָר די בענקשאַפט קען פאַרלידן אַזאַ בלויען הימל". אַיבערגעזעטיקט בין איך מיט די עראַטישע לידער פון פרויען-דיכטערינס. צו נאַקעט איז די עראַטיק זייערע און דערפאַר ווערט זי אָן דעם רייץ. רחל פישמאן איז דורכאויס פרוילעך-עראַטיש, אָבער די שורות אַליין ברענען ביי איר, אָן צו דערמאָנען אַפילו דאָס לייב אירס, אָדער דעם צונויפבונד מיטן מאַן. די זון אין די לידער אירע איז אָנגעטרונקען מיט עראַטיק.

זי איז נאָך יונג, רחל. זי איז אַריינגעוואַקסן אין ישראל. זי באַ-זינגט נישט די ישראל-ערד. די ישראל-ערד זינגט אַרויס פון איר. זי פאַרהייליקט נישט די אַרבעט, נאָר די אַרבעט פאַרהייליקט זי. מעגן מיר דערוואַרטן פון איר נאָך ביכער, וואָס זאָלן אַפפרישן און אָנוויקן דאָס יידישע ליד.

יאנואר, 1965

דריי ערשטע לידערביכער

אויף לידער איז ביי אונדז, ברוך השם, אַלעמאַל אַ שפּע און זאַגן זאַג איך עס נישט, חלילה, צו פאַרמינערן דאָס חשיבות פון דער פּאַר-
זעיע ביי אונדז, נאָר אויפצוקלערן זיך אַליין דאָס רעטעניש פון דער
לידער-שפּע. שלמה המלך, ווייסן מיר, אַז ער איז געווען יונג, האָט ער
געשריבן דאָס גרויסע ליבע-געזאַנג שיר השירים, אָבער אין זיינע ריי-
פּערע יאָרן האָט ער געשריבן קהלת, וואָס איז כלל נישט קיין ליד-
געזאַנג. ביי אונדז זענען די לידער-ביכער, וואָס האָבן זיך ביי מיר אָנ-
געזאַמלט אין משך פון עטלעכע חדשים, נישט פון קיין יונגע מענטשן
זיי זענען נענטער צו שלמה המלכס עלטער בעת ער האָט געשריבן
קהלת. פּונדאָנעט זשע נעמט זיך ביי מענטשן פון דער עלטער אַרויס-
צוגעבן ערשטע לידער-ביכער? אמת, קיין שיר השירים זענען זיי
נישט, אָט די לידער-ביכער, אָבער קיין קהלת'ן זענען זיי אויך נישט.
אַז איך שרייב דאָס מאָל פון דריי לידער-ביכער, זענען זיי אַלע
ערשטלינגען. איינער, משה עטינגער, האָט אַמאַל שוין אַרויסגעגעבן אַ
בוך לידער, נאָר דורכגעגאַנגען איז עס ווי אַ שאַטן, לכל הפחות פאַר
מיר. פון די אַנדערע צוויי, איז משה לאַקיעטש, פאַר מיר אינגאַנצן אַ
נייער נאָמען און וואָלף פּאסמאַניקס לידער האָבן איך געלייענט צע-
וואַרפּענערהייט: דאָ אַ ליד, דאָרט אַ ליד, ביז ער האָט מיר צוריק מיט
אַ צוויי יאָר געבראַכט אַ בינטל לידער און געבעטן אַ טובה: קוקט
אַריין אין זיי.

וועל איך אָנהייבן מיט משה לאַקיעטש, וואָס איך האָב קיינמאַל פון
אים נישט געהערט. לעבן לעבט ער אין ריאָ דע זשאַנעיראַ בראַזיל, וווּ
ער איז זיך מפרנס פון מעבל-פאַבריקאַציע. אין דעם לעקסיקאָן זע איך,

אז ער איז געבוירן אין וואלין און דערנאך איז די משפחה זיינע אריי
בערגעפארן קיין ווארשע. פון ח. ש. קאזשדאנס אריינפיר צום בוך ווערן
מיר געוויר, אז אין פוילן האט ער געארבעט ביי סטאליעריי און איז
געווען א טעטיקער ארבעטער אין דער בונדישער ארגאניזאציע. אלט
איז לאקיעטש ארום זעכציק יאר און לידער האט ער געדרוקט אין
בראזיליש-יידישע צייטונגען און אויך האט ער זיך אמאל אריבערגע-
כאפט מיט זיינעם א ליד צו אונדז קיין אמעריקע.

דאס בוך זיינס, וואס איז ארויסגעגאנגען אין ניו-יארק, אין ציקא-
פארלאג, הייסט „גורל פון א קרייז“ און פארנעמט 160 זייטן. פארוואס
„גורל פון א קרייז“? א פאעט איז כלל נישט מחויב אויפצוקלערן דעם
נאמען פון זיינס א בוך, נאר לאקיעטש איז גנעדיק צום ליענער און
גיט אים יא א פירוש אויפן נאמען פון זיין בוך. דערמאן איך עס נישט
סתם אין דער וועלט, נאר דערפאר וואס דאס ליד „גורל פון א קרייז“,
אויף זייט 54, איז כאראקטעריסטיש פארן פאעט, וואס זיין פאליטישער
יסוד איז בונדזום. איז לאמיר זען דאס ליד:

פון גליל איז א בשורה מיר געקומען
אז אין פריידן-פלאטער איינגעהילט מין הויז:
נאך אז אייניקל פון מין טאכטער כ'האב באקומען,
ס'האט אלט-צפת אים, דארט, געבוירן אין זיין שויס.

אין די ווייטערדיקע סטראפעס דערציילט דער פאעט, ווי דער „גורל
פון א קרייז“ ביי אים האט זיך אנגעהויבן אויפן מוראנאו, מיט קלעפ פון
שקצים. ווי ער איז דערנאך פארוואגלט געווארן קיין סיביר, אין דער
נאצי-אקופאציע פון פוילן. ווייטערער וואנדער האט אים צוריקגעבראכט
קיין מאסקווע, ביז ער האט זיך דערשלאגן קיין ריא און פון דארטן איז
אים די טאכטער אוועקגעפארן קיין ישראל און זי האט דעם קרייז פאר-
רונדיקט מיט געבוירן א קינד אין צפת.

משה לאקיעטש איז רייך אין טעמעס, ער שעפט זיי פונעם אייגענעם
לעבן זיינעם. די ערשטע סעריע לידער אין בוך איז „טאיע-לידער“.
קענט איר נישט אויסמיינדן זיך נישט צו דערמאנען אין לייוויקס סיביר-
רער לידער. פארשטייט זיך, אז קיין פארגלייכן טארן מיר נישט מאכן,
נאר עפעס אין לאקיעטשעס לידער אטעמט מיט לייוויקס סיביר. נעמט
די ערשטע סטראפע ביים סאמע אנהייב פונעם בוך:

אפרים אויערבאך

מיט שטריק דורכן אקסל, געקאוועט אין שליטן,
א צעקאלטנטע וויגע, און איך אין דער מיטן,
איר ווירבל צעדריוולט, צעשטופלט די שלאכן,
די גלעזערנע הימלען צעבראָכענע קראַכן.

אודאי זענען דאָ אין לאַקיעטשעס לידער שטשערבעס, ווי טאַקע
ביים סאַמע אָנהייב, אַז ער וויל גראַמען דאָס וואָרט „מאַכיק“. זאָגט ער
אַז סע איז זיין „גורל דאָ קנאַכיק“, וואָס אין דעם פרייסטן צעשפיל פון
דער פּאַנטאַזיע, קען איך זיך נישט אויסמאַלן, ווי אַ גורל איז קנאַכיק.
אַבער ער פאַרמאַגט אַ קאַנקרעטע בילדלעכקייט און אין איין ליד קען
ער אַ זאָגטאַן :

דערגרייכט כ'האַב שוין די מדרגה
צו שטיין אויף דער שוועל פון פאַרגיין.

אין די לידער פון בראַזיל האָט ער אַ סעריע „פּאַוועלאַ בערג“, וואָס
זענען דורכאויס ניי אין דער פּאַעזיע אונדזערער. די פּאַוועלאַ בערג רינג-
לען אַרום ריאַ און דאָרטן וווינען די אַרעמסטע בראַזיליאַנער, דער רוב
נעגערס, און מיט זיי איז לאַקיעטש געקומען אין קאַנטאַקט בעת ער איז
נאָך געווען אַ פעדלער, אָדער אַ „קלאַפּער“, ווי סע הייסט אין בראַזיל.
בכלל איז די סעריע לידער פון בראַזיל אַ געראַטענע, כאַטש סע פעלט
איר דאָס ביסל מיסטיציזם, וואָס דערהייבט פּאַעזיע צו דער מדרגה פון
וואָרט מיט נאַכוואָרט.

לידער זענען דאָ, וואָס רירן אייך מיט זייער עכטקייט, מיט דער
פרימיטיווקייט אפילו פון דער איבערלעבונג אין זיי. אַזוי איז באַשערט-
קייט, וואָס געשריבן האָט ער עס צום עולה-זיין פון זיין טאַכטער לוסיאַ
קיין ישראל. ער זאָגט :

מיט גמראַס כ'האַב זיך קיינמאַל נישט געברודערט,
אין פרדס פון תנ"ך אויך קיינמאַל נישט שפּאַצירט,
ס'האַבן שטורעמס מיינע זעגלען מיר גערודערט,
אין פרעמדע לענדער, דורך מלחמות מיד געפירט.

און נאָכדעם, ווי ער מאַלט ווייטער דאָס שווערע לעבן זיינס, קיינמאַל
האַט אים „אויף אַ שול-באַנק קיין מייכל נישט געגלעט“, —

דערפאַר גייט איצטער אויף מיין קינד אין לאַנד פון חנען,
איר פרימאַרגן-בלי האָט דערוועקט אַלט-ניי געזאַנג,
גייט לערנען תנ"ך פאַר מיר און איר אינאיינעם,
קוש איך, ווי אַ ספר, איר קיומדיקן גאַנג.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָ זענען ביי אים לידער פון געטאָ. נאָר מחדש זיין אין אַזעלכע לידער איז כמעט אוממעגלעך, וואָרעם נאָך יצחק קאַ-צענעלסאָנס „ליד פון אויסגעשאַכטענעם פּאָלק“ און ז. סעגאַלאַוויטשעס צוויי לידער-ביכער פון דער געטאָ. איז נאָר אַ פּאָעט אַ גאון מעג זיך נעמען צו אַזעלכע לידער.

✽

דער יינגסטער פון די דריי פּאָעטן איז וואָלף פּאַסמאַניק, — ער איז אינגאַנצן אַלט 46 יאָר, און אין אַמעריקע איז ער ערשט אַרום 11 יאָר. פּאַסמאַניק איז דער לירישסטער פון די דריי און, כאָטש ער איז דורכגע-גאַנגען גלות רוסלאַנד אין דער צייט פון דער מלחמה און האָט יאָרן נאָך דער מלחמה געלעבט אין גרויס נויט אין פּוילן און אין איטאַליע, זענען דאָך זיינע לידער כמעט פריי פון דער ביטערניש, וואָס בלייבט געוויינט-לעך ביי מענטשן, בפרט ביי פּאָעטן, פון אַזאַ טרויעריק לעבן.

דאָס ביכל לידער פון 96 זייטן, איז אַרויסגעגעבן פון דער ווילי און ליזאַ שאַר פרעמיע, דורך דעם ציקאַ-פּאַרלאַג. הייסן הייסט דאָס ביכל „מיינע לידער“ און אַן אַריינפיר צום ביכל האָט נאָך באַוויזן אַנצושרייבן ד״ר שמואל מאַרגאַשעס ז״ל. עטלעכע צייכענונגען זענען דאָ פון יצחק ליכטנשטיינען און דעם פּאָעטס בילד האָט געצייכנט די מאַלערין אַנאַ וואַלינסקי.

צי מיר ווייסן יאָ, צי מיר ווייסן נישט, וואָס ריינע ליריק איז, נעמען מיר אָבער אַן, אַז אַזעלכע לידער, ווי וואָלף פּאַסמאַניקס זענען די סאַמע ריינסטע ליריק. דער רוב לידער זיינע זענען וועגן בימער און פייגל. דאָס ביכל הייבט זיך אָן מיט אַ ליד „ווי איך“ און דאָס געזאַנג איז איבער אַ בוים, וואָס שטייט „אַ פּאַרגעסענער אין טונקעלן שווייגן“. דער אויספיר פון דעם טרויעריקן בוים אין ווינטער איז —

אַזוי שטייט ער אין פּינצטערניש פּאַרלוירן,
ווי איך אַליין... ווי איך אַליין...

די מעלה פון אַ לירישן ליד איז, וואָס סע ווירקט אויפן ליענער מיט איר דינקייט, דער אַנגעוואָרפענער שטריכעדיקייט. ביי פּאַסמאַניקן זע-נען דאָ אַ צאַל אַזעלכע לידער און דער מעטאָד זיינער איז, וואָס ביןן סאַמע סוף פונעם ליד, ווייסט איר נישט, אַז די איבערלעבונג האָט עפעס

אפרים אויערבאך

א פערזענלעכע שייכות מיט אים. נעמען מיר אזא ליד, ווי „א שאַד“, אין די ערשטע צען שורות דינע באשרייבונג פון א פויגל אין שטייגל, פון א קוואַל, „וואָס ריזלט אין טיפן“ און פון ערד, נאָקעט אָן גראַזן. אַז ער האָט אייך שוין אַריינגעפירט אין די באַהאַלטענע לירישע טראַכטענישן, גיט ער אַ זאַג :

א שאַד דער מענטש, וואָס איז עלנט — פאַרלאָזן, —
אין די יאָרן זיינע די פריע.

ערשט די לעצטע צוויי שורות וואָרפן אַ טראַגישע שייך אויפן גאַנצן ליד און איר דערשפירט, אַז געמיינט האָט דער פּאָעט זיך אליין. מיר דאַכט זיך, אַז איך קען אַביסל די פּאָעזיע פון דער וועלט, קומט ביי מיר אויס, אַז פּאָעטן ביי די אומות העולם רעדן נישט אַזויפיל פון דעם ליד בכלל און זייערע לידער בפרט. יאָרן צוריק האָבן פּאָעטן ביי אונדז געזונגען לידער וועגן לידער, נאָר וואָס מער דערוואַקסענער די פּאָעזיע אונדזערע איז געוואָרן, אַלץ ווייניקער האָבן זיך פּאָעטן אין זייער ליד געצאָקעט מיטן ליד. ביי פּאַסמאַניקן האָבן איך געפונען אַ צאָל לידער וועגן דעם אייגענעם ליד. אין דעם ליד „צו די שטערן“ זאָגט ער :

ס'געוואָי און די רושיקע שטערן
צעוויגן אין אומרו ס'געמיט, —
צי וועל איך נאָך קענען דערלאַנגען
צום חלום, צו זיך און צום ליד ?

פאַרוואָס נישט, ר' וואָלף ? דורך אַלע אַנשיקענישן דערלאַנגט דער פּאָעט צום ליד, נאָך מער דערלאַנגט ער צום ליד, ווען ער קען נישט שלאָפן, ווי ער קלאָגט זיך אינעם דאָזיקן ליד.
אויף זייט 24 ליינען מיר :

מיין ליד אַ צעצאָפלטע שוואַלב,
איר נעסט דורכן שטורעם צעשטערט...

נאָר אין דער רגע פון דעם אייביקנסת חסד, קען ער שרייבן וועגן אַ בוים און פאַרענדיקן מיט צוויי שורות, וואָס רירן אייך אַז אַ סך מער ווי „אַ צעצאָפלטע שוואַלב“ :

איך קוק אויפן בוים צום לעצטן צעשייד,
ער איז מיר נענטער איז טויט, ווי אין גרינער פרייד.
אין אַ ליד פון פיר שורות, וואָס הייסט „דער ניגון פון שווייגן“,

זאגט ער: „די זון פאַרענדיקט צינדן די צווייגן“. וואלטן די פיר שורות געווען אַ מיסטער־ליד, נאָר ער האָט פאַרגעסן, אַז די זון איז נישט קיין לאַמפּן־צינדער, וואָס פאַרענדיקט צינדן. מיר נעמען טאַקע אויף די זון־צעצונדענע צווייגן, אָבער סענסיטיווער זענען מיר צו דער אויסגעלאָ־שענער זון.

וואָס איז שייך שפּראַך, איז פּאַסמאַניק אַ שלייפּער און צעזילירער, נאָר אינעם דורכגאַנג פון כלערליי עינים פאַרגעסט ער אַמאָל די טייטש פון אַ וואָרט. אַזוי, למשל, זאָגט ער, אַז ער שרעקט זיך, „צו געבן דעם קאַפּ אַ פאַרהייב“. „פאַרהייבן“ פאַרהייבט מען אַ דרויסנדיקע זאַך, ווי אַ פאַרהאַנג, אַ קאַפּאַטע אא״וו. דעם קאַפּ הייבט מען אויף. וואָלף פּאַסמאַניק איז אַ ניי־געקומענער אינעם ייִדיש־פּאַעטישן קע־ניגרייך און מיר מעגן דערוואָרטן, אַז ער וועט זיך דערדינען צו אַ גינ־גאַלדענער קרוין אינעם דאָזיקן רייכן קעניגרייך אונדזערן.

*

דער 62־יאַריקער משה עטינגער איז געבוירן אין מזרח־גאַליציע און האָט איינגעזאַפּט אין זיך אַ פּולע מאַס טראַדיציאָנעלע ייִדישקייט. באַלד ביים אָנהייב פון בוך, וואָס הייסט „אין בונד פון לעבן“, האָט ער אַ ליד, „רוי דרוין“, וואָס איז פּול מיט געזאַנג צום ליד. האָב איך פּריער גערעדט פון דער דאָזיקער מחלה ביי אונדזערע פּאַעטן, נאָר עטינגערס ליד איז אַנדערש דערמיט. וואָס סע האָט דעם גאַנצן פּאָל פון קבלה.

בכלל שרייבט משה עטינגער ייִדיש־תּוכיקע לידער און דערפאַר איז זיין לידער־בוך אַ מין אָפּפּרישונג פאַר דעם, וואָס לייענט זיך אָן מיט אַ סך לידער. די צרה איז נאָר, וואָס ער איז פּאַעטיש אין אַ מין יאָגעניש. דער אימפעט פון זיין ליד איז אַן איילעוודיקער, כאַטש סע איז דאָ אין דעם טיף־ייִדישע דורכגעטראַכטקייט און דורכגעלעבטקייט. אַמאָל פּאַלט ער אַרײַן אין אַן אומגעריכטן זאַג, וואָס איז אייך, אי אַ פּאַעטישע איבער־ראַשונג, אי היבשלעך פּריקרע.

אינעם ליד „שאַגאַליש“ איז עטינגער סאַרקאַסטיש, אויף אַ געראַטע־נעם אופן, נאָר די לעצטע סטראַפּע קומט אייך אויס היבשלעך „טשודנע“:

מיר האָבן באַזעצט די הימלען,
פון דער ערד טרען מיר שפּעטן,

אפרים אויערבאך

קעלבער פירט מען נישט מער צו דער שחיטה,
אויף קעלבער רייטן איצט פאָעטן.

דער סאַרקאָזם איז, חלילה, נישט קיין בייזער, נאָר איך מאָל זיך
אויס, ווי אַ פּאָעט וואָלט אויסגעקוקט, אָז ער וואָלט געריטן אויף אַ קאַלב.
צוּוואָס דאַרף ער עס, דער פּאָעט? ער קען פאַרן אויף דער סאַבוועי,
אַדער אַמאָל קען זיך ר' משה עטינגער „צעקנעפלען“ און דעם פּאָעט
מזכה-זיין מיט אַ דורכפאַר אויף זיין אויטאָ...

דערפאַר, אָז איר קומט צום ליד „פקדון“, ווערט איר דורכגענומען
סיי פון דעם טרויער און סיי פון דעם יידישדיקן תוכן. פריקיע זענען די
עראַטישע לידער ביי אים, — זיי זענען צו אָפּגעדעקט און דערטראַגן
נישט דאָס יידישע וואָרט צום געלייטערטן סוד, וואָס אַזאַ ייד, ווי ר' משה,
ווייסט פון אים.

מיר האָבן אין דעם בוך הויך-התפעלותדיקע ארץ-ישראל לידער און
יידישע לידער, וואָס זענען אָנגעהויכט מיט אונדזער אייביקער מחשבה.
די מעלה פון אַט-די לידער זיינען אין, וואָס זיי זענען נישט סתם מחשבה,
נאָר פולע, בילדלעך-דערהויבענע לידער.

פּעברואַר, 1965

T

ג ש ר א ו ן ק ש ר

(וועגן אַ בריק צווישן ישראל און די תפוצות)

קודם, לאַמיר זיך אָפגעבן אַ די־יחשבון פונעם ציוניזם, וואָס האָט געבראַכט צו דער ייִדישער מלוכה־שאַפט. וואָס פאַר אַ מין דערשיינונג איז דער ציוניזם געווען? צוויי אידייען האָבן די מלוכה־שאַפט אויסגעטראָגן — איינע אַ ריי־ייִדישע און די צווייטע אַ וועלט־לעכע. שיבת ציון איז דער ייִדישער חלום נישט נאָר פון די צוויי טויזנט יאָר גלות, נאָר ער איז גע־ווען ביי יידן זינט אברהם אבינו איז אַריינגעקומען אין כנען. אַלעמאָל האָבן יידן געטראָגן אין זיך די אידייע פון צוריקקער אין לאַנד. אַז גאָט האָט געזאָגט אברהמען „לך לך מארצך ומולדתך“, איז שוין אין דעם געווען דער געדאַנק פון שיבת ציון. אַ מיסטיש־מיסיאָנערישער גאַנג איז געווען אברהמס קיין כנען — אַ גאַנג מיט אַז אידייע, מיט אַ שליחות. אַז גאָט האָט אים צוגעזאָגט דאָס לאַנד, פאַר אים און די דורות, וואָס וועלן פון זיינע לענדן אַרויסקומען, האָט ער שוין אויסגענומען אַ תנאי: אויב זיי וועלן אים, דעם אַנזאָגער. דינען פול מיט זייערע הערצער און זייער האַב־און־גוטס (בכל נפשך ובכל מאורך). אברהם איז נישט געווען קיין אַריינקומער אין לאַנד, נאָר אַ צוריקקומער — ער איז צוריקגעקומען אין לאַנד, פונדאָנעט צו אים האָט זיך אַנטפלעקט די אחד־אידיע.

דערנאָך האָט זיך דער שיבת־ציון געקייטלט דורכן געשיכטלעכן גאַנג אונדערן: צוריקקערער פון מצרים; צוריקקערער פון בבל: לעבן אין גלות און גייסטיקער צוריקקער אין די תפילות, מנהגים און לעבנס שטייגער. הייסט עס, אַז די שיבת־ציון אידייע איז אַ ריי־ייִדישע און דער ציוניזם האָט זי פאַרוואַנדלט אין אַ וועלט־לעך־פּאָליטישער. דער ציו־ניזם איז אַ קינד פון דער עמאַנציפּאַציע, כאַטש עס האָט געדויערט היפּשע צענדליקער יאָרן ביז די אידייע האָט זיך אויסגעקריסטאָליזירט. פריער

איז געווען די השכלה, וואָס אויבנויף איז זי כלל נישט געווען ציוניסטיש נאָר אַ מין יידישער גאַנג אין דער וועלט אַריין. דאָס איז געווען אויבנ-אויף. פאַרהוילן פאַר איר אַליין, דער השכלה, איז שוין אין אירע געדאַנ-קען געלעגן דאָס קערנדל פונעם וועלטלעכן שיבת-ציון. פון דער השכלה איז אַרויסגעוואָקסן די חיבת-ציון אידייע, וואָס האָט קיין פאַליטישע צילן נאָך נישט געהאַט, אָבער טיף אין איר האָט שוין געטליעט דאָס פייערל פון מלוכהשאַפט. דער פאַליטישער ציוניזם — אויסגעקריסטאַליזירט, ווי מיר האָבן אים געקענט — איז געווען דער קולמאַטיווער גלגול פון אַ געדאַנק, וואָס איז רייף געוואָרן ביים סוף פונעם פאַריקן יאָרהונדערט. אַוודאי האָבן מיר געהאַט משיחישע אויפבליצן דורך די צוויי טויזנט יאָר גלות. פאַרשריבן זענען די דאָזיקע משיחישע אויפבליצן. ווי משיחי השקר, אָבער אין היסטאָרישן תוך איז אין זיי געווען יידיש-פאַלקישער אמת. אַפילו אַז די משיחים האָבן דערנאָך פאַרפירט דאָס פאַלק און האָבן אַליין געפעלשט אין זייער משיחישקייט, זענען זיי אָבער אַרויסגערופן געוואָרן פונעם שיבת-ציון דראַנג, וואָס האָט געלעבט אין פאַלק. דער פאַלשער משיחזם האָט זיך טאַקע געענדיקט טראַגיש: אַ טייל פון אונז-דזער פאַלק איז אַריינגעפאַלן אין יאוש, אַן אַנדער טייל איז פאַרזונקען געוואָרן אין דער טומאה, אָבער אין דער געזונטער טייל פונעם פאַלק האָט דער פאַלשער משיחזם אָפגעפרישט דעם מיסטישן געדאַנק פון צוריקקער קיין ציון, אויפסניי באַפליגלט מיט האַפּענונגען, דער חלום פון פאַלקס-באַפרייונג האָט אויפגעליכטיקט מיט בלענדנדיקע קאָלירן.

איז דער ציוניזם געווען אַ צונויפשטעל פון צוויי אידייען: שיבת-ציון. וואָס האָט זיך אויסגעוואַרעמט נאָר אין יידישקייט, און מלוכהשאַפט. וואָס איז געקומען פון דער פרעמד. עס איז נישט קיין געשיכטלעכער קאַפּריז, אַדער צופאַל, וואָס דער וואָס האָט געלייגט די ערשטע ציגל פון נעם פאַליטישן ציוניזם, איז געווען הערצל — אַ ייד, וואָס איז געקומען פון דער פרעמד, פון דער נישט-יידישער וועלט און מיט יידישקייט האָט ער געהאַט אַ זייער זויעטע שייכות. נישט ער און נישט זיין טאַטע האָבן קיינמאַל נישט געזאָגט קיין ותחינה, קיין חצות האָבן זיי נישט אָפּגע-ריכט און אויף גלות השכינה האָבן זיי נישט געקלאָגט. די וועלטלעכע אידייע האָט געדאַרפט קומען פון דער פרעמד, וואָרעם דער פאַליטישער

ציניזם האט געדארפט ארויסוואקסן פון דארטן. דא איז דער פראצעס געווען א פארקערטער: די פאלשע משיחים זענען געקומען פון דער גער-דיכטיידישער סביבה און האבן זיך דערנאך מטמא געווען מיט גוי'שקייט. הערצל איז געקומען פון דער גוי'שער סביבה און האט זיך דערנאך מטהר געווען אין ריינעם יידישקייט. אבער אפילו אזוי איז אויך דער ציניזם אין זיין תוך אן אידייע א וועלטלעכע. כאטש זיינע אויסשטראלונגען זע-נען דורכויס יידישע.

איז דער שיבת-ציון געווען א יידיש-טראדיציאנעלער, אבער די מלוכהשאפט איז דער אויסדרוק פון וועלטלעכקייט, וואס האט זיך ביי אונדז אנטוויקלט אין די פארשידנסטע פארמען. ראנגלען זיך אין ישראל אט-די צוויי אידייען: די ריין-יידישע מיט דער דורכויס-וועלטלעכער. דעם חלוציזם מאלן מיר אין די ליכטיקסטע פארבן, ווארעם ער איז געווען דער העכסטער אויסדרוק פון יידישן אידעאליוזם. דער חלוציזם האט אבער געהאט אן אנדער זייט: עקסטרעמע וועלטלעכקייט. אינעם וועלטלעכקייט זענען געווען פונקען פון יידישער קדושה, אבער אין איר איז אויך געווען א מין אפרייט פונעם דעמאלדיקן יידישן לעבן. עס האט אפשר אנדערש נישט געקענט זיין, די פארלייקענונג פונעם יידישן לעבנס-שטייגער, וואס פון אים איז די צווייטע עליה ארויסגעוואקסן. האט געמוזט זיין, ווארעם די מענטשן פון דער דאזיקער יסודותדיקער עליה זענען געווען דורכגע-דרונגען מיט דער אידייע פון זיך אליין איבערבויען און אינעם פראצעס פון פארלייקענען די פריערדיקע לעבנס-פארמען האבן זיי נישט מבחין געווען בין טוב לרע; זיי האבן אינאיינעם מיטן ווילדגראז אויסגעריסן אויך די שיינע יידיש-טראדיציאנעלע געוויקסן, וואס האבן אונדז גענערט גלות-לאנג.

זאג איר, אן די צוויי אידייען — שיבת-ציון און וועלטלעכע מלוכה-שאפט — ראנגלען זיך אין ישראל. זעט איר אנטפלעקונגען פון דער אלטער משיחישער אידייע און צו דער אייגענער צייט זעט איר א רייסן זיך צום מערב, צו דער מערבדיקער קולטור. באזונדערס זעט איר עס ביי דער יוגנט. אן איר נעמט, למשל, א פרייטיקדיקע העברעישע צייטונג, וואס האט א ליטעראטור-טייל, זעט איר דארט קריטיקן און אפהאנדלונג-גען איבער אלע דערשיינוגען אין דער ליטעראטור פון אייראפע און

אפרים אויער באך

אמעריקע. די ליטעראטור-עסייסטן לעבן מיט דער מערב-ליטעראטור און, דער עיקר, זייער קוק אויף ליטעראטור איז לרוב נישט קיין ידיר שער. נישט פון די אהלי שם קומט ער, נאָר פון די אהלי יפת. עטלעכע זענען דאָ ווי אַ ברוך קורצווייל, און אברהם קריב, אַ דב סדן וואָס מאַ-נען יידישקייט אין זייערע עטייען. דער רוב אָבער, דער עיקר די וואָס זענען אויסגעוואַקסן אין ישראל. איז פאַרטאָן אין דער ליטעראטור פּו-נעם מערב און פון דער העברעישער ליטעראטור פּאָדערט ער אויך מערבדיקייט. אַוודאי, אין אַ יונגער מדינה האָט זיך נישט געקענט אָנט-וויקלען אַ נאַציאָנאַלע ליטעראטור — אַ דור-צוויי דאַרף אַוועקגיין ביז דאָס אייגן-ישראלדיקע זאָל געפינען אַ קינסטלערישן אויסדרוק. אָבער מיר טאָרן נישט פאַרגעסן, אַז מיר זענען נישט אַ פּאָלק פון היינט; מיר האָבן אַ שעפּערישע טראַדיציע פון צענדליקער דורות און אַפילו וואָס איז נוגע ישראל אַליין, האָבן מיר אַ דריי-פיר דורות ניי ארץ-ישראל, וואָס פון איר איז די מלוכה אַרויסגעוואַקסן. און ווידער, מיר האָבן אַ גלותדיקן הינטערלאַנד, אַ מזרח-אייראָפּעיש יידנטום פון טויזנט יאָר, וואָס האָט געשאַפּן און געלעבט אַ יידיש לעבן. אַז דער ישראל-געבוירע-נער שרייבער זאָל טראָגן אין זיך דאָס באַווסטזיין פון איין-פּאָלקישקייט. וואָלט ער געפונען אַ קינסטלערישן פּאָדעם צו פאַרבינדן זיין שעפּעריש-קייט מיטן אחדות האומה. איז אָבער דאָס באַווסטזיין פון אחדות האומה ביים ישראלדיקן שרייבער נישט אַריינגעדורנגען אין זיין איבערלעבונג; ער האָט עס נישט אויסגעוואַרעמט אין זיך, אַז עס זאָל ווערן אַ קינסטלע-רישער כח אין אים.

נעמען מיר, למשל, דעם אויפקום פון דער מדינה, דעם אַריינשטראָם פון טויזנטער יידן, וואָס געקומען זענען זיי פון די קאַנצענטראַציע-לאַגערן, אָדער פון די ביטערע אַראַבישע גלותן. דער פּראָצעס פון אַריי-נלעבן זיך אין לאַנד, דער איבערגאַנג פון עבדות צו חירות. איז אַן ספּק אַ פּינלעכער. אינעם פּראָצעס פון קליטה און מיזוג איז דאָ אַ טיפּער פּסיכאָלאָגישער פּלאַנטער, טראַגים און אַפילו קאַמיזם. דער רייכסטער קינסטלערישער מאַטעריאַל איז צונויפגעזאַמלט אין דער יידישער מדינה. דערווייל אָבער האָט נאָך קיין העברעישער שרייבער נישט אָנגעשריבן קיין גרויס-קינסטלעריש ווערק, וואָס זאָל איבערגעבן די טראַגעדיע פּו-

נעם עולה אין זיין אַריבערגאַנג פון אויף דער שוועל פון טויט צו בירגער-שאַפט אין אַן אייגן לאַנד. פשוט, די פסיכיק פונעם עולה איז פרעמד דעם ישראלדיקן שרייבער.

געווען איז דער הערצליאַנישער ציוניזם און דער אחד-העמישער. ביידע האָבן אין תוך געהאַלטן, אַז ארץ-ישראל דאַרף צוריק ווערן אַ יידי-שע מדינה; דער חילוק איז נאָר געווען אינעם צוגאַנג זייערן: הערצל, דער מערבדיקער ייד, וואָס אַסימילאַציע איז פאַר אים נישט געווען קיין פרעמדער ענין. האָט געהאַלטן, אַז נאָכדעם ווי ארץ-ישראל וועט זיין אַ יידישע מדינה, וועט נישט זיין קיין פראַבלעם פון דעם שייכות צווישן דער מדינה און יידן אין גלות. דער קיבוץ-גלויות וועט זיין ממש איבער-נאַכט און יענע יידן, וואָס וועלן זיך נישט באַלד אַריבערכאַפן אין דער יידישער מדינה, וועלן דערמיט באַוווּיזן, אַז זיי ווילן מער קיין יידן נישט זיין און וועלן האָבן די „פרייע פּריווילעגיע“ זיך פול צו אַסימילירן.

אַזאַ באַנעם פונעם יידישן פאַלק איז ביי הערצלען געווען אַ פסיכאָ-לאַגיש-אויסגעהאַלטענער, וואָרעם ער האָט געאַטעמט מיט דער לופט פון אַסימילאַציע; ער איז אין זיין געמיט, נישט געווען קיין גלות-מענטש, וואָרעם כאַטש ער האָט אָפגעלייקנט דעם געדאַנק פון דער עמאַנציפאַציע. אַז דעם יידישן יחיד קומט אַלץ און דעם יידישן פאַלק גאַרנישט, איז ער אַבער אַלץ געווען אַ געטרייער זון פון דער עמאַנציפאַציע. נאָך עפעס: ער האָט נישט געקענט דעם גלות, ווי דער טראַדיציאָנעלער ייד האָט אים געקענט. דעם גאַנצן בנין פונעם גלות, וואָס מיר האָבן אויפגעבויט מיט אַזויפיל טרויער און ליבשאַפט, האָט ער פשוט נישט פאַרשטאַנען.

גרויס-ווויזאַנעריש איז דער הערצליאַנישער ציוניזם, אים האָט אַבער געפּעלט די וויזיע פונעם גלות. זיין גראַדליניקייט איז געווען אי אַ מעלה, אי אַ חסרון. ווער ווייסט, צי מיר וואָלטן אין אונדזער דור דערגרייכט די פאַרווירקלעכונג פונעם ציוניזם און הערצלס וויזאַנערישער גלייכקייט — אַז אַן אַפּקציר, אַז אַ קליינעם ווענד איז דער זייט אַריין. דאָס אַבער וואָס ער האָט אַזוי לייכט מפקיר געווען די יידן, וואָס זענען נישט באַלד עולה געווען אין דער „אַלט-ניי-לאַנד“; וואָס ער האָט אַזוי לייכט מסכים גע-ווען צו זייער פולער אַסימילאַציע, איז געווען אַ היסטאָרישער טעות, וואָס אין אים זענען מיר נאָך ביז איצט אַריינגעפלאַנטערט.

אחד-העמס ציוניזם האָט געזאָגט, אַז נישט אַלע יידן אין דער וועלט וועלן זיך צונויפזאַמלען אין דער יידישער מדינה, וואָרעם די מדינה וועט פשוט נישט קענען אַרייננעמען אַלע יידן. דערפאַר דאַרף מען געפינען אַ לייזונג אויפן פּראָבלעם וואָס עס וועט ווערן פון די יידן, וואָס וועלן בלייבן מחוץ דער מדינה. דאָס האָט אַחד-העמען שוין אַרויפגעבראַכט אויפן געדאַנק צו געפינען אַן ענטפער אויפן פּראָבלעם פון שייכות צווישן דער מדינה און די יידן וואָס וועלן לעבן אויסער איר. אַחד-העם האָט זיך דערטראַכט צום מרכז רחני — דעם גייסטיקן צענטער, וואָס די יידישע מדינה וועט דאַרפן ווערן. אין דער יידישער מדינה, האָט אַחד-העם גער זאָגט, וועט אויפשטיין אַן אידעאָלער טיפּ ייד, וואָס יעדער ייד אין דער וועלט וועט אויף אים קוקן מיט פאַרווונדערונג און וועט פון זיך אַליין פרווון אויספורעמען אַזאַ מין ייד און מענטש. אין דער יידישער מדינה וועט דער ייד טרינקען פון די היסטאָרישע יידישע קוואַלן און די יידישע יצירה וועט זיך צעוואַקסן אויף אַזאַ פאַרנעם, אַז זי וועט משפיע זיין אויף די יידן אין אַנדערע לענדער.

אין כאַטש אַחד-העם האָט יאָ געזען, אַז אַ יידיש לעבן וועט בלייבן אין גלות — ער איז דאָך אַליין געווען אַ גלות-ייד — האָט ער אָבער נישט אָפגעשאַצט די מעגלעכע ווירקלעכקייט סיי אין דער יידישער מדינה און סיי אין גלות. דער ציוניזם, כאַטש ער איז געווען אַ המשך פון דער משיחישער וויזיע ביי אונדזער פאָלק, איז ער אָבער אין דער אויס-פורעמונג זיינער געווען אַ דורכויס וועלטלעכע אדייע. כדי צו טראַכטן פון זיין פאַרווירקלעכונג, האָט דער ציוניזם געדאַרפט ווערן אַ הערצליאַ-נישער, ער האָט זיך געדאַרפט פאַרוועלטלעכן און ממילא איז דער גאַנג געווען אַן אַנדערער, ווי אַחד-העם האָט זיך אויסגעמאַלט. דערפון איז אַרויסגעוואַקסן די שלילת הגלות, די פאַרלייקענונג פונעם גלות. דער ציוניזם האָט טאַקע נישט געזאָגט, אַז די יידן, וואָס וועלן נישט לעבן אין דער יידישער מדינה, וועלן זיך אַסימילירן. אָבער אין דער שלילת הגלות האָט דער דאָזיקער געדאַנק געמוזט וואַרצלען. דער עיקר אָבער איז, וואָס דער ציוניזם האָט זיך, אין זיין וועלטלעכקייט, געמוזט אויספורעמען די אדייע פון אַ מדינה, וואָס אירע יסודות זאָלן זיין נישט באַזונדער יידישע, אַ חוץ דעם העברעישן לשון.

פון דער אַנדערער זייט האָט אַחד העם נישט געזען, אַז דאָס ייִדישע לעבן אין די לענדער מחוץ דער מדינה וועט נישט בלייבן סטאַטיש. וועט זיך אויך אַנטוויקלען, אַננעמען אַנדערע פאַרמען און וועט זיך נישט פאַר-קוקן אויפן „אידעאלן טיפּ ייד“ אין דער מדינה, אַז אים זאָל ער נאַכגיין, זיך אַליין אויספֿורעמען אויף זיין מוסטער. כדי דער מרכז רוחני זאָל זיין בכח אויסצושמידן דעם אידעאלן טיפּ ייד, האָט דער ציוניזם פֿון אָנהויב אַז נישט געטאַרט פאַרלייקענען דעם גלות, וואָרעם אַן דעם גלות, וואָס מיינט אַז דער באַלדיקער ייִדישער געשיכטע, איז דער ייִדישער טיפּ נישט קיין אידעאלער. אַפילו אַז ער טרינקט פֿון די היסטאָרישע ייִדישע קוואַלן. ביי געשיכטע איז נישט שייך אַריבערצושפּרינגען טויזנט יאָר אירע, אָדער צוויי טויזנט יאָר, און זיך צוריקקערן צום סאַמע אָנהויב — צו תנכישער ייִדישקייט. דער הלל, דער בלוין, וואָס בלייבט אינמיטן, איז מסוגל איינ-צושלינגען דעם מענטשן, ער בלייבט הענגען אין דער לופטן, אַן אַ גיי-טטיקן באַדן. דאָס איז ערשטנס.

צווייטנס, איז דאָ אַ טיפע סתירה אינעם דאָזיקן געדאַנק: אויב דער ציוניזם איז אַ וועלטלעכע אידעיִע, ער בויט זיך און די מדינה אויפן מוס-טער פֿון וועלטלעכע מלוכות, קערט ער זיך דאָך אָפּ פֿון דעם היסטאָרישן ייִדישן קוואַל, פֿונעם תנ"ך. ווייזשע איז מעגלעך צו האַרמאָניזירן אַט-די צוויי היפּוכים? גראַד דער גלות האָט געבויט אויפן תנ"ך. ער האָט טאַקע דעם תנ"ך אויסגעטייטשט, אָבער אַנגעהויבן פֿונעם תלמוד ביון חסידות איז דאָס ייִדישע לעבן געווען אַ צוויי טויזנט-יעריקער פירוש אויפן תנ"ך. דער מאַמר חז"ל, די הלכה, די אגדתא. די קבלה. די רבייִשע תורה האָבן זיך געמוזט שטיצן אויף אַ פסוק פֿון תנ"ך. אַחד העמם גרויסקייט איז אָבער באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט פאַרויסגעזען, אַז מיטן אויפ-שטיין פֿון אַ ייִדישער מדינה וועט אויך אויפּשטיין דאָס פּראָבלעם פֿון שייכות צווישן דער מדינה און יידן איבער דער וועלט.

די געשיכטע האָט אונדז איצטער אַוועקגעשטעלט פֿאַרן דאָזיקן פּראָ-בלעם. קומען מיר איצטער צום סאַמע תוך. וואָס האָט מיך אַנגערעגט זיך צו פאַרטראַכטן און זיך פֿרוון קלאַר מאַכן דעם באַטייט און דעם מייז פֿון צוויי ווערטער: גשר און קשר. געהערט האָב איך זיי צווישן יידן אין ישראל — חשובע יידן, טראַכטנדיקע יידן.

אפרים אויער באך

לאַמיר זען. גשר איז אַ בריק. צווישן ישראל און יידן איבער דער וועלט דאַרפן מיר אויפשטעלן אַ בריק. וואָס איז אַבער אַ בריק? איבער אַ בריק גייט מען אַהין און צוריק, אַבער אַ בריק איז כלל נישט מחייב צונויפצובינדן די גייערס, אויסצושמידן פון זיי אַן איינהייט. די טראַדי ציאָנעלע פּאַפּירענע בריק אונדזערע האָט געהאַט אַ ממשות נאָר, אַז ס'איז ביי יידן געווען איין גייסטיקער קלימאַט — דאָס ספר. אַבער סתם אַ בריק, אין אונדזער איצטיקער יידישער ווירקלעכקייט, וועט האָבן אַ סך ווייני קער ממשות, ווי די פּאַפּירענע בריק.

מיט קשר, צונויפבונד, איז ווידער דאָס אייגענע: אין צונויפבונד איז טאַקע דאָ מער נאַנטקייט, אַבער דאָס פּראַבלעם ביי אונדז איז גאָר אויף אַן אַנדער שטח — אחדות האומה, אייניקייט פונעם פּאָלק. מיר וואָלטן געדאַרפט אַריינגיין אין גאָר ווייטע דרכים. אַז מיר זאָלן וועלן אַרומרעדן דעם באַטייט פון אחדות האומה. מיר וועלן נעמען אַ פשוטן ביישפּיל: משפּחה. איר קענט נישט אַנווענדן אויף אַ משפּחה, וואָס איז צונויפגע- וואַקסן צווישן זיך אין איין שטוב, אין טאַג-נאַך-טאַגיקע איבערלעבונג- גען, דעם באַגריף בריק, אַדער צונויפבונד. ס'איז אַ סך מער. ס'איז ווי איין גוף, איין נשמה, אפילו אַז אַמאָל קען זיך טרעפן אַ שטיקל מחלוקת. סיי מיט גשר און סיי מיט קשר גייט אַ מין פּרעמדקייט, ווי אַז מען קומט זיך צונויף און מען צעגייט זיך. אחדות האומה איז איין-גורלדיקייט. משפּחהדיקע אינטימקייט, דער ציטער פון איינעם פאַרן אַנדערן, די פרייד און דער טרויער, וואָס איז אפילו נישט סתם אַ בשותפותער, נאָר ממש אַן אַריינגעוואַקסענער איינער אין אַנדערן.

אזוי האָבן מיר פאַרשטאַנען אחדות האומה. אזוי האָבן מיר דורכגע- לעבט די איינהייט פון אונדזער פּאָלק. בריק, צונויפבונד — דאָס זענען שוין במקומם, ווי „אַז ס'איז נישטאָ קיין משקה, לאַמיר רעדן פון משקה“ די טייערע משקה פון אחדות האומה רינט ביי אונדז אויס. ווילן מיר זי פאַרבייטן מיט רעדן פון איר. אַבער אפילו דאָס רעדן איז ביי אונדז אויך אויף פאַרשידענע לשונות. מיר גייען אַריבער די בריק און האָבן נישט קיין לשון זיך צונויפצורעדן מיט זיי, וואָס זענען אויף דער אַנדערער זייט בריק. און ס'איז נישט נאָר דאָס פשוטע לשון, נאָר דאָס אינעווייניקסטע, דאָס פּסיכישע, דאָס האַרץ-צוהאַרץ-לשון.

די ערשטע דערפארונג מיינע אין דער יידישער מדינה האָב איך גע-
האַט נאָך אין 1949, ווען איך בין אַריינגעקומען אין דער כנסת, וואָס איז
נאָך דעמאָלט געווען אין תל-אביב, און דערנאָך אויף די זיצונגען פונעם
אַקציאָנס-קאָמיטעט. אין דער כנסת האָב איך געשפּירט. ווי אַלצדינג איז
קאַנצענטרירט אַרום דער מדינה; ביים אַקציאָנס-קאָמיטעט האָב איך
געזען, ווי רעדן רעדט מען פון יידן איבער דער וועלט. דאָכט זיך מיינע
יידן, די אייגענע יידן האָבן גערעדט אין דער כנסת און ביים ציוניסטישן
צונויפקום, אָבער בנוגע דער מדינה איז די פּסיכיק געווען אַ לגמרי אַנ-
דערע, וואָרעם גערעדט האָבן בירגער פון אַ לאַנד, וואָס טראָגן אויף זיך
די אחריות פונעם לאַנד און מאַנען ביי די בירגער אחריות. אויפן ציי-
ניסטישן צונויפקום האָבן די אייגענע יידן, וואָס נעכטן האָב איך זיי גע-
הערט אין דער כנסת, גערעדט אַנדערש. יידיש פאַלק איז שוין נישט גע-
ווען אַזאַ קאָנקרעטער. ממשותדיקער ענין, ווי יידישע מדינה.

איז נישט שייך צו האָבן טענות צו דעם, אָדער צו יענעם, וואָרעם
געשיכטלעכע פּראָצעסן זענען נישט אין אונדזערע הענט. אָבער אַביסל
טענות קענען מיר יאָ האָבן.

לאַמיר זען: וויאָזוי איז ביי אונדז דערגרייכט געוואָרן געשיכטלעכער
המשך? נאָכן חורבן בית שני, אַז יידן זענען אַוועק אין גלות, האָבן
אונדזערע חכמים מתקן-געווען די עבודה, וואָס פריער האָט מען זי אָפּגע-
ריכט אין בית המקדש. און איצטער זאָלן יידן זי אָפּריכטן אין וואָרט. מיר
האָבן מקריב געווען קרבנות אין וואָרט, מיר האָבן שוין די תפילות געמאָלן
דאָס בילד פונעם בית המקדש. מיר האָבן אין וואָרט געלעבט דאָס רעלי-
גיעז-פּאָליטישע לעבן פון ארץ-ישראל. מיר האָבן פסח געבענטשט טל
און סוכות גשם, כאָטש אין די לענדער, וווּ מיר האָבן געלעבט. זענען די
סעאָנען פון טוי און רעגן געווען גאָר אַנדערע.

דאָס איז געווען אַ צונויפלעב מיט דער ארץ-ישראלדיקער נאַטור
דורכן וואָרט. דאָס איז געווען דער געשיכטלעכער המשך אונדזערער.
אָבער דערביי זענען מיר נישט געבליבן שטיין מיר האָבן אויך געוואָלט
המשך פון די נייע צייטן, די גלותדיקע, האָבן מיר געזאָגט פיוטים, וואָס
האָבן דערציילט פון געשיכטלעכע געשעענישן אין לענדער, וווּ יידן האָבן
געלעבט אינעם גאַנג זייערן. איינס פון די שענסטע געזאַנגען האָבן מיר

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

געזונגען פון גלות בבל — על נהרות בבל. אמת טאקע אינעם געזאנג איז דאָ דאָס געוויין אונדזערס, אַז מיר האָבן זיך דערמאָנט אין ציון, אָבער דאָס בילד פון די בבל־טייכן האָט זיך אין אונדו אויך איינגעקריצט. נאָכ־מער. אַז יידן האָבן אין גלות גערעדט אַראַמעיש, געשאַפן אין דעם לשון גרויסע גייסטיקע אוצרות, האָבן די חז"ל מתקן־געווען, אַז ביים מעביר־זיין די סדרה זאָל דער ייד זאָגן שנים מקרא ואחד תרגום. קיין איין טראַפן פונעם טייערן גייסטיקן וויין אונדזערן האָט נישט געטאַרט אויסרינען.

דער וואַרט־קלימאַט האָט געשאַפן די אחדות האומה. דער געשיכטלעך־כער המשך איז געווען אין וואַרט, אָבער דאָס וואַרט איז אויך געווען טונג.

וואַלטן מיר געדאַרפט לערנען פון דער געשיכטלעכער דערפאַרונג, אַז נישט גשר און נישט קשר וועלן שאַפן די אחדות האומה, נאָר דאָס אַקט־וויזירטע וואַרט, דאָס שעפּערישע. טוענדיקע וואַרט. אָבער כדי דאָס וואַרט זאָל האָבן דעם דינאַמישן כח פאַר מעשים, איז פריער נויטיק צו שאַפן פאַר דעם אַ באַזונדערן קלימאַט, די גייסטיקע לופט, וואָס אין איר זאָל דאָס וואַרט אַטעמען. מען דאַרף אויך דאָס וואַרט נישט אַפּרייסן פונעם שורש. טיף אין פאַלק דאַרף עס וואַרצלען. אַוודאי קען מען זאָגן, אַז וואָס איר זאָגן איז נישט מער ווי רייד, סתם פּראַזן. פּרעגן קען מען: וואָס הייסט נישט אַפּרייסן דאָס וואַרט פונעם שורש? וואָס מיינט אַקטיוויזירט וואַרט? מיר לעבן שוין נישט מיט דער טראַדיציע, וואָס איז געווען בכח צו שאַפן אַן אייגענעם קלימאַט דורכן וואַרט. מיר האָבן שוין נישט די אמונה, וואָס די דורות פאַר אונדו האָבן געהאַט. בלייב איך טאָקע דאָ שטיין מיט אַ טראַגישן פּרעגנצייכן פאַר די אויגן. דערטראַכטן זיך צו דער פולער ליי־זונג איז, דאָכט זיך, קיינער נישט בכח. מיר קענען זיך נאָר דערטראַכטן צו אַ וועג וואָס אויף אים זאָלן מיר גיין אין האַפן, אַז ער וועט אונדו דער־פירן צום גליקלעכן סינטעז צווישן דער מדינה און יידן אין גלות. די אחריות ליגט נישט אויף ישראל אַליין, אויך מיר טראַגן אַ היפשע טייל אחריות, און אפשר אין אַ גלייכער מאָס ווי די מדינה.

איז וואָס איז דער וועג? ישראל, פון איר זייט, דאַרף קודם זיין דורכ־געדרונגען מיטן באַווסטזיין. אַז זי איז אונדזער המשך, נישט קיין המשך

פון דער פאַר-גלותדיקייט. תנ"כישע דינאַמיק? אַוודאי, אַבער דער תנ"ך, ווי דער גלות האָט אים איבערגעשאַפן, אונדזער אויסגעלייטערטער תנ"ך. צוריקקער צום אַמאַל? אַוודאי, אַבער נישט קיין אַפקער פון אונדז. נאָך עפעס: אַז מיר שוילן-אַפּ די ווערטער פון דער שיינער שאַלעכץ זייערער, בלייבן זיי אין דער אמתן אָן אַ מיין. וואָס הייסט זיך צוריקקערן צום תנ"ך? וועלן די יידן אין ישראל אָנהייבן צו לעבן ווי אין די תנ"כיי-שע צייטן? קיינעם חלומט זיך עס אַפילו נישט. אַפילו די כנענים קענען זיך נישט אויסמאַלן וואָס אין אונדזער צייט מיינט כנעניזם. ישראל אינ-דוסטריאַליזירט זיך, וואָרעם איר אַנטוויקלונג איז פאַרבונדן מיט אינ-טענסיווער אינדוסטריע. ישראל בויט זיך אויפן סאַמע מאַדערנסטן שטיי-גער. ישראל מוויזירט זיך, טעאַטעריזירט זיך אויפן אייראַפעיש-אַמערי-קאַנישן שטייגער. וואָס-זשע מיינט צוריקקערן צום תנ"ך? דעם תנ"ך לערנען. פון אים שעפן נאַציאָנאַלע גייסטיקע ווערטן. האָבן יידן דעם תנ"ך געלערנט אין גלות, געטרונקען פון די „היסטאָרישע קוואַלן“, ווי אחד העם האָט פאַנטאַזירט.

דאַכט זיך מיר, אַז צוריקקערן צום תנ"ך מיינט נישט אַזויפיל צוריק-קער, ווי אַפקער, — אַפקער פון די גייסטיקע ווערטן, וואָס דער גלות האָט געשאַפן.

וואָס איז שייך אונדז, אין גלות. איז ווידער דאָס אייגענע: מיר דאַרפן צוריקקומען צום גלות-באַוווסטזיין, וואָרעם גלות איז נישט נאָר פּאַליטי-שע און עקאָנאָמישע באַגרענעצונגען, אַדער חלילה רדיפות. גלות איז נאָך מער דער פּאַקט, וואָס נאַציאָנאַל און גייסטיק ווערט דער ייד געשלעפט פונעם רוב, פון דער הערשנדיקער קולטור. און, ווי איך האָב שוין אַמאַל געזאָגט, אָן גלות איז נישטאַ קיין גאולה, וואָס מער באַוווסטזיין פון גלות אַלץ שעפּערישער וועט זיין אונדזער לעבן און אַלץ נענטער, אינטימער וועלן מיר זיין צונויפגעוואַקסן מיט דער יידישער מדינה.

ס פ ר י מ ל ע ד ב ז ע י ר א נ פ י ן

אין מיין ביבליאטעק וואָס דעם גרעסטן חלק אירן וועל איך אַריבער-
פירן מיט מיר קיין ישראל, האָב איך קליינע ספרימלעך. איין ספרל,
למשל, איז ר' יהודה הלויס „כוזרי“. אַן אַנדער ספרל איז „המעשה בהז'
בעטלערס“ — ר' נחמן בראַצלאווערס מייסטער־ווערק, איבערגעטייטשט
אויף לשון קודש. אַ דריט ספרל איז איבן גבירולס „כתר מלכות“. בעת
איך האָב מעיין־געווען אין די געפונענע ספרים, האָב איך געטראַכט. אַז
ביי מיר איז אַ ספק, צי וואָלט איך זיך צוגעכאַפט מיט אַזאַ חשק צו זיי,
אויב זיי וואָלטן געווען ווי געוויינלעכע ספרים. נאָר דערפאַר, וואָס אזוי
קליין אין פאַרמאַט, האָבן זיי ביי מיר דערוועקט דעם חשק צו פרווון זיי
לייענען.

אודאי ווייס איך, אַז ביי די אומות העולם דרוקט מען אויך ביכער אין
קליינעם פאַרמאַט. נאָך אין רוסלאַנד, מיט איבער זעכציק יאָר צוריק.
זענען אַרויסגעאַנגען ביכלעך, וואָס האָבן געקאַסט נישט מער ווי צען
קאַפּיקעס און איר האָט זיי געקענט פאַררוקן אין בוזעם־קעשענע. די בעס-
טע ווערק פון דער וועלט־ליטעראַטור זענען אין די קליינע ביכלעך.

אין אַמעריקע האָבן מיר נאָך איצטער „קליינע ביכלעך“. ביי מיר
ליגט אַ שעקספיר, וואָס איז גרויס ווי אַ בענטשערל און אַלע טאַג דער-
שיינען אַזעלכע ביכלעך, וואָס אַ סך פון זיי זענען גאָר וויכטיקע ווערק
פון די לעצטע יאָרן. נאָר דאַכט זיך, אַז דאָס קליינע ספרל, אַדער ספרים
בזעיר אנפין. האָט אַ באַזונדערן חן פאַר אונדזערן אַ יידן, וואָס טראַגט
נאָך אין זיך די דערמאָנונג פון אַמאָליקע יאָרן, פון דעם איינגעשטעלטן
לעבנשטייגער אין שטעטל.

דער פאַקט־רעגער איז געווען אַן אינסטיטוציע אין דער אַלטער היים,
ער איז געווען דער צונויפבינדער פון יידן מיט יידן, וואָרעם ער איז
דאָך „אויסגעפאַרן אַ וועלט“ מיטן דאַרן פערדל זיינעם, דעם צעטרייסלטן
וואָגן און די קליינע ביכלעך. די מעלה פון דעם קליינעם ביכלעך איז גע-

ווען, וואָס עס האָט קיין צופיל אַרט נישט פאַרנומען און איז געווען גרינג אויף דער וואַג. דער פאַקנטרעגער האָט זיך נישט געקענט פאַרגינגען צו פירן אויפן צעטרייסלטן וואַגן זיינעם די שווערע גמראס, מיט די מ"ב פירושים און אַמאָל נאָך ביי דער זייט מיט עברי־טייטש. אַנלייגן אַ וואַגן מיט גרויסע ספרים וואָלט אים נישט געסטייעט קיין וואַסער אויף קאַשע. היינט די מעשה־ביכלעך, וואָס דער עולם, דער עיקר ווייבער און באַלמעלאַכעס, האָבן אזוי שטאַרק געגלוסט צו זיי. אַז דער פאַקנטרעגער האָט צעלייגט די סחורה זיינע אויפן צעעפנטן וואַגן, האָט ער שוין גע־וואָסט וואָס פאַר וועמען עס איז אַ סחורה. אַ באַלמעלאַכע, למשל, האָט ער נישט אָנגעבאַטן קיין „קדושת לוי“, אָדער אַפילו „שבחי בעש"ט". אמת, אין יענע ספרימלעך זענען אויך דאָ ווונדער־מעשות. אָבער מיט אַ טיפערן מיין, וואָס דער „פּראָסטער נאַראַד“ איז נישט בכוח זיי צו באַנעמען. דאָס אייגענע איז מיט ווייבער: זיי האָבן ליב אַמאָל אַ וויין צו טאָן איבער אַ מעשה־ביכל, איז פאַר זיי אַ גוטע סחורה מעשות פון יתומים און אלמנות, און נאָך בעסער זענען פאַר זיי די מעשה־ביכלעך פון דינסטמיידלעך, וואָס פרינצן פאַרליבן זיך אין זיי, און זיי, די דינסטמיידלעך, ווערן אויפגע־ריכט.

פאַר יידן לומדים. אָדער סתם יודעי ספר, האָט דער פאַקנטרעגער גע־האַט באַהאַלטן טיף אין דעם וואַגן ספרימלעך, וואָס צו זיי דאַרף מען צו־לייגן קאַפּ, אַז מען זאָל זיי פאַרשטיין. אמת, די לומדישע יידן, וואָס האָבן ביים פאַקנטרעגער געקויפט אַ ספרל, זענען שוין געווען „געכאַפט אין דער מעשה“, וואַרעם דער רב האָט געהאַט אַן אייגענעם אַלמער מיט ספרים און אַפילו דער דיין און דער שוחט. נאָר מיר דאַרפן חלילה נישט חושד זיין דעם לומדישן יידן. וואָס האָט יאָ געקויפט אַ ספרל ביים פאַקנ־טרעגער, אַז ער איז שוין אַראָפּ פונעם דרך הישר, באַהיט זאָל מען ווערן פון רכילות אויף אַזאַ יידן. ער האָט נאָר געוואָלט הנאה האָבן פון אַ שיי־נער מעשה און אויך עפעס לערנען פון איר.

אין די שפּעטערע יאָרן — נאָך דער רוסי־יאַפּאַנישער מלחמה — האָט זיך דאָס יונגוואַרג צוגעכאַפט צו די קליינע ספרימלעך. געווען בחור רימלעך, וואָס אָדער זיי האָבן נאָך געלערנט אין בית מדרש, אָדער אין אַ ישיבה, און האָבן שוין געקוקט מיט פאַרחלומטע אויגן אין די ווייטע־

אפרים אויער באך

נישן. זיי זענען, חלילה, נישט נכשל געוואָרן מיט אַפיקורסות. אָבער כאַפּו
אַ קוק אין אַ ביכל, וואָס ביי פרומע יידן איז עס געווען טריף-פּסול, האָבן
זיי געוואָלט.

אַזעלכע „וויל-לערנערס“ האָבן זיך געפירט, אַז איינער האָט דעם אַני-
דערן אַרויסגעהאַלפּן — אַנטליען זיך די ביכלעך — און באַהאַלטן האָט
מען זיי אין שטענדער. געווען בחורים גרויסע בריות, וואָס ווי דער שמש
האָט נישט געזוכט, האָט ער דאָס באַהאַלטענע ביכל נישט געפונען. אַנדער-
רע האָבן דאָס ביכל געהאַלטן אין דער גמרא און אין אַן עת צרה: אַ באַר-
לעבאָס איז אַריינגעקומען. אַדער אַ ייד אַ מלמד, האָט ער דאָס ביכל אַזוי
קונציק אַרונטערגעדרוקט אונטער דער גמרא, אַז קיינער האָט נישט חושד
געווען, אַז אין דער גמרא ליגט עפעס.

נאָר די קליינע ספרימלעך זענען אויך געווען אַ מיין צירונג אין אַ
באַלעבאַטישער שטוב. אַ ייד אַ באַלעבאָס האָט ליב געהאַט זיך צו באַר-
מען מיט אַ „פרי מגדיל“ — זעט ווי קליין עס איז און דאָך איז דאָרטן
אַלצדינג דאָ... זאָל זאָל נאָר זיין צייט אַריינצוקוקן — האָט דער באַלע-
באַטישער ייד צוגעזיפצט מיט אַ באַזונדערער הנאה. דער זיפּץ איז גער-
ווען נישט, חלילה אַרויסצורופּן רחמנות, נאָר צו באַווייזן ווי גרויס ביי
אים איז דער חשק צום ספר.

דאָס קליינע ספרל, דאָס ליבהאַרציקע ספרל בזעיר אנפּין, איז אַרויס
פון דער מאַדע ביי אונדז. לכל הפחות זע איך עס נישט, ווי געזען האָב
איך אַמאָליקע יאָרן. אַנגעהויבן האָט מען אַרויסצוגעבן ספרים אין גרויסן
פאַרמאַט, אַפילו נאָך גרעסער ווי אַמאָל די גמרות. איין קליין ספרל פון
דער לעצטער צייט האָב איך ביי זיך געפונען: אַ קריבס „ליטה מכורת“
(ליטע מיין היימלאַנד). נאָך אַ ביכעלע אַ קליינס איז מיר געקומען צו
דער האַנט: אונדזער ש. ז. שרגאָיס ביכעלע, וואָס אַרויסגעגעבן האָט מען
עס אין פאַרז, און בפירוש אין יידיש.

אַז איך טראַכט פון די קליינע ספרימלעך, קומט ביי מיר אויס, אַז זיי
זענען געווען אַ פאַלקס-דערשיינונג. זיי האָבן געשאַפּן אַ פאַלקס-קולטור.
וואָס איצטער הייבט זי אַן צו פאַרשווינדן, און מורא האָב איך, אַז זי וועט
שוין קיינמאָל נישט צוריקקומען.

איינפלוס פון יידיש אויף העברעיש אין ישראל

געמיינט האָב איך, אַז מיר זענען שוין פטור פון דעם „ריב הלשו-
נות“ — דער שפראַכן-פּלוגתא, וואָס האָט אונדז געפלאַגט אין משך פון
כמעט הונדערט יאָר. אין דער יידישער מדינה, איז מער נישט קיין פראַב-
לעם די שפראַך: עברית באַהערשט די היים, די גאַס און אַוודאי די שו-
לע. אמת, נאָך היינט הערט מען יידיש אויף די גאַסן, אָבער די סאַמע
גרעסטע קנאים פון עברית זענען מודה, אַז עס איז אַ פריידיקע דערשיי-
נונג איצטער צו הערן יידיש, וואָרעם עס איז דער בולטסטער באַווייז, אַז
עס קומען נייע עולים און פון רוסלאַנד, וואָס מיר זענען אַזוי גייגעריק,
אַז יידן זאָלן פון דאָרטן קומען.

ערשט צוריק מיט עטלעכע טעג בין איך פאַרבייגעגאַנגען אַ געסל,
וואָס איז פול מיט משאַ-מאַגאַזינען. די מערסטע יידן, וואָס איך האָב
אויפן דאָזיקן געסל געזען, זענען געווען טרענערס און אַנדערע שווערע
האַרעפאַשניקעס. אויף וואָס פאַר אַ לשון האָבן די האַרעפאַשניקעס גע-
רעדט? אויף עברית. שוין אָפגערעדט פון די קינדער, וואָס האָבן זיך גע-
פלאַנטערט אונטער די פיס, און פון ווייבער, וואָס האָבן פאַרקויפט לעבע-
דיקע עופות.

נאָר עס איז נאָך אַלץ דאָ אַ יידיש-קאַמפּלעקס אין דער מדינה. איצ-
טיקס מאָל רעדט זיך נישט פון מורא, אַז יידיש זאָל באַהערשן די מדינה,
נאָר גאָר אַן אַנדער פראַבלעם: דער איינפלוס פון יידיש אויף דער גע-
רעדטער העברעישער שפראַך. אויפגעהויבן דאָס פראַבלעם האָט אַ ייד,
וואָס הייסט צבי וואָרדי. מיר דאַכט זיך, אַז איך קען אים, אַז ער איז
אַפילו געווען ביי אונדז אין שטוב אַ פאַר מאָל. ער, דער וואָרדי וואָס מיר
קענען, איז אַן אַנערקענטער אויטאָריטעט אויף תנ"ך. מיר דאַכט זיך
אָבער, אַז ער וואָלט נישט געשריבן אַזאַ אַרטיקל, און סייזי וואָלט איך
געוואָסט דערפון. נאָר דאָס איז נישט דער עיקר: ווער ער זאָל נישט זיך,
האַט ער אויפגעהויבן אַ וויכטיק פראַבלעם. ער האָלט, אַז עברית ראַנגלט

אפרים אויער באך

זיך נאך צו ווערן א גערעדטע שפראך און, אז זי ווערט באאיינפלוסט פון ענגליש און יידיש.

ער ווייזט-אן, למשל, אז אין גערעדטן עברית זאגט מען לחיים, — מיטן טראץ אויף דער איי, נישט אויפן ים, ווי מען דארף זאגן נאכן דיקדוק. און דאס איז בפירוש דער איינפלוס פון יידיש. פרעגן די בעלי-פלוגתא זיינע: וואס איז דאס אומגליק, אז מען זאגט נישט על-פי דיקדוק א ווארט? זיי ווייזן-אן אויף אנדערע וועלט-שפראכן, וואס ווערטער ווערן אין זיי ארויסגערעדט אומגראמאטיקאליש און דערווייל זענען קליינע קינדער דערפון נישט געשטארבן.

א שפראך, אז זי אנטוויקלט זיך, פאלט זי ארונטער אונטערן איינפלוס פון אנדערע שפראכן און קיינער איז דערפון נישט אויפגעקאכט. פאר-קערט, וואס מער פעלקער דערנענטערן זיך איינע צו די אנדערע, אלץ מער איינפלוס האבן זייערע שפראכן איינע אויף די אנדערע. דערפון וואקסט ארויס נישט נאר די הארמאניע פון שפראכן, נאר אויך די האר-מאניע פון פעלקער.

איינער פון בעלי-פלוגתא ווארדיס טענהט: גוט, וואס יידיש באאיינ-פלוסט אזוי די גערעדטע עברית, סוף-כל-סוף איז יידיש א שפראך פון דעם יידישן פאלק. אין יידיש זענען געשאפן געווארן פאלקישע אויס-דרוקן, וואס איז קיין אנדער שפראך זענען זיי נישטא און זיי זענען דאס הארץ און די נשמה פון דורות יידן. זיי, די אויסדרוקן אין יידיש, זענען די אפשפיגלונג פון יידישן לעבנשטייגער, דורותדיקן איינשטעל, אפילו פון יידישע אידייען.

מיר, פון אונדזער זייט, ווילן מוסיף-זיין, אז אין יידיש זענען געקו-מען צום אויסדרוק א זעלכע הויך-גייסטיקע פאלקס-באוועגונגען, ווי דאס חסידות. אין יידיש איז אויפגעקומען די אידייע פון פאלקס-באפרייונג, אין דעם היינט-צייטיקן נוסח אירן. מיר רעדן שוין נישט פון דער ליטערא-טור אין יידיש, וואס די בעלי-פלוגתא ווארדיס, — מרדכי אמיתי און ניר שוחט, — רעדן גראד יא דערפון אין זייערע ארטיקלען.

איידער מיר גייען ווייטער, איז צייטיק קלאר צו מאכן, אז קיינמאל האב איך נישט געהערט אזויפיל יידיש אין ארץ-ישראל, ווי דאס איצטי-קע מאל. די סיבות דערפון זענען: (1) די עליות פון פוילן און דאס ביסל

יידן, וואָס איז געקומען פון רוסלאַנד. (2) די איבערזעצונגען פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס דערגייען צו דער יוגנט. (3) דער ווירואַר פון שפראַכן וואָס ביסלעכווייז ליטערט זיך אויס אַ פּאַזיטיווע באַציונג צו יידיש.

געווען נאָך זייטיקע סיבות אין די לעצטע יאָרן: יידיש טעאַטער, וואָס איז דערגאַנגען אַפילו צו דער יוגנט. לידער יידישע, וואָס ווערן אַלץ מער און מער פאַרשפּרייט. די יוגנט געפינט אין די יידישע לידער אַ באַפרידיקונג פון זייער בענקשאַפט נאָך אַ קאַרענאַסטן אויסדרוק פון יידישקייט. די מעלאָדיעס פון די יידישע לידער, — נישט דווקא פּאַלקס-לידער — און די ווערטער, האָבן אין זיך אַ כישוף און זענען משפיע די באַציונג צו יידיש.

קינדער שאַפן אַ לשון פאַר זיך, וואָס איז נישט שפראַכלעך ריין, אָבער בילדעריש און פול מיט קינדעריש-פּאַלקישן חן. פּונואַנעט זאלן די קינדער שעפן פּאַלקישן ניואַנס פון דעם לשון זייערן? פאַרשטייט זיך, אַז דער ריינסטער קוואַל צו שעפן איז יידיש. אַמאָל נוצן די קינדער דעם אויסדרוק פשוט אין יידיש, נאָר לרוב זעצן זיי איבער דעם פּאַלקיש-יידישן אויסדרוק אויף אַ מין עברית, וואָס איז נישט צו-שטרענג על-פי דיקדוק אָבער ער, דער אויסדרוק, פאַרמאַגט אין זיך אַ סך חן און, דער עיקר, ער העלפט שאַפן אַן אידיאָמאַטישן עברית.

מרדכי אמיתי ווייזט-אַן, אַז אויסדרוקן, וואָס זענען געווען פּאַפולער מיט יאָרן צוריק, זענען מיט דער צייט פאַרלוירן געוואָרן. אַזוי האָט מען אין די דרייסיקער יאָרן געזאָגט: כמה על השעון שלך? (ווי פיל איז אויף דיין זייגער?) און היינט הערט מען מער נישט דעם דאָזיקן אויס-דרוק, וואָס איז אינגאַנצן גענומען פון יידיש. עוד לא קראתי את הספר לגמרי. זייער יידיש איז דער אויסדרוק „אני לא מחזיק ממנו“ — איך האַלט נישט פון אים, אָדער „הספר כבד בשבילי“ — דאָס בוך איז פאַר מיר שווער. ווייטער: „החברה-מאן“ (דער חברה-מאַן). אני נופל מהרג-לים — איך פאַל פון די פיס.

אויסגעשפראַכן איז ניר שוחט, וואָס איז פולשטענדיק דערפאַר, אַז נעמען זאָל עברית פון יידיש. די פעסטשטעלונג זיינע איז, אַז שפראַכן נעמען בכלל איינע ביי די אַנדערע, בפרט עברית, וואָס האָט אַנגעהויבן

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

צו ווערן אַ גערעדטע שפּראַך און האָט נישט פאַרמאָגט דעם פּאַלקישן
וואַקאַבולאַר. איז אויב נעמען ביי אַנדערע שפּראַכן, איז יידיש די נאָענ-
סטע שפּראַך, וואָרעם זי דריקט־אויס סיי די פּסיכיק, סיי דעם שפּראַך-
קנייטש און סיי די נאַציאָנאַלע בענקשאַפט פון דעם יידישן פּאַלק.
פון מיינע אייגענע דערפאַרונגען, מיין איך, אַז וואָס ווייטער, ווערט
די ווירקונג פון יידיש אויף דער גערעדטער עברית אַלץ שטאַרקער.

פיר נביאים — זייער בילדלעכקייט

קודם, עטלעכע מימרות פון אונדזערע חכמים:

נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה לדורות לא נכתבה (מגלה י"ד). אויף יידיש הייסט עס: די נבואה, וואָס איז נויטיק געווען פֿאַר דורות שפּעטער, איז פֿאַרשריבן געוואָרן, און וואָס איז נישט נייטיק פֿאַר דורות שפּעטער, איז נישט פֿאַרשריבן געוואָרן. און דער אייגענער גע-דאַנק, אויסגעדריקט אַנדערש: בשם ר' שמואל מר' יצחק: שישים רבוא נביאים עמדו להם לישראל בימי אליהו, ולמה לא נתפרסמה נביאותו? שלא היה צורך לדורות (אין אליהו טעג זענען אין ישראל אויפגעשטאַ-נען זעקס הונדערט טויזנט נביאים. פֿאַרוואָס זענען זייערע נבואות נישט נתפרסם געוואָרן? דערפֿאַר וואָס זיי זענען נישט געווען נייטיק פֿאַר דורות שפּעטער).

לערנען מיר דערפון, אַז די חכמים אונדזערע האָבן געהאַלטן, אַז נבואה איז נישט געווען נאָר פֿאַר דער צייט, בעת זי איז געזאָגט געוואָרן, נאָר פֿאַר די דורות. אין נבואה זענען דאָ אייביקע אמתן, זי ווירקט לדורות. אָבער אָפּילו אויף דער קינסטלערישער זייט פון דער נבואה געפינען מיר אויף אַ רמז למה נקרא שמו עמוס? אמר ר' פנחס: שהיה עמוס בלשונו. — פֿאַרוואָס האָט מען אים גערופן עמוס? האָט ר' פנחס געזאָגט: דער פֿאַר וואָס ער איז געווען באַלאַדן מיטן לשון זיינעם. „באַלאַדן מיטן לשון זיינעם“ איז דער רמז אויף דער רייכקייט פון זיין שפּראַך, אויף דער קינסטלערישער באַלאַדנקייט. אָפּילו אויף דעם חילוק פון די נביאים אָפּ-שטאַם געפינען מיר אויך אַ רמז אין חגיגה: למה יחזקאל דומה? לבן כפר שראה את המלך. ולמה ישעיה דומה? לבן כרך שראה את המלך. — צו וואָס איז יחזקאל געגליכן? צו אַ דאַרפסמענטשן, וואָס האָט געזען דעם מלך. און צו וואָס איז ישעיה געגליכן? צו אַ גרויסשטאַטישן מענטשן, וואָס האָט געזען דעם מלך.

א.

אין דער פאָעזיע איז אַן אייביקער וויכוח, צי זי דאַרף זיין איינגער-
וואַרצלט אין די פּערזענלעכע דערפאַרונגען פונעם פּאָעט, צי זי דאַרף זיין
אַבסטראַקט. מיר דאַכט זיך, אַז ביי אַן אמתן פּאָעט מוזן מיר שפּירן, אַפילו
זען, דאָס פּערזענלעכע לעבן זיינס, דעם אַפּשטאַם זיינעם, די לופט, וואָס
מיט איר האָט ער געאַטעמט. ביי אַן אמתן פּאָעט קענען מיר צונויפּשטעלן
אַ קינסטלערישע ביאָגראַפיע זיינע, אַפילו אַז מיר זאָלן נישט וויסן פּונ-
וואַנען ער קומט אַרויס. דער פּאָעט אַנטפלעקט זיך אַליין, ער גיט זיך
אַרויס. אינעם בילד זיינעם, אינעם אימאַזש, אינעם אופן ווי ער בייגט
דאָס וואָרט, איז דאָ די יחידישע באַזונדערקייט זיינע, די פּסיכיש-ביאָ-
גראַפישע דערפאַרונג זיינע. צו קרעפטיקן אַט דעם געדאַנק, האָב איך גע-
נומען די פיר נביאים און געפרוּווט געפינען זייער באַזונדערקייט, וואָס
טיילט אַפּ איינעם פונעם אַנדערן.

אַז מיר נעמען די נבואה, זענען מיר, ווי זי איז דורכגעדרונגען מיט
איין גייסט: מיטן דראַנג צו גערעכטיקייט; מיט טיף-נאַציאָנאַלן אחריות;
מיט ליבשאַפט צום פּאָלק, וואָס דערגייט אַ סך מאָל צו ווייטיקדיקער
שנאה; מיט פּאָלק-צוגעבונדנקייט, וואָס איז צו דער אייגענער צייט
אוינווערטסאַל-מענטשלעכע צוגעבונדנקייט. נישט אַלע אַטריבוטן וועל
איך דאָ אויסרעכענען, נאָר די עטלעכע זענען, דאַכט זיך מיר, גענוג צו
כאַראַקטעריזירן די נבואה, די נביאישע אַנטפלעקונג ביי אונדז. ביזן
היינטיקן טאָג איז נאָך די וועלט נישט דערגאַנגען צו פאַרשטיין וויאָזוי
אַז גראַנדיעזע, אומפאַרשטענדלעך-שעפּערישע דערשיינונג איז געקו-
מען אויף דער וועלט און, פאַרוואָס דאָס יידישע פּאָלק האָט זוכה גע-
ווען, אַז דורך אים זאָל די אַנטפלעקונג קומען. ביי היינטיקן טאָג איז
נישטאָ כמעט קיין איינער, וואָס זאָל נישט זאָגן, אַז די נבואה-דערשיי-
נונג איז געווען אַן איינמאַליקע, אַז זי האָט זיך מער נישט אַנטפלעקט
ביי יידן און אַוודאי נישט ביי אַן אַנדער פּאָלק.

מיר זאָגן אַמאָל אויף איינעם: ער איז נביא... מיר באַגרייפן אָבער
נישט ווי ווייט מיר גרייזן דערמיט. אַ נביא איז נישט דער, וואָס זאָגט
פאַרויס און טרעפט אַ נביא איז אויך נישט דער, וואָס מאַנט יושר,
אָדער וואָס שטראַפט די, וואָס באַגרייטן אומרעכט. אַ נביא, אָדער ריכטי-

קער וואלט געווען צו זאגן — נבואה, איז אַ קאָמפּלעקס פון דעם אַלע מען, מיט נאָך עפעס. דער עפעס, וואָס מיר פאַרשטייען אים נישט, וואָס מיר שפּירן אים, אָבער באַשיידן אים זענען מיר נישט ביכולת, — אַט דער עפעס טיילט־אָפּ דעם נביא פון דעם פּאָעט; פונעם טראַכטער; פּור נעם סאַמע לייַדנשאַפּטלעכן מאַנער פאַר יזשר.

איז נישט שייך צו זאָגן, אָז נביאות איז אַ דערשיינונג, וואָס ליגט אין תּחום פון אונדזערע באַגריפּן. מיר האָבן געטראָפּן מענטשן, וואָס זענען געבענטשט מיט אַזאַ סענסיטיווקייט, אָז זיי דערהערן אַפּילו די געדאַנקען ביים אַנדערן מענטשן, זענען זיי אַ רעטעניש פאַר אונדז אָבער קיין נביאים זענען זיי נישט. וואָרעם דער נביא איז טאַקע געווען געבענטשט מיט אַ געטלעכער סענסיטיווקייט, אָבער נישט דאָס האָט אים געמאַכט פאַר אַ נביא, נאָר עפעס אַנדערש, וואָס איז דער עפעס אַנדערש? פאַרשער, באַזונדערס די ביבל־קריטיקער פון אַ באַשטימטער שולע, — לאַמיר זאָגן דער דייטשער, — האָבן געפרוווט דערפּירן די נבואה צו אַ פשוטער פאַרמולע. זיי האָבן אָנגעוויזן אויף די פּאָליטישע און סאַציאַלע געשעענישן אין דער עפּאָכע פון דעם נביא, אָדער יענעם, און מיט אותות ומופתים באַוויזן, אָז דער נביא איז געווען אַ פּאָליטיקער און אַ שאַרפּער סאַציאַלער מאַנער. דערמיט זענען זיי, די ביבל־קריטיקער, אָפּגעקומען. זיי האָבן געמיינט, אָז זיי האָבן שוין אַנטפלעקט דעם סוד פון דער נבואה. נאָר גאָר גיך האָט מען זיך אַרומגעקוקט, אָז דער סוד איז אויסגערונען. זייער כּוונה, צו דערפּירן די נבואה צו אַ פשוטער דער־שיינונג, האָט געהאַט דעם בייגעשמאַק פון ראַפּינירטן אַנטי: אָדער פשוט אַנטי־סעמיטיזם, אָדער פאַרפלאַנטערטער אַנטי־דייטשיקייט.

אויפגעשטאַנען זענען אַנדערע און געפרעגט אַ פשוטע קשיא: אויב נבואה איז געווען פּאָליטישער פּאַטאַס, זענען געווען ווייניק פּאָליטיקער אין די אַנטיקע צייטן, וואָס האָבן אויך געוואָרנט זייערע פעלקער, אָבער קיין נביאים זענען זיי נישט געווען? אַפּילו די ביבל־קריטיקער דערוועגן זיך נישט זיי צו באַצייכענען פאַר נביאים. און וואָס איז שייך דער מאַנונג פון יזשר, זענען אין דער וועלט געווען נאָך אַזעלכע מאַנערס, אָבער קיינעם וועט נישט איינפאַלן זיי צו רופן נביאים. הייסט עס, אָז מיר קומען צום סאַמע אַנהייב, ווי מיר האָבן געזאָגט, אָז די פשוטע אַטריבוטן, וואָס מע

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

שרייבט-צו דעם נביא, זענען דורכאויס אמתע. נאָר דאָס אַליין איז נאָך אַלץ נישט דער נביא. דאָ איז נאָך עפעס אַנדערש, וואָס האָט די נבואה געמאַכט פאַר אַן איינמאַליקער דערשיינונג אין דער וועלט און וואָס מיר הייבן אַפילו נישט אָן צו פאַרשטיין וואָס דער „עפעס אַנדערש“ איז. אין דער היינטיקער צייט, ווען די וויסנשאַפט האָט שוין אָנגעהויבן אַרײַנצור דרינגען אין די סאַמע העכסטע ספערן פון דער פיזישער וועלט, זעען מיר ערשט וויפיל טיפער סע זענען גייסטיקע דערשיינונגען, און ווי שווערער סע איז זיי דורכצודרינגען.

ב.

עמוס, דער ערשטער פון די גרויסע נביאים, איז געווען אַ פאַסטעך, ער איז אויפגעוואַקסן אין תקוע, ביים ברעג פון דער מדבר. איז דער תוך פון זיין נביאות אַן עטיש-מאַנענדיקער, אַ נאַציאָנאַל-פאַליטישער, אָבער דאָס בילדלעכקייט זיינס איז לרוב איינגעוואַרצלט אין דער סביבה, וואָס פון איר איז ער אַרויסגעוואַקסן. דער סאַמע אַרײַנפאַר זיינער זאַגט שוין אַז, אַז ער איז געווען אַ פאַסטעך. ער זאַגט:

ה' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו. וואָס עפעס וועט גאָט שרייען פון ציון און פון ירושלים וועט ער געבן זיין קול? דער פאַסטעך, וואָס פיטערט זיינע שאַף, ווערט אַ סך מאַל באַפאַלן פונעם פחד, אַז ער הערט דאָס געשריי פון פאַרצוקנדיקע חיות. אין דער צווייטער העלפט פון דעם פסוק ווערט דאָס פאַסטעך-בילד נאָך קאָנקרעטער: ואבלו נאות הרועים, ויבש הר הכרמל — און אַבלען, טרויערקלאַגן, וועלן די פאַשע-לאַנקעס און אויסטריקענען וועט דער שפיץ פונעם כרמל.

לאַמיר נעמען די ערשטע זעאונג זיינע: „אזוי האָט מיר געוויזן גאָט דער האַר: און אַט, ער באַשאַפט אַ היישעריק ביים אָנהייב פונעם שפּעט-וואַקס, און זע, סע איז דער שפּעטוואַקס נאָכן קיניגס שניט. און סע וועט זיין אַז ער וועט האָבן אויפגעפרעסן דאָס גראַז פון לאַנד“... פאַרן פאַסטעך איז „דאָס גראַז פון לאַנד“ דער לעבנס-אָנהאַלט, די שטראַף זעט דער פאַסטעך-נביא אין דער אייגענער פסיכישער איבערלעבונג, ער שאַפט דאָס פאַעטישע בילד וואָס איז אים אייגן. די צווייטע זעונג ביי עמוסן איז, ווי אַ פייער עסט-אויף דאָס לאַנד.

ווידער איז דאָס בילד גענומען פון אייגענער דערפֿאַרונג, וואָרעם נישט איינמאל טרעפט אָן אַ פֿייער זאָל אויפֿעסן די פֿאַשע־פעלדער און די סטאַ- דעס זאָלן נישט האָבן אויף וואָס זיך צו פיטערן. דאָס דריטע בילד, וואָס איז שוין נישט דירעקט פון דער פֿאַסטעך־דערפֿאַרונג, איז עס אָבער נאָנט צום פעלד־לעבן: אַ קאַרב מיט זומער־אויבסט, וואָס גאָט האָט אים גע- וויזן אין אַ זענונג. אַז עמוס הערט אין זיך גאָטס רוף, איבערצולאָזן די סטאַדע שאַף און גיין רעדן צום פֿאַלק, דריקט ער זיך אויס אַזוי: „אַ לייב האָט געברומט, ווער ווערט נישט דערשראַקן? גאָט מיינ האָר האָט גע- רעדט, ווער וועט נישט נביאות זאָגן?“ ער איז אויסגעוואַקסן אויפֿן ברעג פון מדבר, לייבן זענען דאָרטן געווען אָפטע, בייזע געסט, וואַקסט ביי אים נאַטירלעך אַרויס דאָס בילד פונעם ברומענדיקן לייב צו פֿאַרגלייכן עט מיט גאָטס רוף צו אים.

אינטערעסאַנט איז, אַז ווען ער זאָגט נביאות אויפֿן אומקום פון יהודה און רעכנט־אויס די זינד פון יהודה, זאָגט ער: „אויף פֿאַרמשכונטע קליי- דער ציען זיי זיך אויס לעבן יעדער מזבח.“ דער אַרעמער פֿאַסטעך דאַרף אָפט פֿאַרמשכונען זיינע קליידער און די זינד זעט עמוס, ווי דער רייכער ציט זיך אויס אויף די קליידער פונעם אַרעמאַן. דער פֿאַסטעך איז אויך נאָנט צום פֿויער און באַלד גיט עמוס איינס פון די ווונדערלעכסטע בילד- דער אין דער פֿאַעזיע: „זעט, איך וועל מאַכן קרעכצן אונטער אייך, ווי עס קרעכצט אַ וואָגן פול מיט גאַרבן.“ אַז ער וויל באַמאַלן דאָס רייכע לעבן, זאָגט ער: „זיי ליגן אויף בעטן פון העלפֿאַנטביין, אויסגעצויגן אויף זייערע געלעגערס און עסן פעטע לעמער פון סטאַדע, און געשטאַפֿ- טע קעלבער פון שטאַל.“ דאָס זענען אַלץ בילדער, וואָס זענען היימיש דעם פֿאַסטעך, זיי וואַקסן אַרויס פון זיין פֿאַעטישער דערפֿאַרונג.

און לאַמיר זען, ווי ער זעט בילדלעך גערעכטיקייט יושר: „זאָל רעכט קוועלן ווי אַ וואַסער און גערעכטיקייט — ווי אַ מעכטיקער קוואַל.“ פֿאַרן פֿאַסטעך איז וואַסער וואָס קוועלט דאָס טייערסטע געשאַנק און דער נביא, וואָס איז געווען אַ פֿאַסטעך, אַטעמט־אַריין זיין סביבה אין דער זענונג פון גערעכטיקייט.

מערקווירדיק איז דאָס בילד פונעם חורבן. דער נביא פון תקוע וויל איבערגעבן, אַז נאָר ווייניקע וועלן בלייבן, זאָגט ער עס אויף אַזאַ שטיי-

א פ ר י ם או י ע ר ב א ך

גער: „ווי דער פאסטעך ראטעוועט פונעם לייבס מויל צוויי קני. א שטיקל אויער, אזוי וועלן זיך ראטעווען די בני־ישראל“. רעד איך דאָ נישט פון דער גרויסער פאָעזיע, נאָר פון דער פאסטעך־וויזיע, וואָס דער נביא האָט איבערגעטראָגן אויף די טרויעריקע וויזיעס פון חורבן און שטראָף. אינ־טערעסאַנט איז אויך, וואָס עמוס רעדט די גאַנצע צייט פונעם „טויער איז שטאַט“. דאָ איז ער אויך געטריי זיין אייגענער דערפאַרונג: אינעם קליי־נעם שטעטל תקוע איז דער שטאַטישער טויער געווען דאָס פאַרזאַמל־אַרט, וווּ די ריכטער האָבן אויסגעטיילט גערעכטיקייט און ווהיזן מען האָט געבראַכט קהלישע עסקים.

אַז דער כהן אמציה וואָרנט עמוסן קעגן ירבעמס צאָרן, זאָגט עמוס: נישט קיין נביא בין איך און נישט דער זון פון אַ נביא, נאָר אַ פאסטעך און אַ צוריקטער פון ווילדע פייגן. און באַלד נאָכדעם קומט דאָס בילד פון „אַ קאַרב זומעראַויבסטן“. איר זעט באַלד. ווי די וויזיע זיינע איז צונויפ־געזונגען מיט דער גערטנעריי, וואָס מיט איר האָט ער זיך פאַרנומען. אַוודאי, עמוס האָט געשעפט זיינע וויזיעס אויך פון אַנדערע קוואַלן, אָבער כאַראַקטעריסטיש איז, אַז ווען גאָט וויזט אים וויזיעס ווי אויף יידן וועט קומען שטראָף, זאָגט דער נביא: ווי וועט ער אויסהאַלטן? ער איז דאָך אזוי קליין. דאָס רחמנות עמוסעס איז פון אַ פאסטעך צו אַ קליי־נעם לעמעלע. און ווידער, אַז ער רעדט פון יידן, וואָס פאַרלאָזן זיך אויף זיך אַליין, גיט ער אַזאַ בילד: די וואָס פרייען זיך מיט גאַרנישט. וואָס זאָגן „מיט אונזער שטאַרקייט האָבן מיר זיך גענומען הערנער“...

ג.

די טרייב־קראַפט אין ישעיהו איז געווען די אייגענע וואָס אין עמוסן. — די הויכע עטיק און דער אַנשפאַר אויף גאָט. אָבער ווי אַנדערש די ביידע נביאים זענען געווען אין זייער אויסדרוק, ווי פאַרשידן סע איז זייער בילדלעכקייט. ישעיה האָט געשטאַמט פון דער העכסטער אַריסטאָקראַטיע אין יהודה, אַ סברא אַז ער איז געווען אַ פרינץ, און באַלד ביים סאַמע אָנהייב איז דער טאָן זיינער אַ דערהויבענער, אַ פייערלעכער: „חזון ישעיהו בן אַמוץ — די זענג פון ישעיה, דער זון פון אַמוץ, וואָס געזען האָט ער אויף יהודה און ירושלים“. דער אויסדרוק איז דאָ

א פייערלעכער, א זיכערער אין זיך. א מין פרינצלעכער. אינטערעסאנט איז דאָ דער פאַראַלעל צווישן די וויזיעס ביי ישעיהו און ביי ירמיהו, ווען זיי האָבן דערשפירט אין זיך דעם דראַנג צו גיין צום פאַלק און נביאות־זאָגן. ביי ירמיהו, אַז ער האָט די וויזיע פון גאַטס שליחות, זאָגט גאַט צו אים: „אַט האָב איך אַרײַנגעלייגט מײַנע ווערטער אין דיין מויל“. סע איז פשוט, סע פאַרמאָגט נישט קיין הויכן טאָן. ישעיה אָבער דערציילט פון זיין וויזיע. אַז „סע איז צוגעפּלויגן צו מיר איינער פון זײַנע שרפּים און אין זיין האַנט איז געווען אַ פייערצוואַנג, גענומען פון מזבח, און ער האָט צוגעריירט צו מיין מויל און געזאָגט: אַט האָט עס אָנגעריירט אויף דיײַנע ליפּן, און אָפּגעטאָן האָט זיך דיין שולד, און דיין זינד איז פאַרגעבן“. דער פּרינץ ישעיה האָט די וויזיע פון גאַטס שליחות אויסגעפּוצט, דעקאַרירט, ווי עס פאַסט פאַר אַ נביא פון אַזאַ הויכן אָפּשטאַם.

אַז ער הערט גאַטס קול: „וועמען זאָל איך שיקן?“ ענטפּערט ער באַלד: „אַט בין איך, שיק מיר“. ביי ירמיהו איז דער אָננעם פון גאַטס שליחות געווען פאַרבונדן מיט ספק, מיט טראַגזום. ביי ישעיהו איז דאָס באַוויסטוין אַז אים דאַרף גאַט שיקן, דאָס פּרינץ־באַוויסטוין דער־לאַזט אים נישט צו ספקן, צי ער איז פאַסיק פאַרן שליחות. און אַז ער וויל רעדן צו ייִדן, איז דער אויסדרוק זײַנער אַ ברייטער: „הערט, הימ־לען, און לייג־צו אַן אויער, ערד“. ער איז אַרויסגעוואַקסן פונעם הויכן טאָן אין קעניגלעכן הויף, און דעם הויכן טאָן טראַגט ער אַריבער אין זיין נבואה.

עמוס, ישעיה און ירמיה האָבן געצערנט אויף ייִדן, וואָס זיי זינדיקן און ברענגען קרבנות, די זינד זייערע אויסצוקויפן. אָבער ווי זאָגט עַשׂ ישעיה: „ווער בעט אייך אַז איר זאָלט צערטעטן מײַנע הויפּן?“ ווידער איז אין דעם אויסגעשריי דאָ די פּרינצלעכע דערפאַרונג, וואָס צערנט אַז אַרעמעלייט צערטעטן אים די הויפּן.

דאָס בילד פון חורבן מאַלט ער אַזוי: „און סע חזעט ווערן איינגער־בויגן די שטאַלצקייט פון די מענטשן, און ווערן וועט דערנידעריקט די הויכקייט פון די מענער“. שטאַלצקייט, הויכקייט. — אַלץ דערפאַרונגען פון זיין פּרינצלעכקייט. און די זינד פון ירושלים, ווי באַמאַלט ער? „ווייל עס זענען האַפּערדיק די טעכטער פון ירושלים און זיי גייען פאַרויסן

א פ ר י ם א ו י ע ר ב א ך

די קעפ, און ווינקענדיק מיט די אויגן, זיי גייען מיט געציילטע טריט, און מיט זייערע פוסטריט קלינגען זיי". דאס איז נישט קיין בילד פון דער ארעמער ירושלים, נאר פון דער רייכער, דער אַריסטאָקראַטישער, וואָס דער נביא איז אין איר אויסגעוואַקסן. און פונקט אזוי שעפט ער זיין בילדלעכקייט פונעם חורבן, פון דער רייכער סביבה זיינער: „אַנשטאַט בשמים וועט זיין פאַרפּוילטקייט, און אַנשטאַט אַ גורט — אַ שטריק, אַ-שטאַט האַרקרויזן — אַ פליך". דער אַרעמער באַוווינער פון ירושלים האָט נישט געוואָסט פון בשמים, פון אַ גורט, אָדער האַרקרויזן.

אַז מיר נעמען דאָס ווּנדערלעכע בילד פונעם וויינגאַרטן, איז ווידער דאָס אייגענע: „איך וועל זינגען צו מיין פריינט, מיין פריינטס געזאַנג פון זיין וויינגאַרטן. אַ וויינגאַרטן האָט מיין פריינט געהאַט אויף אַ פעטן באַרג־שפיץ. און ער האָט אים צעגראָבן און אויסגעשטיינט, און אים פאַר־פלאַנצט מיט טייערע וויינשטאַקן, און אויפגעבויט אַ טורעם אינמיטן, און אויך אַ קעלטער אויסגעהאַקט אין אים. און געהאַפט האָט ער, אַז ער זאל ברענגען גוטע וויינטרויבן" און געבראַכט האָט ער אומרייפּע טרויבן. אויף „אַ פעטן באַרג־שפיץ" ביי ירושלים האָט אַ וויינגאַרטן געפלאַנצט נאַר אַ רייכער, נישט קיין אַרעמאַן, בפרט נאָך די טייערע וויינשטאַקן וואָס ער האָט פאַרפלאַנצט און דער קעלטער וואָס ער האָט אויסגעהאַקט. קיין אַרעמער באַוווינער פון ירושלים האָט זיך אַזאַ לוקסוס נישט געקענט פאַרגינען.

און אַז דער נביא ישעיה שטראַפט ירושלים פאַר דער צעלאַזנקייט, שעפט ער ווידער די בילדער פון זיין אייגענעם שטייגער לעבן: „וויי צו די, וואָס שטייען־אויף באַגינען, נאָך שאַרפּגעטראַנק יאַגן זיי זיך נאָך. וויי צו די, וואָס שפעטיקן זיך אין נאַכט, וויין צינדט זיי אָן. און גיטאַר און האַרף, פויק און פלייט, און וויין זענען זייערע סעודות". דער פרינצי־לעכער אַפּשטאַם ישעיהס האָט אים געגעבן אַ דערהויבענעם טאַן און, אַפילו אין די שטראַפּרייד איז אויך דאָ דער אַפּקלאַנג פון זיין אַפּשטאַם. „און די וואַלקנס וועל איך פאַרזאַגן נישט צו רעגענען אויף אים (דעם וויינגאַרטן) קיין רעגן". דער באַפעלערישער טאַן, אַפילו אַז ער קומט פון גאַט, וואַקסט אויך אַרויס פון דעם נביאס פרינצי־לעכער דערפאַרונג. אַוודאי שטעלן מיר זיך אָפּ ביי דער וויזיע פון אחרית הימים, — איר

בילדלעכקייט איז בפירוש גענומען פונעם פויערים און פאסטעכישן לעבן און, כאטש עטיש איז זי אין גייסט פון ישעיהס געמיט, איז זי אבער בילדלעך פרעמדלעך צו זיין אַריסטאָקראַטישן אַפּשטאַם. נאָר אַזוי ווי די אייגענע אחרית הימים-וויזיע איז אויך דאָ ביי מיכה, מעגן מיר זיך משער זיין, אַז אַריסגעוואַרעמט האָט זיך די וויזיע ביים פויערים און פאסטעך-פאָלק און ביידע, — ישעיה און מיכה, — האָבן זי איבערגענומען ביים פאָלק. דערמיט ווערט די וויזיע נאָך גרעסער, זי ווערט אַ פאָלקס-וויזיע, דער חלום פונעם יידישן פאָלק, נישט דער חלום פון אַ יחיד. אפילו אַז דער יחיד איז אַ גרויסער נביא.

ד.

ביי ירמיהו, ווידער, קלינגט אַפּ דער אַפּשטאַם זינער אויף אַן אַנדער אופן. ירמיה איז געווען, ווי ער זאָגט אַליין, פון כהנים אין ענתות און דערפאַר, אַז ער דערציילט ווי גאָט האָט אים איבערגעגעבן דאָס נביאישע שליחות, זאָגט ער. אַז גאָט האָט אים אַזוי געזאָגט: „איידער איך האָב דיך געפּרעמט, האָב איך דיך דערקענט און איידער דו ביסט אַרויס פון דער מוטער-טראַכט, האָב איך דיך געהייליקט“. כהונה גייט-איבער בירושה, איידער דער כהן „גייט אַרויס פון דער מוטער-טראַכט“, איז ער שוין גע-הייליקט. אַז ער שטראַפט יידן, זאָגט ער: „און איר זענט געקומען און טמא-געמאַכט מיין לאַנד“. דאָס בילד איז ווידער גענומען פון דער כהונה, וואָרעם דער כהן האָט זיך מתעסק-געווען מיט טהרה און טומאה, דאָס בילד פון טומאה טרעפן מיר בכלל ביי ירמיהו אַ סך מאל. ווי למשל: „ווי קענסטו זאָגן איך בין נישט טמא געוואָרן, נאָך די בעלים בין איך נישט געגאַנגען?“ אַדער: „אז דו זאָלסט זיך אפילו וואַשן מיט לויג, און מער זיין, בלייבט די זינד אַ פּלעק פאַר מיר, זאָגט גאָט דיין האַר“...

אַ מערקווירדיק בילד, וואָס גענומען איז עס פון דער כהונה, איז ווי ירמיה זאָגט: „די זינד פון יהודה איז פאַרשריבן מיט אַן אייזערנער פען, מיט אַ דימענטענעם שפיץ; אויסגעקריצט אויף די טאָולען פון זייער האַרצן. און אויף די ווינקלען פון זייערע מזבחות“ דער כהן-גדול האָט געטראָגן אויף דער ברוסט דעם חושן, די אורים ותומים, ווו סע זענען געווען אויסגעקריצט סימבאָלן, און פון די דאָזיקע סימבאָלן האָט ירמיה

אפרים אויער באך

גענומען דאס בילד פון „אויסגעקריצט אויף די טאוולען פון זייער הארצן“. מער פון די אנדערע נביאים רעדט ירמיה פון כהנים, ער נעמט זיין בילדלעכקייט פון דער כהונה. ירמיהן הייסט גאט דורכפירן סימבאָלישע אַקטן, וואָס זאלן אַרויסדרינגען סיי די שטראַף צו די יידן, סיי די טרייסט. די סימבאָלישע אַקטן וואַרצלען טיף אין דער כהונה, דעם כהנס עבודה איז געווען פול מיט סימבאָלן און, אַז דער נביא, וואָס האָט גע־שטאַמט פון כהנים, האָט געוואָלט אויף אַ בילדלעכן אופן אַרויסברענגען זיינעם אַ געדאַנק, האָט ער דאָס בילדלעכקייט געשעפט פון דער כהונה. אַזוי איז דער סימבאָל פונעם גאַרטל, וואָס גאָט האָט אים געהייסן אַנטאָן. דער כהן האָט געטראָגן, ביי דער עבודה, אַ גאַרטל און דער דאָזיקער סימבאָל האָט ירמיהן געדינט אין דער פּאָעטישער ווייזע.

די ערשטע ווייזע ירמיהס, נאָכדעם ווי „גאָט האָט אויסגעשטרעקט זיין האַנט און צוגערירט צו מיין מויל“, איז געווען אַ מאַנדלשטאַק. „און דאָס וואָרט פון גאָט איז געווען צו מיר אַזוי צו זאָגן: וואָס זעסטו. ירמיה? האָב איך געזאָגט: אַ מאַנדלשטאַק“. דאָ פירט ער אונדז באַלד אַרײַן אין זיין כהנישן אָפּשטאַם, — דער ערשטער כהן, אהרן, האָט גע־שטעלט דעם שטעקן זיינעם און פון אים איז געוואָרן אַ מאַנדלשטאַק. זענען מיר, ווי ביים סאַמע אָנהייב האָט ירמיה מיטגעבראַכט אין זיין פּאָעטיש־נביאישער בילדלעכקייט די כהנים־דערפאַרונג זיינע.

האַב איך שוין פריער געבראַכט, ווי ירמיה האָט געהערט גאָטס זאָג, אַז נאָך ביי דער מאַמען אין בויה האָט ער אים באַשטימט פאַר אַ נביא. ווייטער זעען מיר ווי אַנדערש, ווי ישעיה און עמוס הייבט ער אָן מיט: „הקדשתוך. נביא לגוים נתתך, — געהייליקט האָב איך דך, פאַר אַ נביא צו די פעלקער האָב איך דך געגעבן“. איז ווידער אַ בילד פון כהנישער דערפאַרונג, וואָרעם דער כהן איז געווען געהייליקט. דער ווייטערדיקער אויסדרוק, — פאַר אַ נביא האָב איך דך געגעבן צו די פעלקער, — איז אויך כאַראַקטעריסטיש פאַר ירמיהן. ישעיה האָט אָפּגעשטאַמט פון מלוכה־שאַפט, איז כאַטש אין די ווייטערדיקע נבואהס זיינע איז דאָ דער ווענד צו די „פעלקער פון דער וועלט“, האָט ער אָבער נישט באַטראַכט זיין שליחות צו זיין אַ נביא פאַר פעלקער, ער איז געווען נאַציאָנאַל אין זיין באַווסטזיין. עמוס, ווידער, דער פּאָסטער, וואָס איז צונויפגעבונדן מיט

דער ערד, איז אויך אין באַוווּסטזיין, אין דער פּאַעטישער איבערלעבונג זיינער, מער נאַציאָנאַל. דער כהן, מעגן מיר טראַכטן, וואָס זיין וועלט דרייט זיך תמיד אין דער אויסגעפילטער גאַט־ספּערע, איז מער גענייגט צו זען די וויזיע פון פעלקער. בפרט נאָך, אַז ווייטער הערט ירמיה גאַסס רייד: ראה הפקדתיך היום על הגוים ועל הממלכות, — איך האָב דיך היינט געזעצט איבער די פעלקער און איבער די קעניגרייכן, די כהן־וויזיע איז אַ ברייטערע, דאָס באַוווּסטזיין גייט אַריבער די גרענעצן פון פּאַלק.

מיר דאַרפן אויך אַ טראַכט־טאָן, פאַרוואָס די גרויסע קלאַג־פּאַעמע „איכה ישבה“ ווערט צוגעשריבן ירמיהן, איך זאָג צוגעשריבן, וואָרעם איך וויל זיך נישט אַריינלאָזן אין די אַלע סברות, צי ירמיה האָט טאַקע געשריבן איכה. צי נישט. נאָר די קלאַג אויפן חורבן, וואָס איז לרוב אויפן חורבן פונעם בית־המקדש, האָט געקענט און געדאַרפט שרייבן אַ כהן־נביא, — טאַקע ירמיה, ווער נאָך האָט געקענט אזוי הויך־דראַמאַ־טיש אויסקלאַגן די קלאַג פונעם חורבן בית־המקדש, ווי דער נביא, וואָס האָט זיין בילדלעכקייט געשעפט פון דער כהונה, דערפאַר וואָס ער האָט געשטאַמט פון כהנים?

ה.

פאַר יחזקאלן שטייען מיר דערציטערטע, דערפאַר וואָס זיינע אַפּאַ־קאַליפּטישע זעונגען וואָסן אַריבער אונדזער כח הדמיון. בעת ביי די פריערדיקע דריי נביאים, — עמוס, ישעיה און ירמיה, — קומט דאָס נביאישע שליחות דירעקט פון גאָט און דער אויסדרוק איז אַ פּאַעטיש־בילדלעכער. אָבער אַ מענטשלעך־פשוטער, איז ביי יחזקאלן דאָס שליחות זיינס פון אָנהייב־אָן פאַרבונדן מיט אומערדישע וויזיעס. יחזקאל הייבט באַלד אָן מיט קוקן מער אויפן הימל און אין הימל, ווי אויף דער ערד. די ערשטע וויזיע זיינע, בעת ער איז געזעסן צווישן די פאַרטריבענע אויפן טייך כבר, איז פון פיר חיות, וואָס ער מאַלט אויס מיט גרויס־קינסט־לערישער פּרטימדיקייט. חיות־מענטש, חיות־פייגל, חיות־נישטאַקע. און אַז ער דאַרף איבערנעמען דאָס שליחות פון נבואה, שטרעקט זיך אים אויס אַ האַנט מיט אַ מגילה און אַ קול זאָגט אים, אַז ער זאָל די

אפרים אויער באך

מגילה אויפסן. אזא אפוענד פון אלע אנדערע נביאישע אנהייבן איז נישט שייך אויסצוטייטשן, — פירוש'ים זענען מסתמא דא א סך, — נאר אים מוז מען פארשטיין פאעטיש.

יחזקאל איז געווען דער ערשטער נביא פון גלות. ער האט שוין נישט געלעבט אויף דער אייגענער ערד. דאס לאַנד, וואָס פון דעם איז ער פארטריבן געוואָרן, האָט איבערגעלעבט די לעצטע קאָנוולסיעס פון מלוכה אונטער צדקיהו. ער האָט זיך אין זיין בילדלעכקייט נישט געקענט אַנשפּאַרן אויף די קאָנקרעטע בילדער פון לאַנד, מלוכה און אייגענער ערד. ווי די אנדערע נביאים. זיין פאעטישע פאָנטאַזיע איז שוין געווען ווען געווענדט צום הימל. דאָס אויפגערודערטע געמיט זיינס האָט געזען, ווי דער הימל האָט זיך פאַר אים געעפנט. דער סימבאָליזם זיינער איז שוין געווען אַ רייך־פאָנטאַסטישער, אַפילו אַן עקזאָלטירטער.

דער צייכן פון גלות איז דאָ אַפילו אין די רייד פון גאָט, וואָס זאָגט אים: „וואָרעם נישט צו אַ פּאַלק מיט אַ טונקעלער שפּראַך און אַ שווערער צונג ווערסטו געשיקט, נייערט צום פּאַלק ישראל; נישט צו פעלקער אַ סך, מיט אַ טונקעלער שפּראַך און אַ שווערער צונג, וואָס דו פאַרשטייסט נישט זייערע ווערטער“... ווער איז דאָס פּאַלק מיט „דער טונקעלער שפּראַך“? דער נביא איז אין דער פרעמד, אין גלות. ער פאַרשטייט נישט דאָס לשון פונעם לאַנד. ווייטער, בבל איז געווען צונויפגעשטעלט פון אַ סך פעלקער, וואָס יחזקאל זאָגט אויף זיך, אַז ער פאַרשטייט נישט זייערע ווערטער. דאָ רעדט שוין אַן אנדער נביא, אַן אנדער פאעטישער אויס־דרוק, — דער גלות איז דער וואָרצל פון זיינע זעונגען, פון זיין בילדלעכקייט.

דער עטישער אויסדרוק יחזקאל איז אויך אַן אנדערער, ווי ביי די פריערדיקע נביאים. ער ווענדט זיך אַפּ פונעם כלל צום יחיד. ער איז אַ גרויסער מאָנער פאַר סאַציאַלן יושר, אַבער ראשית. רעדט ער אַ סך פון זינד קעגן גאָט און שנית, מאָנט ער יושר ביים יחיד, נישט ביים פּאַלק. קיין פּאַלק איז נישט אַן אין גלות, דער איינציקער יד איז דאָ. דערפאַר איז ביי יחזקאל אַלעמאַל דאָ דער ווענד „בן אדם“, — צום מענטש רעדט ער.

יחזקאל רעדט מיט כעס פון די איבערגעבליבענע יידן אין יהודה, ווי

די מלוכה האט זיך נאך געהאלטן. די שולד פאר זיין אייגענעם גורל זעט ער איז די זינד פון יידן, וואס וויינען נאך אין לאַנד און פראווען נאך מלוכהשאפט. נאָר זיי זענען פול מיט זינד. קיין איין נביא האָט נישט גערעדט מיט אַזויפיל בייזקייט, ווי יחזקאל. דאָס גלותדיקע געמיט האָט פון אים אַרויסגערעדט, דאָס גלותדיקע געמיט האָט אים דערהויבן צו די אַפאָקאַליפטישע וויזיעס.

אַבער דער גלות האָט אים געבראַכט אויך אַנדערע וויזיעס, ווי די וויזיע פון די טרוקענע ביינער. דאָס גלותדיקע געמיט האָט פון אים אַרויסגעוויינט דאָס געוויין: „וויי, גאָט דו האָר, ווילסטו אַ פאַרלענדונג ברענגן גען אויפן איבערלייב פון ישראל?“

יחזקאלס פאַעטישע דערפאַרונג איז אַ גייסטיקע, זיין בילדלעכקייט איז גייסטיק-פאַנטאַסטיש, ער איז דער פאַעט פון גלותדיקע וויזיעס.

אינהאלט

- 5 די משפחה: א ווארט פארויס
8 יצחק יאנאסאוויטש: אפרים אויערבאך ז"ל

א.

- 25 געטראכט מיטן ליד
29 דער אויסלאז פון א ליד
38 דער אימאזש
43 יאוש אין ליד
47 דאס קול
52 יידישע ווערטער

ב.

- 61 הונדערט יאר מאריס ראזענפעלד
55 אברהם ליעסין
73 ביאליק — דער מענטש און פאעט
77 די לירישע מענטש-דראמע — ליוויק
89 ה. ליוויק — צום זעקסטן יארצייט
95 י. שווארץ

101	דער פולער קרוג האָט זיך אויסגעשעפּט
104	יעקב גלאַטשטיינס פּאַעטישער וועג
110	דאָס געזאַנג פון זאַגן
116	יעקב גלאַטשטיינס „די פּרייד פון יידישן וואָרט“
124	א. לעיעלעס - גלאַנץ
130	דער פּאַעט לעיעלעס
136	לעיעלעס אין עברית
141	נפתלי גראַס — דער פּאַעט פון יידישע געשטאַלטן
147	וועגן יעקב פּרידמאַן
155	לייב פיינבערג
160	דער באַבע חנהלעס נוסח
168	זעליק אַקסעלראַד
171	יעקב שטערנבערג
176	ישראל ראַבאָן
179	דער קדוש שמואל זאַראַמב
185	ארץ ישראל אין יידישן ליד
192	וועגן מרדכי יפהס אַנטאַלאַגיע

ג.

201	מרדכי אַלעי
205	חיים גראַדעס פּאַעמעס
211	חיים גראַדעס ניי לידערבוך
218	אַ שפּע פון לידער — בונעם העלער
222	משה וואַלדמאַן אין ניו יאָרק
225	אברהם זאַק
232	יצחק יאַנאַסאָוויטש — אַ בן שישים
237	משה יונגמאַן — אַ פּאַעט פון ישראל
242	אין טרוים שיינט די זון
247	וועגן קאדיע מאַלאַדאָוסקי
252	וועגן שמשון מעלצער

259	א קאפיטעלע סוצקעווער
264	שעפערישער עלנט
269	דער פיבער פון ליד
278	געלייטערטער קאשמאָר
283	אברהם סוצקעווערס ניי בוך
288	לידער פון אַן אַנטרונענעם
293	רחל קאַרן — ערד און ליד
298	רחל קאַרנס דאַרף
302	מלך ראָוויטש — 75 יאָר
305	צעשטורעמטע האַרבסטטיקייט
312	אריה שמרי
318	צוויי דיכטערינס אין מדינת ישראל
324	דריי ערשטע לידערביכער

ד.

333	גשר און קשר
344	ספרימלעך בזעיר אנפין
347	איינפלוס פון יידיש אויף העברעאיש
351	פיר נביאים — זייער בילדלעכקייט

